تذکرهٔ

تألیف

آفتاب رای لکهنوی

بتصحیح و مقدّمه

سید حسام الدین راشدی

بخش اول

ا تا ظ

از انتشارات مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان

۲۵۳۵ شاهنشاهی

۱۳۹۶ هجری قمری

۱۹۷۶ میلادی

و هدف تأسیس مرکز در آغاز اساسنامه این گونه آمده است :

"پاکستان افتخار دارد که دارای یک میراث فرهنگی است که در طی قرون از زبان
و ادب و هنر فارسی مایه گرفته است. اینک به منظور حفظ و توسعه و نشر و ترویج
این میراث فرهنگی، مؤسسه‌ای به نام مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان
با اشتراک مساعی وزارت فرهنگ و هنر دولت شاهنشاهی و وزارت آموزش و تحقیقات
علمی پاکستان به مدت نامحدودی در کشور پاکستان تأسیس می شود."

برای رسیدن به این هدف، یکی از گامها چاپ متون کهن فارسی است که در پاکستان و سایر
نقاط شبه قاره نوشته و نگاشته شده است. اینک متنی ارزنده با تصحیح و تعلیق و تحشیهٔ ارزنده‌تر
از استاد و محقق و مؤلف برجسته جناب سید حسام الدین راشدی تقدیم است. امیدواریم که
این پیشکش ناچیز نشانگر گوشه‌ای از جهان پهناور و غنی فرهنگ پاکستان باشد و وحدت
و یگانگی میراث فرهنگی ایران و پاکستان را بیش از پیش آشکار گرداند.

مدیر مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان

علی اکبر جعفری

راولپندی (پاکستان)، ۲۰ اسفند ۱۳۵۲ هجری خورشیدی

تذکرهٔ

ریاض العارفین

تالیف

آفتاب رای لکهنوی

بتصحیح و مقدمه

سید حسام الدین راشدی

بخش اول

ا تا ظ

از انتشارات مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان

۲۵۳۵ شاهنشاهی

۱۳۹۶ هجری قمری

۱۹۷۷ میلادی

انتشارات مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان

شمارهٔ ۱۸

کنجینهٔ ادب

شمارهٔ ۷

مختصات این کتاب

نام کتاب : تذکرهٔ ریاض العارفین جلد یکم

مؤلف : آفتاب رائے لکهنوی

مقدمه و تصحیح : پیر سید حسام الدین راشدی

سخن مدیر : دکتر علی اکبر جعفری ، مدیر مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان

چاپ : انجمن ترقی اردو پریس ، کراچی و جدید اردو تایپ پریس ، لاهور

ناشر : مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان ، اسلام آباد

تعداد : ۱۰۰۰ مجلد

قطع : ۲۴ × ۱۷ سانتیمتر

کاغذ : ۷۰ گرمی آفست سفید ، ساخت پکیجز لیمیتد لاهور پاکستان

خطاط : سید انور حسین نفیس رقم لاهور

مدت چاپ : ۱۸ ماه

تاریخ چاپ و نشر : ۲۵۳۶ شاهنشاهی ، ۱۳۹۷ هجری ، ۱۹۷۷ میلادی

محل انتشار : مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان

بها : ۶۰ روپیه پاکستانی

سخن‌های گفتنی

تذکرۂ ''ریاض العارفین'' کا ذکر میری اطلاع اور علم کے مطابق کہیں نہیں آیا ہے اور نہ اس کے مؤلف آفتاب رای کا حال کسی تذکرہ نویس نے لکھا ہے - اس تذکرہ کا خطی نسخہ منحصر بفرد ہے جو انجمن ترقی اردو کراچی کے ذخیرے میں موجود ہے اور ترقیمہ کی عبارت یہ ہے :

''بتاریخ ۹ مئی ۱۸۸۳م روز چہار شنبہ وقت چاشت نہ گھنٹہ بر روز بفضل الہی تمام شد ، بخط بد خط کمترین احقر خلائق بالکرشن ولد منسا رام ساکن موضع داؤد گنج بنگلہ اعظم نگر ضلع منہ وارد حال لکھنئو و ملازم سرکار والا اقتدار دام اقبالہ صورت اختتام یافت فقط''.

مقابل کے صفحہ پر چوکور مہر ہے جس پر کندہ ہے :

''اہلیہ آفتاب رای بنت دولت سنگھ ابن راجہ رتن سنگھ ۱۲۶۹ھ''[۱].

اس تذکرہ کی نشاندھی میرے دوست جناب مشفق خواجہ نے کی گویا آفتاب رای کے اس تذکرے کو پہلی مرتبہ آفتاب کی روشنی میں وہ لے آئے. یہ تذکرہ سوانحی لحاظ سے قاری کو مطمئن کرنے والا نہیں ہے اور نہ اس میں تحقیق اور دقت نظر کو کوئی دخل ہے. خود مؤلف کو بھی اس

۱- یہ مہر غلط ہے کہ آفتاب رای کا اہلیہ بنت دولت سنگھ ہو نہیں سکتا آگے شجرے میں دیکھیے.

کا دعویٰ نہیں ہے۔ ان کا کہنا ہے کہ:

"روزی بہ ماہ جنوری ۱۸۸۳ء (۱۳۰۰ھ) در عالم جوانی چنانکہ افتد ودانی! با دلبری سیم بری بہ سیر چمن اتفاق افتادہ۔ رضای آن ماہ و ادا را با صد دل و ہزار جان خریدار بودہ ام۔ از ہر دری سخن میرفت کہ سلسلۂ سخن بہ اشعار شور انگیز و نکات عشق آمیز کشید ۔ ۔ ۔ ۔ برای ترتیب مختصری کہ خزانۂ گوہر اشعار عاشقانہ باشد۔ ابرام بسیار و اصرار بی شمار نمودن گرفت"۔

یہ دلبری سیم بری یقیناً لکھنؤ کا کوئی خوبصورت "پری" ہوگی جس کے ساتھ ایک سرمائی صبح کو ویسے کہنے کو تو مؤلف چمن کا سیر کر رہا تھا، لیکن دراصل صبح صبح اس روئی زیبا کے گلشن حسن و جوانی کی گلچینی کرنا مقصد ہوگا۔ جب یہ صورت حال ہو تو ایسے میں ظاہر ہے کہ عاشق و معشوق کے درمیان اشعار عاشقانہ ہی جذبات کی آسودگی میں مدد اور معاون ہو سکتے ہیں، چنانچہ دراصل وہی اور اسی آن، اس تذکرے کی داغ بیل پڑی اور مقصد "گوہر اشعار عاشقانہ" کا خزانہ جمع کرنا تھا، شعرا کے حالات ایک ضمنی چیز ہوگئی جو انتخاب کرتے وقت سرور سمجھی گئی ہے، یہی سبب ہے کہ مؤلف نے حالات کا کوئی اہتمام نہیں کیا اور دو سطر یا چند سطروں سے زیادہ لکھنے کی زحمت نہیں کی گئی۔

مؤلف کا نام آفتاب رای بن رای سبچند عرف امام بخش تھا[۱]۔ اگر یہ نسخہ اس کے اپنے مسودہ کا مبیضہ کرایا ہوا ہے جیسا کہ ان کی اہلیہ کی مہر سے گمان ہوتا ہے اور تالیف کے پانچویں مہینے میں عمل ہوا ہے اور کہیں کہیں کانٹ چھانٹ اضافے یا ترمیم بھی کی ہوئی ہے، جس سے گمان بلکہ یقین

۱- یہ عرف غالباً لکھنؤ کے بانکے مسلمانوں کے میل جول کا نتیجہ ہوگا۔

ہوتا ہے کہ یہ مؤلف ہی کا اپنا ، بیضہ نسخہ ہے ، تو اس کی غلطیاں دیکھ کر احساس ہوتا ہے کہ مؤلف فارسی ضرور جانتا تھا ، اور شعر سے بھی شغف تھا جو اس دور کے معاشرے کا لازمہ تھا ۔ لیکن پڑھا لکھا اس کو نہیں کہا جا سکتا ، غالباً یہ ہی سبب ہوا کہ اب تک کسی نے اس کے تذکرے کی طرف توجہ نہیں کی ، اور نہ کہیں شاعر یا نویسندہ کی حیثیت سے ان کا ذکر آیا ۔ خود چاہی شدند سے آگے نہیں چلا ، لیکن اس میں شک نہیں کہ اس کا تعلق اس دور کے ایک دولت اور ثروت کے لحاظ سے بہت بڑے خاندان اور علمی لحاظ سے روشن ستاروں کے ایک معروف گھرانے سے تھا ۔ اس کا بڑا دادا دبیر الدولہ منشی الممالک راجہ رتن سنگھ بہادر ہشیار جنگ تھا جو ادبی دنیا میں بحیثیت اچھے فارسی شاعر اور اپنے ''تذکرۂ انیس العاشقین'' کی وجہ سے زندہ جاوید شخصیت کا مالک ہے ۔ زخمی اس کا تخلص تھا اور آصف الدولہ بہادر نواب اودھ کی سرکار کے آفتاب کا طلوع و غروب انہی کے ذات پر انحصار رکھتا تھا ، یعنی بے حد اثر و رسوخ آبرو اور صاحب اختیار امیر تھا ۔ یہ پورا خاندان پشت در پشت فارسی ادب اور شعر و سخن کے یاری اور یاوری میں طراز اول کا ہو گذرا ہے ۔ سلسلہ یوں ہے :

راجہ بھگوان داس متوفی ۱۲۰۰ھ ۔

دیوان وزیر الممالک نواب آصف الدولہ [1] بہادر والی ملک اودھ ۔

|

۱ - آصف الدولہ یحیی علی خان بہادر ہزبر جنگ ولد نواب شجاع الدولہ بہادر کہ دارالامارہ وی در فیض آباد بود و آصف الدولہ بزمان خود در لکھنؤ منتقل کرد ۔ این خانوادہ از نیشاپور وارد ہند شد و در ہند انچہ خواست یافت ۔ نواب در سال (۱۱۵۰ھ) وفات یافت و در امام بارہ (تعزیہ خانہ) کہ بنا کردہ بود در سردابہ آن دفن شد ۔ این مصرعہ تاریخ بر لوح مزارش منقوش است ۔ ـــ ہمہا روح و ریحان و جنات نعیم ۔ آصف تخلص داشت و در فارسی و ریختہ شعر میگفت ۔ ازوست :

تشنۂ چشم تو ، ہر زخمی کہ بر اندام داشت
ہم کفن ہم گور و ہم تابوت چون بادام داشت

(تذکرۂ علی حسن ص ۶)

راجہ رای بالک رام صبوری[1]

[illegible] جوان شد

|

[illegible] مہاراجہ رای رتن سنگھ بہادر ہوشیار جنگ متخلص

بہ زخمی[2]

(۲۲ محرم ۱۱۹۰ھ/ ۲۹ دسمبر ۱۷۸۲ء - ۱۲۶۷ھ) شاگرد میرزا قتیل.

|

کنور دولت سنگھ مکری

در عنفوان جوانی درگذشت

|

دختر زوجہ

رای جی چند بن ؟ بن راجہ صاحب

|

آفتاب رای مؤلف تذکرہ

۱۳۰۰ھ/۱۸۸۳ء

چونکہ آفتاب رای کا ذکر کسی تذکرہ میں نہیں آیا اس لیے ان کا اپنا عہدہ کیا تھا اس کا علم نہیں ہو سکا ، بہر حال باپ کا خطاب بھی "رای" تھا اور پڑدادا "راجہ صاحب" سے مخاطب تھا. ظاہر ہے معزز ترین خاندان تھا جب ہی تو اپنے دور کے طبقاتی رواج کے مطابق بیفکری بن میں "دلبرے سیمبرے" کے ساتھ صبح صبح باغ کی سیر کو جایا کرتا تھا. بہرحال آفتاب رای نے ایک دولت مند ، صاحب عزت و ثروت اور شعر و ادب سے تعلق رکھنے والے خاندان میں آنکھیں کھولی تھیں ، ددھیال خواہ ننھیال مسلمانوں

۱- میر آتش کا عہدہ بھی تھا ، لکھنئو میں توپخانہ بالک گنج کے نام کا محلہ انگریز کے ابتدائی دور تک معروف تھا . (علی حسن ص-۱۸۹)

۲- علی حسن کا قول ہے کہ آخری ایام میں یعنی وفات سے تین سال پہلے ۱۲۶۴ھ میں مسلمان ہوا لیکن تصدیق اور کہیں سے نہیں ہوئی . (علی حسن ص-۱۸۹)

کے پیدا کردہ ایرانی تورانی معاشرے کی پیداوار تھا ، آصف الدولہ بہادر خود نیشاپوری تھا ، اور ابھی اودھ کا وہ رنگ سماج میں نہیں آیا تھا جو بعد کے عالم زوال میں جانِ عالم واجد علی شاہ کے دور میں معاشرے کے اندر پیدا ہوا، جس میں مردانگی مفقود اور زنانہ پن زیادہ آگیا اور تہذیب و شائستگی سیکھنے کے لیے بڑے لوگ اپنے لڑکوں کو ''کوٹھے والیوں'' کے پاس بھیجا کرتے تھے . یقیناً یہ اس لیے تھا کہ شرفا کی مجالس اور محافل ، لولیان شوخ و شنگ کے مقابلے میں بے جان ہو چکی تھیں اور شریفانہ نشست و برخواست کے تمام انگ اصول اور اوصاف کھو چکی تھیں۔

آفتاب رای نے جیسا کہ اوپر آ چکا ہے ، حالات کے مقابلے میں انتخاب اشعار پر زیادہ زور دیا ہے، لیکن افسوس ہے کہ وہ اپنے اس مقصد میں بھی کامیاب نہیں ہوا ، سوانح سے تو صرف نظر کیا ہی تھا، لیکن اشعار بھی تعداد کے لحاظ سے کم اور انتخاب کے لحاظ سے درجہ اول کے نہیں ہیں ، جو کچھ تذکروں میں دیکھا ان میں سے اپنے ذوق اور پسند کے لحاظ سے کچھ شعر چن لیے ، حالانکہ وہ وقت ایسا تھا کہ بہت سے شعرا کے دواوین شخصی ذخیروں میں موجود تھے اگر ان سے براہ راست انتخاب کیا جاتا اور اچھے شعر چن لیے جاتے تو یہ انتخاب ہمارے لیے ایک قیمتی سرمایہ بن جاتا اور رہروان راہ عشق و محبت کے لیے ایک صحیفہ کا کام دے جاتا. عشاق پیشہ حضرات کو اپنے اپنے دلبرے سیم برے کو متنبہ کرنے کے لیے اس تذکرہ میں ایک نظم البتہ کام آ سکتی ہے جو ضیا اصفہانی نے ایک ''پسرے سیم برے'' کو چار باغ اصفہان کے ''پل الھوردی خان'' میں اندر جانے کے تمام خطروں سے آگاہ کر دیا ہے .

آفتاب رای نے دیباچہ میں لکھا ہے کہ اس مجموعہ کو مرتب کرتے وقت ''در عرصۂ قلیل ہر چہ بخاطر داشتم . . . . . بہ زبان قلم سپرد . . . . . ساختم'' اس میں شک نہیں کہ یہ مجموعہ دو تین ماہ کے قلیل عرصہ میں تیار

ہوگیا ۔ لیکن ''ہرچہ بخاطر داشتم'' صحیح نہیں ہے ، کیونکہ تذکرہ آتشکدہ ، انیس العشاق ، جیسے تذکروں سے اشعار انتخاب کیے گئے ہیں اور حالات کے سلسلہ میں لفظ بلفظ آتشکدے یا کسی دوسرے تذکرہ کی عبارتیں نقل کی گئی ہیں ۔ تذکرہ کا اساس زیادہ تر آتشکدہ پر ہے ، مخزن الغرائب اور سرخوش وغیرہ کو بھی سامنے رکھا گیا ہے ۔

اس تذکرے کی خصوصیت یہ ہے کہ کثرت تعداد شعرا کے لحاظ سے صحف ابراہیم ، مخزن الغرائب اور مجمع النفائس جیسے تذکروں کی صف میں آتا ہے ۔ مثلاً :

صحف ابراہیم (۱۲۰۵ھ) تعداد شعرا ۳۲۷۸
مخزن الغرائب (۱۲۱۸ھ) " " ۳۱۴۸[1]
عرفات العاشقین (۱۰۲۴ھ) " " ۳۰۰۰
ریاض الشعرا (۱۱۶۱ھ) " " ۲۵۰۰
ریاض العارفین (۱۳۰۵ھ) " " ۲۱۲۷
مجمع النفائس (۱۱۶۴ھ) " " ۱۷۳۰[2]

اس فہرست میں ریاض العارفین پانچویں نمبر پر آیا ہے اور اس تذکرے کے بعد ہندوستان میں کوئی تذکرہ نہیں لکھا گیا جو اس کا مقابلہ کر سکے ، بلکہ ایک لحاظ سے فارسی شعرا کا یہ آخری تذکرہ ہے جو اس برصغیر میں لکھا گیا جسے قابل ذکر سمجھا جائے ۔

یہ بات تعجب انگیز ہے کہ ایران میں ایسے بڑے ضخامت کے تذکرے مرتب نہیں ہوئے ، یہ شرف بھی ۔ لغت نویسی کی طرح اس برصغیر کے حصے میں آیا کہ نہ فقط زیادہ تر تذکرے یہیں مرتب ہوئے بلکہ تعداد شعرا اور کثرت اشعار کے لحاظ سے بھی سبھی تذکرے یہاں ترتیب پائے ۔ لغت نویسی

۱۔ اسپرنگر نے ۲۰۶۱ تعداد دیا ہے لیکن اسٹوری نے مندرجہ بالا تعداد دیا ہے ۔
۲۔ اسپرنگر نے ۱۰۹۹ کا اندازہ دیا ہے ۔

کے سلسلہ میں بھی یہی صورت حال رہی۔ لغت نویس اگرچہ اکثر ایرانی النسل تھے لیکن انھوں نے اپنی ضخیم اور بنیادی حیثیت رکھنے والی لغتیں یہاں رہ کر هندی امرا کی سرپرستی میں تیار کیں۔ عرفات العاشقین اور ریاض الشعرا کے مؤلفین اگرچہ ایرانی تھے لیکن تذکرے لکھنے کے لیے انھیں یہیں کی آب و ہوا اور داد و دھش راس آئی۔

یہ منحصر بفرد نسخہ جو میرے اس ایڈیشن کا تنہا اساس ہے مغشوش اور مغلوط ہے، میں نے کوشش کی ہے کہ اصل مصادر سے جو مؤلف کے سامنے تھے عبارتیں، نام، تخلص، جغرافیائی مقامات اور اشعار درست کروں لیکن باوجود سعی تمام کے کہیں کہیں میں تصحیح میں کامیاب نہیں ہوا، بہرحال جو کچھ مجھ سے ہو سکا وہ قارئین کے پیش نظر ہے اور نذر ہے۔

تذکرہ چونکہ ضخیم ہے، اس لیے میں نے (الف) تا (ظ) تک ایک جلد کیا ہے اور بقیہ دوسری جلد میں آ رہا ہے جو اس وقت پریس میں ہے۔ اس آخری جلد میں اگر فرصت ملی اور میں نے لازم سمجھا تو نہایت ضروری اور لازمی حواشی شامل کر دوں گا۔

اختتام پر میں اپنے دوستوں کا شکریہ ادا کرنا فرض سمجھتا ہوں ایک اردو کے مشہور ادیب مشفق خواجہ کا، جس نے یہ تذکرہ دریافت کیا اور مجھ کو اس کی تصحیح پر آمادہ کیا، اور دوسرا اپنے محب مکرم اور عزیز محترم جناب علی اکبر جعفری کا، جس نے اس تذکرے کو اپنے ادارے میں شائع کرنے کی حامی بھری اور جن کی وجہ سے انجمن ترقی اردو کے شب دیجور سے نکل کر اس کتاب نے پہلی مرتبہ صبح اور صبح کے آفتاب کی کرن دیکھی ہے۔

حسام الدین راشدی
علی رضا منزل، الحمرا سوسائٹی
کراچی ۰۸۱۶
۲۳-۶-۱۹۷۶ میلادی۔

سخنهای گفتنی[1]

اسم تذکرهٔ "ریاض العارفین" درهیچ کتابی نیامده است و همچنین شرح حال مؤلف آن آفتاب رای نیز در هیچ جا بچشم نخورده است . نسخهٔ خطی این تذکره که در ذخیرهٔ انجمن ترقی اردو کراچی وجود دارد منحصر بفرد است . این نسخه بدین عبارت اتمام می پذیرد :

«بتاریخ ۹ ماه مئی ۱۸۸۳ء روز چهار شنبه وقت چاشت نهه گهنته بر روز بفضل الهی تمام شد ، بخط بد خط کمترین احقر خلائق بانکرشن ولد منسارام ساکن موضع داؤدگنج بنگله اعظم نگر ضلع مئه وارد حال لکهنئو و ملازم سرکار والا اقتدار دام اقباله صورت اختتام یافت فقط» .

همچنین در صفحه مقابل مهری دیده میشود که بدین قرار است :

«اهلیه آفتاب رای بنت دولت سنگه ابن راجه رتن سنگ ۱۳۶۹ھ[2]»

برای اولین دفعه بوسیلهٔ دوست محترم جناب مشفق خواجه بوجود این تذکره پی بردیم و گویی او بود که اسم آفتاب رای رابعنوان یک تذکره نویس آفتابی کرد. این تذکره، از لحاظ شرح حالی که درین آمده است، رضایت خوانندگان را فراهم نمی سازد . و همچنین تحقیق و دقت نظر نیز در تألیف این کتاب در کار نبرده است . خود مؤلف آن نیز درین مورد هیچ ادعایی ندارد . وی میگوید :

۱- ترجمه از : دکتر سید علی رضا نقوی .

۲- این مهر اشتباه دارد چون خانم آفتاب رای نمیتواند دختر دولت سنگه باشد . رجوع شود به شجره مربوطه در صفحات آینده .

> ۵ روری به ماه جنوری ۱۸۸۳ء (۱۳۰۰ه) در عالم جوانی
> چنانکه افتد و دانی ! با دلبری سیم بری به سیر چمن اتفاق افتاده—
> رعنای آن حسن و ادا را، با صد دل و هزار جان خریدار بوده‌ام—
> از هر دری سخن میرفت که سلسله سخن به اشعار شور انگیز
> و لذت عشق آمیز کشید . . . . برای ترتیب مختصری— که
> خزانهٔ گوهر اشعار عاشقانه باشد—ابرام بسیار و اصرار بی شمار
> نمودن گرفته .

این دلبر سیم بر حتما پسری خوشگل از لکهنو بود که ظاهرا باتفاق مؤلف مشغول سیر چمن بوده و در حقیقت مؤلف به تماشای روی زیبای آن جوان و آرزومند گلچینی از گلشن حسن و جوانی وی بوده است . درین احوال طبیعی است تنها اشعار عاشقانه میتواند وسیله آرامش خاطر یک عاشق و معشوق قرارگیرد. خلاصه این تذکره در چنین اوضاع عشق انگیزی بنیان نهاده شد و چون منظور اساسی مؤلف جمع آوری «گوهر اشعار عاشقانه» بود بنابراین شرح حال شعرا درین تذکره تنها ضمناً آمده است چون در موقع انتخاب اشعار و گرد آوری آن بنظر مؤلف ذکر احوال گویندگان آن نیز لازم بود. اما مؤلف برای این موضوع هیچ اهمیتی قائل نشده و تنها بذکر حال هرگوینده دریک دو سطر اکتفا نموده است .

اسم مؤلف آفتاب رای و اسم پدرش رای جی چند معروف به امام بخش بود[۱] . اگر نسخهٔ حاضر مبیضه ایست که از روی مسودهٔ مؤلف به سفارش خاتم او انجام شده است چنانکه از عبارت مهر خاتم او پیداست که در پنجمین ماه تألیف ، این کتاب از اصل استنساخ شده است و در مواردی نیز اصلاحات و تغییرات هیچم میخورد ، بدین ترتیب میتوان حدس زد بلکه به یقین گفت که این نسخهٔ مبیضه خود مؤلف است . نظریه اغلاطی که در متن این نسخه دیده میشود میتوان گفت که مؤلف آن حامل ذوق شعری بوده که در آن زمان

۱- ظاهرا پدرش این اسم عرفی را بوسیله مسلمانان خوش ذوق لکهنو گرفته است .

درمیان مردم آن سامان معمولاً وجود داشت ، اما نمیتوان اورا جزو اهل علم شمار کرد . اغلب است که برای همین علت تاکنون به این تذکره هیچ اعتنا و توجهی نکرده اند و نه در هیچ کتابی اسم این کتاب یا مؤلف آن بچشم میخورد .

باوجود این کم موادی مؤلف از یک خانواده متمولی و اهل ثروت و صاحبان ذوق ادبی تعلق داشته است . جد مادری وی دبیر الدوله منشی الممالک راجه رتن سنگ بهادر هشیار جنگ بود که در دنیای ادبی از میان یک شاعر خوب و مؤلف «تذکرهٔ انیس العاشقین» حامل مقام جاویدان میباشد . تخلص او «زخمی» بود و در دربار آصف الدوله نواب اوده نفوذ فوق العاده ای را دارا بوده است . تمام افراد این خانواده پشت در پشت از میرزایان و علاقمندان طراز اول شعر و سخن و ادب فارسی درین سامان بوده اند . سلسله شجره آنها بقرار زیر است :

راجه بهگوان داس متوفی ۱۲۰۱ ه

دیوان وزیر الممالک نواب اصف الدوله[1] بهادر والی ملک اوده

|

راجه رای بالک رام **صبوری**[2]

بعد پدر دیوان شد

|

۱- آصف الدوله یحیی علی خان بهادر و هزبر جنگ ، ولد نواب شجاع الدوله بهادر که دارالاماره وی در فیض آباد بود و اصف الدوله بزمان خود در لکهنو منتقل کرد . این خانواده از نیشاپور وارد هند شد و در هند آنجه خواست یافت . نواب در سال (۱۱۵۰ه) وفات یافت و در امام باره (تعزیه خانه) که بنا کرده بود در سردابه آن دفن شد . این مصرعه تاریخ بر لوح مزارش منقوش است —فهنا روح و ریحان و جنات نعیم—آصف تخلص داشت و در فارسی و ریخته شعر میگفت . ازوست :

کشتهٔ چشم تو، هر زخمی که بر اندام داشت
هم کفن، هم گور، و هم تابوت، چون بادام داشت

(تذکره علی حسن ص ٦)

۲- وی «میرآتش» نیز بود و محمد توپخانه بالک گنج تا زمان ابتدایی انگلیسیها نیز معروفیت کاملی داشت (تذکره علی حسن ، ص ۱۸۹) .

فخر الدوله دبیر الملک مهاراجه رای رتن سنگ بهادر هوشیار جنگ متخلص به زخمی (۲۲ محرم ۱۱۹۷ — ۲۹ دسمبر ۱۷۸۲ — ۱۲۶۷ه) شاگرد میرزا قتیل .

|

کنور دولت سنگ **شکری**

در عنفوان جوانی درگذشت

|

دختر زوجه

رای سی چندن ؟ بن راجه صاحب

|

آفتاب رای مؤلف تذکره

۶۱۱۸۳/۱۲۰۰

چون شرح حال مؤلف این کتاب در هیچ جا نیامده است بنابر این بطور حتم نمیتوان گفت که وی دارای چه مقامی بود، اما پدرش دارای لقب «رای» بود و جد بزرگ او نیز به لقب «راجه صاحب» ملقب بود . بدیهی است وی از خانوادهٔ معزز شهر لکهنو بود که در آن اجتماع که دارای چندین طبقه بود با کمال آسودگی خاطر بسر می برد و سایر این خود مؤلف نیز با آرامش خاطر باتفاق «دلبری سپهری» صبحگاهان برای سیر چمن معرفت .

در هر حال آفتاب رای در یک خانوادهٔ معزز و ثروتمندی که علاقمند به شعر و ادب بود چشم بجهان گشود . خانواده های پدری و مادری او هردو محصول اجتماع اسلامی ایرانی و تورانی هند بود . آصف الدوله خود اصلا نیشابوری بود و هنوز جامعه او به حضیض نرسیده بود که بعداً در زمان زوال

---

۱. بقول علی حسن وی در ایام آخر زندگی خود یعنی سه سال قبل از فوت خود در سال ۱۲۶۴ه اسلام آورد . (رجوع شود بتذکره علی حسن ، ص ۱۸۹) . اما این موضوع از منابع دیگر به تصدیق نرسیده است

پذیر جان عالم واجد علیشاه رسید که در آن مردانگی تقریبا مفقود شد و جای خود را به امردی داد و شرفا «برای تحصیل آداب معاشرت» پسران خود را پیش فاحشه های «شهرنو» می فرستادند. ظاهرا علتش این بود که مجالس و محافل خود شرفا دچار وضع ناگفتنی شده و فاقد آداب «نشست و برخاست» شرفا گشته بود.

مؤلف این تذکره توجه بیشتری به جمع آوری اشعار داشته اما حیف که وی درین مقصود نیز موفق نشده است. قطع نظر از شرح حال شعرا، خود اشعاری که وی از هر شاعر در این کتاب نقل کرده است، خیلی کم و از حیث معیار شعری نیز مقام کمتری دارند. وی تنها به انتخاب بعض اشعار مورد پسند خود از تذکره ها اکتفا نموده است در صورتیکه وی در زمانی میزیسته است که هنوز دواوین شعرا در کتابخانه‌های شخصی وجود داشت و بنابر این، وی میتوانست اشعار هر شاعر را از خود دیوان وی انتخاب نماید. اگر وی به انتخاب اشعار خوبی از خود دیوان های شعرا مبادرت می نمود در آن صورت این تذکره بعنوان سرمایهٔ پر بهای ادبی به شمار می رفت و برای رهروان عاشق و محبت یا برای ادب فارسی بمشابه صحیفه ای در می آمد.

در حال حاضر درین تذکره تنها یک شعری وجود دارد از ضیا اصفهانی که شاعر در آن «پسر سیم بری» را از تمام خطرات ورود به «پل الهوردی خان» در چار باغ اصفهان آگاه ساخته است و این شعر واقعا بدرد مردم عاشق پیشه میخورد تا آنها بتوانند بهان طریق دلبران سیم بر خود را از خطرات راههای پرپیچ آگاه سازند.

آفتاب رای در دیباچه این کتاب مینویسد که در موقع ترتیب این مجموعه «در عرصه (مدت) قلیل هر چه بخاطر داشتم . . . به زبان قلم سپرد . . . ساختم» و هیچ شکی نیست که وی این کتاب را در مدت قلیل دوسه ماه ترتیب داده است اما قول وی از ین‌که «هرچه بخاطر داشتم» درست نیست چون وی

اشعار این کتاب را از تذکره های مانند آتشکده و انیس العاشقین انتخاب نموده است، و در ذیل حال یکی شعرا عباراتی از آتشکده یا از سایر تذکره‌ها حرف به حرف نقل نموده است. منبع اصلی این تذکره آتشکده است اما وی در موقع تألیف آن مخزن الغرائب و تذکره سرخوش وغیره را نیز در نظر داشته است.

خصوصیت بزرگ این تذکره اینست که از حیث تعداد شعرا این تذکره در ردیف تذکره هائی مانند صحف ابراهیم، مخزن الغرائب و مجمع النفائس قرار دارد، چنانکه از جدول زیر میتوان پی برد:

	تعداد شعرا	
صحف ابراهیم (۱۲۰۵ه)		۳۲۷۸
مخزن الغرائب (۱۲۱۸ه)	”	۳۱۴۸[1]
انیس العاشقین (۱۰۲۴ه)	”	۳۰۰۰
ریاض الشعراء (۱۱۰۰ه)	”	۲۶۰۰
ریاض العارفین (۱۳۰۰ه)	”	۲۱۶۷
مجمع النفائس (۱۱۶۴ه)	”	۱۸۳۶[2]

درین فهرست ریاض العارفین در مقام پنجم جا گرفته است و پس ازان هیچ تذکره ای در شبه قاره هند تا کنون نه نوشته که بتواند با این تذکره برابری کند و حتی میتوان گفت که این آخرین تذکره شعرای فارسی است که درین شبه قاره بتألیف در آمده است.

این امر واقعاً موجب تعجب است که معمولا در ایران تذکره های بدین صحامت و تصوری ترتیب داده نشده است. مانند فرهنگ نویسی و تذکره نویسی این افتخار هم نصیب این شبه قاره گشته است که نه تنها اکثر تذکره‌ها درین سر زمین ترتیب داده شده بلکه از حیث تعداد شعرا و اشعار نیز این تذکره‌ها در جاهای دیگر کم نظیر است. در مورد فرهنگ نویسی میتوان گفت

---

۱. اشپرنگر تعداد شاعر این تذکره را ۳۰۶۱ ولی استوری تعداد دوی داشته است.
۲. اشپرنگر تعداد شعرای این تذکره را ۱۴۹۴ تخمین زده است.

که اکثر مؤلفین آنها اصلا ایرانی النسل بودند اما آنها اغلب این فرهنگ های مهم و قطور را با سرپرستی امرای هندی نژاد ترتیب داده اند . نویسندگان عرفات العاشقین و ریاض‌الشعرا ایرانی بودند ، ولی آنها نیز اوضاع این شبه قاره را برای تألیف این تذکره‌ها بیشتر سازگار و موافق دیدند .

نسخهٔ منحصر بفرد این تذکره که اساس کار ما قرار گرفته است بسیار مغشوش و مغلوط است . اینجانب سعی کرده‌ام عبارات ، اسامی ، تخلص ها ، مقامات موقعیت و اشعار و سایر اطلاعات مربوط را از منابع اصلی این کتاب تصحیح نمایم اما در بعضی موارد درین منظور موفق نگشته‌ام . در هر حال نتیجهٔ مساعی این بنده اینک تقدیم خوانندگان گرامی میگردد .

نظر به ضخامت تذکره آن را بدو قسمت بخش کرده‌ایم . جلد اول دارای ذکر اشعار شعرایی از حرف ''الف'' تا حرف ''ظ'' می باشد و بقیه در جلد دوم آمده است که زیر چاپ میباشد . در جلد دوم انشاءالله بعضی حواشی مهم و لازم را ، اگر فرصت میسرشد ، اضافه خواهم کرد .

در پایان لازم میدانم از بعضی دوستان خود، اظهارشکر نمایم. اول از ادیب معروف اردو، جناب مشفق خواجه که این تذکره را کشف کرده‌اندو اینجانب را به تصحیح آن وا دار کردند وثانیا از محب مکرم و عزیز محترم جناب آقای دکتر علی اکبر جعفری که چاپ و انتشار این تذکره را از طرف خود بعهده گرفتند و این کتاب را از شب دیجور کتابخانه انجمن ترقی اردو به عرصه صبحگاهی و نور آفتاب انتشار کشانیده اند .

حسام الدین راشدی

علی رضا منزل ، الحمرا سوسائتی

کراچی - ۰۸۱۶

۳ تیر ماه ۲۵۳۵ شاهنشاهی

۲۳ ، ۶ ، ۱۹۷۶ میلادی

بافتاح

دیباچه

سبحان الله والحمد لله والصلواة علی رسول‌الله خاتم‌الانبیاء والمرسلین و آله الطیبین واصحابه الطاهرین

مخفی نماند که این هیچ میرز، کژمژ زبان، ژولیده بیان، خاکسار ذرهٔ بی مقدار، روشن به **آفتاب رای** خلف **رای جی چند** عرف **رای امام بخش صاحب** متوطن لکهنو، وگلچین ریاض تلمذ **مولانا امام اشرف صاحب جائسی**، نقاد عیار علم یزدانی، واقف اسرار سبحانی، کان مروت، دیدهٔ بصیرت، قطب چرخ معرفت، مرکز دایرهٔ حقیقت، آدم صورت، ملک صفات، مصدر فیض و برکات، پیش انام بخشش فیض متعال، زبان کلک جواهر سلک در تحریر وصف **جواهر لعل** نسبت شاگردیش با من **هیچ میرز** نسبت موری با سلیمان و ذره به آفتاب رخشان است. بیت:

زان گه که ترا بر من مسکین نظر است	آثارم از آفتاب مشهور تر است
گر خود همه عیب ها، بدین بنده، در است	هر عیب که سلطان بپسندد، هنر است

روزی به ماه **جنوری ۱۸۸۳ء (۱۳۰۰ھ)** درعالم جوانی چنانکه افتد و دانی با دلبری سیم بری به سیر چمنی اتفاق افتاده، رضای آن جان و ادا را با صد دل

و هزار جان خریدار بوده ام، از هر دری سخن می رفت که سلسلهٔ سخن به اشعار شور انگیز و نکات عشق آمیز سر کشید. او به ستایش **«تذکرهٔ انیس العاشقین»** تألیف پدر خسرم **دبیر الدوله منشی الممالک راجه رتن سنگه بهادر هشیار جنگ** نورالله مرقده بنا گذاشت. گاهی به صراحت و زمانی به ایما، برای ترتیب مختصری—که خزانهٔ گوهر اشعار عاشقانه باشد — ابرام بسیار و اصرار بی شمار، نمودن گرفت. هر چند در عذر می‌زدم پلهٔ استداد از دست نمی داد، ناچار انگشت قبول بر دیده نهادم و در عرصهٔ قلیل هرچه به خطر داشتم، آن را با برخی از احوال سخن سنجان و نتایج افکار ایشان با قل و دل به زبان قلم سپرده به **«ریاض العارفین»** نامور ساختم، لهذا از خدمت ناظرین مترصد دعا به صلهٔ این حسن خدمت ام. الهی ماخ رواج ..... قبولیت.

سری کنش رای

ـــ آ ـــ

۱. آتون

که زن مولانا بقایی و از ندیمان عبدالله خان بوده که خطاب با شوهر خود گفته:

ملا! هم ناز و عشوهات، کشت مرا / تا چند زنی طعنه، به انگشت مرا
شبها همه، پشت سوی من، خواب کنی / بگذار که، دل گرفت از پشت مرا

۲. آذر

یعنی ملک الشعرا حاجی لطف علی بیگ بیکدلی شاملو اصفهانی، که بعد مراجعت و زیارات، چندی در سلک ملازمان نادری منسلک و بعد آن از ندیمان سلطان کریم خان زند بوده، و در اوایل **معروم** و آخرها **آذر** تخلص می کرده. از او است:

دور از تو جان سپردن، دشوار بود مارا / گر، بی تو زنده مانیم، معذور دار مارا

•

تاکی به درت نالیم، هر شب من و دربانها / آنها ز فغان من، من از ستم آنها
دامان توام شاید، گر سعی به دست آید / لیک آه که می باید، از دوست به دامانها
تاچند دلت لرزد زین غم که، خطش سرزد / این سبزه ترا ارزد، **آذر** به گلستانها

فغان که، شد وطنم آخر از وفا، سر کوی — که رفته اند غریبانش از ستم به وطنها

•

قوت پروازم، ای صیاد! چون سوی تو بست — آن قدر نالم که، سوی آشیان آرم ترا

•

دم مردن شدی، دمساز چون، من ناتوانی را — مرا گر زنده کردی، کشتی از رشکم، جهانی را

•

به من که در قفس افتاده ام، نمی دانی — چه گونه می گذرد؟ ای هم آشیان! تنها

•

هر گل که دمید، از گل ما — خونی است چکیده از دل ما
از کوی وفا برون نیاییم — دامن گیر است منزل ما

•

چو شبم از درد دل، روزم سیه شد، داد ازین شبها — ولی می ترسم از روزی که، آرم یاد ازین شبها
از یک شب وصل تو، زاد این روزها اکنون — نمی دانم ازین پس تا چه خواهد زاد ازین شبها

•

از گریه ام مپرس، که گر گریه نیست، روی چیست؟ — یک عمر هم به حال تو می بایدم گریست

•

خونم، نه چو آب، شد حلالت — گر با دیگری خوری، حرام است

•

به روز مرگ، شنیدم که، **پیر کنعان** گفت — که: دوست دشمن جان است، گرچه فرزند است!

•

رهان مرا، که به دل داشتم نهان، نگذاشت — نهفته بود غمی در دلم، زبان نگذاشت

•

مرا که، مرغ دلم ماند در شکنجه ٔ دام — ازین چه سود، که بیرون شهر صحرایی است

•

شب به گوشت چو رسد، ناله ٔ مرغان اسیر — ناله ٔ بی اثر، از مرغ گرفتار من است

•

برد صیادم از این باغ، و ز من سیری گل — حرفها دارم و در کنج قفس خواهم گفت

•

وصل تو گر نفس آخر است — از همه عمر، آن نفسم آرزو است

•

نشسته گرد ملالم به چهره بی تو، و ترسم — گمان برند که، رخ سوده ام به خاک سرایت
مکن حذر ز گمان گرچه از غرور جوانی — تو غافل ز عدا، من سپرده ام به عنایت

خوشم که، غیر ترا دوش می نمود به من   گمانش، این که، ترا با من آشنایی نیست
خوش آن که، غیر به من رنجش تو، چون بیند   ز ناز داند و گوید که: بی وفایی نیست

•

شب آمد و وقت، یارب! آمد   یارب! که مرا دگر شب آمد

•

مرا هجر و ترا بیداد، دادند   به هر کس، هر چه باید داد، دادند

•

از من نهان دل رفته و جان زین گمانم می رود   کارم گر از دل بر زبان، دانم که جانم می‌رود

•

از گریه کنم گل، همه شب خاک درت را   تا روز، ز بیداد تو، بر سر نکند کس

•

تا ز برخاستن من، همه از جا خیزند   هر شب از بزم تو، پیش دگران برخیزم

•

به پیغامی مرا هر شب نشانی بر سر راهی   که از راه دگر هر جا روی، من بی‌خبر باشم

•

ز خلف وعده اش آغاز عشق، خوشنودم   که داد آگهی، از بی وفاییش، زودم

•

ای که به خون من شدت ساعد نازنین فرو   دست فشان که ریزدت خونم از آستین فرو

•

بعد ازین ای مدعی! چون بر در جانان روی   من هم آیم در قفا و ایستم پهلوی تو
یا ترا بینند و بگشایند در، بر روی من   یا مرا بینند و بگشایند در، بر روی تو

•

ای که گفتی: بعد از این کار ترا خواهیم ساخت   فکر دیگر کن که، هجران کار مارا ساخته است

•

شب هجران، نمی دانم ز پی دارد سحر، یا نه   اگر دارد سحر، آه سحر دارد اثر، یا نه

•

تو وقتی حال من دانی که، چون من، بر سر راهی   به امیدی نشینی روز، و شب نومید برخیزی

•

ز گلبنی که گلش دیده باشی ای بلبل   چو شد خزان، ستم است آشیان بگردانی
ز من به غیر مگو آن سخن، که چون افتد   به من نگاه تو، باید زبان بگردانی

•

به آن گناه که بیگانه را کسی نکشد   تو بی وفا همه یاران آشنا کشتی
چه خواجه یی تو که هر بنده را که دانستی   نمی کند به تو دعوای خون بها کشتی

۱۷. هر شکوه‌ای که ز یار، بهر امتحان کردی / نکردی غیر از این کاری که، او را بدگمان کردی

•

این باغ و ... کوی نگاری بوده است / این شاخ گل آتشین عذاری بوده است
این سرو که، در کنار جو می‌بینی / یاری است، که در کنار یاری بوده است

•

قاصد که از او به من، خبر هیچ نگفت / گفتم که: ترا یار مگر هیچ نگفت
گفتا که چرا؟ گفتمش! آن گفته بگو / آهی به لب آورد، دگر هیچ نگفت

•

این دل، سر راهی به نگاری نگرفت / این دیده فروغی از عذاری نگرفت
این سر روزی به خاک پایی نرسید(۱) / این دست شبی دامن یاری نگرفت

•

امشب، شب وصلم، به تعب می‌گذرد / از غصه به من شبی، عجب می‌گذرد
گر دم نزنم، فغان که، هم می‌کشدم / ور شکوه کنم، آه که شب می‌گذرد

•

ای بسته در صلح و گشاده در جنگ / از جنگ من و تو، کار بر من شده تنگ
فرق است آری، میان جنگ من و تو / تو سنگ زنی به شیشه، من شیشه به سنگ

۴. آذری

یعنی شیخ نورالدین حمزه بن عبدالملک علی طوسی بیهقی اسفراینی، که پدرش از سر بداران بیهق بوده و مدتی به نظم مملکت کوشیده. و مولد شیخ اسفراین است که از مضافات طوس شمرده می شود. و حکیم موحد و عارف مجرد بوده. روز جوانی از شاعری دم زده و شهرهٔ آفاق شده. مداح میرزا الغ بیگ و سلطان شاه رخ بن تیمور است.

گویند: خرقهٔ ترک و تجرید از سید نعمت الله یافته، دو نوبت حج اسلام گذارد و به زیارت مزار فایض الانوار سرور کاینات مشرف شده و چندی مجاور بیت الله بوده، و از آنجا به دیار هند افتاده. سلطان احمد شاه بهمنی، که از سلاطین دکن بوده، مقدم او را از مغتنمات شمرده تکلیف نظم «بهمن نامه» به او نموده و لقب «ملک الشعراء»

۱- آتشکده: این پا روزی به خاک کویی نرسید

ارزانی داشته. لهذا شیخ آن داستان را تا احوال سلطان همایون پادشاه به نظم آورده، و آنچه بعد از آنست، دیگران گفته اند، از شیخ آذری نیست.

المختصر شیخ بعد قیام چند ساله در دکن یاد وطن ناخن زن دل گردیده که شاهزاده علاء الدین را وسیله ساخته نقد رخصت به کف آورده به اسفراین رفت، و سی (۳۰) سال در سجادهٔ طاعت نشسته در هیچ کس نزد.

روزی سلطان زاده اعظم سلطان محمد بایقرا ادراک خدمت شیخ کرده بدره زری پیش شیخ نهاد اما قبول نیفتاد. مولانا مجاهد هندی که یکی از علمای آن عهد بوده حاضر بود، گفت: ای شیخ! تو این مال بر خود حرام کردی خدای تعالی بر من حلال کرده! و مشتی ازان برداشت. سلطان خندان شد باقی هم به او بخشید.

رسالهٔ «**سعی الصفا**» را در مکه نوشته و «**طغرای همایون**» و «**عجایب الغرایب**» از او است. و «**جواهرالاسرار**» که مجموعه یی است از نوادر امثال و شرح بعضی از ابیات مشکله، نیز از او است.

و وفات شیخ درسنهٔ هشت صد و شصت و شش هجری (۸۶۶هـ) به عمر هشتاد و دو سالگی واقع شده. این اشعار از او است:

شدیم پیر به عصیان و چشم آن داریم   که جرم ما به جوانان پارسا بخشند

•

اگر به پرسش جان امیدوار آیی   من از میانه روم چون تو در کنار آیی

ز هول روز جزا **آذری!** چه می ترسی   تو کیستی که دران روز، در شمار آیی

•

گر نقاب از روی جان بخش تو یک دم برفتد   رسم دیگر مردن از اولاد آدم بر فتد

•

اگرچه دولت وصلت به چون منی نرسد   درین امید بمیرم که خوش تمنایی است

•

کاش! دانستیم ما اول، گناه خویش را   تا به مژگان، پاک می کردیم راه خویش را

آیم که فغان ز ناتوانی نکنم — هرگز گله از درد نهانی نکنم
زان گشته ام از ضعف خیالی، که گهی — گر بگذرمش به دل، گرانی نکنم

•

مگر چو شاعران، از روی اشعار — ز یک جام اند در بزم سخن مست
دل، با بادهٔ بعضی حریفان — فریب چشم ساقی نیز پیوست

گویند: امینائی کاتب به نوشتن، دیوان شیخ بسیار غلط کرده بود، شیخ از او رنجیده این قطعه گفت:

دیوان بنده را که امینا سواد کرد — تنها درو نه شعر مجدد نوشته است
از نظم و نثر هر چه به طبعش خوش آمده — دیوان بنده پر ز خوشامد نوشته است
هر جا که لفظ نیک شنیده در سخن — دست تصرفش همه را بد نوشته است
اکنون شده یک مجلد دیوان بنده اوست — زیرا که، بیشتر سخن خود نوشته است

۳ آرزو

یعنی سراج الدین علی خان اکبرآبادی که مسکن اجدادش گوالیار بوده و نسب از جهت پدر به شیخ کمال‌الدین خواهر زادهٔ شیخ نصیرالدین چراغ دهلی و از جانب مادر به سید محمد غوث گوالیاری می رسد.

در سنهٔ یک هزار و یک صد و یک (۱۱۰۱ه) قدم به عرصه گاه وجود گذاشته و از میر عبدالصمد سخن مشوره می داشته. هر چند در باب شیخ لاهیجی که نواها بر آورده اما یکسر خارج از آهنگ است. حسد بد بلای است که آدم را کور می کند. المختصر خان آرزو مدتی در شاه جهان آباد بسر برده و آخر کار هم پای سالار جنگ مؤتمن الدوله پسر کوچک معتمد الدوله اسحاق خان رشیدی رو به اوده آورده. پس از آن به دارالامارة لکهنؤ رسید که پیمانهٔ عمرش، در سنهٔ یک هزار و یک صد و شصت و نه هجری (۱۱۶۹ه) لبریز گردید. نعشش به دهلی بردند و به خاک سپردند.

گویند: در حالت نزع یکی از درش درآمد و گفت: عمری است که آرزوی قدم بوسی جناب داشته ام! خان گفت: امروز آرزوی شما تمام می شود؛

کتاب «سراج اللغت» از تصنیفات او است . دیوانش به سی هزار بیت می رسد .
این اشعار از او است :

بر رخ او ، نگه از تندی خو ، نتوان کرد ● گل این باغ به رنگی است که بو نتوان کرد

شور آمد آمد او ، می برد از جا مرا ● می کند در پا قیامت ، هر صدای پا مرا

تند و پر شور و سیه مست ز کهسار آمد ● می کشان! مژده که ابر آمد و بسیار آمد

سرت به هم چو خودی زود تر فرود آمد ● هنوز ، قبله من ! وقت این نماز نبود

شرم صیاد مرا بین که ، به این ذوق شکار ● جانب مرغ گرفتار ندیده است هنوز

با دل ز هجر حرف ... کباب می شود ● بنگر ، دل من است ستمگر! دل تو نیست

چنین که منع ز سرگوشی خودم کردی ● به خاطر تو ندانم چه احتمال گذشت

مباد هر دو بر افتد ز روی گستاخی ● که خفتهٔ تو به خواب غرور و من مستم

شود ز آتش آه و ز ناله اش خوابت ● تو خود بگو که مرا آن زمان چه باید کرد

گر به روی تو زلیخا مژه را وا می کرد ● آنچه در خواب ندیده است تماشا می کرد

نماند همچو حنا ، هیچ اختیار مرا ● سپرد بسته به دستی تو ، روزگار مرا

زلفت ، که ازو نظم جهان حسن است ● نازل شده سوره‌یی به شان حسن است
خطت ، که برو شده است خوبی همه ختم ● پیغمبر آخرالزمان حسن است

۵. آرزوی

از زنان شیرین کلام سمرقندی را است:

شدیم خاک رهت ، گر به درد ما نرسی ● چنان رویم که، دیگر به گرد ما نرسی

ماند داغ عشق او بر جانم، از هر آرزو ● آرزو سوز است و عشق من سراسر آرزو

۶. آزاد

سلسلهٔ نسبش به موتم الاشبال
یعنی میر غلام علی ازسادات حسینی واسطی بلگرامی. بعد تحصیل
بن زید شهید بن امام زین العابدین علیه السلام منتهی می شود.
بن زید شهید بن امام زین العابدین علیه السلام منتهی می شود. خود را به اورنگ آباد دکن افگنده بود.
علوم معقول و منقول از وطن برکنده و «خزانهٔ عامره»
«دیوان» در زبان عربی و فارسی و تذکرهٔ «ید بیضا» و «سرو آزاد» و
از او یادگار است. من کلامه:

گیرا تر است از سر زلف تو دام ما ... آخر [illegible] کنه کنش عشق [illegible] ما

ماه سرا امشب [illegible] ... گرم رفتی از نظر شمع شبستان که ای

۷. آشنا

یعنی محمد طاهر عنایت خان ابن ظفر خان احسن است، که به او طالب کلیم
خصوصیت ها داشته و در تحریر احوال «سی سالهٔ شاه جهان» رنگینی ها به کار
برده. از او است:

گر تو کردی دشمنی با من به جای دوستی ... من همانم، ز ابتدا ز انتهای دوستی

از ما، شکایت سنگدلی تو، عجب نیست ... آری! ز دوستان گلهٔ دوستان به جا است

یکبار آستان ترا بوسه داده ام ... با ما، هنوز دشمنی آسمان به جا است

۸. آشوب

یعنی ملا محمد حسین، مولدش مازندران. مدتها وارد هندوستان و ندیم ظفر خان
بوده. از او است:

سبزه، از مژگان من، سامان شادابی گرفت ... نرگس، از چشم ترم، تعلیم بی خوابی گرفت

۹. آصف

یعنی نظام‌الملک آصف جاه وزیر اعظم هندوستان است که نسبش به شیخ شهاب‌الدین سهروردی می رسد. پیرایهٔ حال خود را، به زیور فضل و کمال آراسته، در ابتدا **شاکر** تخلص می کرده و آخرها **آصف** :

تا مقابل کرد به خود حسن یار، آیینه را — آمد آب تازه ای بر روی کار آیینه را

به تبسم، نشود همت عاشق، قانع — نیم ساغر، نبرد تشنگی مستان را

سحر خورشید، لرزان بر سرکوی تو می آید — دل آیینه را نازم، که بر روی تو می آید

۱۰. آصف قمی

از اهالی آمل بود و در عهد شاهجهان پادشاه به هند آمد :

شعله ایم، اما ز دود دل، سیه پوشیم ما — چون چراغ لاله، می سوزیم و خاموشیم ما

۱۱. آصفی

ابن خواجه نعمت الله است که از امرای هرات و وزیر سلطان ابو سعید بوده صاحب ذهن صافی و خلیفه وافی است. دیوان خوشی دارد و مثنوی (به وزن مخزن الاسرار) از هنر (او است) که به نظر نرسیده. و به علت وزارت سلطان، **آصفی** تخلص می‌کرده و در زمان سلطان حسین میرزا وقتی که هفتاد ساله بوده در سنهٔ نه صد و بیست و هشت هجری (۹۲۸) در هرات وفات یافته. سنه و تاریخ خود را در حالت نزع :

پیمود ره بقا به کام هفتاد

خود گفته او است :

چندان میش دهید، که بی هوشی آورد — شاید که یاد ما، به فراموشی آورد

ساز آباد، خدایا! دل ویرانی را ... یا مده سحر بتان، هیچ مسلمانی را
می توانی که دهی اشک مرا حسن قبول ... تو که در ساختن ای، قطرۀ بارانی را
چهرۀ لاله رخان، بهر عذابم مفروز ... بس من، آتشکده می بند گلستانی را

قاتل من چشم می بندد، دم بسمل مرا ... تا بماند حسرت دیدار او، در دل مرا

دل که طومار وفا بود، من محزون را ... پاره کردند ندانسته بتان مضمون را

باز آمد شب هجران، منم و زاری دل ... خواب را، روز وداع است، ز بیماری دل

آمدم مست به کوی تو، و مجنون رفتم ... خبرم نیست که چون آمدم و چون رفتم

ای که مژگان تو هرلاله، دل درد آلود ... تیره خاک است مرا، هر مژۀ گرد آلود

ندارم حد کافر گفتن آن غارت گر دین را ... مسلمان نیست یاری هر که می گوید مسلمانش

مجنون لباس کعبه سیه دید و حال کرد ... گویا سیاه خیمۀ لیلی خیال کرد (۱)

پاسبان کعبه، دامن‌گیر من شد، در طواف ... مردمهای سگ کوی توام آمد به یاد

جمع خوبان دیدم و دل از پریشانی مرا ... درمیان گم شد، نمی دانم کرا خواهم گرفت

ز من پرسید رسم و راه شهرستان رسوایی ... که چون فرهاد و مجنون نیستم کوهی و صحرایی

تو هم در آیینه حیران حسن خویشتنی ... زمانه نیست که، هرکس به خود گرفتار است

گر مرا دهر به فریاد رسی، نایدتم ... بر سر کوی تو، خواهند به فریاد آورد

آن کس که، یاد او نکنی در هزار سال ... روزی، هزار بار ترا یاد می کند

رخ تو هر که در آیینه دید، گریان است ... چو مه به هاله نشیند، دلیل باران است

با من سخنت نیست، ولی بهر تسلی ... گویم به دل خود، ز زبان تو سخنها

(۱) سگین پلاس خانۀ لیلی خیال کرد (مجالس النفائس ص ۲۳۱)
گویا پلاس خیمۀ لیلی خیال کرد (دیوان ص ۹۷)

سبب چاک گریبان من، خسته، مپرس | که شب غم، به اجل دست و گریبان بودم

ریخت کافر بچه‌یی خون مسلمانان را | یاد آن روز که من نیز، مسلمان بودم

چو در خوابم درآیی، بخت بد از بهر محرومی | مرا بیدار می‌سازد که: یار آمد چه خواب است این

بریخت درد می و محتسب ز دهر گذشت | رسیده بود بلایی، ولی به خیر گذشت

دست ترا گرفت طبیب، از پی علاج | این دست را مباد، به آن دست احتیاج

بسوز ای برق خار تربتم را | که دامن‌گیر جانان من است این

برون آرد ز چاک سینه، دل را | که خون آلوده پیکان من است این

به دشنام دگر، امیدوارم | چو خواهی عذر دشنام گذشته

زاهد چو تو در صومعه هشیاری نیست | چون من، به حریم دهر، خمواری نیست

کار تو صلاح، و کار من رسوایی | ما را و ترا به یک دگر کاری نیست

۱۲. آفتابی

اصلش از ساوه است آخر به خدمت حکام تبریز شب را به روز آورده :

حرف دشمن مشنو، تیغ مکش، دوست مکش | ظلم از حد مبر امروز که، فردایی هست

۱۳. آفتی

که از منشیان شاه طهماسب ماضی است :

دور از تو: وصل سیم بران را، چه می‌کنم | مقصود من تویی، دگران را، چه می‌کنم

مگر اظهار رنجش کرد دوش، آن گل‌عذار از من | که دوری می کنند امروز نزدیکان یار از من

خوش آن دم کز کمال آشناییها به من گفتی | که: بگذر پیش مردم بعد از این، بیگانه وار از من

۱۴. آفرین

سید میرزا زین‌العابدین اصفهانی. منه :

ز کشتیم خبری نیست، این قدر دانم | که تخته پارهٔ چندی به ساحل افتاده است

۱۵. آفرین

یعنی شاه فقیر الله لاهوری هندی که در سنهٔ یک هزار و پنجاه و چهار هجری (۱۱۵٤) وفات یافته :

دیوانگی و مستی، ز بوی تو می خیزد ● هر فتنه که می خیزد، از کوی تو می خیزد

نگه دزد و دوابرو چین زند، رو در نقاب آرد ● نمی‌دانم عتاب آلودهٔ من، تا چه دید از من

۱۶. آفرین

یعنی شمس الدین، از او است:

به قاصد، درد دل گفتن چه حاجت ● که محرم نیست حرف معما را

۱۷. آقابیکه

(از زمرهٔ نساء عالی درجات) که در عصر سلطان حسین بهادر خان در بلدهٔ هرات بسیاری از شعرا، وظیفه خور خوان احسانش، بوده اند. از او است :

آه، زان دامی که دارد رشتهٔ جان تاب ازو ● وای زان لعل که، هردم می‌خورم خوناب ازو

۱۸. آقابیکه

زنی بوده خراسانی، که پدرش اهل دفتر محمد خان ترکمان بوده. از او است :

ز هشیاران عالم، هر کرا دیدم، غمی دارد ● دلا دیوانه شو، دیوانگی هم عالمی دارد

۱۹. آقا دوست

که شاعری سبزواری بوده. در علوم عقلی و نقلی خصوصاً در فنون فصاحت و بلاغت، بسیار مهارت داشته. از او است :

چون کسی آن مه، به این زلف پریشان بگذرد ● هر که بیند کفر زلف او، ز ایمان بگذرد

۲۰. آگاه

یعنی سید محمد خان از سادات طباطبایی ، که برادر بزرگ مختارالدوله بهادر بوده است، که در عنفوان مسند نشینی مغفور و مبرور وزیرالدوله ، نایب وزیر الممالک آصف‌الدوله بهادر بوده است. ماهی چند به نیابت وزارت بسر برده و آخر کار زخم کارد خورده رو به صحرای (عدم) آورده. اما سید محمد خان برادر زنده بود تا به مرگ طبیعی در گذشت :

ای صبح ! چرا ز مهر او دم نزنی	بر رحم دل فگار ، مرهم نزنی
دل با سر زلف یار ، سودا دارد	ای باد صبا ! اگر تو برهم نزنی

۲۱. آگهی

در ولایت یزد به حیاطی روزها به شب آورد و تا هرات مسافرت و باز به وطن معاودت کرده وفات یافت. از او است :

مه من، شیوه‌های دلبری را، بد نمی داند	ولی دلداری، آن نوعی که می باید، نمی داند

•

به دیا خشک لب از روزه توانم دیدن	نه لبت را به لب کوزه توانم دیدن
من که یکدم نتوانم به غمی دید ترا	ک به این محنت سی روزه توانم دیدن
ماه خیرات و زکواة است، چنان کن که گهی	روی خوب تو، به دریوزه توانم دیدن

۲۲. آل قبا

مراد از پنج پسر تیغوی ابن طغان امیر ولایت قبا است. گویند که : چون سلطان محمود سمرقند و ماوراء النهر مسخر کرد از آن پنج برادر خراج درخواست، ایشان این قطعه به سلطان فرستادند :

ما پنج برادر از قباییم	دریا دل و آفتاب راییم
ما ملک و زمین همه گرفتیم	اکنون به تفکر شماییم

سلطان این ابیات را به عنصری نوشت تا به جوابش انشا کرد :

نمرود به عهد پور آذر ... می‌گفت: خدای ملک ماییم
جبار، به نیم پشه او را ... خوش داده سزا، گواه ماییم

و خود لشکر انبوه به گوشمال اینها فرستاد. از امتداد محاصره به بلای قحط و غلا مبتلا شدند و این قطعه به سلطان نوشتند:

ما پنج برادر از قدیمیم ... در قحط و نیاز مبتلاییم
شاها! تو عزیز ملک مصری ... اخوان گناهکار ماییم
ما را نه بضاعت است مزجات ... شرمندهٔ حضرت شماییم
بر حالت زار ما ببخشای ... از فضل و کرم، که بی‌نواییم

سلطان را به مطالعهٔ ثانی رحم در دل جا گرفت تا از جرایم ایشان در گذشت، و آن ولایت را به ایشان واگذاشت.

۲۳. آهی

چغتایی که از عاشقان و ندیمان شاه غریب میرزا ابن سلطان حسین میرزا است آخرها در سنهٔ نه صد و سی و هفت(۱) (۹۳۷) وفات یافته. منه:

روز هجرت گفت پیغام غم جان سوز را • دارم امیدی که نشنید صدا آن روز را
آن چنان گریه کنم بی تو، که همسایه به روز • دست من گیرد و بیرون کند از آب مرا
خسته بودم، لطف کردی این که، پرسیدی مرا • گر نمی دهی مرا دیگر نمی دهی مرا
فسانه ام به تو معلوم، چون شود؟ که ترا • هنوز حرفی ازو ناشنیده، خواب گرفت
می کنم گریه چو شد خاک به کوی تو رقیب • تا به سیل مژه‌ام از سر کوی تو رود
شب که خواب از دیده، فریاد سگ کوی تو برد • زین گمان مردم که، ره بیگانه بی سوی تو برد
شمع سرشک فشان چون به رخ نقاب گرفت • شود ستاره نمایان چو آفتاب گرفت

۱ـ سنهٔ ۹۲۸ غلط است. در سال وفات اشتباه دارند ۹۳۸ یا ۹۲۷ یا ۹۰۱ است

ز غصه قامت **آهی** خمیده شد، که ترا … دم سوار شدن، دیگری رکاب گرفت

عشقت چو جای در دل بی خانمان گرفت … من ترک دل گرفتم و دل ترک جان گرفت

دستم نرسد گرچه به دامان تو، امروز … دست من و دامان تو، فردای قیامت

از دو چشمت در دلم صد فتنه برپا می شود … مجلسی کانجا دو بد مستند غوغا می شود

قتل **آهی** گفته بود آن مه که فردا می کنیم … گوئیا امروز اغیارش پشیمان کرده اند

من بودم و رقیب ، که آن مه سلام کرد … مردم ز غم که ، آه کرا احترام کرد

ماه من ، گر آگه از درد نهان من شود … با همه نا مهربانی ، مهربان من شود

گرچه داوم هر شب از شمع رخت سوز دگر … باد یارب ! خوب تر هر روز ، از روز دگر

و غیرت چون نمردم بر دلت آمد گران از من … ندانستم اگر آمد گناهی بگذر آن از من

نظر بر غیر داری، کم فتد بر من نگاه از تو … شدی با دوستان دشمن، به دشمن دوست آه از من

امروز گشت از کشتنم غمگین دم خودرای او … او در غم امروز من ، من در غم فردای او

گرفتم ترک او چون در نمی گیرد سخن با او … بحمدالله ! که او کاری به من دارد ، نه من با او

گر با غم عشق، سازگار آید دل … بر مرکب آرزو، سوار آید دل
گر دل نبود کجا وطن سازد عشق … ور عشق نباشد ، به چه کار آید دل

گفتم که مرا از نظر انداخته ئی … گفتا که : به مهر دگران ساخته ئی
گفتم که ترا شناختم بی مهری … گفتا که : مرا هنوز نشناخته ئی

۲۴. آهی

از مردم اصفهانی زاد است ، اوقات به مکتب داران می گذرانید ، و نستعلیق را خوب می نوشت :

میان ما و سگ یار ، فرق بسیار است … چرا که ، ما سگ اوییم و او سگ یار است

۲۸. ابدال اصفهانی

اصفهانی که مدفنش قندهار است در ملازمت شاهزاده سام میرزا صفوی به جنگ قندهار مقتول شد:

دوش آمد ناصحم سوی ملامت خانه ام — گفت: عاقل می شوی! گفتم: مگر دیوانه ام!

آمد محرم و در می خانه بسته اند — رندان باده نوش به ماتم نشسته اند

۲۹. ابراهیم

میرزا ابن میرزا سلیمان بدخشانی که تاریخ ولادتش « نخل امید پدر » وسال وفاتش « گو نخل امید پدر » یافته اند. منه:

به خامهٔ مژه ، از اشک سرخ بر رخ زرد — نوشته ام غم دل ، رنگ بین و حال مپرس

ملالتی است دلم را ، اگر کنم تقریر — تو هم ملول شوی ، موجب ملال مپرس

۳۰. ابراهیم

مشهور به میر قانونی. او را است:

تا لعل تو دل فروز خواهد بودن — کارم همه آه و سوز خواهد بودن

گفتی که : به خانهٔ تو آیم روزی ! — آن روز کدام روز خواهد بودن

۳۱. ابراهیم

ابن میرزا شاه حسین که وزیر شاه اسمعیل صفوی را است:

مگو ای همنشین حال دلم، تا چند می گویی — نبود امشب مجال گفتگو، این باز خواهم گفت

۱- ۲۶ - ۲۷ - ۲۸ یک ابدال است که آنرا سه شاعر پنداشته شده است - رک: تحفهٔ سامی مولانا ابدال اصفهانی (چاپ همایون فرخ)

۳۲. ابراهیم

میرزا اردوبادی که در سلطنت شاهجهان بوده. از او است:

هر زنده دلی که او ز اهل درد است   وابستهٔ ارباب تعلق ، فرد است
هر پیر زنی مرگ طبیعی دارد   مردی که به اختیار میرد، مرد است

۳۳. ابراهیم

بیگ شاملو ، خلف ابوالقاسم خان بیگلربیگی قلمرو (هرات) که شاگرد سید مغفور میر نجات بوده. منه:

ورق ورق دل صد پاره را ، به یاد تو دیدم   به غیر نام خوشت ، هر چه بود ، حلقه کشیدم

۳۴. ابراهیم

بیگ قزلباش که در سلطنت جهانگیری به هند افتاده. از او است:

گویا به رقیب سر گران بود   کامشب دل آرمیدنی داشت

۳۵. ابراهیم

ابراهیم حسین یزدی که از معاصرین مولانای وحشی بوده و در سنهٔ یک هزار و بیست و سه (۱۰۲۳ه) وفات یافته. منه:

حال دلها ، به کوه سنگ ماند   چون کس سنگ بود کف مدخل
اندرون کردنش بود آسان   بدر آوردنش بود مشکل

۳۶. ابراهیم

ابراهیم خان، ابن محمد خان لاری که بعد عم به سلطنت لار رسیده. منه :

... ۱......   دل بوده است   حاصل تحصیل ما ، تحصیل حاصل بوده است

بر جمالش هم چنان من عاشق زارم هنوز   نامه‌ای تر دست مشغلش داشتم ، دارم هنوز
نرگسش در خواب دیدم ....اطلع   گفت : ای ابله! برو بنشین که بیدارم هنوز

---

۱ - اینجا بیاض است

۳۷. ابن حسام

جمال الدین نام که اصلش از اکابر خواف است و در سنهٔ هفت صد و سی و شش (۷۳۶ ه) وفات یافته. از او است

بربود دل ز دستم به کرشمه دل ستانی — صنم سمن عذاری، قمر شکر زبانی
به دو چشم سحر سازی به دو زلف حقه بازی — به دو لعل دل‌نوازی به دو نافه جان ستانی

۳۸. ابن عماد

خراسانی که اکثر در شیراز می بود. از او است :

سخن ز وصل چوگویم تو روی گردانی — مرا خصوص شکایت، ز گردش قمر است
به ناز می گذرد دوست، خیز ابن عماد ! — بگیر دامن و صلش که، عمر در گذر است

۳۹. ابن مظهر

یعنی قطب‌الدین شیخ، ابن شمس‌الدین، ابن مظهر، ابن شیخ احمد جامی که گاهی ابن مظهر و گاهی قطب و گاهی محمد تخلص می‌کرده. منه:

وقت است که دل، کم ز دو عالم گیرد — حاصل شدن مرادها، کم گیرد
شادی چو به دست می نه آید، پس ازین — امید بر یده ؛ دامن غم گیرد

۴۰. ابن نصوح

در زمان سلطان ابو سعید بوده است :

با فاقه و فقر، هم نشینم کردی — با محنت درد و غم، قرینم کردی
این مرتبهٔ مقربان در تست — یا رب! به چه خدمت، این چنینم کردی[۱]

۱- این رباعی به نام ابو سعید ابو الخیر در دیوان (سعید نفیسی ص ۶۱۹) ثبت شده است و در همین تتبع رباعی دیگر نیز دارد:

عشقم دادی، ز اهل دردم کردی — از دانش و هوش و عقل فردم کردی
سجاده نشین با وقاری بودم — می خواره و رند و هرزه گردم کردی

۴۱. ابن یمین

که بقای امیر بن محمود نویدی ضغرایی است. او را است:

رندی و سرودی و شرابی و کبابی شرط است که ساقی، نه جز آن یار نباشد
این دولت، اگر دست دهد، **ابن یمین** را با هیچ کسش، در دو جهان کار نباشد

خواهی که خدا کار نکو، با تو کند ارواح ملایک همه را با تو کند
یا هرچه رضای او در آنست، بکن یا راضی شو، هر آنچه او با تو کند

۴۲. ابواسحق

(شیخ ابواسحق اینجو) شیرازی با محمد مظفر مدتها جنگ کرده. منه:

با چرخ ستیزه کار مستیز و برو با گردش چرخ رو مهامیز و برو
یک کاسهٔ زهر است که، مرگش خوانند خوش در کش ولای در جهان ریز و برو

در تعلیقات (ص ۱۶۱) شادروان سعید نفیسی به نام سیف الدین باخرزی (۵۸۶ - ۶۵۹) چنین درج کرده است:

با محنت و اندوه قرینم کردی محتاج به یک نان جوینم کردی
این مرتبه مقربان در تست آیا به چه خدمت این چنینم کردی

در «اوراد الاداب وفصول‌الادابه» ابوالمفاخر یحیی راجع به این بیت حکایتی آورده است: شیخ عالم سیف الدین باخرزی را رضوان الله علیه، جمعی از کافران قصد کردند و دشمنان سعیها نمودند و ایلچی به بخارا آمد و شیخ را در نمازگرفتند و بر بستند و روز دیگر از شهر بیرون آوردند و به اردو می بردند و چند هزار آدمی مشایعه کردند و از سر خون آب از دیده می باریدند و شیخ همچنان بر بسته در بسط و فرح بود، این رباعی فرمود که:

بی خویش و تبار و بی قرینم کردی با فاقه و فقر هم نشینم کردی
این مرتبهٔ مقربان در تست یارب! به چه خدمت این چنینم کردی

(ص ۱۳ - ۱۴ چاپ ایرج افشار. در مجلهٔ دانشکدهٔ ادبیات شماره ۴ سال هفتم، شمارهٔ ۴ سال نهم) صاحب تذکرهٔ «صبح گلشن» همین رباعی را به نام ابن نصوح شیرازی منسوب کرده است (ص ۹) صاحب «مخزن الغرایب» رباعی دوم را به این صورت آورده است:

زاهد بودم، ترانه گویم کردی سر فتنهٔ بزم و باده جویم کردی
سجاده نشین با وقاری بودم بازیچهٔ کودکان کویم کردی

۴۲. ابو اسمعیل

یعنی عبدالله، بن منصور، ابن انصاری مشهدی، که ولادتش در شعبان سنهٔ سه صد و نود و شش (۳۹٦ھ) و وفاتش در سنهٔ چهار صد و هشتاد و یک (۴۸۱ھ) در هرات واقع شده. گاهی پیرانصاری و گاهی پیر هرات نیز تخلص می فرموده. از او است :

من بندهٔ عاصیم، رضای تو کجاست ... تاریک دلم، نور و ضیای تو کجاست
ما را تو بهشت، گر به طاعت بخشی ... آن بیع بود، لطف و عطای تو کجاست

•

مست تو ام، از باده و جام آزادم ... صید تو ام، از دانهٔ و دام آزادم
مقصود من، از کعبه و بت‌خانه، تویی ... ورنه، من ازین هر دو مقام آزادم

۴۴. ابو البقا

سید تفرشی از علمای زمان (اسماعیل) ماضی است. منه :

۱....... . عاشق ره بالین نمی داند ... ورنه بالش۱....... ...بودی تکیه گاه مارا

۴۵. ابو الحسن خرقانی

علی، بن جعفر که در شب سه شنبهٔ یوم عاشوره سنهٔ چهار صد و بیست و پنج (۴۲۵ھ) وفات یافته. او را است :

گر دوست نبیند، به چه کار آید چشم۲ ... اسرار ازل را نه تو دانی و نه من۳
هست از پس پرده گفتگوی من و تو ... گر پرده بر افتد، نه تو مانی و نه من

۱- اینجا بیاض است :

۲- صبح گلشن :

آن دوست که، دیدنش بیاراید چشم ... بی دیدنش از گریه نیاساید چشم
مارا ز برای دیدنش باید چشم ... ور دوست نبیند به چه کار آید چشم

۳- صبح گلشن :

اسرار ازل را نه تو دانی و نه من ... وین حرف معما نه تو خوانی و نه من
هست از پس پرده گفتگوی من و تو ... گر پرده بر افتد، نه تو مانی و نه من

گویند: در روز عیدالاضحی که پسر نو رسیدهٔ او کشته شد، این رباعی گفت :

حاشا که، من از حکم تو، افغان کنمی | یا خود نفسی، خلاف فرمان کنمی
صد قرهٔ عین، دیگرم بایستی | تا روز چنین، پیش تو قربان کنمی

۴۶. ابوالحسن

ابن مولانای احمد. منه :

سوزم چو به من گرم در آیی، که مبادا | این مهر و وفا با دگری داشته باشی

۴۷. ابوالحسن

میرزا، ابن سلطان حسین میرزا نسبت بایقرا داشت :

روزی که دهم او ر ، ا ز دست رفته کارم | مردن به جان رسیدن از ناله های زارم[1]

۴۸. ابوالحسن

از سادات انجوی شیراز ، معاصر شاه سلیمان صفوی بوده است :

بترا من سخت می ترسم که، از اهل جفا باشی | به گل بسیار می مانی، مبادا بی‌وفا باشی!

۴۹. ابوالعلا

یعنی استاد شعرای گنجوی. بعد از تربیت . دختر خود را به خاقانی داده، و آخرها فیما بین هر دو مهاجات رکیکه واقع شده. از آن جا است !

هر من عیب ز خاقانی نیست | همه از طالع او . [2] من است
ریج ما را ز روی شهوت ما ست | محنت من ، همه ز کبر من است
کودک مکتب من ، خواجه شده است | گربهٔ مطبخ من ، شیر من است
با همه طنطنه ، خاقانی | گر بر عرش رود ، زیر من است

۱ـ مردم به جان رسیده از ناله های زارم. مخزن الغرائب (ص ۱۵۶) :
۲ـ نا خوانا است

تو ای افضل الدین، اگر راست پرسی — به جان عزیزت که از تو نه شادم
تو خود قرةالعین و فرزند ماوی — منت هم پدر خوانده هم اوستادم
کمر را به تعلیم و شفقت به بستم — زبان تو در شاعری بر کشادم
چو شاعر شدی ، بردمت نزد خاقان — به خاقانیت . من لقب بر نهادم
به یزدان نه گفتم که من گادم او را — وگر گفته ام ، نیست بالله ! یادم
تو هر دم بر من ، چه جوشی چو آتش — نه تو آب و آتش نه من خاک و بادم
اگر تو به جدی که ، البته گفتی — بگفتم ! بگفتم ! بگادم ، بگادم !

۵۰. ابو الفتح

حکیم ابوالفتح مولانای عبدالرزاق گیلانی است به هندوستان آمده به سرکار اکبر پادشاه مدار المهام گردیده. در نهصد و نود و نه (۹۹۹هـ) در گذشت. او را است :

سنگ میزان پشیمانی ، اگر نیست سبک — جرم هر چند گران است ، خدا می بخشد

۵۱. ابو الفرج

ابن مسعود، از شعرای جلیل الشان است و اکثر شعرا به استادی او اعتراف کرده اند. حکیم انوری از متبعین طریقهٔ او بود و گاهی تضمین مصارع او می کرده. اصلش از قصبهٔ رونه من محال دشت خاوران و در خدمت سلطان مظهر الدین ابن مسعود غزنوی راه منادمت داشته . بعد ازان که سلطان ابراهیم را سوء مزاجی به مسعود سعد سلمان به هم رسیده، او را حبس فرمود، و ابوالفرج خوفاً به نواحی لاهور رفت ساکن دیار دگر شد. به عود سلطان به هند ، که کرهٔ آخری اتفاق افتاده بود، در سلک ندیمان مجلس خاص ارتباط یافت. و هم در آن ازمنه به عالم باقی شتافت، عمرش زیاده از یک صد سال بوده . در دیوانش دو هزار و دویست شعر است :

در عشق تو عیش دل ز من بیزار است — رو شاد نشین که بر مرادت کار است
تو کشتن من می طلبی ، این سهل است — من وصل تو می خواهم و آن دشوار است

تا باز ترا ندیده ام ، زار ترم — دیدار ترا به جان خریدار ترم
تو خفته چو ظالمان خوش، و من همه شب — از دیدهٔ مظلومان بیدار ترم

•

می خواستم از دست غمت جان بردن — تا کنج عدم رخت به دنیا (؟) بردن
آخر غم هجران تو آموخت مرا — عمری ، نه هزار غم به پایان بردن

۵۲. ابو الفضل

از اولاد شیخ ابوالسعید ابو الخیر و از زهاد و مهتر دشت خاوران بوده:

مدتی شد کان پری پیکر نمی آید به چشم — ساخت منزل در دل و دیگر نمی آید به چشم

۵۳. ابو القاسم

وطنش قر یه فندرسک از اعمال استرآباد است. در مراتب عظمت فرید عصر و مقبول شاهان دهر بوده. شاهد این مقال، رساله و دیگر تصانیف او است. الحق که جناب مبرور در جمیع علوم معقول و منقول نظیر خود ندارد، شاه عباس صفوی با او بوده است که در محفل پهلوی خود جای داده.

گویند : مکرر به سیر هندوستان تشریف آورده باز به ایران برگشته. آخر الامر در اصفهان به بهشت جاودان انتقال کرده. از او است:

پسرانه پیشم آیی پدرانه بوسمت رخ — چه کنی پدر نداری ، چه کنم پسر ندارم

•

شربت مدام شد چو مهر مدام به — چون می حرام گشت به ماه حرام به
یک بوسه از رخت ده و یک بوسه از لبت — تا هر دو را چشیده ، بگویم کدام به

۵۴. ابو القاسم

بشر یاسین از مشاهیر علمای میهنه و مشایخ آن جا بوده. شیخ ابوالسعید ابوالخیر در ایام طفل فیضها از آن جناب برداشته :

من بی تو دمی قرار نتوانم کرد — احسان ترا شمار نتوانم کرد
گر بر تن من، زبان شود ، هر موی — یک شکر تو، از هزار نتوانم کرد

۵۵. ابو القاسم

ابن شیخ شهاب الدین معاصر شاه طهماسب ماضی است :

ز تاب و تب فروزان گشت سانان شمع رخسارت   بلا گردان حافت باد یا رب عاشق زارت

۵۶. ابو القاسم

میرزا بن میرزا کامران برادر همایون پادشاه است. شاهزادهٔ خوبصورت و نیک سیرت بوده. در نهصد و هفتاد و چهار (۹۷۴ه) به حکم جلال الدین اکبر پادشاه در قلعه گوالیار محبوس و وقتی که (پادشاه) بر سر خان زمان می رفت حسب فرمان مقتول شد. گویند: وقت کشته شدن این بیت، که از نتایج طبع او است، بر زبان گذشت:

فلک! به کشتن من، این قدر شتاب مکن   چو خواهم از متمت مرد ، اضطراب مکن

۵۷. ابو الکریم

از اهالی قصبهٔ فراهان است که هم عصر شاه سلیمان بوده و اکثر در شیراز توطن داشته :

دوش چشمم، عکس رویش را، به دل جا داده بود   تا سحرگه آفتابم در نظر استاده بود
در فراق روی او ، تنها نه گل خون می گریست   شمع را دیدم که آتش در سرش افتاده بود

۵۸. ابوالمعالی

که اصلش از سادات (اصفهان) است و وجودش از ارباب قلم (و مهتمم اصطبل) شاه عباس ماضی بوده :

بیمار هجران تا به کی بر بستر مردن فتد   خوش دیر سازی ای اجل در خانه ات شیون فتد

۵۹. ابو المفاخر

از فضلای مشهور ری و شعرای زمان سلطان غیاث الدین محمد ابو نصر

بن ملک شاه است. او را است :

بال مرصع بسوخت ، مرغ ملمع دهن   اشک زلیخا بریخت ، یوسف گل پیرهن

چند پر چین کنی ابرو ، ستم آغاز کنی   خنده کن که گره از دل ما باز کنی

۶۰. ابوالوفا

از اعاظم مشایخ خوارزمی و به زمان شیخ نجم‌الدین کبری است که در هشت صد و سی و پنج (۸۳۵) از خوارزم به جنت شتافت. منه :

به کردم ، اعتذار بد تر از گناه   زان روکه ، درین هست سر دعوی تباه
دعوی وجود و دعوی قوت و فعل   لا حول ولا قوة الا بالله

در سینه ، هر که درد پنهانش نیست   چون رنده نماید او ، ولی جانش نیست
رو درد طلب ، که علت بی دردی   دردی ست که هیچ گونه درمانش نیست

۶۱. ابوالهادی

از سادات شیرین گفتار بوده :

ندانم با که داری وعده ای ، کز انتظار امشب   به وقت حرف، چشمی با من و چشمی به ره داری
میان خوبرویان چون برآری سر چه گویندت   ز دستت بر نمی آید که یک عاشق نگه داری

۶۲. ابو بکر

ضیاء الدین علاء الملک بن احمد جامجی که مدتی وزارت سیستان و امارت دهل کرده و محمد عوفی با او روزها به شب آورده :

ای دوست مرا درد تو ، از درمان به   یک ساعت دیدار تو ، از صد جان به
از سیب زنخدان تو ، یک شفتالو   نزدیک من از هزار سیستان به

۶۳. ابو بکر

میرزا ، ابن میرزا جوکی ، ابن میرزا شاهرخ. شاهزاده جلیس ، متصف

به صفات حسنه بوده. آخرها به خدمت عم خود میرزا الغ بیگ به اعتقاد تمام آمده (و) به گناهی محبوس (گشته). در هشت صد و پنجاه و سه (۸۵۳ ه) در قید میرزا الغ بیگ مقتول شده. منه :

اول که مرا به دام خویش آوردی — صد گونه وفا و مهر پیش آوردی
چون دانستی که دل گرفتار تو شد — بیگانگی تمام پیش آوردی

۹۴. ابو بکر

میرزا بن سلطان ابو سعید تیموری که در هشت صد و هشتاد و چهار (۸۸٤ ه) به دست سلطان حسین میرزا بایقرا در هرات کشته شد . منه:

ماه وش هم چو تو ، در همه آفاق نیست — درد کسی همچو من ، در صفحهٔ عشاق نیست

۹۵. ابو بکر

یعنی شیخ زین‌الدین ابو بکر تایبادی است. از اجلهٔ پاک طینت و محب خاندان نبوت،که پیر و مرشد امیر تیمور صاحب قران بوده. نیم روز سلخ محرم هفت صد و نود و یک (۷۹۱ ه) زمان وفات آن شیخ عالی درجات است. گویند: روزی از ملک غیاث الدین رنجیده این رباعی نوشته بود که هم دران نزدیکی ملکش به تصرف صاحب قران درآمد :

افراز ملوک را نشیب است ، بترس — در هر دلکی از تو نهیب است بترس
با خلق ستم گری کنی، نیندیشی — در هر ستمی با تو حسیب است بترس

۹۶. ابو طاهر

غزنوی، مولدش غزنین و از اطبای زمان بهرام شاه است. منه :

سپهر دم چو خط نور بر ظلام کشید — براق خسرو سیاره در لگام کشید

۹۷. ابو حنیفه

(اسکافی) از تلامذهٔ معلم ثانی حکیم ابو نصر فارابی بوده. او را است:

بخور ای هم نفس به خوبی و ناز — هر کجا نعمتی به چنگ آری
دهر در بردنش شتاب کند — گر تو در خوردنش درنگ آری

۶۸. ابو سعید

ابو الخیر ، یعنی فضل‌الدین ابو الخیر خاورانی . مولدش قصبه خاوران . و حضرتش به کمالات ظاهری و باطنی مشهور جهان .

خودش می فرمایند که: روزی بر در شهر سرخس می گذشتم، نعمان مجنون را بر تل خاک نشسته دیدم که پوستین خود را می دوخت. نزد او رفتم و چنان ایستادم که دامن من بر سر او افتاده بود . پاره‌ٔ پوستینی را برهم نهاد و گفت : یا ابوسعیدا ترا به این پوستین دوختم! و آن پاره‌ٔ پوست را به هم دوخته برخاست. و دست مرا گرفته به خانقاه شیخ ابو الفضل سرخسی در آمد و گفت : متوجه این پسر باش ! شیخ مرا نشاند و متوجه حال من شد که من از همت آن بزرگوار یافتم هر چه یافتم .

گویند : شیخ ابوسعید همیشه به ریاضات عظیمه به تزکیهٔ نفس مشغول می بود . پدرش ابو الخیر آگاهی نداشت اتفاقاً ابو الخیر بیدار بود ، دید که شیخ از خانه برون می رود، او نیز تعاقب فرزند کرده تا هر دو از حصار میهنه بیرون رفته . چاهی در آن جا بود ، ابو الخیر دید که شیخ میخ آهنی به کنارهٔ چاه فرو گرفته و ریسمان بر آن بسته خود را به آن ریسمان سرنگون در چاه درآمد . پدرش پیش ازان به خانه رفت و بعد ازان از حال او غافل نمی شد .

الغرض ازین گونه ریاضات می کشید تا آخر جذبه به او رسیده که از خلق متوحش گشته و به دشت خاوران رفته چهار ده سال در آن می گشت. پس ازان به میهنه آمده مشغول عبادت می بود. درین اوقات از پیشکش های سلاطین اطراف،که به درگاه او فرستاده بودند، در وقت سواری چهار صد اسپ با زین و لجام طلا پیش سواری جنیبت می کشیدند .

به توبه دادنم ای شیخ ! اضطراب مکن !   مرا برای رضای خدا عتاب مکن !

۷۰. ابو سعید

سلطان ایلخانی در نه سالگی بعد از پدر والا قدر ابن سلطان محمد خدا بنده بر تخت سلطنت جلوس کرده از روم تا کنار جیحون به تصرف آورده ، که در هفت صد و سی و سه (۷۳۳ه) به کشور عدم نهضت فرموده .

به ذات پاک خدایی که شاه امداد است   که شادی و غم دنیا به پیش من باد است
منم کمینهٔ خوبان **ابو سعید** به نام   که کردگار جهانم ، شهنشهی داد است

۷۱. ابو سعید

برغش، از مشایخ عالی مقام بوده و سلسله برغشیه جماعی از صوفیان با صفا اند که، رئیس ایشان شیخ نجیب الدین علی برنس از اصحاب شیخ شهاب الدین سهروردی بوده:

ای دوست ا ز جمله نیک، و بد بگذشتم   کافر بودم . ز تو مسلمان گشتم
بر خیز که ، برخلاف رایی تو بود   گر خود همه دین است ، ازان بر گشتم

۷۲. ابو شکور

بلخی از قدمای حکمای اوستادان نحریر بلخ است ، که استاد رودکی اکثر اشعار او را تضمین کرده، و در (۳۳۷ه) (آفرین نامه) کتابی تمام کرد که هنوز لتوان یافت. او را است:

ای گشته من از غم فراوان تو پست   شد قامت من ز بار هجران تو شست
ای شسته من از فریب و دستان تو ، دست   خود هیچ کسی به صورت و سان تو هست

۷۳. ابو طاهر

ابن خواجه عبدالله . او را است :

آن چه ا شب ها در دلم زان جور پرغم می رسد   بر گرفتاران زنجیر بلا کم می رسد

۱ـ آن چه بر زخم دلم زان زلف پر خم می رسد (صبا ص ۱۲)

۷۴. ابو علی سینا

یعنی شیخ الرئیس و رئیس العلماء ابو علی ابن عبدالله بن حسین بن سینای بلخی. حکیم عالی مقام از حکمای اسلام و امیر ذی الاحترام از امرای فرخنده سرانجام بوده. شرح کمالات آن جناب از حیز تحریر بیرون و بیان فضایل صفاتش از حد تقریر افزون است

گویند: به عمرِ سن هفده سالگی جامع جمیع مراتب حکمت شده، ازین جا است که شیخ الرئیس، رئیس الحکماء، لقب یافته. و کتب بسیار چون «شفاء» و «اشارات» و «قانون» وغیره از آن جناب به یادگار گذاشته. در هنگامی که سلطان علاءالدوله از سلطان مسعود هزیمت یافته، شیخ را همراه خود به همدان برد و در آن جا به مرض اسهال درگذشت. منه:

از قعر گل سیاه تا اوج زحل　　کردم همه مشکلات عالم را حل
بیرون جستم ز قید هر مکر و حیل　　هر بند، گشوده شد، مگر بند اجل

•

تا بادهٔ عشق، در قدح ریخته اند　　اندر پی جنس عاشق، انگیخته اند
با جان و روان، **بو علی** مهر علی　　چون شیر و شکر، به هم بر آمیخته اند

•

کفر چو منی گزاف آسان نبود　　محکم تر از ایمان من، ایمان نبود
در دهر چو من یکی، و آن هم کافر　　پس در همه دهر، یک مسلمان نبود

•

مائیم به لطف حق تولا کرده　　و ز نیک و بد خویش، تبرا کرده
آن جا که، عنایت تو باشد، باشد　　نا کرده چو کرده، کرده چو نا کرده

۷۵. ابو علی

جبلی ابن سید حسن نیشاپوری از اکابر فضلا بوده. در وصف علاقه بندی پسری، که به او علاقه داشت. منه:

آن گه از لب او کان گهر کیسه نهاد　　قلب است، هر آن نقد که در کیسه نهاد
بندی سر کیسه می خریدم، گفتا:　　عاشق دهندی! چو بند بر کیسه نهاد

۷۹. الفتی

یعنی امیر خان دهلی که از تلامذهٔ خواجه میر درد دهلوی بوده. او را است:

به تکلف چه کنی منع ملاقات شم　　نیست در وهم مرا آن چه گمان داری تو

۸۰. اثر

یعنی میرزا شفیعای شیرازی که در زمان طفلی از حلیهٔ بینائی عاری شده ، اما به اکثر علوم مربوط بوده و در زمان شاه سلطان حسین صفوی وارد اصفهان گشته ، و دیوانی تمام کرده، و میرزا نجف خان صدر و دیگران را هجو گفته. او را است :

چو **یوسف** را نه بیند، غیر **یوسف** را چرا بیند　　چه منت ها که بر **یعقوب** دارد دیدهٔ تارش

•

بلای خویش گناهان چشم صیاد تو می باشد　　اجل در قبضهٔ مژگان جلاد تو می باشد

۸۱. اثر

یعنی ملا محمد زمان مازندرانی که هم عصر شاه سلیمان بوده :

بس که دشنام یار شیرین است　　گشته حلوای آشتی شکر

۸۲. اثیر

یعنی اثیرالدین بخاری از افاضل بخارا بوده. او را است:

گر باز **اثیر** توبه کردی و شکست　　زان گونه که مرغی بگرفتی و به جست
چون بی غمی از کار جهان هشیاری است　　هشیار کجا شدن توان ، تا شده مست

۸۳. اثیرالدین

عبدالله همدانی. شاعر عظیم‌الشان و عالم و همه دان از ولایت همدان صاحب دیوان بوده . در اوایل عمر به اصفهان آمده با کمال اسمعیل مشاعرات

کرده، که اصمهانیان تصدیق بر قابلیت او کرده اند. از تلامذهٔ خواجه نصیرالدین طوسی بوده و مداح یکی از امرای گردستان است، که از جانب معتصم بالله خلیفه عباسی در آن دیار منسوب بوده.

گویند: به علت اعراض نفسانی قاضی مجدالدین طویل همدانی را هجوی گفته بود، ازین جهت در آخر سن کهولت به نفرین قاضی مذکور، پدرود عالم فانی کرده. از او است:

ای چرخ ! ز گردش تو، خورسند نیم — آزادم کن، که لایق بند نیم
گر میل تو، با بی خرد و نا اهل است — من آنچنان اهل و خرد مند نیم

۸۳. اثیرالدین

مولدش آخسیکت که از اعمال فرغانه ترکستان شمرده می شود، سخنوری بوده است صاحب جاه. در اوایل عمر چندی در هرات آمده کسب کمالات کرده و در زمان ایلدگرز به آذربایجان شتافته، و شرف مصاحبت و مداحی خاندان اتابکیه دریافته، در خدمت قزل ارسلان از اعاظم شعرای و اکابر ندمای بوده. و با مجیر بیلقانی در خدمت اتابک مشاعرات و مناظرات کرده. آخر کار وارد تبریز و در عشق بازیها غیرت فرهاد و پرویز شده دست ارادت به دامن شیخ نجم‌الدین کبری زده، از سالکان کامل شد. و در دیار خلخال ازین مقام به دارالسلام انتقال کرده وکان ذالک فی شهور. منه:

کار از ستمت به جان رسیده است — این کارد به استخوان رسیده است
آهی که جهان به هم بسوزد — از دل به سر زبان رسیده است

•

شادم به غمی تو، گرچه شادی — در مذهب عاشقان، حرام است

•

تا مانده ایم جانی از درد و غم نمانده — از صبر بیش رفت و از صبر کم نمانده

•

در خواب، شبی هم نفس یار شدم — یا ری نفسی محرم اسرار شدم
روی که بر آن روید نهادم به طرب — بر روی زمین بود چو بیدار شدم

ای عهد شکسته و وفا داده به باد — مادر همه شیر بی وفای به تو داد
کردی دل دشمنان من ، بر من شاد — با دوست کسی چنین کند؟ شرمت باد

۸۵. اثیرالدین

از اجله اومان بوده و گوی مسابقت از اکثر شاعران ربوده ، کمال الدین اسمعیل و جلال الدین عبدالرزاق هم عصر او است :

تا توانی ، نفسی بی می و معشوق ، مباش — که ترا حاصل عمر ، از دو جهان این قدر است
حاصل کار چو جز بی خبری چیزی نیست — خنک آن کس که ز احوال جهان بی‌خبر است

۸۶. اثیرالدین

ابهری اصل ابهر عراقی است و تصانیف عالیه اش مشهور آفاق ، نظم:

تا کی مدد نفس دد آموز کنم — خلقم ، ز وجود خود ، غم اندوز کنم
زان عمد برآنم که به قرصی چو فلک — روزی به شب آرم و شبی روز کنم

۸۷. اجری

دیوانه بلخی ، در عهد اکبر پادشاه به هند آمده بود . منه :

نه نوشت یار نامه ، به سویم روان نه کرد — قاصد نیافت ، یا رقم از من دریغ داشت

۸۸. اجری

(میر) گویند از سادات (حسینی یزد) بوده و به سبب دنایت طبع به قتل رسید:

به می کشی ، ز من آن مه ، دل خراب گرفت — پیاله داد به دست من و کباب گرفت
چه منت است اگر دیده ام محبت ازو — محبت است که این می کند ، چه منت ازو

۸۹. احیائی

اسمش مولانای دوست محمد[1]. جناب سام میرزا او را از اهل سبزوار نوشته

۱- دوست محمد جانی (حال ـ خیال) (رک : تحفهٔ سامی چاپ همایونفرخ ص ۲۰۶)

اما ارباب تذکرهٔ دیگر او را از اسفراین شمرده اند. این شعر از قصیده یی است که در مدح خواجه حبیب الله ساوجی (نوشته) :

ای حریم حرمتت راه عرش فرش آستان • ای ز رفعت آستانت هست هشتم آسمان

۹۰. احسان

نامش مقیما، مولدش مشهد مقدس. از آن شاه سلیمان مقیم اصفهانی بوده. از او است .

در خلوتی که بند نقاب تو، وا شود • بی اختیار آینه، دست دعا شود
بسیار ز دل تنگ خود، غنچه همین است • غافل که، شگفتن نفس باز پسین است

۹۱. احسن

نامش احسن الله لقبش ظفرخان در عهد دولت شاه جهان مدتی بگلر بیگی کشمیر و کابل بوده. از تلامذهٔ میرزا صایب تبریزی است. و با میرزای مذکور مراعات‌ها کرده. پدر بزرگوارش رکن سلطنت خواجه ابو الحسن تربتی است که در عهد اکبر پادشاه به هند آمده کمال اعتبار به هم رسانیده آخرها وزیر جهانگیر پادشاه شده :

آن نگار، امشب به دست دیگر است • چون حنا، در بند دست دیگر است
ز معشوقی، تو کاری جز جفا کاری نمی دانی • رسوم دلبری، آئین دلداری نمی دانی
عزیزم داشتی پیش رقیبان و غلط کردی • به کشتن می دهی رودم هوا داری نمی دانی
ز قد و قامت او سرو بار دل ازان داره • که هر ساعت به تقریبی دل سازد گرفتارش
گر قاصد من دیر رسد زود نه رنجی • چون نامه نویسم به تو، مضمون رود از دل

۹۲. احسنی

از اجله سادات و شعرای سلطنت اکبری است. منه :

خوبان زمانه جملگی سیم طلب عشاق فتاده در طمعهای عجب
افسوس که از گردش گردون دو رنگ در حسن حیا نماند و در عشق ادب

۹۳. احسنی

از اکابر پتنه و معاصر سلطان محمد اکبر است. منه:

عشق، با روی خراشیده و پیراهن چاک دست بر سینه زنان از پی تابوت من است

۹۴. احقر

یعنی میرزا سلطان حسین که از اولاد میرزا داراب بیگ جویا بوده است. شعری ندارد جز این که در مدح ایمه علیهم السلام رباعیها بر زبان می آرد:

ای جعفر صادق گل بستان علی وی روشنی شمع شبستان علی
در هند نجس، که بد تر از نیران است مگذار مرا جان خود و جان علی

۹۵. احمد خان گیلانی

از اعزه سادات گیلان است. میرزا علی گیلانی عم او در عهد سلاطین ترکمانیان متکفل امور سلطنت گیلان و طبرستان بوده، و به حضرت شاه اسمعیل صفوی خصوصیت ها داشته، و خدمتها به حضرت شاه اسمعیل صفوی به عمل آورده. و خان احمد خان نیز مدتی در آن دیار رایت حکومت افراشته. و در زمان شاه طهماسپ ماضی، که بینهما مهم و مجادله انجامیده، بعد از اشتعال نایره حرب، دستگیر در قزوین. نظر بر حقوق سابقه به شرف مصاحبت سلطانی سرفراز و بعد ازان از دولت روگردان و به دولت عثمانی ملتجی شده، فتنه ها بر انگیخته. تا باز قشون پادشاهی بر سرش ریخته و بعد زد و کشت اسیر در قلعه قهقهه با شاه اسمعیل ثانی محبوس و بعد از خروج شاه اسمعیل مزبور از حبس خلاصی یافته به حکومت گیلان شتافته. و در عهد شاه عباس ماضی صفوی خایف شده

از آن دیار فرار و در نجف اشرف ساکن تا بلبل روحش به گلشن قدس پرواز کرده. این چند شعر از او است :

بیرون ز کوی تو، تا خون دیده خواهم رفت   هزار طعنه ز دشمن شنیده خواهم رفت
به پای بوس تو چون آمدم، چه دانستم   که پشت دست به دندان گزیده خواهم رفت

•

قاتل من چو به سوی من محزون گذرد   چشم پر خون مرا بیند و از خون گذرد

•

کبوتر نیست کاندر گرد بامت باز می گردد   که مرغ روح من آنجا کبوتروار می گردد
سگش بوی کباب دل شنید، از آتش آهم   ازان پی آمد و بر گرد من بسیار می گردد

•

ترا ای همنشین بر گریهٔ من خنده می آید   چو من گر بینی اش رحمی بیفتد است پنداری

•

ناصح بگو که قطع نظر، چون کنم ازو   حسنش همان و عشق همان، دل همان که بود

•

شام فراق، کار من زار، مشکل است   صبح وصال، گر ندمد، کار مشکل است

•

از گردش چرخ واژگون می گریم   ور بهر زمانه بس که چون می گریم
ما قد خمیده، چون صراحی شب و روز   در صفحه ام، ولیک خون می گریم

•

مثل تو، ز تیر بیرون نخواهد رفتن   تا جان ز بدن بیرون نخواهد رفتن
گفتی که بیرون کن از دلت مهر مرا   این از دل من بیرون نخواهد رفتن

۹۶. احمد

یعنی ابو نصر احمد ابن ابو الحسن نامقی جامی که از اکابر مشایخ بوده. اکثر تصنیفات او در علم تصوف مثل «سراج‌السالکین» وغیره مشهور، و حالش در کتب تواریخ مسطور است. در پانصد و سی و شش (۵۳۶ه) به روضهٔ رضوان رفته و «احمد جامی قدس سره»[۱] موافق عدد سال وفات او که پانصد و سی و شش (۵۳۶ه) باشد. او را است.

۱ـ این تاریخ از مهر معصوم بکری سنمی است که ذکرش در تعلیقات خواهد آمد.

نه در مسجد گذارندم ، که رندی — نه در میخانه ، کین خمار خام است
میان مسجد و میخانه ، راهیست — غریبم ، عاجزم ، آن ره کدام است

خواستم شرح غم دل ، به قلم بنویسم — آتشی در قلم افتاد که طومار بسوخت

چشمم که سرشک لاله گون آورده — بر هر مژه قطره‌ی خون آورده
نی ! نی ! به نظاره اش دل خون شده ام — از روزن دیده ، سر برون آورده

۹۷. احمد

یعنی قاضی احمد لاغر فراهی است که مدتی قاضی سیستان ، و برخلاف قاضی احمد حسین لاغر بوده . لهذا به لاغری شهرت یافته. برادر خواجه یحیی و معاصر شاه طهماسب ماضی بوده . وقتی که از حاکم سیستان رنجیده و به قندهار رفته ، از آن جا این قصیده را گفته نزد حاکم مذکور فرستاده.
او را است:

شهنشها[1] به کرم عذر بنده را بپذیر — ز صحبتت دو سه روزی اگر کنا[ره] کنم[1]
زیاده منع تو نتوانم و نگویم نیست — که می خورند حریفان و من نظاره کنم

امروز اگر دیر ترم یار کند یاد — فرداست که کم بیند و بسیار کند یاد

خوبان گل گلشن حیات اند همه — شکر لب و شیرین حرکات اند همه
از آدمیان غرض همین ایشان اند — بگذار که باقی حشرات اند همه

۹۸. احمد

قاضی احمد (غفاری) از طبقه ... و از اولاد ... مالک ابن‌الاشتر نخعی بوده است. مدتی قاضی قزوین بوده ، اما عمرش به کشیدن جام می ارغوانی خام و عشق گل رخان نازک اندام به اتمام گذشت. وی را است:

مهر کی شود وصل تو، ای آرام جان ما را — که از خویشان ترا بیم است و از بیگانگان ما را

۱ـ بعد از این یک بیت مخزن‌الغرایب دارد :
ز خدمت تو مرا مانع است امر قضا — تو خود بگو که به امر قضا ، چه چاره کنم
۲ـ نا خوانا است. در صبح گلشن است میرزا احمد از عشیرهٔ دیالمه[*] قزوین و احفاد مالک اشتر است (ص ۱۸)

۹۹. احمد

یعنی شهاب الدین بخاری از افاضل بخارا بوده. این شعر از قصیدهٔ او است:

بتا گوئی تو ای ترک سمن سیمای سیمین تن — سمن را خاک رد درجسم وگل را چاک پیراهن

۱۰۰. احمد

یعنی سلطان احمد جلایر از اعاظم اهل جلایر و ابن سلطان اویس ابن شیخ حسن نویان، که چندی در بغداد سلطنت کرده و آخرها به دست سلطان عظیم‌الشان قرا یوسف ترکمان کشته گشته. از او است:

دلا ! فراغت رندی ، ر بادشاهی به — دمی فراغت خاطر ، ز هر چه خواهی به !

۱۰۱. احمد

یعنی سلطان احمد گلبرگه که از سلاطین هند بوده. منه:

لب لعل تو یاقوت است یا، قوت است مرجان را — که از عکس عقیق آسا ، جگر خون کرده مرجان را

۱۰۲. احمد

یعنی شیخ غزالی. پایهٔ علمش ازان عالی تراست که عنقای اندیشه به آن تواند رسید. گوهرش در سلک شیخ ابوبکر نساج منسلک بوده. تصنیفات و تالیفات بسیار دارد که در پانصد و بیست و هفت (۵۲۷ﻫ) وفات یافته، در قزوین مدفون است. منه:

همواره تو دل ربوده بی مطوری — غم هیچ نیازموده بی مطوری
من بی‌تو هزار شب ، به خون در بودم — تو بی تو شبی نبوده بی مطوری

•

هر روز به اندوه دلم شاد تری — در جور و جفا نمودن استاد تری
چندان که ترا به عاشقی بنده ترم — از کار من ای نگارا آزاد تری

۱۰۳. احمد

احمد یعنی ابو منصور عبدالرشید احمد بن یوسف هروی که محمد عوفی ستایش او بسیار نموده.

گفتم که : چه دارد علمت ؟ گفت : قمر گفتم که : چه بارد قامت ؟ گفت : گهر
گفتم که : چه آرد چشمت ؟ گفت : نظر گفتم که : چه آمد دگرت ؟ گفت : خطر

۱۰۴. احمد

شیخ احمد قزوینی که هم عصر شاه طهماسپ ماضی است. منه:

آویخته را آب و گلم درد و غم او مقصود ز آمیزش آب و گلم این است

۱۰۵. احمد

یعنی میرزا احمد کمانچه کاشی. در علم موسیقی یگانه که ندیم شاه عباس ماضی بوده. منه :

جفایش گرنه بودی شام هجران عذر خواه من سیه می‌گشت روی آفتاب از دود آه من

•

جان سخت تری نابد از من هر چند که هجر امتحان کرد

•

آن مه ، چو به رقص دست بالا می کرد هر دم ، گرهی از دل ما ، وا می کرد
می آمد و می جست ، و به خود می نازید می رفت ، و به کشتگان تماشا می کرد

۱۰۶. احمد

میرک صالحی ، برادر بزرگ محمد میرک صالحی است. منه:

نام تو برم هر دم و بی خود شوم از شوق خواهم که به این حیله برم جان ز جدایی

۱۰۷. احمد بیگ

لنگ رازی از اکابر ری و مشرف از گز خانه شاه عباس ماضی بوده. سیاق را خوب می نوشته . به هند آمده به دیوانی عظیم آباد و پتنه مامور و همان جا در یک هزار و بست و چهار (۱۰۲۴ھ) با خفتگان خاک محشور شد.

فرو نبرد ، چنان عشق پنجه ، در جانم که مرگ ازو نتواند گرفت آسانم

۱۰۸. احمد

مشهور به قاضی احمد غفاری از افاضل قزوین و از فرزند زادهای نجیب‌الدین عبدالغفار است. بعد مراجعت از سفر حجاز در نه صد و هفتاد و پنج (۹۷۵ه) سفینهٔ وجودش در قلزم فنا غرق گردیده . کتاب «نگارستان» از تصنیفات او است:

پس ازعمری نشیند گر، دمی پیش من، آن بدخو	نه بینم در رخش، ترسم که ناگه، زود برخیزد

۱۰۹. احمد میرزا

مولدش ری که برادر خواجه محمد شریف هجری رازی است. و او پدر نورمحل زوجه جهانگیر پادشاه بوده و امین احمد مؤلف کتاب «هفت اقلیم» فرزند او است . هنگامی که میر اسماعیل مهدی از اسپ افتاده و دندانش شکسته بود گفته :

می‌گرد فلک بساط عالم یکسر	می‌جست برای گوش خورشید درر
چون حسن نفیس خواست، نامه نه کفش	از حقه پرفوت تو برد این دو گهر

۱۱۰. احمد بیگ

برادر میرزا محمد بیگ مجذوب تبریزی است. منه :

شاهد صبحه ز یاران چمن بود و گذشت	بوی گل گرد سواران چمن بود و گذشت

۱۱۱. احمدی

از اتراک بوده و کاسه گری می‌کرده که ظروف عمل او را بر چینی خطایی ترجیح می شد. او را است :

تا دل، ز حریر دهند پالوده نشد	تا تن، ز غم زمانه فرسوده نشد
تا درد نه شیشهٔ ناپاک بریخت	از ما دل روزگار آسوده نشد

۱۱۲. احولی[1]

از اکابر سیستان و مداح سلطان محمد اکبر بوده. منه:

---

۱ دراصل ادنی یا ارلی خوانده می‌شود ولی صحیح احول سیستانی است (رک : روز روشن ۳۶ و مخزن الغرایب ۱ : ۱۶۰)

آه ! درد آلودم، از دلهای محزون می رسم   گرد باد حسرتم از خاک مجنون می رسم

•

عقل ترسد ز نگاه تو ، چو طفلی که بود   گرم بازی که ، برو دیده* اوستاد افتد

•

با دو چشم تو،دل ، ای شوخ ستم گر! چه‌کند؟   یک مسلمان،چو در افتد به دو کافر،چه‌کند؟

۱۱۳. احیایی

میرزا هاشم از افاضل همدانی، که در فتنهٔ محمود افغان از دست لشکریان قشون روم در همدان کشته شد .

در گور دلم اگرچه بی انبازم   حمله چشمم براه لطفش بازم
برمن به حقارت منگر، گر مورم   من ساختهٔ طبع سلیمان سازم

۱۱۴. اختراعی

از شعرای هندوستان بوده . از او است:

چشم تا برهم زدم ، انجام شد آغاز عمر   طی شد این ره، آن چنان‌کار آزمای[1] برنخاست

۱۱۵. اختری

یزدی که از منجمان شاه عباس ماضی است وی را است :

حکم عشق است که ، درکوی تو افغان نکنم   تا ترا از ستم کرده ، پشیمان نکنم
از درش برد مرا ، سیل سرشک آخر کار   اختری ! چون گله از دیده* گریبان نکنم

•

دلم صد چاک ، از پیمان آن پیمان شکن دارد   گریبانم ز دست پند گویان حال دل دارد

•

شبم، خیال جمال، تو در نظر می گشت   زمان زمان ، زخم از آبدیده تر می گشت
در آرزوی وصال تو ، دوش تا دم صبح   ز شوق جان به لبم می رسید و بر می گشت
شب فراق تو با ظلمت عجب گردون   چراغ ماه به دست ، از پی سحر می گشت

•

روز محشر ، گر بود دستی شهیدان ترا   کار خواهد بود مشکل، طرف دامان ترا

---

[1] روز روشن (۳۸) : که آواز پای بر نخاست

زان دم که چشیدم لبک خوان محبت　　هر چیز که خوردم مزهٔ خون جگر داشت

هلاکم می‌کند در عشق بازی رشک پروانه　　که گاهی رخصت برگرد سر گردیدنی دارد

ترسم که ، نامه ام نرساند صبا ، به یار　　به گرد جان، که همره باد صبا نه رفت

۱۱۶. اختری ترشیزی

که از اختر شناسان بوده و بعضی کوتاه پایس (کذا) دانسته اند. منه :

از هجوم چغدا در ویرانهٔ ما۲ جا نبود۱　　آنچنان آباد شد آخر که، ما می خواستیم

۱۱۷. اخگری

لاری را است :

رفتی و به خون دل، سکون می غلطید　　بر خاک الم سخت زبون می غلطید
از تیغ جدایی تو ، زخم است مرا　　بر حال تسل، که نه خون می غلطید

۱۱۸. ادایی

یعنی امین‌الدین یزدی را است :

از ضعف ، محال للقسم نیست ، مگر هست　　دور از تو هماما نفسی باز پسین است

فارغم از غم جان ، تا به غمت مشغولم　　از جهان درخرم ، تا خبرت یافته ام
امشب از روی کرم با من درویش بسار　　که به سوز دل و آه سحرت یافته ام

از خاک، بوی جان و دل، آید هزار سال　　بر هر زمین که ، آن صنم سنگ دل گذشت

خوش‌دل به وعده‌های تو ام ، گرچه خود مرا　　حاصل ز وعده های تو ، جز انتظار نیست

۱۱۹. ادایی

یعنی میر محمد مومن یزدی که به هند آمده در بندر سورت درگذشته .

او را است :

۱- صبح گلشن (ص ۲۱) اختری گونا بادی :- بوم - و - نسانه -
۲- مخزن‌الغرایب (۱ : ۲۳۴) ویرانه ام جایی نمانده

کبوتر برد سویش نامهٔ من، چون کنم یارب — که نتوانم به او گفتن، سخن های زبانی را

بی روی تو روزی که، رهم در چمن افتد — دیوار به از سایه، که بر روی من افتد

ز شوق نامه نویسم ز رشک پاره کنم — دل که نیست تسلی، به او چه چاره کنم

این عمر به یاد تو بهاران ماند — وین عیش به سیل کوهساران ماند
زنهار چنان بزی، که بعد از مردن — انگشت گزیدنی، به یاران ماند

۱۲۰. ادایی

سمرقندی که به هند آمده، در سنهٔ یکهزار و بست (۱۰۲۰هـ) درگذشت. منه:

یاد وصال او، دل ناشاد می کند — عمر گذشته را، همه کس یاد می کند

۱۲۱. ادهم

یعنی ادهم بیگ ولد خواجه مراد بیگ قزوینی. منه:

دل سوی لبت راه نمی برد به من — سرزد خط سبز تو و شد خضر ره من

جز آه نیست همنفس صبح گه ما — آه این نشانه ایست ز روز سیاه ما

۱۲۲. ادهم

بغدادی، هم عصر سلطان سلیمان خواندگار روم است. او را است:

نفس برآمد و بر لب، حدیث یار هنوز — رسید جان به لب و در دل انتظار هنوز
غبار شد تن خاکی به رهگذار وفا — ز من بر آیینهٔ خاطرش غبار هنوز

۱۲۳. ادهم

کاشانی که آخرها بر یکی از جوانان تبریز عاشق می بود و صبحگاه بر سر راهی همان جوان دل ریش، کمین کرده زخم‌کاری به او می رساند که کارش به مرگ کشید. اما آن قتیل خنجر یار، وقتی که به خون خود می تپید، این می گفت:

دوشینه سحر چشم تبریزی من — آمد به سر راه به خون ریزی من
عریان ز لباس عاریت ساخت مرا — این بود نتیجهٔ سحر خیزی من

۱۲۴. ادهم

یعنی میرزا ابراهیم خلف‌الصدق سید مقصود میرزا رضی ارتیمانی است که از افاضل مشهور بود. و میرزا ابراهیم به غایت شوخ طبع واقع شده، نقل‌های نمکین از او بر زبان هاست.

گویند. میرزا حبیب‌الله صدر، که حالوی میرزا بود، وی را تکلیف تاهل می‌نماید و میرزا بعد از سماحت بسیار راضی می شود، به شرط این که، هرکس را وی (خواهد) به جهت او خواستگاری نماید. نواب صدر قبول می فرماید و بعد از چند روز به عرض نواب می رساند که: فلان حلوانی فرزندی دارد. اگر نسبت مرا می کنید به او می کنید و الا نه. نواب هر چند او را منع می کند که (این) اراذل از کفو ما نیند، از اعزه سادات دیگری را اختیار کن! اصلاً سود نمی بخشد. ناچار از فرط محبت نواب صدر، توی خانه حلوانی می آید و بسیار تفقد بر حال حلوانی فرموده ظاهر می سازد که: دختر ترا برای میرزا ابراهیم می خواهم! حلوانی زمین خدمت بوسیده سوگند یاد می کند که: بنده دختری ندارم. بلکه غیر یک پسر که حاضر است، بنده را اولادی نیست! نواب صدر، از عدم تحقیق منفعل گشته به میرزا ابراهیم می فرماید که: شما چرا تحقیق ناکرده مرا و این بی چاره را تصدیع داده؟ میرزا ابراهیم به عرض می رساند که: غرض بنده همین بوده است واقعی این حلوانی دختری ندارد! نواب صدر لاحول گفته و از حلوانی عذر بسیار خواسته به خانه خود می آید.

آخرها میرزا ابراهیم در زمان شاه جهان پادشاه به هند افتاده و دختری از پرورش کرده‌های دختران پادشاه دین پناه، به عقد خود در آورده. گویند: میرزا با زوجه خود بسیار کم شفقت بوده. روزی سواری حضرت بیگم یعنی دختر پادشاه با میرزا دوچار می شود بالضرورت میرزا فرود آمده کورنش بجا می آرد. بیگم، میرزا را نزدیک طلبیده می فرماید که: شما چرا به زوجه

خود لطفی ندارید؟ میرزا عرض می کند که : ملکهٔ آفاق ! زن بنده غربیله نمی داند ! بیگم می فرماید که : غربیله چه چیز است ؟ میرزا دست بر سینه می زند که: آه! جنابه بیگم هم غربیله نمی داند (که غربیله مبنی نخره است)!

گویند : در محفلی میرزا جا داشته که امیری با پسر پری چهره خودش آمده خود بپهلوی میرزا می نشیند، و پسر را به طرف دگر می نشاند. میرزا که طبع شوخ بهانه جو داشته ، بر آمده به آن امیر جوشش‌ها به کار برده ، می گوید : چه می شود که کیر نازنین این بچه را برای من همدوش نفوذ سازی ؟ آن امیر می گوید که . جناب چه می فرمائید ؟ این پسر ، پسر من است! میرزا می گوید : غلط کردم به دیگری باید گفت. المختصر آن مرحوم در زمان عالمگیر وفات یافته. منه:

خدا که، خواری اهل وفا، نخواسته باشد　　چرا تو خواسته باشی، خدا نه خواسته باشد

•

در سینه دلم گم شده ، تهمت به که بندم　　غیر از تو، درین خانه ، کسی راه ندارد

•

ادهم صبح ست و وقت می نوشیدن　　شوم است به مخمور سحر خوابیدن
این نشه که در می صبوحی بینی　　برخیز که، در خواب نه خواهی دیدن

۱۲۵. ادهم بیگ

از ترکمان که معاصر شاه سلیمان بوده اجدادش در زمان شاه اسمعیل ماضی به عهدهٔ ترخانی امتیاز داشته اند :

صیاد را ، ز صید بود بیش ، اضطراب　　من بی قرار یارم، و او بی قرار تر

۱۲۶. ادیب صابر

یعنی مولانا شهاب‌الدین ، مولدش ترمذ و اصلش از بخارا است. از مشاهیر شعرای زمان خود بلیغ بوده و فحول ارباب نظم، مثل حکیم انوری او را به اوستادی یاد کرده اند. درمیان او و رشید وطواط ابواب مهاجات رکیکه کشوده،

بالجمله در اوایل حال به هرات رفته به تحصیل کمالات پرداخته در اکثر علوم ملکه کامل به هم رسانیده به خراسان رفت ، و در دولت سنجری به مصاحبت سید ابوجعفر علی ابن الحسین موسوی رئیس خراسان ـ که سلطان سنجر او را برادر خوانده بود ـ مقرر شد. و به وجه عنایت سید معزالیه شرف خدمت سلطان دریافته و به حضرتش اختصاص و محرمیت تمام داشته. چون سلطان اتسز خوارزم لوای مخالفت با سلطان بر افروخت، او را به خوارزم فرستادند ، و به جهت تدبیری که برای قتل سلطان اتسز کرده بود . به حکم اتسز دست و پایش بسته به جیحون انداخته غرق ساختند. وکان ذلک فی شهور. منه :

وقتی بهار ، باده مخور جز به بوستان　　کز باده آن به است که در بوستان خورند
با دوستان خور آن چه ترا هست ، پیش ازان　　کان از تو، دشمنان تو، با دوستان خورند

•

چون با دل تو نیست وفا در یک پوست　　در چشم تو یک رنگ بود دشمن و دوست
ای بس! که حکایت تو، ناکرده تراست　　وا روا که حکایت تو نا کرده نکوست

۱۲۷. ازل

میرزا محمد امین که برادر میرزا محمد مهدی مستوفی موقوفات بوده ، در اوایل حال زیارت عتبات عالیه رفته بود، و بعد مراجعت. خود متصدی آن دفتر گشته . در ایام محاصره اصفهان و فتنه محمود افغان وفات یافته . منه :

گهی ز دست بتان ، گه از زبان رقیبان　　ازل! تو بر سر این عاشقی، چها نه کشیدی

•

دل جفای که ازان زلف گره گیر کشید　　نتوان گفت که ، دیوانه ز زنجیر کشید
دل اسیر نگهش از عدم آمد به وجود　　چون شکاری که ، مصور به سر تیر کشید

۱۲۸. ارسلان

یعنی محمد قاسم مشهدی که در عهد اکبری به هند آمده. منه :

آه ! دلم گر اثری داشتی　　شام امیدم ، سحری داشتی
گرد سرت گشتی و کردی طواف　　کعبه اگر بال و پری داشتی

۱۲۹. ارشد

قاضی. گوید: مولدش در قریه از قرای ساوه است، چون در کاشان سالهای دراز بوده به کاشی مشهور شده غرض در لباس اهل سلوک در کاشان مدتی صاحب سلسله بوده و ارشاد از شیخ مومن مشهدی یا شیخ کمال سبزواری تا او هر دو داشته، هم از کاشان به ریاض جنان خرامیده. منه:

ای آنکه نوای محرم راز همه کس　　شرمندهٔ راز تو، نیاز همه کس
چون دشمن و دوست مظهر ذات تواند　　در بهر تو، می کشیم ناز همه کس

۱۳۰. ارشد

از شعرای گاذرونی به کمالات صوری و معنوی آراسته بود. او را است:

آن مه اگرچه، همه تنها نمی نشیند　　طالع نگر که، یک ره با ما نمی نشیند

۱۳۱. ازرقی

یعنی حکیم ابوبکر هروی. نهال وجودش از خاک هرات برخاسته، و ذات فرخنده صفاتش به انواع کمالات آراسته. از مریدان خواجه عبدالله انصاری است. در فنون حکمت ید طولیٰ داشته. ندیم سلطان طغان شاه سلجوقی بوده و رساله‌ها به نام آن سلطان تصنیف کرده. ازان جمله به سبب این که سلطان را اندک ضعف در باه پدید آمده بود **«الفیه شلفیه»** به نظم در آورده به نظر رسانیده، و مفید اوفتاده تا به منصب **«ملک‌الشعرای»** سرفراز و از اقران ممتاز شده.

در بدیهه گوی نظیر خود نمی داشته است، ازان جمله روزی سلطان به امیر احمد بدیلی سجاوندی نرد می باخته و دو مهره در شش خانه داشته که کعبتین بر دست مالیده دو شش خواست. اتفاقاً دو خال آمد. سلطان نظر به غرور جوانی و شکوه سلطانی، به حدی متغیر شد که امرا از بیم بر خود می لرزیدند تا به حریف بازی چه رسد. حکیم خود را به مطرب رسانیده این رباعی

بدیهاً گفته .

گرشا، دوشش خواست دریک زخم افتاد — هان ظن نبری که کعبتین داد نداد
آن نقش که کرده بود ، شاهنشه یاد — در خدمت شاه، روی بر خاک نهاد

و مطرب آن را به نغمه خاص به گوش شاه رسانید . سلطان تا این معنی خوش آمد به حدی که، چشم ازرقی را بوسه داده دهانش از جواهر مملو ساخت، و بالمره رفع به مکروهات او شد. حکیم مزبور در خطه دل کشای هرات ازین عالم رخت بر بسته به مسافران عدم پیوست. از او است :

پیچیده نه افعی به کمندت ماند — آتش به سنان دیوبندت ماند
الفیده به جستن سمندت ماند — خورشید به همت بلندت ماند

•

می کنی جور و جفا ، مهر و وفا می گوی، — تو چها می کنی ای شوخ ! چها می گوی ؟

•

گفتم که: چرا ماه نو در ابر گریخت — وز مشک سیه غالیه بر مهر که بیخت
گفتا که: چو مشاطه رخم می آراست — از هوش به رفت و سرمه بر آیینه ریخت

۱۳۲. ازهری

یعنی مولانا محمد مروزی که مداح سراج الملک تاج‌الدین محمد اسعد بوده:

ای برده چشم تو چو دلم، صد هزار دل — بی تو چو زلف تست مرا بی قرار دل
از بی دلی که ا. نه جهان بر تو دل نهاد — شرمی بدار یکسی بر [illegible] دل

۱۳۳. استغنا

یعنی میر عبدالرسول از شعرای هند بوده. از او است :

به کین چون من‌آن دوستی دشمن چه می آید — غریبم، خاکسارم، عاجزم، از من چه می آید

•

می توان آورد استغنا سفارش نامه ای — چرخ کج رو را اگر دانیم، که از یاران کیست

۱۳۴. اسد الله

که سید تبریزی و معمای بوده. وی را است:

چشمی که به رویم ، ز ره لطف ، گشودی   خواهم که به‌آن چشم ، به بینی همه‌کس را

و این معما به اسم «امین و گدا» از او است :

ای سرو خرامان و کدامین چمن استی   در جا که روی جلوه‌کنان جان من استی

۱۴۵. اسد بیگ

گویند : مرد خوش سخنی بوده این شعر از او است :

مریز گل به کنارم که یاد می دهدم   که پاره های جگر، در کنار داشتم

۱۴۶. اسدی طوسی

که اصلش از خاک پاک طوس و طبعش با هر فنی، از فنون شعر مانوس. حکیم یکتا و یکی از شعرای شیعه است. که در خدمت سلطان محمود غزنوی می بوده اند . فردوسی اکتساب کمالات سخنوری از او کرده. گویند: که چون فردوسی بعد فرار از غزنین به طوس رفت و زمان وفاتش نزدیک رسید ، اسدی را طلب کرده گفت: ای استادا قدری از نظم «شاه نامه» باقی مانده، می ترسم که چون از ین عالم روم کسی نه تواند که به نظم آن پردازد ! اسدی گفت . ای فرزندا غمین مباش اگر عمر من وفا کند به اتمامش رسانم! فردوسی گفت که: تو پیری و در این کار خون ها باید خورد! اسدی با آن که به ملاحظه به مرگ او غمین بود، چهار هزار بیت در دو شب و روز به نظم آورد، و صلهٔ تحسین از او گرفت. بالجمله این همه اشعار «شاه نامه» که از استیلای عرب و عجم‌است، از او است :

یکی دختری بود کز دلبری   پری را ز رخ کرد از دل بری

مهش مشکسای و شکر می فروش   دو نرگس کمان کش دو گل ذرع پوش

دو لب هم چو لاله به گردش عبیر   تو گفتی که جوزا به او داده شیر

۱۴۷. اسعدی

یعنی حکیم سعدالدین نجار سمرقندی است و از قدمای حکیمان بوده

و داوری گری می کرد.

روی دل، این دل شده ، جز سوی تو نیست — دل را تن و جان یک موی تو نیست
بی چاره اجل خون شده را ، وقت سرشک — از دیده گذر باشد و از روی تو نیست

۱۳۸. اسمعیل

یعنی تاج الدین از دانشمندان دیار باختری[1] بوده. منه :

ای دوست ! اگر دادکنی ور بی داد — تن در همه شیوه هات در خواهم داد
جانم نشود ، مگر به دیدار تو شاد — روزی که ترا نه بینم، آن روز مباد

۱۳۹. اسمی

هروی را است :

نیست در شام اجل، غیر دو چشم تر من — مهربانی که دم گریه کند بر سر من

۱۴۰. اسیر

یعنی میرزا جلال از سادات شهرستانی که به مصاحبت شاه عباس ماضی ممتاز بوده . چون در عالم آب و سیه مستی شراب، اکثر شعر می گفت، بعضی از افکارش از حلیهٔ معنی عور مانده، لیکن بعضی اشعار خوب هم دارد. چنانچه نوشته می شود :

بس که می ترسم از جدای‌ها — می کشم پیوسته از آشنایی‌ها

•

آن که، گردانند ز نادانسته، راه خویش را — کاش می آموخت، در گشتن نگاه خویش را

•

اجل هم جان به منت می گرفت از کشتهٔ نازت — گرت چشم تو می آموخت کافر ماجرایی را

•

که سیه کرد چشم یار مرا — که سیه کرد روزگار مرا
خنده می آیدم چه می پرسی — سبب گریه های زار مرا

•

رخصت کشتنم مده ، نرگس کم نگاه را — یا مکن آشنای دل، گرمی گاه گاه را
زهر شکایتم به لب، شکر شکر، می شود — چون به لب آشنا کند خندهٔ عذر خواه را

۱ـ باخرزی بوده. (مخزن‌الغرایب ص ۲۲۴)

کدام روز که، سر مشق انتظارم نیست کدام شب که، سر گریهٔ درکنارم نیست

افسوس که کار مشکل افتاد قتلم به رضای قاتل افتاد

چند منعم [illegible] کوی یار کنند [illegible] را یکی هزار کنند

هرجا دو چار می‌شود، از خویش می‌روم یک [illegible] نرود نه پرسد جدا برو

شده ام زخمی طفل که، چو از من گذرد [illegible] خنده تو از شرم تماشا به کند

پس از عمری، نگاهی گر به سویم کرد، جا دارد شهید [illegible] شمشیر تغافل، اجرها دارد

ناتوان ناله، که از سینهٔ [illegible] بر خیزد دست [illegible] دوش دل افگنده [illegible] بر خیزد

چه خونها خورده از اشکم، چه جانها داده، از آهم نمی دانم چه خواهم گفت در محشر جواب دل

من کجا صبر کجا ؟ ای فلک [illegible] انصاف ؟ به همین داغ [illegible] سوزی؟ که مرا سوخته

من به وادی مردم و مجنون نمی آیی به [illegible] گریه بر من کن که، مجنون نوحه‌گر دارد بسی

۱۴۱. اسیری

یعنی امیر قاضی سید مسعود قزوینی است. سی سال قاضی ری بوده اند که به «اسیری» مشهور شده که در فن فصاحت و بلاغت مشهور بوده. «دستورالانشا» از تالیفات سید مذکور است :

قاصد مرا به رفتن کویش، بهانه ساخت آخر، به این بهانه در آن کوی، خانه ساخت
قاصد رقیب بوده و من غافل از فریب [illegible] مدعای خود اندر بهانه ساخت

۱۴۲. اسیری

یعنی آقا حسین خان اصفهانی که پدرش در زمان نادرشاهی صاحب جمع در گر خانه بود، لیکن خودش بعد از پدر لباس فقر پوشیده. منه:

گرفتم این که، کشاینده پای بستهٔ ما چه می کند به بال و پر شکستهٔ ما

گواه این که، نه رند و نه زاهدیم، بس است … پیالهٔ تهی و سبحهٔ گسستهٔ ما

•

تا فلک ، کاری به کار من ، نه داشت … هیچکس یاری ، چو یار من نه داشت

•

به من شد مهربان آن ماه ترسم آسمان بیند … که با من آسمان نتواند او را مهربان بیند
خوش است این باغ، اما! باغبانش حیف نتواند … گلی بر شاخسار و بلبلی در آشیان بیند

•

سوزم از حسرت **یعقوب** که، حال **یوسف** … گشته مشهور در آفاق ، و به **کنعان** نرسید

۱۴۳ . اسیری

تربتی که معاصر شاه طهماسپ ماضی است. منه :

بس که می ترسم از جدایی‌ها … می گریزم ز آشنایی‌ها

•

باز ای دل دیوانه ! به بندی که فتادی ؟ … ای آهوی وحشی ! به کمندی که فتادی؟
دل برد اسیری ، ز کف سلسله موی … اندیشه کن آخر ، به کمندی که فتادی؟

۱۴۴ . اسیری

یعنی مقصود کلیچه. منه :

به درد تو ، در فکر درمان نباشم … دروغ ار به گویم ، مسلمان نباشم

۱۴۵ . اسیری

یعنی اسیر بیگ خلف کلیج خان ذوی‌القدر قزلباش که در یک هزار و بیست (۱۰۲۰ھ) در گذشت. منه :

مرا زان بی وفا یک آرزو هرگز نشد حاصل … چه می کردم اگر با نا امیدی خو نمی کردم

۱۴۶ . اسیری

یعنی میرزا ابوالقاسم رازی. منه :

بزم اغیار نه آرام‌گه تست **اسیری** ! … گر بود خلد برین خانهٔ دشمن، قفس است!

۱۴۷ . اسیری

یعنی محمد قاسم قاینی که هم عصر عباس ماضی بوده گاهی «حیران» هم

تخلص می کرده. منه :

من در عجبم ، کان گل رعنا، چو زند تیر ● از ذوق ، چرا غنچهٔ پیکان نه کشاید

بسان حلقهٔ خاتم ، که خالی از نگین باشد ● نمایان است خالی بودن جایت، در آغوشم

۱۴۸. اسیری

یعنی سید مختار بیگ از سادات و از بطن اتراک در زمان شاه سلیمان بوده. منه :

سوختم از رشک، یارب! شمع این کاشانه کیست؟ ● داغ گردیدم، در این خلوت سرا، پروانه کیست؟

۱۴۹. اسیری

اسیری ابن صحیفی شیرازی منه:

ز بس که دل شده خون، بر لبم مزن انگشت ● که همچو شیشهٔ می، گریه در گلو دارم

۱۵۰. اشراق

یعنی میر محمد باقر داماد مجتهد مغفور. و وجه تسمیه به «داماد» این که، میر شمس‌الدین (محمد والد ایشان، داماد) مجتهد مغفور شیخ (علی بن عبدالعالی عاملی) بوده، لهذا به این لقب مشهور شده. در علوم معقول و منقول نظیر ایشان پیدا نیست که به عهد شاه عباس صفوی از هم صحبتان آن پادشاه ذی جاه بوده و در عهد شاه صفی به اتفاق او به زیارت عتبات عالیات رفته. در یکهزار و پنجاه و پنج (۱۰۵۵ه)[۱] اشرف لباس هستی از دوش انداخته در جوار آن امام‌البشر آسود، و تاریخ این واقعه **«عروس علم دین را مرده داماد»** یافته اند. منه:

دگر ز مهر بتی، دل به قصد کین من است ● سپاه فتنه، دگر بار در کمین من است

هیچ کس منکر جمال تو نیست ● نیست حاجت که خط بیرون آری

اشراق! دل از غم بتان، شاد مکن ● بت خانه به سنگ کعبه، آباد مکن

این دهر فنا را ، سر آبادی نیست ● رو ، در ره سیل ، خانه بنیاد مکن

۱- مدرس (۴: ۱۲۱) سال وفات ۱۰۴۰ یا ۱۰۴۱ ه نوشته است. ازین جمله سال ۱۰۴۰ و از «الرضی» و جملهٔ «عروس علم و دین را مرده داماد» سال ۱۰۴۱ بر می آید. سال ۱۰۵۵ه غلط است.

زان پیش که، خاک را فلک، کوزه کند / بازیچهٔ دور چرخ فیروزه کند
بر مرقد ما حرام، تا روح قدس / از تربت ما حیات، دریوزه کند

ای حور نژادا هر چه بادا بادا / خواهم ز تو داد، هر چه بادا بادا
دل می طپدم به سینه که، آیا چه شود / دور یت مباد، هر چه بادا بادا

۱۵۱. اشرف

یعنی ملا سعید اصفهانی ابن ملا محمد (صالح) مازندرانی که دخترزادهٔ ملا محمد باقر مجلسی است. در اصفهان تولد یافته بعد از اکتساب کمالات، در زمان عالمگیر پادشاه به هندوستان آمد و باز مراجعت به اصفهان نموده در آن جا در گذشت:

به سپر کعبه و دیر، گاه این جا و گاه آن جا / که مطلب جستجوی اوست،گاه این جا و گاه آن جا
نمی گویم به حشر هم رسد دستم به دامانش / که خوبان پادشاهانند، خواه این جا و خواه آن جا

این زمان با من نمی سازد وگرنه، پیش ازین / خویش را می ساخت، چون از دور پیدا می شدم

در سر دل، هوس آن قد و قامت افتاد / باز دیدار من و دل، به قیامت افتاد

گوئیا در آرزوی نفس شیرین می رود / زان که نفس کوه کن امروز، سنگین می رود

کشد از ناز، شوخم هر زمان، بر ابروان دستی / که می ماند هنگام کشیدن بر کمان دستی

از تغافل های پی در پی، به خود یارش کنم / یا نه بخت خود زنم چندانکه، بیدارش کنم
هر دم از جایش در آرم تا به بینم قامتش / بر سر جنگ آورم تا، سپر گفتارش کنم

۱۵۲. اشرف

یعنی اشرف خان منشی اکبری. منه:

مائیم به عالم که، دل شاد نداریم / ناشاد دلی، چون دل خود، یاد نداریم

۱۵۳. اشرف

ابن میرزا عبدالحنیف که نواده میر باقر داماد علیه الرحمة است. منه:

آن ماه دو هفته دلبر جانیِ مسن   وان یار عزیز، یوسف ثانیِ مسن
یک روز نکرد فکر شبهای غمم   یک بار نگفت پیر کنعانیِ مسن

۱۵۴. اشرفی

یعنی سید معین الدین حسن سمرقندی. با اکثر علوم مربوط و انتظام امور شرعی بر لب صواب نمای او منوط بوده. به کمال جد و جد برای انتظام مراسم . . . . کسری، قاعده چند بنا گذاشته که . . . . و سلاطین متاخر به همان قانون رفتار می کرده اند. گویند که: آخرها به هرات آمده، نقد دل به یکی از اکابر زادگان آن جا می دهد و معشوق هم به کمال اخلاص مترصد خدمت او می باشد. روزی جناب سید با معشوق و جمعی از اصحاب به سیر باغ می رود. و در آن جا از هر عالم گفتگوها درمیان آمده سر رشتهٔ سخن به کیفیت های صحبت روحانی و الفت جسمانی می کشد. و ایشان می فرمایند که: ربط ازلی ارواح باعث احتلاط اشخاص است! درین حال قمری بر شاخ سروی نالهٔ درد آمیز برکشیده و شعلهٔ آوازش رگ جان سلطان را رشته سوزان گردانید و معشوق گفت: ای سید! اگر این مرغ بر سرو عاشق است از معشوقش حجابی نیست، و اگر اثری در عشق ندارد صفیرش این همه دل خراش چراست؟ سید می فرماید که: به شکوه زبان دوزی در فریاد است! معشوق بی خبر سنگی برداشت و آن مرغ ضعیف را مجروح و تنش را به آن صدمه بی روح ساخت، و بر پای سروش انداخت. چون سید این حال مشاهده می نمایند به ناله در آمده خشمگین ازان مجلس بدر می رود و می گوید که: هر که به خون مرغک بی گناه دلیری کند، اعتماد به وفاداری او نشاید! معشوق هر چند زاری کرد، آن سید بزرگ ترک دوست داری کرد. آخرالامر به سمرقند آمده وفات یافت. از او است:

چنان خواهم که، تا من زنده باشم   تو سلطان باشی و من بنده باشم

مزن آبی بر این دل، ورنه بینی — که، آتش در جهان افگنده بسامم

آمد دل و از خوبی جانانم گفت — زان بودن در زلف پریشانم گفت
گفتم که: چگونه؟ کجائی آخر؟ — بی چاره همین گفت که: نتوانم گفت!

۱۵۵. اشک

اسد بیگ قزوینی در عهد سلطنت اکبری وارد هند بوده منه:

هر گه خیال آن گل خود روی می‌کنم — دل می‌کند خیال، که گل بوی می‌کنم

نالم و خلقی در آزارند از نالیدنم — لیک شادم‌چون نمی‌دانندگرآزارکیست

بی حجابانه به بزم تو بیایم، چه کنم — آن قدر صبر ندارم که، توام یاد کنی

۱۵۶. اشکی

قمی ابن سید علی محتسب‌که برادر بزرگ میرحضوری قمی است و مدتها ندیم شاه طهماسپ ماضی بوده و آخرها به هند افتاده ملازم اکبر پادشاه شده، تا درسرای میر نادر الملک «فدایی» تخلص، نقش وجودش از صفحهٔ ایام سترده شد.

گویند: وقت وفات اشعار خود را تفویض میر جدایی کرده بود که دیوانی ترتیب دهد، او خیانت به کار برده اشعار نیک او را داخل دیوان خودش کرده، هر چه بی مزه یافت به نامش باقی گذاشت:

ننهادم پشت چون از ضعف، بر دیوار کوی او — به تیرم دوخت بر دیوار تا بینم به سوی او

که دارم تا برد پیغام این آشفته حال آن جا — فرستم هر زمان‌«از بی‌کسی پیک خیال آن جا

بس که تن بگداخت بی او آتش سودا مرا — گر نهی زنجیر بر گردن، فتد در پا مرا

۱۵۷. اشهری

یعنی شاپور نیشاپوری که از اولاد حکیم عمر خیام و شاگردان ظهیرالدین فاریابی و مستوفی ممالک در عهد سلطان محمد بن تکش بوده. چنانچه **«رساله شاپوری»** در استسقا از تالیفات او است. منه:

عقیق را ز لبت، آب در دهان آیـد — خدنگ را ز قدت، تاب درمیان آیـد
به بخل میل کند با همه گهر بخشی — اگر لب تو، به دست خدایگان آیـد

۱۵۸. اصدق

هندانی؛ که از معاصران تقی اوحدی است. منه:

در کوچهٔ ما نشاط، با غم گردد — آسوده دل به گرد ما، کم گردد
از عهدهٔ زخم ما، نیاید بیرون — گر روی زمین تمام، مرهم گردد

۱۵۹. اصیلی

اصلش از مشهد مقدس، خط نستعلیق را خوب می نوشته و طبع خوشی داشته، از او است:

چو به طفلیش بدیدم، بنمودم اهل دین را — که، شود بلای جانها! به شما سپردم این را

۱۶۰. اصیلی

یعنی میر محمود هم عصر تقی اوحدی است منه:

نیاز عاشقان معشوق را بر ناز می آرد — تو سر تا پا وفا بودی ترا من بی وفا کردم
گویند: دل به آن بت نامهربان بده — دل آن زمان ربود که، نامهربان نبود

۱۶۱. اظهری

از شعرای نامی در عهد جهانگیر پادشاه بوده و با مظهری کشمیری خویشی داشته. گویند: روزی مولانا اظهری، هنگامی که اعمی بوده، غزلی در مشاعره می خواند که مطلع و مقطع این است:

دیده را، بر رخ زیبای تو، حیران کردم — عشق داندکه، به این دیده، چه احسان کردم

خواه با **ظهوری** و خواه به بیگانه نشین — من همین شرم ترا ، بر تو نگه بان کردم

ملا شیدا که حاضر بوده گفت: مولانا حسب حالی فرموده: مثل هندی است که: زن نابینا را خدا حافظ! منه:

از دشمنان، برند شکایت به سوی دوست — چون دوست دشمن است، شکایت کجا برم؟

۱۶۲. اعجاز

مازندرانی، از معاصرین سلاجقه است. منه:

دوش در خواب آمد آن کام دل وآرام جان — با رخ چون آفتاب و با لب شکر فشان

سنبل مشکین او، بر یاسمین افتاده بود — در مثل اژدها ، بالای گنج شایگان

۱۶۳. اعجاز

یعنی ملا محمد سعید اکبر آبادی ، که معاصر اورنگ زیب عالمگیر بوده.

منه:

گشته ام زجنون ساغری که، هوش نماند — دگر معامله با می فروش نماند

خیال بی کسی من ، وفا به یادش داد — به جای شمع دل آورد و بر مزارم سوخت

۱۶۴. اعظم

یعنی علی قلی خان(۱) ابن حسین خان شاملو که حاکم ماروچاق بوده.

منه:

نظر به روی تو، خورشید تا گمان انداخت — کلاه خویش ز شادی ، بر آسمان انداخت

۱- صبح گلشن: دو شاعر به این تخلص دارد و از اشتباه نام پسر حسن خان شاملو اعظم علیخان

۱۶۵. اطلی

که از درویشان توران بوده . منه :

هر که شد خاک نشین، برگ و بری پیدا کرد　　سبز شد دانه ، چو به خاک سری پیدا کرد

۱۶۶. افتخار

شیرازی را است

من آن نیم که تو دیدی .　　ترا فزود جمال و ... نماند جوانی

•

رهی سلطنت ، گر گدای تو باشم　　رهی پایه ، گر خاک پای تو باشم

اگر خویشتن را سزای تو دانم　　سزاوار صد تا سزای تو باشم

ه روز ازل، بسته ام عهد و پیمان　　که من را ابد در وفای تو باشم

۱۶۷. افسر

که پسر میر سنجر کاشی است. منه:

گرفته تا دل صد چاک را هوس به دو دست　　چو کودکی است،که چسپیده بر قفس به دو دست

۱۶۸. افسری

که هم عصر سلطان بابر میرزا است .

می کنم دیوانگی تا بر سرم غوغا شود　　شاید از بهر تماشا آن پری پیدا شود

۱۶۹. افضل

یعنی خواجه افضل الدین محمد ترکه اصفهانی که از افاضل و اوستاد علامه

☞ ثبت کرده است و علی قلی خان اعظم تخلص، از امرای شاه عباس شمرده است (ص ۲۸) نصرآبادی نام و تخلص درست دارد (ص ۲۲).

چلپی و قاضی نورالدین اصفهانی وغیرهما است. منه :

کم مدان، هر چند آسان در غمت، جان داده ام — از غمت جان داده ام، هر چند آسان داده ام

آن خاکی نماند، که بی او بسر کنم — خود هم ز حال خویش اجل را خبر کنم

گفتم که: یک نفس توان بی تو زنده بود — ک بود در گمان که شبی ا سحر کنم

افضلا تو اگر به غم عشق مبتلا — اندوه بی حساب و غم بی کرانه چیست

۱۷۰. افضل

یعنی خواجه افضل الدین محمد معروف به بـابـا افضل کاشی که مرقدش

در قریهٔ توابع کاشان است و خواجه نصیرالدین محمد طوسی خواهر زاده و معتقـد

ایشان است. منه:

گر وزن کننـد مهر اعلا — افضل فضلا و فضل افضل

از هر مـلک بهای تسبیح — آواز آید که: افضل! افضل! ۱

الغرض جناب ایشان اکثر رسایل در فنون حکمت به زبان فارسی گفته

و درها سفته اند. خواجه نصیرالدین در زمان استیلای هلاکو خان وقتل و غارت

بلاد ایران، نظر به اخلاصی که به آن جناب داشته، کاشان ونواحی آن را رعایتا

از فتنه مغولان حمایت کرده.

شیخ مصلح الدین سعدی ودیگران در سبب انقطاع آن حضرت، گفته

اند که: مرغ دل قدس آشیان او، به دام عشق خیاط پسری اسیر گشته که سه

سال اکثر اوقات در برابر دکان او در درب مسجد می نشسته، وحیران آن صورت

شیرین وصنعت صانع جهان آفرین می بوده، جناب ایشان را ادب عشق ومعشوق

۱- آذر: ... گوینه: خواجه نصیرالدین محمد طوسی نظر به فرط اعتقاد که به فضل او داشته این دو بیت را با آنکه خود مسلم مخالف وموالف است، در وصف ایشان نگاشته: گر عرش مجد ...... الخ (۲۲۵) نیز رک: دیوان افضل شرح حال ص-۳۲ و ص-۲۸. این شرح حال مؤلف از آذر گرفته به تغیر الفاظ عبارتها ثبت کرده است.

را حجاب حسن مانع از مبادرت سخن گشته، تا روزی جناب ایشان به دکان آمـده آن مکان را از پرتو شمع معشوق خالی یافته، به سراغ آن سرو جویبار حسن شتافته، معلوم کرد که او با جمعی از جوانان بـه سیر باغی مشغول است. بابا به همان باغ رفته و در زیر درختی نشسته ملاحظه آن نوبهاران چمن می‌کرده که هر یک از ایشان سخنی از اسیران زندان محبت مجلس به میان می آرد تا آنکه معشوق مولانای فرماید: که سه سال است که وی هر روزه در برابر دکان دلـداده نشسته، اما من به او مکالمت نکرده ام، که هر وقت جامـه را پاره می کنم نوای الفراق! الفراق!! از پاره شـدنش به گوش می خورد. چون معلوم شد که هر وصل به فراق منتهی است، این الم را بر او روا نداشته، از راه محبت در وصل ظاهری بر او بسته ام.

درین حال مولانا از استماع این سخن نعره بر کشیده بی هوش می شود و آن سرو نازنین خرامان خرامان بر سرش آمده، سر بر قدمش گذاشته از اخلاص کیشان می گردد، اما مولانا ازان باز روی نیاز به شاهد حقیقی می آرد. منه:

بازآ! بازآ! هر آنچه هستی بازآ! 　　گر کافر و گبر و بت پرستی، بازآ!
این درگه ما، درگه نومیدی نیست! 　　صد بار اگر توبه شکستی، بازآ!

•

ای جملهٔ خلق را ز بالا و ز پست 　　آورده به فضل خویش از نیست به هست
بر درگه عدل تو، چه درویش وچه شاه 　　در خانهٔ عفو تو، چه هشیار چه مست

•

پیش از من و تو، لیل و نهاری بود است 　　گردنده فلک، ز بهر کاری بود است
زنهار قدم، به خاک، آهسته نهی 　　کان مردمک چشم نگاری بود است

•

این شور ببین که در جهان افتاده است 　　خلق ازپی سود، در زیان افتاده است
به زان نبود که، ما کناری گیریم 　　ای وای بر آن که، درمیان افتاده است

•

بد اصل گدا چو خواجه گردد، نه نکوست 　　مغرور شود، نداند از دشمن و دوست
گر دایرهٔ کوزه، ز گوهر سازند 　　از کوزه همان برون تراود، که دروست

آن روز که مرکب فلک زین کردند — و آرایش مهر و ماه و پروین کردند ۱
این بود نصیب ما، ز دیوان قضا — وان کرده به آن، نصیب ما این کردند ۲

برخیز که، عاشقان به شب، راز کنند — گرد در و بام دوست، پرواز کنند
هر جا که، دری بود، به شب بربندند — الا در دوست را که، شب باز کنند

کم گوی و به جز مصلحت خویش مگوی — چیزی که نپرسند، تو از پیش مگوی۳
دادند دو گوش و یک زبان، از آغاز — یعنی که، دو بشنو و یکی بیش مگوی

۱۷۱. افضل

یعنی افضل الدین محمد ابن خواجه ضیاء الدین کرمانی که وزیر سلطان حسین بایقرا بوده. منه:

نگویم چشم خود بستم برای دفع آزارش — خیال دوست این جا بود، پوشیدم ز اغیارش

۱۷۲. افندی

یعنی نورالله اسدآبادی که ملازم شاه عباس ماضی بوده و گاهی «بدیهی» هم تخلص میکرده:

به ناکامی، دمی کز کوی او عزم سفر کردم — چو پای خویشتن در هر قدم خاک بسر کردم
سفر کردم، که شاید محنت در دم شود کمتر — چه دانستم که محنت بر دل خود بیشتر کردم
افندی! بس که نالیدم به زاری بر سر کویش — زگریه مردمان دیده را خون در جگر کردم

۱۷۳. اقدسی

یعنی محمد اقدسی که از شعرای مشهد مقدس بوده. منه:

به پای ناقه خروشان دل شکسته کیست — که این صداء، به صدای جرس نمی ماند

نیاسودم من از دور فلک یک لحظه تا بودم — نیاساید فلک هرگز، که من هرگز نیاسودم

۱- دیوان (ص۱۶۲) و آرایش مشتری و پروین کردند
۲- دیگر چه توان کرد، نصیب ما این کردند (آذر ص ۲۲۶) دیوان: ما را چه گنه قسمت ما این کردند (ص ۲۱۰)
۳- آذر: چیزی که نپرسند تو خود پیش مگوی (ص ۲۲۶)

سم در بند آن، کز خانه‌ی جانان برون آید ... ز راه انتظار افتاده ام تا جان چون آید

•

خواهم ز ستم دگر، من بوی تو دزدم ... میل دل شاه از خم ابروی تو دزدم

•

رخصت جهان چنان شد، که صبا نمی تواند ... به تبسم نهانی لب غنچه باز کردن
سر قافله بگردم که، ز کثرت ملایک ... به جنازهٔ شهیدش نتوان نماز کردن

۱۷۴. اكبر

یعنی سلطان ابو المظفر جلال الدین محمد اکبر پادشاه گورگانی، ابن سلطان همایون. ابن بابر که بعد از وفات پدر در قصبه کلانور به عمر سیزده سال و نه ماه به تاریخ دوم ربیع الثانی نهصد و شصت و سه (۹۶۳) هجری سریر آرای سلطنت هندوستان گشته و ابواب ظلم به روی کافه رعایا بسته. پادشاهی بود که چشم جهان ندیده پنجاه و یک سال و چند ماه سلطنت کرده. روز چهار شنبه سیزدهم جمادی الثانی یکهزار و چارده هجری (۱۰۱۴) به دیار عدم رفت. امیر حیدر معمای کاشی در وفاتش گفته:

الف کشید ملایک ز فوت اکبر شاه

گویند: آن سلطان عظیم الشان به اکثر علوم، خصوصاً در فن تاریخ و فن شعر بسیار مربوط بوده از او است:

شبنم، مگو که بر ورق گل، فتاده است ... این قطره ها، ز دیدهٔ بلبل، فتاده است

•

دوشینه، بکوی می فروشان ... پیمانهٔ می، به زر خریدم
اکنون ز خمار سر گرانم ... زر دادم و درد سر خریدم

۱۷۵. اكبر

(اصفهانی) ابن میرزا نصیر را است:

ای که پرسی حال دل از من، چه دانم دل کجاست ... کس چه میداند، که از خود رفته را، منزل کجاست

١٧٦. اکبر

یعنی میرزا محمد قزوینی که معاصر شاه سلیمان صفوی بوده. دو تا معشوق داشته چنان که خود گوید:

دردا که، شد اسیر دو بیدادگر، دل — افتاده در کشاکش غم، نیم بسمل
معشوق اگر دو تا ست، بر جای طعنه نیست — چون هر کرا ضرور بود، جانی و دل

١٧٧. اکبر

یعنی میر نورالدین قمی که در اوایل استیلای افاغنه فوت شده. او را است:

دوش آن نا مهربان چون رنگ زردم دید، گفت: — این‌که می گفتند: بیمار است! صحت داشته است

١٧٨. اکرم

عماد گوید:

چشمی تو که چشمش، مرساد از چشم — چشمی است که، چشمها کشاد از چشم
تا چشم تو شد چشم مرا، چشم و چراغ — جز چشم تو، چشمها فتاد از چشم

١٧٩. اکسیر

عظیما که از مردم ایران بوده وخود را از تلامذهٔ فایض ابهری می گفته در بنگاله رفته در گذشت. او را است:

جلوهٔ آن سرو قامت دیده ام — من به چشم خود، قیامت دیده ام

١٨٠. الهام

یعنی میرزا شریف اصفهانی که از اقربای میر صبری اصفهانی بوده. منه:

دل حیف لب به شکوه وا نکند — شیشه تا نشکند، صدا نه کند
وعده گر یک نفس بود، عمر بیست — بلکه، عمر این قدر، وفا نه کند

۱۸۱. الف خان

یعنی سلطان الغ خان اعظم که «طبقات ناصری» به توجه او صورت اتمام پذیرفته. سلطان شمس الدین او را در ششصد وسه (۶۰۳ھ) در دهلی خریده بلبن نام گذاشت، و بعد وفات سلطان به سلطنت هندوستان رسید. منه:

عهد و پیمان وفا، از رخ زیبا مطلب — صبر و آرام و قرار، از دل شیدا مطلب
من به قلاشی و رندی شاه ام شهره به عشق — عفت و زهد و صلاح از من رسوا مطلب

۱۸۲. الغ بیگ

میرزا گورگانی که «زیج الغ بیگ» از تصنیفات اوست و عاقبت به دست پسر بد عاقبت عبداللطیف میرزا کشته گشته. منه:

هر چند ملک حسن، به زیر نگین تست — شوخی مکن که، چشم بدان، در کمین تست

۱۸۳. الف

یعنی الف ابدال که گهی «مطیعی» تخلص می‌کرد، از ندیمان (یعقوب) سلطان ترکمان بوده. در زمان گورگان و شاه اسماعیل صفوی بوده. منه:

چون الف، چیزی ندارم در جهان — تا به دست آرم تدرو خوش خرام
ای دریغا کاشکی نابود می — تا یکی در زیر من بودی مدام

۱۸۴. الفتی

یعنی میر حسین که در عهد سلطان همایون از ایران به هند آمده. او را است:

الفتی! در هجر پس تابی مکن، شرمی بدار! — صبح می‌دانی، که همدم با تو، شب غم های کیست

۱۸۵. القاص

میرزا، ابن شاه اسماعیل صفوی که در نه صد و سی (۹۳۰ه) درگذشت. منه:

چون شیر درنده، در شکاریم همه — دایم به هوای خویش یاریم همه
چون پرده ز روی کارها برخیزد — معلوم شود که، در چه کاریم همه[۱]

۱۸۶. الهی

یعنی میر عماد الدین محمود، ابن سید حجة الله (همدانی) که با تقی اوحدی مشاعرات کرده. منه:

ز چشم افتادهٔ ناز توام، زانسان که در محشر — به دوزخ گر در آیم آتش از من رو بگرداند

چندین قفس ز شوخی بال و پرم شکست — آه از کجا نصیب من ازین اضطراب شد

نرگس قدح شکستهٔ چشم سیاه اوست — زهر اجل چکیدهٔ تیغ نگاه اوست

رخسار تو آب، در رخ گل نگذاشت — زلف تو شکن، به جعد سنبل نگذاشت
تا همچو بهار، از گلستان رفتی — گل، نوبت فریاد، به بلبل نگذاشت

۱۸۷. الهی

نامش حکیم صدرالدین «مسیح‌الزمان» که در آغاز شباب به هند افتاده به مناصب عالیه سرفراز گشته. در یک هزار و سی و سه (۱۰۳۳ ه) به حج رفته باز به هندوستان برگشت. او را است:

از ادب دم نه زنم، ور بخرامم در عشق — بی‌ستون فلک، از پیش به آهی برداشت

۱- در پرده به گرگ میش یاریم همه — چون شیر درنده در شکاریم همه
چون پرده ز روی کارها برخیزد — معلوم شود که، در چه کاریم همه
(آذر ص ۱۲)

۱۸۸. الهی

نامش سدید الدین محمد که گاهی «سدیده» هم تخلص می کرده. منه:

زمان زمان ز تو دور افکند زمانه مرا — جدا کند ز وصالت به صد بهانه مرا
چه کینه بود، ندانم زمانه را با من — که دور ساخت از آن خاک آستانه مرا

•

ز غصه مردم و آن هم نکرد یاری من — نتیجهٔ عجبی داد بی قراری من

۱۸۹. امامقلی خان

والیٔ بخارا بوده. این رباعی از او است:

در عالم اگر سینه فگار است، منم — گر در ره اغیار تو، خار است، منم
در دیدهٔ من، اگر فروغیست، توئی — بر خاطر تو، اگر غبار است، منم

۱۹۰. امامی

از علمای خجسته صفات هرات که معاصر شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی ومداح اتابکان فارس وفارس مضمار سخن سنجی است،که بسیاری از فصحا، اعتقاد تمام به‌کلام بلاغت نظامش می‌داشته اند. از کرمان نشو ونما یافته ودر اصفهان رخت به عالم باقی کشیده. از او است:

ترک من، پوشد ز آتش، پرنیان بر روی آب — ماه من، بندد به سنبل، سایبان بر آفتاب
ای ز غنچه نرگست هم مست می هم مست خواب — وی چو زلف سنبلت هم پر ز چین هم پر ز تاب

۱۹۱. امامی

از خوش خیالان اردبیل را است:

با خلق خدا، سخن به شیرینی کن — اظهار نیاز و عجز و مسکینی کن
تا در سر دیده، جا دهندت مردم — چون مردم دیده، ترک خود بینی کن

۱۹۲. امامی، میر

اصفهانی که در عهد شاه طهماسپ بوده. منه:

لعلش که آب زندگی از وی نشان دهد
گر خضر آن به بیند و از شوق جان دهد

۱۹۳. امان الله

قهستانی که مدتی در هرات بسر برده. منه:

روزه در فکرم که شب، دل بی تو خون خواهد شدن
شب درین اندیشه ام تا روز چون خواهد شدن
ناله پیکان تو در دل، می کشد از حسرتم
زینکه می گویند از جای برون خواهد شدن

۱۹۴. امانی، میر[1]

هروی که عمری در کابل بسر برده در نهصد و هشتاد و یک (۹۸۱ھ) به جونپور آمده از اسپ افتاده درگذشت. منه:

سینه چاکست و جگر ریش و دل افگار مرا
کرده عشق تو، به صد درد گرفتار مرا

۱۹۵. امانی

یعنی خواجه امانی همدانی. منه:

ای پا و سران، به دشت خون آشامی
مردند به حسرت و غم و ناکامی
محنت زدگان وادی عشق ترا
هجران نکشد اصل کشد ندامی

۱۹۶. امانی

یعنی شیخ امان الله هندی که هم عصر سلطان همایون بوده. منه:

به خون ریز اهل وفا، می روی
مرا می گذاری! کجا میروی؟

۱۹۷. امانی

یعنی میرزا امان الله ابن مهابت خان «خان خانان». که از خانه زادگان و آخرها «خان زمان» بوده. در عهد سلطنت جهانگیری بیگلر بیگی بنگاله شده درگذشت:

هر کس به لب من، لب ساغر به رساند
ساغر به لبش، ساقی کوثر به رساند

گر نیم مایل رخسار تو، حیرانی چیست
ور ندارم سر زلف تو، پریشانی چیست
در ره عشق، صلاح از من رسوا، مطلب
کافر عشق، چه داند که، مسلمانی چیست

۱- میرزا امانی مشهور به میر مهلبه (مشهبه؟ مخزن الغرائب ص ۲۲۵)

۱۹۸. امید

یعنی قزلباش خان محمد رضا همدانی. که در زمان بهادر شاه ابن عالمگیر طاب ثراه به هندوستان آمده، از آن حضرت «قزلباش خان» لقب یافته. در فن سیاق و موسیقی مهارت تمام داشته. ونخستین از تلامذهٔ میرزا طاهر وحید وآخر از شاگردان میر نجات بوده. از روزی که وارد هندوستان شده بیشتر با نظام الملک آصف جاه بسر برده. در دهلی در یک هزار وصد وپنجاه و نه (۱۱۵۹م) درگذشت. منه.

گذشت عید و نگشتیم با تو، هم آغوش ⁂ ترا غرور گرفت و مرا حیا نگذاشت

•

به بزم عید، چرا می دهی شراب مرا ⁂ به آتش دگری، می کنی کباب مرا

•

رفت قصه به برد نام مراه گفت. خموش! ⁂ این خط از نامه سیاهی است که من می دانم
رمن از قهر به شب، آمدن از مهر به روز ⁂ عذر بدتر ز گناهی است که من می دانم
خدا! برم تو هر چند بهشتی است، مگر ⁂ این قدر سخت عذابی است که من می دانم

•

تو ظلم کردی و خواهم، ترا سزا نه رسد ⁂ خدا کند که، به فریاد من، خدا نه رسد

•

چون صید، تیر خورده، صیاد، در قفا ⁂ من بی قرار و یار ز من بی قرار تر

۱۹۹. امید

یعنی میرزا نیاز[1] بلخی از او است:

تا گشت شمع روی تو، از انجمن جدا ⁂ پروانه در فراق، جدا سوخت، من جدا

۲۰۰. امیدی

یعنی ارجاسپ طهرانی که واله داغستانی او را رازی شمرده، والله اعلم بالصواب. «ساقی نامه» خوشی دارد و قصاید دلچسپ و مداح شاه اسماعیل

۱- صبح گلشن: امتیاز (ص ۳۸)

صفوی و از تلامذهٔ علامه جلال الدین دوانی است. آخرها عمر به تحریک شاه قوام الـدین به مراغه رفت و همان جا در نهصد و بیست و پنج هجری (۹۲۵) به دست شاه نعمت الله پدر شاه قاسم نوربخش بی جرمی شهید شد، و قاتلش به حکم شاه طهماسپ ماضی، به قصاص رسید. افضل نامی طهرانی‌که از شاگردان او است این قطعه در تاریخ شهادت او گفته:

نادر عصر **امیدی** مظلوم — که به ناحـق شهید شد، ناگاه
شب به خواب من آمد و فرمود: — کای! ز حال درون من آگاه
بهر تاریخ قتل من، بنویس — **آه! از خون ناحق من، آه!**

این چند شعر از او است:

تا به خاطر باشد، ای بدعهد! پیمان منت — بسته در انگشت باید رشتهٔ جان منت

•

تو ترک شوخ و مستی و من مرغ نیم بسمل! — کار تو از من آسان، کار من از تو مشکل

•

کاش! گردون از سرم، بیرون برد سودای تو — یا مرا صبری دهد، چندانکه استغنای تو

•

خوش آن‌که چاک گریبان به ناز باز کنی — نظر بر آن تن نازک کنی و ناز کنی
تو پاک دامن و من رند پیرهن چاک — مجب، نباشد گر از من، تو احتراز کنی
ترنج غبغب او را بود نهال بلند — تو دست کوته، **امیدی!** چرا دراز کنی

•

ای چند! به ویرانهٔ ما، خانه نه سازی — شاید که تو هم، با من دیوانه نه سازی

•

شب قصهٔ هجران جگر سوز کنم — روز آرزوی وصل دل افروز کنم
القصه‌که، دور از تو، به صد خون جگر — روزی به شب آرم و شبی روز کنم

۷۰۱. امیر بیگ

نطنزی اصفهانی که معاصر شاه عباس صفوی و از ندمای سلطان حسین خان شاملو بوده. منه:

۱- شمع انجمن: ترک نیم مستی ــ صید نیم بسمل (ص ۳۰)

هیچ‌کس نه نشست پیش مرکه، گریان بر نه خاست ... در نمت، نگر پیچم جای که، طوفان بر نه خاست

قاتل مدم نیم، اما به رحم آمده ... گر همه از گریهٔ شادی است چشم تر کنند

پشت، مکاید را شهدا، نمی کند ... دارم شکایت ز تو، اما نمی کنم

۲۰۲. امیر خوند[1]

یعنی امیر غیاث الدین که تاریخ **روضة الصفا** از تصنیف او است، همعصر سلطان حسین میرزا و امیر علی شیر بوده. منه:

هرکه، دست از آب حیوان شست، خضر وقت اوست ... هر که، از ظلمات نفس آید برون، اسکندر است

۲۰۳. امین

قصاب اصفهان را است:[2]

روزی به شب درم، به صد اندوه سینه سوز ... شب را سحر کنم، به امید کدام روز؟

۲۰۴. امینی

شیخ، قزوینی را است:

همین تاثیر تنها ماندنم بس ... که، او را از درم، تنها در آورد

۲۰۵. امینی

خواجه محمد امین کوسنج کاشی که در زمان جهانگیر به هند آمده. منه:

مقدم بر خودش، زان می نشاند یار، در مجلس ... که گردم شرمسار از وضع خویش و زود برخیزم

ازان دایم نهان، در دیده اظهار می باشم ... کزین غم هر زمان سوزد که، پیش یار می باشم

گفتم که، دلم هست به پیش تو گرو ... دل باز ده، آغاز مکن، قصهٔ نو

افشاند هزار دل، ز هر حلقهٔ زلف ... گفتا: دل خود به جوی، بردار و برو

۱ـ فاش خواند مهر است

۲ـ صاحب روز روشن این شعر به نام امیر بیگ امیر نصر آبادی ثبت کرده است (۷۲) و آذر نوشته است: امیر بیگ در آن شهر (اصفهان) مشغول به قصابی بوده. خود می گفته که: این شعر در خواب به زبانم جاری شد (۱۰۴)

۲۰۶. امین

یعنی برهان‌الملک میرزا محمد امین سعادت خان بهادر، بهادر جنگ، نیشاپوری است. آن حضرت به پنج واسطه به جناب امام‌الکونین حضرت موسی کاظم علیه الصلواة والسلام می رسد.

نخستین والد آن جناب، یعنی میرزا نصیر در عهد شاه عالم بهادر شاه به هندوستان تشریف آورده، وآن حضرت به قصد ملازمت پدر عالی قدر در هزار وصد وبیست هجری (۱۱۲۰) رونق افزای هند شد. و در اواخر دولت حضرت فرخ سیر عامل پرگنات هندون وبیانه وغیرها بوده اند، تا حضرت فرخ سیر شنقار. وبعد چندی در عهد حضرت محمد شاه سریر آرا شدند وفتنهٔ حسین علی خان وعبد الله خان بر روی کار آمد، نواب عالی جناب درآن اوقات ـ چنانچه باید ـ در حضور شاهی به مراتب ودولتخواهی مصروف وازین جهت بعد اطفای آن نایره اولاً بیگلر بیگی اکبرآباد شده، بعد چندی صوبه اکبرآباد به راجه جی سنگه وبعد از آن صوبه دار اوده شدند. وآن ملک وسیع که با فساد سرکشان آن جا، ظلم وتعدی شده بود، گلستان امن وراحت شد. ازان بعد آن جناب در صوبه می بود تا جنگ قشون محمد شاهی با قهرمان ایران دست داد. آنجناب برای مدد فوج پادشاهی به شاهجهان آباد آمد وبا این که دیگر کبار هندوستان از جنگ وجدال پهلو تهی کردند، آن جناب کوششهای نمایان بجا آورد. هرگاه از تیرگی بخت، آن جناب را قشون مغول اسیر کرد، حضرت محمد شاه جز صلح چاره ندید و بعد ازان مردم به هندوستان از جفای قهرمان ایران هرچه کشیدند کشیدند. المختصر هنوز قشون نادری در دهلی بود که آن جناب از شدت وجع دردی که از چند ماه بهم رسیده بود، در هزار وصد وپنجاه هجری (۱۱۵۰) عازم خلد برین شد. منه:

زکدام ره بیایم، که به چشم تو، در آیم … که به گرد چشم مستت، همه نیزهٔ سپاه است

تا چند به دل، ضبط کنم آه و فغان را … وقت است که، بیرون فکنم، راز نهان را

و صانع بلگرامی مصراعی را از آن جناب تضمین‌کرده، که به عالم خود، بی نظیر است:

صانع این مصرع نواب، ببرد از هوشم … دل غمگین به کسی داده ام و یادم نیست

۲۰۷. امین

خوانساری که قاضی آن جا بوده؛ وی را است:

من دردی، ز دل بیرون نکردی … که صد درد دگر، افزون نکردی
به سویم یک نگه از گوشهٔ چشم … نکردی تا، دلم را خون نکردی

ناکام شدم به کام بدخواه، از تو … یک ره نشدی به کام من، آه از تو
هجران تو، و شکیب آن گه از من … ای ماه، و غم جدای، آنگاه، از تو

۲۰۸. امینا

یعنی دقاق، از افاضل یزدی که در زمانه شاه عباس ماضی بوده، در تاریخ گوی و معما نظیر خود نداشته. از او است:

نوبی در دل، خوشم کز غیر گوید … که: در دل هر چه داری، پیشت آید

زبس روشن، از بس تیره دارد، روزگارم را … به خاموشی وصیت می‌کنم شمع مزارم را

۲۰۹. امینا

ابن مولانا محمود نجفی، که کلید دار آستانهٔ رفیعه علویه بوده، به اصفهان آمده نقد دل به دست جوانی داده. از او است:

فرصتی کو شد، که آرم دامن وصلش به کف … از گریبان دست تا برداشتم، بر سر زدم

ترسم که به ناکامیٔ من، رشک برد چرخ … آن هم، به من سوخته خرمن، نگذارد

فریب نکهت گل خوردم و ندانستم — که، هر نفس به شما می کند، هم آغوشی
کجاهٔد آن همه مهری که داشتی، اکنون — به خاطرت نرسم گر شوم فراموشی

•

سیاه بختی من، کار خویش خواهد کرد — به من به حیله و افسونش سرگران مکنید

۲۱۰. امینی

یعنی حسن سنجر مشهدی. او راست:

دل مرا کشته و آن غمزهٔ پرفن می خواست — لله الحمد! چنان شد که، دل من می خواست

•

خوش آنکه جان سپرد، شب وصل یار خویش — دیگر به روز هجر نینداخت، کار خویش

۲۱۱. امینی

یعنی ابوسراقه عبدالرحمن نجار ابن احمد بلخی که مداح سلطان محمود غزنوی بوده. منه:

زره پوش ترک من، آن ماه پیکر — زره دارد از مشک، بر ماه انور

۲۱۲. امینی

یعنی امیر سلطان ابراهیم هروی که با سلطان سام میرزا صفوی در نه صد و چهل و یک (۹۴۱ هـ) در جنگ ازبک شهید شد. منه:

دردا که، تن از عشق تو، فرسود مرا — هجر تو بر آورد ز جان دود مرا
پس زود رسیدی ز من و با تو هنوز — بسیار سر هم نفسی بود مرا

۲۱۳. امنی

که معاصر شاه طهماسب ماضی بوده. منه:

دل خسته که، از تو به حسرت جدا شود — در جهرتم که، با که دگر آشنا شود

۲۱۴. امنی

یزدی گوید:

امنی چه دلست این که، در سینهٔ تست   بیرون فگنش که، خصم دیرینهٔ تست
تو شعله درون سینه داری، و مرا   افسوس به تار و پود پشمینهٔ تست

۲۱۵. انتخابی

یعنی امام وردی بیگ خراسانی. منه:

دود دل گرد غبار دل افلاک من   این چه گرد است که برخاسته از خاک مرا

۲۱۶. انجام

یعنی عمدة الملک امیر خان ابن امیر خان یزدی که از ندمای محمد شاه و نکته سنج بی نظیر بوده. آخرها در یک هزار و یک صد و پنجاه و نه (۱۱۵۹) هجری در صحن دولت شاهی به زخم کتار یکی از ملازمان خودش مقتول شد.

یار احوال دل، از من پرسید   غنچهٔ لاله، به دستش دادم

•

سرشکم کم نمی گردد به سعی چشم بر بستن   که نتوان شد ره سیلاب را مانع ز در بستن

•

مارا هوای گلشن و باغی نمانده است   ای بوی گل، برو که دماغی نمانده است

۲۱۷. انجب

یعنی بدیع العصر حاجی ربیع انجب که شاگرد مرتضی قلی بیگ والای ...... صفاهانی بوده، مولدش بقول خودش اندیشر بوده لهذا به «حاجی مغربی» مشتهر گشته.

می گفت که: در صغر سن از وطن بر آمده به دارالسلطنت اصفهان رسیدم و سی سال در آن جا کسب علوم و بعد ازان ادای حج و سیاحت اکثر بلاد کرده، به هندوستان افتادم. الغرض حاجی مردی بود امامیه مذهب، فلسفی المشرب. از مثنوی و قصاید و غیر آن اگرچه اشعار بسیار داشته، اما پست و بلند

٧١٨

۲۲۳. انسی

یعنی اسماعیل بیگ شاملو، که از خرد سالی با خان خانان هم صحبت بوده. در یک هزار بیست و پنج (۱۰۲۵ ه) درگذشت. منه:

دیوانه باش، تا غم تو دیگران خورند آن را که، عقل بیش، غم روزگار بیش

۲۲۴. انسی

که هم عصر شاه اسماعیل صفوی بوده. منه:

تا با غم تو، دست د آغوش کرده ایم از هر چه غیر تست، فراموش کرده ایم

۲۲۵. انصاری

انصاری قمی گوید:

گه نظاره باشدم، از بیم سوی تو چشمی به سوی مردم و چشمی به سوی تو

۲۲۶. انصاف

یعنی محمد ابراهیم[1] پنجابی هندی، که معاصر سلطان اورنگ زیب عالمگیر و از تلامذه میر معز موسوی خان بوده. منه:

نسازد غم به بی تاب محبت شادمانی هم گران باشد بر این بیمار مردن زندگانی هم
از آن چین حبین، یا خندهٔ زیر لب ظالم عتاب آشکارم می کشد، لطف نهانی هم

۱- در عین جوانی به قضای ربانی ودیعت زندگانی سپرده (صدیق ص ۲۷) در «آفتاب عالم تاب» چند شعر به نامش نگاشته که جمله آنها در «نشتر عشق» در ضمن اشعار علی نقی خان انصاف مرقوم است، و انصاف آنست که این انصاف همان محمد ابراهیم انصاف است که بعضی او را دهلوی و بعضی لاهوری می نگارند (صبا ص ۴۹) اصلش از خراسان و گلبن وجودش از گل زمین پنجاب سر کشیده. شاعر نیکو طبع دقت پسند است (قدرت مدراس ص ۳۶)

در عالم سخن شناسی دریافت که مرتبهٔ سخنوری حکیم تا کجا است ، او را از مقربان خود ساخته.

گویند: در عهد دولت سلطان سنجر حکیم انوری، که سرآمد سخن سنجان آن زمان بوده، نظر به این که اجتماع سبعه سیاره در برج میزان، که از بروج هوائی است ، اتفاق افتاده بود، و حکم کرد که: طوفان هوای ریگ ظهور خواهد ریخت! چنان که، در عهد نوح علیه السلام از اجتماع سبعه سیاره در برج آبی یعنی سرطان طوفان ماهی صادر شده بود! جمعی ازین حکم مخوف شده و خانها را برای خود محکم ساختند وتشویش عظیم داشتند. قضا را همان شب که انوری وعده طوفان کرده بود شخصی چراغی بالای مناره روشن کرد، مگر آن شب آن قدر هم نسیم حرکت نه کرد که آن فرونشیند. صباح سلطان و مدعیان با حکیم معارضت کرده اورا معاتب ساختند و حکیم متمسک ...... رکیکه شده گفت: که آثار خرابات به تدریج ظاهر خواهد شد. اما از غایت ندامت به ولایت بلخ گریخته در آنجا هجو های رکیکه گفته. چنان‌که می خواستند که او را تختهٔ کلاه کننـد، قاضی القضاة حمید الدین. حکیم را حمایت کرده ازان بلا نجات داد.

مخفی نماند که هم درآن شب که، حکیم حکم طوفان کرده بود، چنگیز خان در طالع میزان متولد شده که بعد چندی خرمن حیات جهانی به باد داده . و حکیم انوری در تسع واربعین وخمسمایة (۵۴۹ھ) در زمان سلطان علاء الدین تکش در بلخ وفات یافته. منه:

بیا بیا که، ز تو کار من به جان آمد ● عجب عجب که، ترا یاد دوستان آمد

نیست به نزدیک عقل، جرم من و تو پدید ● من رخ تو دیده ام، تو دل من بردهٔ

گفتم: غمت مرا کشت! گفتا: چه زهره دارد ● غم این قدر نداند کآخر تو یار مایی

شب جنون دل، دماغم را پریشان کرده بود — با خیال او مرا، دست و گریبان کرده بود

ز حال من، همه کس را خدا، نگه دارد — که گل ز خنده و مرغ از نوا نگه دارد

نداد رخصت ارسال نامه، غیرت عشق — که بر زبان قلم بگذرد حکایت تو

غمی به تازه برم هر زمان به خانهٔ خویش — چنانکه مرغ برد خس، به آشیانهٔ خویش

نیاز بوالهوس را گر، محبت نام خواهی کرد — وفا را سست پیمان آرزو را خام خواهی کرد
سراپا آتشی امشب قدح گو دیگری پر کن — که‌خواهد سوخت ساغر، تا تو می در جام خواهی‌کرد

چو مرغ نیم بسمل، می‌طپد تا حشر از شادی — به خون غلطیدهٔ شمشیر او، مردن نمی داند

دستی که، در آغوش تو آورد **اوجی** — دستی است که، در گردن غم های تو دارد

شوق نگذارد کز او یکبارگی دل بر کنم — ورنه با این نا امیدی، مردنم دشوار نیست

مرا دردی محبت، از چمن بیگانه می سازد — که گل رخت سفر بست است، بلبل خانه می سازد
تو گر نازش نسازی می کشی چندین بلا آخر — پس از من کار صد بی چاره این افسانه می سازد

یار، با دشمن **اوجی**! باز سرگرم وفاست — فکر کار خودکن، ای بی درد! غیرت را چه شد

ما شیفتهٔ وفای خویشیم — ورنه، ز که دل، نمی توان کندن

وفا که آموختی از ما، به کار دیگران کردی — ربودی گوهری از ما، نثار دیگران کردی

من مست محبتم، شرابم ندهید — در آتشم افکنید، و آبم ندهید
گر شکوه کنم و گر عتاب آغازم — با اوست حدیث من، جوابم ندهید

۲۲۳. اوجی نطنزی

که معاصر شاه عباس ماضی است. منه:

گر بی خود آمدیم به کوی تو، دور نیست — فرصت نیافتیم که، خود را خبر کنیم

۲۴۴. اوجی کشمیری

هم عصر سلطان جهانگیر بوده. منه:

بیا که بی‌گل تو، تا به گردن، اندر خون — نشسته، مرغ نگاهم در آشیانهٔ چشم

۲۴۵. اوحد

یعنی خواجه اوحدالدین[1] سبزواری که گاهی «اوحدی» هم تخلص می‌کرده.

در هشتصد و شصت و هشت (۸۶۸ ه) وفات یافته. منه:

همی می گفت با اوحد، در بندی سبز — تو آگه از زبور چرخ و دور آسمان
دیهیم طبع گهر ایست، چرا کرد است قطع — چون مسیحا رشتهٔ پیوند (از وصل زنان)
مرد را هرگز به گیرد چهرهٔ دولت، فروغ — تا به نور زن، نه پیوند، چراغ خانمان
حیف باشد، تنبیه ان بر جان خود، بستن گره — چند روزی کاندرین بالحیه، چون گل مهمان
گفتمش که: ای یار نهلو خواه می‌دانم یقین — کز نکو خواهان نمی شاید به جز نیکی گمان
وصل زن هر چند باشد پیش مردم کام جوی — روح را راحت کفیل و عیش و عشرت را ضمان
نیک با او شمع صحبت در نمی‌گیرد از آنک — من سخن از آسمان می گویم، او از ریسمان

۲۴۶. اوحدی

یعنی اوحدالدین تبریزی مراغی که عارف فاضل و فاضل کامل بوده.

در زمان ارغون خان به کرمان رفته. دست ارادت به اوحدی کرمانی داده، آخرها به مراغه رفته درگذشت. منه:

تو چه دانی که، درین گرد سواری باشد — خاکساران جهان را، به حقارت، منگر

•

بهل که قطره بر آن خاک آستان به چکد[2] — نگه داشتن خون اوحدی، تا ک

•

اکنون چنان شدم که، ندانم دوای خویش — وقتی علاج مردم بیمار کردمی

۱- «مراد فخرالدین اوحدی مستوفی سبزواری» (دولت شاه ۳۰۲)

۲- نگاه داشته ام خون اوحدی، تا تو — رها کنی که بر آن خاک آستان بچکد
(دیوان اوحدی طبع مدراس ص ۱۲۸)

۲۳۸. اوحدی

یعنی اوحدالدین بن صفیاءالدین مسعود بلیانی۱ گازرونی است. از اکابر فرقهٔ صوفیه و فرزندگان شیخ ابوعلی‌دقاق بوده. گویند: شیخ سعدی شیرازی ارادتی به حضرتش داشته اند. در عاشور ششصد و هشتاد و سه (۶۸۳ ه) وفات یافته. از او است:

حقیقت [illegible] جز خدا [illegible] روا نیست — نه بی‌سخن هر چه بود جز خدا نیست
[illegible] گویم که [illegible] تو شدی [illegible] — که این نسبت به او کردن روا نیست

۲۳۹. اویس

یعنی سلطان اویس بن شیخ حسن نویان که بعد از وفات سلطان ابوسعید بر تخت سلطنت نشسته. هفتصد و شصت و پنج (۷۶۵ ه) در گذشت. منه:

ره‌دار اسلاف جان، روزی به شهرستان تن رفتم — غریبی بودم این جا چند روزی، در وطن رفتم
غلام خواجهٔ بودم، گریزان گشته از خواجه — [illegible] پیش او شرمنده، با تیغ و کفن رفتم

۲۴۰. اهلی

که از شعرای نامی قصبه ترشیز من اعمال خراسان و از ندمای سلطان حسین میرزا بوده است. اقلیم وجودش گاهی خالی از سلطنت خسرو عشق نبوده. آخر الامر در تبریز به سرای جاوید نقل کرده.

گویند: روزی سلطان محمد مومن میرزا ـ که به آفت دل بی‌قرار بوده ـ در باغی خلوت می دارد، بخت نام سپاهی را موکل می گرداند که: کسی را مگذارد تا داخل باغ شود! مولانا در باغ آمده ممنوع شد، در آن حال این دو شعر بدیهاً گفته و در رقعه نوشته رقعه را در سیب مجوفی گذاشته، از ممر آب به مجلس آن سلطان قدردان روان می سازد و رخصت حضور یافته داخل مجلس می شود:

۱- در اصل: ملتانی

دو چشمم فرش آن منزل کجا سازی جلوه‌گاه آن جا
چه خوش بزمی‌است رنگین مجلس جانان، چه سود اما؟

به هر جا پا نهی، خواهم که، باشم خاک راه آن جا
که نتوان شد سفید از شومی بخت سیاه آن جا

بر فلک هر شب رسانم برق آه خویش را — تا بسوزم کوکب بخت سیاه خویش را

مالیم و صد ملامت، واز دور یک نگاه — آن هم چو بنگری، سبب صد الم شود

حیرتی دارم که، دل یک قطرهٔ خون بیش نیست — این همه خون نابها، از قطرهٔ خون می چکد

یا رب! ز که پرسم من بی دل، خبر تو — چون هر که به کوی تو رود، بی خبر آید

ندانم حالت دل چیست؟ در زلف پریشانش — که امروز، از نسیم صبح گاهی، بوی خون آمد

داریم گرد ره به رخ، از ره گذار عشق — هم راه درد آمده ایم، از دیار عشق
خوش بوده وقت عشق، ولی چون به من رسید — هم روز من سیه شد، و هم روزگار عشق

به امید کسی نه گذاشت بیدادش دل ما را — خدا اجری دهد در کشتن ناقابل ما را

کرا دماغ که، از کوی یار برخیزد — نشسته ایم که، از ما غبار برخیزد

نه یارای که خود گویم، حدیث خویشتن با او — نه یاری آن چنان مشفق که، گوید حال من با او

ترسم که دیده چون به کشایم نه بینمت — چشمی ز بیم هجر تو، برهم نمی زنم

بی‌غم مقبل تو، صد حیف ز عمری، که گذشت — پیش از ین، کاش! گرفتار غمت می بودیم

به گلگشت چمن، سروی نداد از قامتش یادم — که هم چون سایه، بی خود گشته در پایش بیفتادم

قد موزون ترا، با سرو نسبت چون کنم — این قدر خود ذوق در موزون و ناموزون کنم

مرا گویند: مشکل های عشق، از صبر بکشاید — مرا صبری اگر بودی، نه گشتی کار من مشکل

جفا و جور تو کم شد، مگر شدی آگه — که من، به جور و جفا نیز، خوش دلم از تو

زمانه، هر دم آسی که بی تو، داد مرا   به اشک حسرتم از چشم تر بر آورده

به دل صد آرزو، دارم گره از رشک نخجیرش   که: او از زخم پیکان مرد و من از حسرت تیرش

چنان ز بادهٔ عشق تو، سر گران شده ایم   که فارغ از خود و وارسته از جهان شده ایم
ما ز عشق تو، در دل هزار کوه غم است   عجب نباشد اگر بر دلت گران شده ایم

۲۴۱. اهلی شیرازی

که از اعاظم شعر است و مثنوی ذو بحرین و ذو قافیتین گفته که موسوم است به «سحر حلال» و یک مثنوی دیگر دارد موسوم به «شمع و پروانه» غرض، از اقسام شعر هر چه باید از ایشان دیده ام، و همه را مطبوع یافته.

گویند که اکثر اوقات جناب ایشان منزوی به زاویهٔ فقر و مسکینی می بوده اند. و در سن شیخوخیت در مولد خود شیراز وفات یافته در مقبرهٔ محرم عالم راز خواجه حافظ شیراز مدفون. او راست.

تا کی جور صحبت آن سیمبر کشم   او می کشد به دشمن و من درد سر کشم
درد مرا به شهر چه نیست، که مدعی   خار از قدم بر آرد و من از جگر کشم

بیست آن در که، ز گوش آمده بر دوش ترا   می چکد آب لطافت ز بناگوش ترا

جان در پی یارم که، عنانم به کف اوست   بر من چه گناه است؟ کشش از طرف اوست

تا دگران دست ناز، قصد که دارد، که باز   بند قبا سست کرد، طرف کله بر شکست
من به جفای تو ام، شاد که اهلی، به لطف   گر همه را داد دل، دل شده را سر شکست

ما چنین بی خود، اگر یار رسد بر سر ما   که دهد مژده؟ اگر دل نه طپد در بر ما

امروز چنین شد که، نه داری سر اهلی   بی چاره غلط داشت بسی مهر تو گمان ها

به صد کرشمه و نازم، شکار خود کردی — کنون کناره گرفتی چه، کار خود کردی

یا من ناصبور را، سوی خود، از وفا طلب — یا که، تو پاک‌دامنی، صبر من، از خدا طلب
درد تو می‌کشد مرا باز کرم روا تر است — یا قدری فزون ازین تا نه کنم دوا طلب

از خواب، جامه چاک و پریشان بر آمده — صبح قیامتش ز گریبان بر آمده

اکنون که تنها دیدمت، لطف از ره زاری مکن — تلخی بگو، سنگی بزن، تیغی بکش، کاری بکن

من اگر وفا نمانم همه عمر کارم این است — تو جفا و جور میکن، به وفا چه کار داری

باورم ناید که، شد در پوست مجنون سوی دوست — عاشق اندر پوست، کی گنجد، چو بیند روی دوست

گر کشد خصم به زور از کف من دامن دوست — چه کند با کشش دل که، میان من و اوست

گه از مهر و وفا گویم، گهی از جور و بیدادش — بحمد الله، که فارغ نیستم یک لحظه از یادش

بهم متاب دگر، سنبل پریشان را — یکی مساز به قتلم دو نا مسلمان را

صبر تلخ است، دوای من خونین جگر است — داروی درد من از درد جگر سوز تراست

چه سر پیش آری و با خود مرا دمسازگردانی — به لب خندم رسانی جان و دیگر باز گردانی

از مرگ رقیبان تو، خرم نتوان بود — خرسنده، به مرگ همه عالم، نتوان بود

سخن چه حاجت اگر دل مقابل افتاده است — زبان چه کار کند؟ کار با دل افتاده است
زمانه دشمن و من بی‌زبان و بخت زبون — تو رحم گر نه کنی! کار مشکل افتاده است

کی تهی دل، به اشک جگرگون، کند کسی — دریا به قطره قطره تهی، چون کند کسی

گر بحر بلا، موج زند، باک ندارم — بیمی اگرم هست، از آن چین جبین است

هر چند که از جور تو ام، خون رود از دل — از در چو در آیی، همه بیرون رود از دل

به صلح، این همه خشم و عتاب حاجت نیست
چو می کشی غم عشقم، شتاب حاجت نیست

در کوی تو، از بیم رقیبان گذرم نیست
... هم گذرم هست، مجال نظرم نیست

ترا که، طاقت آهی، ز خوی نازک نیست
چرا ... سنگ جفا، دل شکسته ای ما را

به چه اندیشه ام، از خاطر ناشاد روی
چه ... خاطر گذرانم ... تو از یاد روی

از دیده رفته، و از دل پر خون، نمی روی
... دل چنان نشسته که، بیرون نمی روی

فرهاد که ... بر جان من، این داغ ...
از دست کسی نیست که، فریاد توان کرد

ای عمر به جفا کرده! نه ... چه فریبی
دانم که فراموش نه کنی عادت خود را

لحظه ای باش! که از شوق تو، آیم به هوش
... پی پرسش حال آید او، بر سر ما

... زمان که چو گل، در کنار من بودی
هنوز حرقهٔ صد پاره مشک بو است مرا

ای سوز محبت، نه توان دل ز بتان بست
داغی است غم عشق که، بر خود نه توان بست

ای که دستم می نهی بر دل که، بینی حال چیست
ساعتی بنشین کز این شوقم، دل از جا، رفته است

هر کرا حسنی بود، آئینه دار روی اوست
هر که دارد بوی مشقش، از سگان کوی اوست

فتنهٔ پیران نه شد تنها که طفل مکتبی
چون الف گوید مرادش قامت دل جوی اوست

گه گه، از شرم مردم چشم می پوشم، ولی
تا نظر در خود کنم، بینم که چشمم سوی اوست

به یک دو روزه جفا، کی برون روی از دل
که سالها به محبت درو، وطن کردی

دل شکست آن سه مرا در آرزوی ناوکی
صد هزارم آرزو، در دل شکست، آن هم یکی

رفتی و نقش روی تو از چشم تر نه رفت
خال تو ام، چو مردم چشم، از نظر نه رفت

خاری که، در ره تو به پای دلم، خلید
تا سر نه زد ز خاک من از دل بدر نه رفت

هر زیر زلف، روی تو، چون گل شکفته است
گل بین که زیر سایهٔ سنبل شکفته است

مرا ز عشق، نه دین و نه دل نه دنیایی است
چه زندگی است که من دورم این چه رسوایی‌ست

حدیث عشق همین بس که، سوختم بی تو
سخن یکی است و دگرها، عبارت آرایی‌ست

چو سوختم، مبر ای باد! خاکم از در دوست
که دشمنم نکند سرزنش که: هرجایی‌ست

•

اهلی آن را آنچه دیدی‌گان تذرو خوش خرام
چون به دام افتاد، چون رفت و دل صیاد برد

•

خلوت تیرهٔ ما را که تو، موزنج شمری
خوش بهشتی است اگر، خلق عذابش نه دهند

•

نو آفتابی و شوق تو ناتوانم کرد
نمی رسی تو به دستم، چه می تواند کرد

•

چه منت است، ز جان بخشی فلک، بر من
که، چون تو آفت جانی، بلای جانم کرد

•

چو دل به وصل دهم، جور یار نگذارد
چو یار رحم کند، روزگار نگذارد

•

نهال مهر نشاندم به دل، ندانستم
که، رستخیز جهانم، ز خانه بر خیزد

•

حسرت فرو خورم، چو به رویت نظر کنم
وان گه به گریه رفتم و از دل بدر کنم

•

چو یار رخت سفر بست، من چه کار کنم
وداع صبر کنم یا وداع یار کنم

هنوز با منی و جان ز بیم هجران، سوخت
به روز هجر، چه با جان بی قرار کنم

•

ای ار دو دیده دور، چنان در دل منی
کز لب گشودنت به من آواز می رسد

•

یک بوسه هرگزم لب سیمین بری نداد
هرگز نهال عاشقی من بری نداد

هر ساغری که داد فلک، گر چه زهر بود
تا خون نکرد در دل من، دیگری نداد

•

شوخی که، می نخورده، دل خلق خون کند
آن، آن زمان که چهره ز می لعل گون کند

گوید مجوی وصلم و نظاره هم مکن
پس بی دلی، که دل به کسی داد، چون کند

•

شرمنده ز آسمان و زمینم که، بهر تو
تا کی، به سجده افتم و تا کی، دعا کنم

•

عرش است، زهر سر آن خفت آستان دیدن
ولی گرانی سر، کی بر آن توان دیدن

•

ز بهر جان، نتوانم نظر برید از تو ⁂ که یک نگاه به صد جان توان خرید از تو

دلم شکافته پس از قتل، و داغها بنگر ⁂ ببین که، قطرهٔ خونی، چها کشید از تو

از دیده برون رفتی و نزدیک هلاکم ⁂ باز آ که، بسی دور کشید است سفر تو

موی ژولیده که من، بر سر این سر دارم ⁂ رایت دولت عشق است که، بر سر دارم

در لعل لبش، چاشنی خنده نه بپیچد ⁂ در آب حیات، آتش سوزنده نه بپیچد

گر من ز درد تو مرده، در دست دردی مباد! ⁂ جان من گر خاک شد، بر خاطرت گردی مباد!

یا رب! ای سرو سهی عاشق شوی امان مده ⁂ مبتلای عشق چون خود ناز پرورده مباد

هوس آن که مست شود شاه بهانه بر خیزد ⁂ تو باشی و من و شرم از میانه بر خیزد

خاطر ز نظاره ات، صد ساله جمع آرم دگر ⁂ یک نظر گر دیده ام بهتی، پریشانم دگر

بر تو چو شمع کرده ام، گریه و خنده، کار خود ⁂ خنده به عهد سست تو، گریه به روزگار خود

دروغ وعدهٔ من خلق در فغان دارد ⁂ که همچو غنچه دهانی و صد زبان دارد

من اگر شکسته عهدم، تو وفای خود نگه‌کن! ⁂ به خطای من چه بینی، به خطای خود نگه‌کن!

دوای داغ دلم، صبر شد، چه چاره کنم ⁂ که مرهم دلم، از داغ، بیشتر سوزد

اهلی کنون که، عقل و دل و دین، ز دست رفت ⁂ فارغ نشین که، بر ده ویران، خراج نیست

عجب که شمع شبی در سرای من سوزد ⁂ من آن نیم که کسی از برای من سوزد

گویند که با غیری و دین گرچه یقین باشد ⁂ می دانم و می گویم، شاید که چنین باشد

۲۴۲. ایاز

که از غلامان شاه عباس ماضی بوده. منه:

ای برده دلم به نرگس افسون ساز — وی کشته مرا، به تیغ مژگان دراز
یک بار به پرس حالت این کشتهٔ ناز — تا زنده شود کشته، وگوید که: **ایاز!**

۲۴۳. ایجاد

یعنی محمد احسن که مولدش سامانه بوده و در عهد اورنگ‌زیب به هند آمده. منه:

شب نالهٔ دوزخ شررم گرم اثر شد — خاکستر دل، بال و پر افشاند و سحر شد

۲۴۴. ایزدی

یعنی محمد شریف قزوینی که بعضی او را یزدی دانند. در عهد جهانگیری به هند افتاده به سیاحت بسر می کرد. منه:

ندارم سر دوستی با کسی — که از دوستان کینه آید بسی

•

ای ساقی! بادهٔ محبت جامی — ای قاصد! مژدهٔ بتان، پیغامی!
تا کی، هدف تیر تغافل، باشم — قهری! لطفی! تبسمی! دشنامی!

۲۴۵. ایما

یعنی میرزا اسمعیل اصفهانی که هم طرح میر نجات بوده. منه:

حکم قتلم اگر آن شوخ جفاکیش کند — عمر کم فرصتم از شوق بسر می آید

۲۴۶. ایمان

یعنی میر شاه همدانی که در زمان شاه سلیمان بوده. منه:

با صاف دل مجادله با خویش دشمنی است — هر کس کشد، بر آینه خنجر، به خود کشد

۲۴۷. ایمن

یعنی احمد قلی خان قمی که در زمان اورنگ‌زیب عالمگیر به هند آمده

— ب —

۲۴۹. بابا شاه[1]

میهنـه عراق، از خوش‌نویسان مشهور آفاق و معاصر شاه عباس ماضی و شاعر درویش مشرب بود. منه:

واحد، چو به کثرت آورده روی ظهور　　گردد به حجابات مراتب مستور
تکرار وجود ماست، این مرتبه ها　　مائیم به یک نور، خود از خود شده دور

۲۵۰. بابر

یعنی ظهیر الدین محمد بابر، ابن شیخ عمر میرزا، ابن سلطان ابو سعید، ابن سلطان محمد میرزا، ابن میران شاه، ابن امیر تیمور صاحبقران که اعاظم سلاطین هند بوده. در تاریخ ولادتش (حسامی ـ مقالات الشعرا ص ۸۲) گفته:

چون در شش محرم زاد آن شه مکرم　　تاریخ مولدش هم آمد **شش محرم**

۱ـ بابا شاه تربتی ...... (صبا ۸۶) بابا شاه اصفهانی (بیانی ـ احوال و آثار خوش نویسان ج ۱ ص ۸۵) در اصل باور شاه ثبت شده است.

بعد تیمور اول کسی (است) که از اولاد آن سلطان صاحب قران، در ملک هندوستان به استقلال تمام سلطنت کرده. آخر کار در کابل دفن شد. ملا حسن در تاریخ وفاتش گفته:

تاریخ وفات **شاه بابر** در **نهصد و سی و هفت** بوده

این اشعار ازان سلطان والا شان است:

هلاک می کندم فرقت تو، دانستم — وگر نه، رفتن ازین کوی، می‌توانستم

•

در دور ما زکهنه سواران یکی می است — وان کوزه دم از قبول نفس می زند، می است

بابر! رسد نالهٔ زارت، به گوش یار — لیل وقوف یافت که مجنون درین حی است[1]

۲۵۱. بابر

یعنی سلطان ابوالقاسم بابر. ابن بایسنقر میرزا که در هفت صد و شصت و یک (۷۶۱ھ) در مشهد مقدس رضوی در گذشته. منه

گفتم: بگو چه چاره کنم در غم تو؟ گفت. — این چه جز آن که جان بسپارند، چاره نیست

نوروز و نوبهار و می و دلبران خوش؟ — **بابر** به عیش کوش که عالم دوباره نیست

۲۵۲. باذل

یعنی محمد رفیع خان مشهدی که از سلسلهٔ میرزا جعفر سرو قد بوده، و در زمان اورنگ زیب عالمگیر با خان خود محمد طاهر وزیرخان مشهدی به هند افتاده، در یک هزار و یک و بیست و سه هجری (۱۱۲۳) درگذشته. کتاب «حملهٔ حیدری» از تصنیفات او است:

۱- روضة السلاطین (ص ۲۹) : این بنام بابر ابو القاسم ثبت است و در بزم تیموریه (ص ۱۸) و مرآة الخیال (ص ۹۸) به اسم همین بابر پادشاه آمده (رک: روضة السلاطین (ص ۲۳۴)

۲- روضة السلاطین (۳۹) نوروز و نوبهار و گل و می و دلبران

چه نشاط باده بخشد به من خراب، بی تو — به دل گرفته ماند، قدح شراب بی تو
تو چنان رمیدی از من، که به خواب هم نیای[۱] — به کدام امیدواری، بروم به خواب بی تو

•

رسید اکنون به جای کار چشم بی حجابش را — که بر میدارد از رخ، پنجهٔ مژگان نقابش را

۲۵۳. بازاری

یعنی خواجه علی استرآبادی است :

گفتم به دل خود، ای دل! احوال تو چیست؟! — دل، دیده پر آب کرد، و بسیار گریست
گفتا که : چگونه باشد احوال کسی — کو را، به مراد دیگری باید زیست

۲۵۴. باسطی

یعنی بنده علی خان شیر افگن خان که دختر زاده شیر افگن خان پانی پتی و از تلامذه میر شمس الدین فقیر دهلوی بوده . مولد خودش نیز دهلی است . آخرها در دارالسلطنت لکهنو یک هزار و یک صد و نود و نه هجری (۱۱۹۹) درگذشته :

دل بردی و نیست سر دلداری — جان می بری، و نمی کنی غم خواری
ای دوست! نه رسم دوستی این بوده است — وی یار! نه این بود طریق یاری

۲۵۵. باعث

یعنی محمد نصیر زرکش اصفهانی که معاصر سلطان حسین صفوی است. منه :

در گلشنی که، از گل رویت نقاب سوخت — در برگ لاله، رنگ چو خون در کباب سوخت

۲۵۶. باصر

که از شعرای معاصرین سرخوش بوده . منه :

احوال شب، از شمع سحرگه، چه پرسی؟ — از سوختگان، قصهٔ جانکاه چه پرسی؟
سیلاب ز ویرانهٔ ما، گرد بر آورد — ای سیل به ویرانهٔ ما، راه چه پرسی؟

۱- با دل گفتم: که ای دل! احوال تو چیست؟ (آذر ص ۱۵۲)

۲۵۷. باقر

یعنی میرزا باقر نطنزی که در زمان شاه سلیمان صفوی وزیر قورچی بوده. منه:

آنکه دل برد از تو، یارب! حسنش افزون تر شود — رحم پیدا کردهٔ تا عشق پیدا کردهٔ

هیچ می‌دانی! چها ای سرو قامت می‌کنی؟ — می کشی و زنده می سازی، قیامت می‌کنی!

۲۵۸. باقر

معروف به باقر خورده[2] کاشی که معاصر (شاه عباس ماضی) است، و آخرها به هند آمده هم از آن جا به وطن معهود شتافته. صاحب «دیوان» و فاضل عاشق پیشه است. در مدح ابراهیم خان عادل شاه قصاید گفته و جایزه نیافته. درین حال معلوم او می شود که مولانای ظهوری خراسانی مدحی انشا کرده صلهٔ معقول یافته. بعد از استماع این خبر آتش حسد در سینه اش مشتعل شده این رباعی را گفته و به خدمت شاه فرستاده جایزه یافته، درگذشت. منه:

خوارند دو جا به دهر، ارباب سخن — نزد شه غزنین و شهنشاه دکن
بی جا صله بردند ظهوری و حسن — بی جایزه ماند شعر فردوسی و من

یا رب! آن شور فکن، در دل دیوانهٔ ما — که کلیم آید و آتش برد از خانهٔ ما

هلاک هندم و خوبان بی تکلف او — که، تا اشارهٔ ابرو کنی، در آغوش اند

می دیدی اندر آیینه خود را و می نمود — آیینه در رخ تو، رخ تو در آیینه

خوش آنکه ترا به خویشتن یار کنم — درد دل خود، پیش تو اظهار کنم
سرمست به بالین تو آیم سحری — در خواب خوشت به بوسه بیدار کنم

۱ـ آذر به قرار زیر ثبت کرده:
آن که دل برد از تو (یا رب) حسنش افزون تر شود — رحم پیدا کردهٔ تا عشق پیدا کردهٔ
هیچ می دانی! چها ای سرو قامت کردهٔ — می کشی و زنده می سازی، قیامت کردهٔ

۲ـ خورده نام دهی است متعلق کاشان (صبا ص ۸۲)

۲۵۹. باقر

یعنی امیر ثانی که در زمان سلطان جهانگیر از ایران به هند آمده درگذشت. منه:

در زلف تو هر دل که به نشست — آشفته تر از نسیم، برخاست

غالباً، در بند زلف او طلسمی بسته اند — هر دل آواره کان جا رفت، دیگر بر نه گشت

۲۶۰. باقر

ما وراءالنهری را است. منه:

سیب ذقنت که، داده دلها به جنون — خال است بر آن که، می برد دل به فسون
نی نی غلطم، ز غایت لطف صفا — سیبی است که، دانه اش نماید بیرون

۲۶۱. باقر

که از سادات یزد بوده. منه:

امشب که بلا بر این ستم کش بارد — ز دیده همه شراب بی غش بارد
من گریه نه دیده ام، به این بوالعجبی — کز دیده، به جای آب آتش بارد

از شوق، می نویسم و تکرار می کنم — روزی هزار نامه نه خود، از زبان تو

بر اسپ، حنا بسته، پی قتل اسیران — هر جا که رود، تا به رکابش همه خون است

۲۶۲. باقر

یعنی حاجی شاه کاشی او را است:

آن را که به هلا فتره خدا کرد ثنا — مخلوق چگونه‌اش ستاید به سزا
در مدح علی است یک رباعی به جناب — این چار کتابی که، فرستاد خدا

۲۶۳. باقر

یعنی میرزا باقر تبریزی که مدرس مدرسه قطب اصفهان و از تلامذه

آقا حسین خوانساری بوده. منه:

بی تو شب ما، تیره روزان   چون چشم سفید گشته، تار است

۲۶۴. باقر

یعنی محمد باقر مذهب شیرازی که به هند آمده و چندی با ابراهیم خان پسر (علی) مردان خان بسر برده. آخرها به شیراز برگشت . از او است :

چون خرامان در چمن آن سرو موزون می شود   در میان لاله وگل بر سرش خون می شود

۲۶۵. باقی

یعنی ملا عبدالباقی تبریزی، که معاصر شاه‌عباس ماضی صفوی است . منه :

در کوی جهان، چنگ هوس ساز مکن   سود بینی و خود فروشی آغاز مکن
گر کام دلت نشد میسر، مستیز   از بهر نیاز آمدهٔ، ناز مکن

•

اضطرابم نگذارد که نشینم جای   انتظارت نگذارد که ز جا برخیزم

۲۶۶. باقی

یعنی شاه‌عبد الباقی کرمانی، که سلسلهٔ نسبش به شاه نورالدین نعمت‌الله منتهی می شود که در زمان شاه اسماعیل ماضی به شغل صدارت و منصب وکالت سرافرازی یافته، درنهصد و بیست و شش هجری (۹۲۶) به درجهٔ شهادت رسید. منه :

با من چه، شد که؟ باز حکایت نمی کنی   مرهم نظر، به چشم عنایت نمی کنی
بتوان صریح با تو غم خویش گفت، و تو   طفل هنوز، فهم کنایت نمی کنی

•

ساقی! مطلب جانب میخانه ام امروز   کز خون جگر پر شده پیمانه ام امروز

۲۶۷. باقی

کاشی را است :

باقی! چمنی نیست چو گلزار محبت   خاری که از آن گل بتوان چید ندارد

۲۶۸. باقی

یعنی عبدالباقی گونابادی۱ که از مخصوصان سلطان ابراهیم میرزای (جاهی)۲ بوده. منه:

زند چون باد درهم، آن سر زلف چلیپا را ● نمی دانم کجا می افگند دیوانهٔ ما را
من کجا و طلب نام کجا ● فکر و سامان سرانجام کجا

۲۶۹. باقی

ماوراءالنهری است. گوید:

نه جورش را بود حدی، نه صبرم را بود پایان
چه جور است اینکه او دارد، چه صبر است اینکه من دارم

۲۷۰. بایزید

یعنی طیفور بن عیسی بسطامی. منه:

ای عشق، تو کشته عارف و عامی را ● سودای تو گم کرد نکو نامی را
ذوق لب میگون تو، سر آورد برون ● از صومعه **بایزید بسطامی** را

۲۷۱. بایسنغر میرزا

ابن میرزا شاه رخ، ابن امیر تیمور گورگان که ولادتش در هشتصد و شش (۸۰۶ه) و وفاتش در هشتصد و سی و هفت (۸۳۷ه) واقع شده. منه:

گدای کوی او شد **بایسنغر**۳ ● گدای کوی خوبان، پادشاهی است۴

۲۷۲. بختی

تبریزی که مدرس بعضی از مدارس شیراز بوده. منه:

۱- مل حسن (ص ۵۴): کوب آباد
۲- پسر بهرام میرزا صفوی (۹۸۵ه)
۳- روضة السلاطین (ص ۳۸) ...... شه بایسنغر
۴- روضة السلاطین (ص ۳۸) ...... پادشاهست

آزار خاطرم، به نهایت رسیده است … بی‌التفاتی تو، به غایت رسیده است
امید جور از تو ندارم، چه جای لطف … نومیدیم ببین، به چه غایت رسیده است

۲۷۳. بحقی

یعنی حاجی اسماعیل قزوینی که از معاصرین شاه طهماسب ماضی است. بعضی تخلص «بحقی» مهمله در حرف الیا ذکر کرده اند، و بیشتری و بعضی بر اسمش «اسماعیل» ورزیده در حرف الف نوشته اند. والله اعلم بالصواب.

فلک ملول، یک دو تن تو تواند … هزار سال اگر فکر انتقام کند
صد شکایت ز تو هم در دل، و ا[illegible] … چون نظر بر تو فتد، هیچ نتوان کرد
و سوزش آن سخن که، از مهر هلاک دیگری … تیغ در کف از رهی آید، دو چار می شوا
خواهم که در نظرها [illegible] … ما فارغ از ملامت، در کوی یار باشم
به هر طرف که شهید رقیب، ببینیم … که در میان نگاه تو، مشتبه گردد
پس از عمری که وا می‌گشت یک ره، از وفا سوی … چنان رفتم ز خود بحقی، که آن را هم نه فهمیدم[1]
قیاس شوقم ازین کن که [illegible] چنان شکر … [illegible] بزم از پی دشمن، فتاده آسوده ام
چه خواهد سبب رنجاندم، اول کند لطفی … که وقت شکوه من او را بیازارم خجل گردم

۲۷۴. بدخشی

یعنی حمید بدخشی که هم عصر میرزا الغ بیگ گورگانست. گویند: اصلش از مهدز بود و تحصیل علم در سمرقند کرده. منه:

خیال خسرش در دیده بی خواب می گردد … چو آن ماهی که هر سو در میان آب می گردد

۲۷۵. بدر

یعنی بدرالدین جاجرمی که در اصفهان نشو و نما یافته، و از تلامذه مجد همگر همدانی است. منه:

۱ـ نگارستان سخن (ص ۱۴۸): چنان گشتم ز خوشحالی که آنرا هم نفهمیدم

گفتم: سخنت شکسته وش، چون آید — با آن که، همه چو در مکنون آید
گفتا: سخن از چنین دهانی، که راست — گر نشکنمش، چه گونه بیرون آید

۲۷۶. بدر

یعنی بدرالدین هروی که از معاصرین صاحب «لباب الالباب» و مداح علاء الملک ابوبکر است. منه:

دستی دارم چو کیسهٔ باد تهی — وانگه گویی: مرا مکن یاد تهی
این پرده مزن، ورنه کنم از دست — چون چنگ، دل خویش به فریاد تهی

۲۷۷. بدر

یعنی بدرالدین[1] یحیی نشاط کرمانی که از افاضل عهد خواجه شمس الدین بوده منه:

گردد از تشبیه نیشش روی دختر پر ز خون — باشد از اوصاف رخش کام خاطر پر ستن
یاد تیر او کنی، پیکان بر آید از سپهر — نام تیغ او بری الماس روید از زبان

۲۷۸. بدر

یعنی بدرالدین چاچی که مداح محمد تغلق سلطان هند بوده. منه:

از یاد تو، بر کام و زبانها شکر افتد — ور بوی تو، در گلشن جانها شرر افتد
خورشید چنان مست شد از ساغر مهرت — کو را خبری نیست که از بام و در افتد

۲۷۹. بدیع

یعنی بدیع الزمان میرزا گورگانی، ابن سلطان حسین میرزا بایقرا ست، که چندی به خدمت شاه اسماعیل صفوی رسیده آخرها با سلطان سلیم (خوندکار) روم رفته که در آن جا در نهصد و شش هجری (۹۰۶)[2] به مرض طاعون درگذشت. منه:

۱- صبا (ص ۹۰) بدر کرمانی فرزند مولانا یحیی کرمانی ... ...
۲- وفات شوال ۹۲۰ ه در اسلام بول (شجره فرحات نامه - حسام الدین)

۲۸۵. بدیع

یعنی میرزا بدیع نصرآبادی اصفهانی ابن میرزا طاهر نصرآبادی که با شیخ محمد علی لاهیجی هم عصر است. منه:

یاد ایامی که، عشقم شور سودای نداشت — داشتم دیوانگی، اما تماشای نداشت

۲۸۶. بدیع

یعنی یوسف بدیعی سرخسی[1] که مشهور سمرقندی است. منه:

گر بدین آب و هوا، کویت بود منزل گهم — نی زلال خضر باید، نی دم روح اللهم

۲۸۷. بدیهی

یعنی مجدالدین احمد سجاوندی که از فضلای عصر سلطان سنجر و طغان شاه است:

ای نفس! گر از غبار تن پاک شوی — تو روح مجردی، به افلاک شوی
عرش است نشیمن تو، شرمت بادا! — کآیی و مقیم خطهٔ خاک شوی

۲۸۸. برکت

یعنی شیخ برکت‌الله دهلوی که به خدمت استادی میرزا محمد قتیل ارزانی داشته. او را است:

چه شود باد صبا! گر تو به کویش گذری — نامهٔ ما بکنی بر سر راهی گاهی

گر بمیرم، روش ناز و ادا مگذاری — بر سر تربت من آئی و پا بگذاری

می لعل تو گر، لب به لب جام گذاریم — ریزیم درو خون و می‌اش نام گذاریم

فسانه بود، به گوش تو هر شب، افغانم — که بر نداشتی از خواب ناز سر گاهی
شکایت شب هجران، حکایت دل زار — نمی شود **برکت** از تو مختصر گاهی

تا کی باشی ز دیده پنهان — من مردم، اگر حجاب این است

۱- الدجانی (صبا ص ۹۱)

به چمن خلیده باشد رگ گل گر به پایت　　که به چهره تو رنگی ز ملال می نماید
چه کنم اگر بگریم ز مصیبت جدای　　من و آرزوی وصل که محال می نماید

۲۸۹. برندق

یعنی بهاء الدین برندق بخاری سمرقندی که ندیم و عاشق سلطان بایقرا، ابن عمر شیخ، ابن تیمور بوده. وقتیکه شاهزاده بایقرا در بلخ جلوس فرموده پانصد دینار به نعام برندق مقرر نموده، پروانه نویس برات دویست دینار به او داد. مولانا رنجیده این قطعه به نظم آورده به عرض سلطان رسانیده:

شاه دشمن گداز، دوست نواز　　کین جهان را همان جهاندار است
بیش بوز آلتون دوزد انعام　　لطف سلطان به بنده بسیار است
سه صد از جمله، غایت است نون　　در براتم دو صد پدیدار است
یا مگر من غلط شنیده‌ستم　　یا که پروانچی غلط کار است
یا مگر در عبارت ترکی　　بیش بوز آلتون دویست دینار است

پادشاه بعد مطالعه خندید، و فرمود ۸: در عبادت ترکی بیش یوز (آلتون) هزار دینار است! و یک هزار دینار در همان مجلس تحویل او کردند. از او است:

لب شیرین تو با تنگ شکر می ماند　　در دندان تو با عقد گهر می ماند
یادگاری بگذارند کسان در عالم　　از برندق سخن فضل و هنر می ماند

۲۹۰. برهان

که از سادات ابرقوه بوده. از او است:

نشان خاک بهشتم ز گریه در عالم　　که حسرت تو مبادا کسی به خاک برد

•

ای آنکه هرگزت ز من خسته یاد نیست　　تا رفته ای، دلم نفسی بی تو شاد نیست
ما را به نامه نیز فراموش کرده ای　　دانسته ای که دیدهٔ ما را سواد نیست

۲۹۱. برهان

یعنی برهان الدین محمد عبد العزیز که محمد عوفی پدرش را ثانی ابوحنیفه می دانسته. منه:

از عوی بهم همیشه می رنجانی گه می خواهی مرا و گه می دانی
این است که جان و دل ترا می خواهد ورنه تو چنین ناز کجا می دانی

۲۹۲. برهان

مازندرانی که در هند آمده در قتل عام شاهجهان آباد از دست لشکریان قهرمان (نادر شاه) زخمی شده بعد چندی درگذشت . او را است:

چه دهی درد سر خویش، طبیب! دارم حوال تماهی که، مپرس

۲۹۳. برهمن

یعنی چندربهان اکبرآبادی از براهمه هند و منشیان دارا شکوه، ابن شاهجهان بوده، در یک هزار و هفتاد و سه هجری (۱۰۷۳) در شهر بنارس درگذشته . از او است :

مرا دل است به کفر آشنا که، چندین بار به کعبه بردم و بازش برهمن آوردم

۲۹۴. برهمن

یعنی سربدال بیگ گرجی که از غلامان شاه سلیمان بوده

شوخی بیداد مژگان تو در عالم گرفت آه ازین مستان که، غافل بر سر ما ریختند

۲۹۵. بزرگی

از لولیان کشمیر و هم عصر شاه جهانگیر بوده که آخرها ترک دنیا گفته منزوی می بود. شاعری چند بر درش رفتند و بار نیافتند که درین ضمن عرب بچه دیوانه وار بر دیوارش ناله دردآمیز کشیده و در زمان بزرگی اورا پیش خود طلبید . شعرا ازین معامله برآمده این رباعی پیش او فرستادند:

با شیوهٔ کفر و دین بهم ساختهٔ غم را به وجود خود عدم ساختهٔ
آثار بزرگی از جبینت پیدا است که با عرب و گه به عجم ساختهٔ

بزرگی در بدیهه این شعر به جواب نوشته ، پیش ایشان فرستاد :

روزی که نهادیم درین دیر، قدم را گفتیم صلای است عرب را و عجم را

خاقان سلطان خلیل ابن میران شاه است . او را است :

دل شیشه و چشمان تو هر گوشه کشندش ... مست اند مبادا که ... تا که بشکنندش

•

شاه اسپهبد به شاهوره بشتابد ... که به لعبش، چشم چرخ شود
آنچنان تند بود، گر شتابد ... نفسی، تا به آخرت برسد

۴۰۰. بسحاق

یعنی حکیم جمال‌الدین ابواسحاق اطعمه حلاج شیرازی که از مخصوصان سلطان سکندر ، بن عمر شیخ ، بن تیمور گورکان بوده . منه:

کی بوان سحر که سرکله وا کنند ... آیا بود که، گوشهٔ چشمی بما کنند
پیش از مروت حریره، واقف شوی دلا ... هر کس حکایتی به تصور چرا کنند

•

روزه داری و قناعت موسم هست، ولی ... چشمکی می زند آن برهٔ بریان که مپرس

۴۰۱. بسمل

یعنی میرزا محمد شفیع نیشاپوری، که عم نواب مغفور مبرور ابوالمنصور خان صفدر جنگ بوده. در عهد سلطنت نادری در مشهد رضوی وفات یافته. از او است:

گره عشق را به آبی، مهران برباد داد ... این قدر بسمل، غبار خاطر قاتل ساقی!

۴۰۲. بصیر

قاضی سیستانی ابن عم قاضی لاغر است . او را است:

سر به راه عشق، و رو در کوی او، خواهم نهاد ... غالبت، سر در سر این آرزو ، خواهم نهاد

۴۰۳. بقا

یعنی میر ابوالبقا در نه صد و چهل و هشت هجری (۹۴۸) در بلدهٔ هرات درگذشته. منه:

۱- صبا ، به آبی

کاشانهٔ ما، روشن شمع، چه دانند   در خانه اگر بود، چراغ دل ما بود

۳۰۴. بخال

شاعر خوارزمی بوده. از او است :

می خواهم که دل [illegible] بند آن زلف دوتا افتد   چرا از پهلوی من دردمندی در بلا افتد

۳۰۵. بجانی

که خودش و آتون زوجهٔ او از ندمای عبد الله خان اوزبک بوده انـد . خطاب با زوجهٔ خود گوید.

یارانا ستم بهر ریش کشت مرا   کاواک چو نی ... ارو پشت مرا
گر پشت به سوی او دمی خواب کنم   بیدار کند به ضرب انگشت مرا

۳۰۶. بکتاش بیک

از امرای شاه عباس ماضی و از اکابر الوس ترکمان بوده . منه :

... ما روش کس نشود، استخوان ...   خود رفته ایم، و کنج مزار، گرفته ایم

۳۰۷. بلبل

بردی را است :

بلبل ز جفای دوست فریاد مکن   در پیش خسان ز دست گل، داد مکن
خواهی که ... به عالم آزاد شوی   خود را ز کمند عشق، آزاد مکن

۳۰۸ بنائی

یعنی مولانا کمال‌الـدین هروی که امیر غیاث الدین منصور دشتکی او را از معتمات روزگار شمرده می‌فرموده که: به شاعران یکتا است! المختصر با این همه بنائی طبع شوخی داشته . زمان در مدح امیر علی‌شیر نوائی قصیده انشا کرده، چون در دادن صله از جانب امیر توقفی دیده، بغیر اسم ایشان به نام سلطان احمد میرزا گردانیده . چنانکه گوید:

خال در حلقهٔ زلف تو نمایان شده است
دیدهٔ ماست که در روی تو حیران شده است

لب به دندان چه گزی از پی خاموشیِ من
ناله ام چون سبب آن لب و دندان شده است

•

کار من از فراق تو، بسیار مشکل است
گر تو ترحمی نه کنی کار مشکل است

•

کشم هر لحظه جان در پیش جانانی که من دارم
اگر مقبول جانان افتد این جانی که من دارم

ز دست جور آن گل هر زمان صد پاره می گردم
اگر بودی درستی در گریبانی که من دارم

پریشان می کند مشاطه هر دم زلف آن مه را
نمی اندیشد از حال پریشانی که من دارم

مسلمانی مجو دیگر ز بنتی او کجا ماند
مسلمانی نه دور نامسلمانی که من دارم

•

نه دیده گر نه دلم می برد حسد، چه برد؟
چو دیده روی تو بیند، دل اضطراب کند!

•

ز غیرت من که می میرم ز میل دیگران با او
چه باشد حال من چون میل او با دیگران بینم

•

به بوسه که دهی زان دهان شیرینم
هزار بار رسانی به جان شیرینم

•

چنان میل دل دیوانه را سوی تو می بینم
که هر جا گم شده، او را به سر کوی تو می بینم

•

کنم غوغا به هر بیگانه چون در کوی او بینم
که چون آید برون بهر تماشا سوی او بینم

•

از تو بر کندن دل، ممکن اگر بود مرا
به تماشای تو گل این همه جان می کندم

•

در چمن سینه نشان بی گل رویت بودم
مانده در سینه چو گل ناخن خون آلودم

•

ز بد خویی چنان بیگانه شد آن بی وفا با من
که شد بیگانه با هر کس که گردید آشنا با من

•

از آن پیوسته می گریم سخن در انجمن با او
که می ترسم که گوید دیگری جز من سخن با او

•

شدم تا شهره در عشقت گریزم هر کرا بینم
که می ترسم به تقریب من آید در خیال او

۴۰۹ بنت

حسام سالار که نازنین دختری بوده در عصر شاه عباس ماضی. منه:

روزی که طرب، با لب و خال تو کنیم
جان تازه به فرخنده خیال تو کنیم

این جرم که زنده مانده ام بی رخ تو
در گردن امید وصال تو کنیم

کرد مرا عشق تو بی‌صبر و هوش   برد ز من فرقت روی تو خواب
سر ز من عاشق مسکین، مپیچ   رخ ز من خستهٔ غمگین، متاب

۳۱۵. بها

یعنی شیخ بهاء الدین زکریا ملتانی که مرید شیخ شهاب الدین سهروردی است. منه :

دوستان را غنیمتی پندار   هر کسی چند روز مهمان است

۳۱۶. بهادر

یعنی بهادر خان ابن خواجگی شیرازی که مولدش گجرات است. منه:

در گوشهای چشم تو، دیدیم و یافتیم   آن فتنهٔ، که فتنهٔ ما، در شراب یافت

۳۱۷. بهادر

یعنی محمد سعید خان که از سلطان محمد اکبر بهادر خان و آخرها پادشاه سابق الذکر به اتفاق برادر خورد خان زمان کوس مخالفت نواخته. منه :

آن کس که به کوی خویشش جائی دهد   از ساغر لب می لبنانی دهی
موی ز سر زلف سخن سازی دهی   دیوانه کنی و سر به صحرائی دهی

۳۱۸. بهار

یعنی ملا محمد روضه خوان که مستقل در دارالامارة لکهنؤ بوده و نواب ـ خدا بیامرزد ـ آصف الدوله، درس قرآن از او می گرفته. او را است :

به عشق بی‌مدارا، ساختم با رنج و محنت هم   الهی! طاقتم ده کاورم تاب ملامت هم
بهار بی سرو پا را ز راه رحمت یارا   غلام خویش خواندی، لطف فرمودی! عنایت هم

●

گفتم که یافت از لب او عمر جاودان   فرمود عیسی از فلک چارمین، که من!

●

از در و دیوار می بارد بلا، بر من بهار   وای بر حالم شود آباد گر ویرانه ام

۳۱۹. بهاری

یعنی نوروز شاه گازرونی که مسدق به آبیاری سحاب عدلش قلعه هرمز رشک بهار بوده . او را است :

نه من کند به هر کسی که رسد شکایت از من — نه کسی ز رحم تاکی نکند حکایت از من

۳۲۰. بهاری

قمی که از اولاد مولانای ابن بابویه قمی بوده و در عهد سلطنت اکبری به هند افتاده درگذشت . منه :

این چه حسن است که آب رخ هر گلشن ازوست — وین چه شمع است که بزم دو جهان روشن ازوست
این چه طفلان جنون است بهاری که دگر — چاک در پیرهن صبر تو، تا دامن ازوست

۳۲۱. بهجت

یعنی مکهن لال که مرد آثم بلگرامی است و از قوم کایسته . منه

بنای وعده اراده بی‌وفا [illegible] نیست — هزار بار مرا گر امیدوار کنند

•

به تعظیم رقیبانه تا به کی هر بار برخیزم — همان بهتر که من از بزم او زین بار برخیزم

•

غم دوری ترا، چاره ندارم چه کنم — جان من! گر به غمت جان نه سپارم چه کنم
گر بود صبر، رسد درد به درمان روزی — حیف! صد حیف! که من صبر ندارم چه کنم

۳۲۲. بهرام

یعنی ابوالفتح بهرام میرزا، ابن سلطان شاه اسماعیل، ابن حیدر صفوی که در نه صد و هفت هجری (۹۰۷) درگذشت . منه :

بهرام! درین خرابه پر شر و شور — تا کی به جهات عرفان باشی مغرور
گرفت درین بادیه صیاد اجل — در هر نفسی هزار بهرام به گور

•

افسوس که در خیال و خوابیم همه — پیوسته به فکر ناصوابیم همه
در پردهٔ غفلت و حجابیم همه — از دوری [illegible] در عذابیم همه

۳۲۳. بهرام

بخاری کــه در عهد خود «افضل الشعراء» و «ملک الشعراء» بوده او را ملا جامی نیز گفته اند. منه:

یک چشم زدن غافل، ازان ماه نباشم ترسم که نگاهی کند، آگاه نباشم

۳۲۴. بهرامی

یعنی ابو الحسن علی سرخسی که هم عصر ناصر الدین سبکتگین است. منه:

ما هر دو، بتا! گل در رنگیم بنگر به چه خواهست صفت کرد
یک نیمهٔ آن لولی به سرخی وان نیم دگر سنم چنین زرد

۳۲۵. بهشتی

یعنی ملا محمود گیلانی که از ندمای شاه عباس ماضی صفوی بوده و آخرها به هنـد افتاده، به تعلیم شاهزاده مراد بخش مامور، و در یک هزار و شصت (۱۰۶۰ه) باخفتگان خاک محشور شد. منه.

منزل را بانده تماشاها بس کی مقام اوست جای هر کسی

۳۲۶. راجه بهگوانداس صاحب بهادر

جد جناب امیر الدوله منشی الملک راجه رتن سنگه صاحب بهادر هشیار جنگ بوده اند. مولد آن جناب دار الامارة لکهنؤ و مدتی صاحب دیوان نواب جنت آرامگاه آصف الدوله با طبع رسا و قدردان شعرا و علما بوده اند. و با قلت فرصت شوق شعر به غایتی داشته اند، که هر وقت دیوان استادی پیش نظر فیض مظهر می‌داشته اند. آخرها که سلسلهٔ انتظام صو به بریلی برهم خورده بود، برای نظم و نسق آن، تشریف به بریلی آوردند، ولی سبی به خنجر بیداد یکی از رفقای فیض الله بیگ عامل پیلی بهیت، در هزار و دو صد و یک هجری (۱۲۰۱) زخم کاردی بر گردن برداشته، بـدارالسرور باقی انتقال فرمودنـد. در سخاوت و شجاعت نظیر خود

سلمه الله . از کلام آن جناب است :

چو آئینه خود بین مرا هم نفسی نیست	چندان ز خود افتاده که یادش ز کسی نیست
فریاد از این شهر پر آشوب که، طفل	بی هیچ مرا کشته و فریاد رسی نیست
لب شکوه ما مگردان، به جفای یار خو کن	اگر ای دل بلا کش، هوس وصال داری
بن و طاقت نظاره، دم ذبح هم به رغبت	ز نقاب رخ مهوشان تو چه در خیال داری
سحر بی تو به بی تابی، به خون خود کمر بستم	علاج حریفان دیدم مرگ، سویش رخت بر بستم

۳۲۷. بهایی

یعنی شیخ بهاء الدین عاملی اصلش از جبل عامل مضافات شام است . در اوایل عمر به اصفهان آمده در اکثر مراتب علمی سر آمد علمای زمان خود گشته . چنانچه از تصنیفاتش «نان و حلوا» و «کشکول» و «مفتاح الفلاح» و «اربعین» و «خلاصة الحساب» و «بحر الحساب» و «تشریح الافلاک» و «مشرق الشمسین» و «جامع عباسی» و دیگر رسایل و حواشی می توان یافت. سیاحت ها کرده و جهانی دیده، در دولت شاه عباس صفوی بسیار محترم گردیده اشعار عربی و فارسی بسیار گفته . یازدهم[1] شوال یک هزار و سی (۱۰۳۰ ه) به جنت خرامیده، جسد مطهرش را به حکم شاه عباس ماضی در مشهد مقدس مدفون ساختند . منه:

رویت که ز باده لاله می رویید ازو	از تاب شراب، ژاله می رویید ازو
مستی که پیاله ز دست تو گرفت	گر خاک شود، پیاله می رویید ازو

۳۲۸. بهایی

یعنی میرزا جان که برادر میرزا حسن واهب است . از او است :

راضی به نگاهی نه شوم وقت وداعت	این توشه به منزل نرساند سفری را

۳۲۹. بیان

یعنی میرزا مهدی خواهر زاده ابوطالب کلیم است . در زمان عالم گیر

۱- ریحانة الادب (۱ ، ص ۳۹۵) دوازدهم یا چهاردهم

پادشاه به هند آمده در دکن وفات یافته. منه:

بجای بوسه اگر سر می دهم، چون زر نمی گیرد / خیال کرده ام با خویشتن باور نمی گیرد

ز رشک کشت مرا تا گرفت دست رقیب / به بین که قتل من آن شوخ با که همدست است

بیانی خاک رهت گردید، صربست / به زیر پای، گاهی می توان کرد

۳۳۰. بیانی

تونی که معاصر شاه همایون است. منه:

می به روی تو، کار من بیمار، بد است / وه که بیمار غم هجر ترا کار بد است

ای بیانی نه گلی بلبل گلی نالهٔ زار / زان که آزردن یاران وفادار بد است

۳۳۱. بیانی

یعنی خواجه شهاب الدین عبد الله مروارید، ابن خواجه شمس الدین کرمانی، که در عهد یکی از سلاطین تیموری به سفارت قطیف و بحرین رفته و مرواریدی چند به عنوان تحفه آورده به خدمت سلطان گذرانیده به این لقب مشهور، و ملتی در عهد سلطان حسین میرزا به امر صدارت مامور بوده. در نه صد و بیست و دو (۹۲۲ ه) درگذشت:

هر که لطف لب و دندان تو بیند چه عجب / گر تعجب سر انگشت به دندان باشد
خلق را می شود از سجدهٔ رویت مانع / زاهد صومعه، مشکل که مسلمان باشد

مرا از زندگی دور است صد شرمندگی باشد / ولی در طور خواهی جان دهم گر زندگی باشد

فگن ای بخت! یک ره استخوانم، زیر دیوارش / که شرفای سگان سازد ز حال من خبردارش

کس دور، از آن شمع شب افروز مباد / چون من به وصال او بد آموز مباد
می سوزم و بر دل کس این سوز مباد / روزی است مرا که، کس به این روز مباد

مدون فکرم که، با خود همدم از اهل وفا یابم / ولی، چون خود پریشان روزگاری از کجا یابم

عرقی آن زمان که خطی گرد آن عذار نه بود / میان حسن تو و عشق من غبار نه بود
در این بهار برآمد، خط تو به کاین بار / بهار حسن ترا، حسن هر بهار نه بود

۳۴۶. بیدار

یعنی شیخ مهدی بـــدایونی فاروقی که با راجه صاحب رتن سنگه بهادر در بریلی ملاقات کرده بود. منه :

نخ آسودی و دلم بردی و شیدا کردی • سنگ با شیشه نکرد این که، تو با ما کردی

یاد زمانی که، بهم بوده است • پهلوی بیدار بسه پهلوی تو

شاخ مرجان نرسد دست نگارین ترا • که حنا بسته ز خونم بسه سیمین ترا
هوس کشتن من داری و ترسم که مباد • رحم بر حال من آید دل سنگین ترا

۳۴۷. بیدل

یعنی میرزا عبد القادر برلاس عظیم آبادی، که از کثرت سکونت دهــلی به دهلوی مشهور شده اگرچه بعض، از هندیان نا بلــد، او را از اعاظم شعرا می دانند، اما نزد اهل زبان چه هیچ. فارسی او مانند ناصر علی بد تر از هندی است. آخرها در یک هزار و یک صد و سی و سه (۱۱۳۳ه) در دهلی درگذشت. منه :

چه مقدار خون، در لحد خورده باشم • کـــه بر خاکم آیی و من مرده باشم

ز نالهٔ دل ما، تا کی رمیـــده رفتن • از اهل درد، بایـــد حرفی شنیده رفتن

به دل گفتم، کدامین شیوه دشوار است، در عالم • نفس در خون تپید و گفت: با من آشنایی ها

این جا جواب نامهٔ عاشق، تغافل است • بی هوده انتظار خبر می بـــریم ما

تیـــری کـــه کشیده است تیغ، بر گلشن • که خنده، بر لب گل، نیم بسمل افتاده است

آینه به بزم دل‌گشای تو رسد، ای جان نگاه • هم شانه به زلف مشک‌سای تو رسد، مارا چه گناه
ما خاک شویم سرمهٔ منظور شده، داغیم ز رشک • دل خون شود حنا به پای تو رسد، سبحان الله

۳۴۸. بیدلی

هروی که خواهر شیخ عبد الله «دیوانه» بود. منه :

بیم به باغ و ز نرگس، در دیده وام کنم　　مسکر، نظارهٔ آن سرو خویش خرام کنم

۴۲۹. بیرم

یعنی بیرام خان خانخانان که بعضی او را از اویماق بهارلوی ترکمان و بعضی نام پدرش سیف الدین علی و از نبیرهٔ آقا قویونلوی ترکمان دانسته اند. پدرش هم پای امیر نجم ثانی وزیر شاه اسماعیل صفوی، برای اعانت سلطان بایزید در ماوراء النهر آمده، و بعد شهادت امیر مذکور، هم رکاب سلطان سابق الذکر به هند افتاده. در عهد سلطان همایون «امیر الامراء و سپه سالار عسکر گردید. و در زمان سلطان محمد اکبر احرام حج بسته عازم حرمین شریفین، و در عرض راه به اشارهٔ آن پادشاه والاجاه، مقتول شد، چنانچه تاریخ این واقعه است که: «شهید شد محمد بیرام» منه :

شبی که بگذرد از نه سپهر افسر او　　اگر غلام علی نیست، خاک بر سر او
شهید شد مردان سجن، ز بس پدری　　چو دست غیر گرفته است پای مادر او

•

حرفی نشنیدی دل ما شاد نکردی　　ما را به زبان قلمی یاد نه کردی
یا یاد تو صد بار کنم ناله و فریاد　　فریاد که، یک بار ز ما یاد نه کردی
آباد شد از لطف تو، صد خاطر ویران　　ویرانهٔ ما بود که، آباد نه کردی

۴۳۰. بیضا

یعنی میرزا ابو تراب حصاری. منه :

یزد بر سینهٔ من خنجر و بشکن سر از تن هم　　در این خانهٔ تاریک را بگشای و روزن هم

۴۳۱. بیغم

یعنی بهوپت رای که از تلامذهٔ محمد افضل «سرخوش» است. منه :

در قفای عقلهٔ ای مدا هر کس را بار نیست　　هر سری شایستهٔ سنگ و سزای دار نیست

۱- که تا (صحیح)

۲۴۲. بیغمی

که از سادات قریه نطنز و ملازمان حمزه میرزا، و آخر در نه صد و نود و دو (۹۹۲ھ) به جنگ تکلو و ترکمان مقتولان بوده . منه :

یار بی رحم است، و من بی‌تاب، و مردم بدگمان   بودن این جا مشکل است، ای بیغمی! رسوا شدم

۲۴۳. بینوی

از سلاطین سلاجقه است . منه :

ای راحت دل و جان! ای آفتاب خوبان!   ای جان نواز چون دل! ای دل نواز چون جان!

۲۴۴. بیکسی

غزنوی که از ندمای محمد حکیم میرزا بوده . منه :

ز هجر سوختم و دم نمی زنم که مباد   ز نا امیدی من، شهر امیدوار شود

۲۴۵. بیگانه

یعنی میرزا ابوالحسن نیشاپوری که در زمان شاه سلیمان صفوی وفات یافته . منه :

شب نخواهم شود که، پیش رخت   شمع بستر عاشقان، نمی سوزد

۲۴۶. بینش

کشمیری که در عهد سلطنت اورنگ زیب عالم‌گیر بوده . منه :

تا یک سخن توان ز لب دل ستان شنید   از هر کسی، هزار سخن می توان شنید

به صد تمکین گذشت از من، چه استغنای ناز است این   شدم خاک رهش من هم که، آئین نیاز است این

— پ —

۳۳۷. پاینده خان

که از سلسلهٔ خویشاوندان اردبیل(؟) بوده . منه :

کاش زلف تو، دگر سر به صبا بفرستد   که صبا مشت کرفتن به سر ما بفرستد

به رغم توبه ام، بزم حریفی آن رنگ مه دارد   عدا از آنکه طاقت، دل ما را تنگ دارد

۳۳۸. پرتوی

شیرازی که در جوار شیخ سعدی مدفون است . منه :

مرا به جور چو کشتی، ملا چه فایده دارد   کنون که، جان به لب آمد، دوا چه فایده دارد

۳۳۹. پردل

یعنی میرزا محمد تقی ابن میرزا مسعود اندجانی، در عهد اورنگ زیب عالم گیر بوده . منه :

قصر تو راست چو ویران شد، آخر در پیش   پردلا ! مهر جسد، واسطهٔ تعمیر شدیم

۲۵۰. پروانه

یعنی رای خوب سنگه، ابن مهاراجه بینی بهادر، که از تلامذه رای سرب سنگه «دیوانه» است. منه.

شب، داغ رشک سینهٔ ما، گرم داشته است / شاید کسی به بزم تو، جا گرم داشته است
عشق تو آن تهی است که، تا زنده مانده ایم / چون شمع، استخوان مرا، گرم داشته است

•

ای دل! چنان مکن که، کسی روز باز پرس / فریاد، از جفای تو، پیش خدا کند

•

دلم، شب شکوهٔ آن ماه می کرد / ولی، قاصدش چو می برد، آه می کرد

۲۵۱. پرویز

یعنی سلطان پرویز، ابن سلطان جهانگیر، که در یک هزار و بیست و نه (۱۰۲۹ ه) در دکن درگذشت. منه :

خونم، به جرم دوستی خویش، ریختی / این خون، به یک حساب، به صد خون برابر است

۲۵۲. پری بیگ

ترکمان. گوید :

سراسر جانم، ای باد صبا! در قالب شوقم / سرت گردم! مگر در کوی او، بسیار می گردی

•

ز یاد او پیامی هست پیغامی که، من دارم / مگر قاصد، ز بیم جان، لباسی در سخن پوشد

۲۵۳. پناهی

خراسانی که او را حافظ کمان ابرو می گفته اند. منه:

به گلگشت چمن، گر آید آن غنچه دهن بیرون / نیاید تا به سال گل ز خجلت، از چمن بیرون

۲۵۴. پناهی

یعنی میرزا اسماعیل همدانی که در یک هزار و یک هجری (۱۰۰۱) درگذشت. منه :

داغ جنونی که، بر سر سودای من است — مجنون عشقم، نیز گر رسوایی من است

۳۵۵. پوربهای

که از قاضی زادگان جام و از تلامذهٔ رکن الدین و ندمای خواجه شمس الدین محمد صاحب دیوان بوده . منه :

یا رب! این یک قطره خون، کورا حسین خوانند دل — تا کی، از بیداد مه رویان، ستم خواهد کشید!

۳۵۶. پور حسن

اسفراینی که، از مریدان مولانا جمال الدین بوده و در فارسی «پور حسن» و در ترکی «حسن اوغلی» تخلص می کرده . منه :

چون خدا، روی نکو هر دو جهان داده دوست — من که پور حسنم دوست، نسازم چه کنم

۳۵۷. پور فریدون

شیرازی که کلامش به زبان دری واقع شده . منه :

عزیزا مردمی، از نا مرد نای — فغان و ناله از سی دره نای
حقیقت بشنو از پور فریدون — که شعله از تنور سرد زای

۳۵۸. پیام

یعنی مهر شرف الدین دهلوی که با خان «آرزو» مشوره سخن داشته . منه :

بیدی ای کافر ... آنکه ترا — رسم بیباک و عاشق کشی و ناز آموخت
بی‌خبر، از لب لکاهش، در جهان گفت پیام — دلربای، که به آن چشم فسون ساز آموخت

•

نه همین گر، به هوای تو دل افگاری هست — شعلهٔ شوق تو، در سینهٔ هر خاری هست

•

چنین به سیر کنی چند امتحان پیام — روا مدار ستم این قدر به جان پیام

•

ناله می رویده، مگر گوشش به فریاد من است — می نپه مد، شاید آن بی رحم، در یاد من است

— ت —

۳۶۳. تابع

یعنی میرزا محمد باقر (قمی)، که در زمان شاه سلیمان صفوی آن جا محتسب بوده. منه :

من رفتم و دل به کوی او ماند   از رفتن بی دلانه، پیداست

۳۶۴. تابعی

که از نقاشان هرات بوده . منه :

دور از تو، به درد و محنت و غم بودم   با سینهٔ ریش و چشم پرنم بودم
بالجمله شب، به ناله همدم بودم   بی یاد تو، القصه، خوش کم بودم

۳۶۵. تابعی

یعنی آدینه قل خوانساری، که با مولانای وحشی[1] مشاعرات کرده . در یک هزار و یک صد و هشت هجری (۱۱۰۸)[2] درگذشت . منه :

غمزه را، چه زلف طعنه که: دیرش کشتی   بی گناهی بکشد، هیچ تامل نه کند

کار من دور از تو، غیر از ناله های زار نیست   گرچه زاری جان دهم، دور از تو، دور از کار نیست

---

۱ وحشی بافقی وفات ۹۹۱هـ
۲ وفات ۱۰۱۸هـ (صبح گلشن ص ۵۵)

۳۶۶. تاثیر

یعنی میرزا محمد محسن ،که اجداد ایشان، شاه عباس صفوی از تبریز آورده و به محله عباس آباد اصفهان مسکنی داده . و میرزای مذکور در زمان سلطان حسین صفوی به خدمات دیوانی معزز و صاحب دیوان بود. منه :

مایل ترا به غیر نخواهد ، وگرنه ، من ● بیزارم از کسی که ، دلش مایل تو نیست
هر شکوه که مشتبه ، آن هم شکایتی شد ● هر شکوه کـه کردم ، آخر حکایتی شد

۳۶۷. تایب

جرماذقانی[۱] . که در اصفهان به مداد فروشی می گذرانیده. منه :

رهروی دلسم ... جائی نه بالش ● سر کس نـداری فـلانی نه باشی

۳۶۸. تبان

که اصلش از قصبه بم من اعمال کرمان است : منه :

آن زمان ، کز دوست پیغام آورد ، باد صبا ● خاک در چشم غم افگن ز آب آتش رنگ جام
چون وصال دوست جان بخش و چو زلفش دلفریب ● چون شراب یار تلخ و چون لبش یاقوت فام

۳۶۹. تجلی

کاشانی، که به هند آمده در هزار و بیست و یک (۱۰۲۱ ه) در گجرات درگذشت . منه :

تو کشی بادهٔ ، و تجلی آه ● آتش آن جا بلنـد و دود این جا
تنها همین قفس نه ز شوقم دریده جیب ● چندین هزار چشم به راه است دام را
چنان مکن که ، هم آغوش لب کنم ، گله را ● به راه باد گـذارم ، چراغ حوصله را
ولت است و پیداد تو ، جور فلک از یاد ● مرهم شـده داغ نو تو ، داغ کهن را

---

[۱] گلپایگان

بر مزار ما غریبان، نی چراغی نی گلی   هر طرف پروانه در طوف است و هر سو بلبلی۱

گریه، بهاری شد و گل آمد و می رفت   ما بی تو ندانیم که، کی آمد و کی رفت

۲۴۰. تجلی

یعنی میرزا علی رضا، که اصلش از اهل اردکان فارس و پدرش از دهاقین آن جا و خودش از تلامذهٔ آقا حسین خوانساری بوده. آخرها در عهد سلطان شاه جهان به هند آمده بر ابراهیم خان ابن علی مردان خان عاشق گشته. در یک هزار و هفتاد و دو (۱۰۷۲ ه) باز به ایران برگشت. منه:

بس که دارد عشر مسموم دود خواهش سوی دوست   پای خواب آلوده ام در خواب بیند کوی دوست

بس که در مشت غبارم یاد رویش نقش بست   گردهٔ تصویر او شد هر کجا گردم نشست

بی تو از چشم ترم، شورش جیحون پیدا است   چون رگ لعل، مرا هر مژه در خون پیدا است

گردش چشمی، چو دور روزگار   صد هزاران فتنه اش، در هر کنار
زلف و کاکل، سنبل گلزار طور   سال و ساعد، ساغر دریای نور
صاف مرواریه و مه را بیخته   طرح لوح سینهٔ او ریخته

۲۴۱. تجلی

سمنانی، که در اوایل حال «خاوری» تخلص می کرده. منه:

در لطافت ... ... محبوب مرا   یک گل از صد شیوه بشگفته است مطلوب مرا

از بس که شهیدان تو بیرون ز شمار اند؟   ترسم که، نه گنجند به صحرای قیامت

۲۴۲. تحسین

یعنی میرزا عبدالعلی کشمیری، که شاگرد جد فاسد خودش میرزا داراب جویا

۱- این بیت منسوب به زیب النسا دختر عالمگیر است به این قرار:
بر مزار ما غریبان نی چراغ و نی گلی   نی پر پروانه سوزد، نی صدای بلبلی
ته صبا (ص۱۲۷)، حسب الله

بوده. در لکهنو با نـواب ـ خدا بیامرزد ـ برهان الملک سعادت خان نیشاپوری بسر می برد. از او است :

در پرده به رنگ شمع فانوس — کار تو همیشه خود نمایی است
تحسین به شست[1] هلاک گردید — زین بعد[2] تخلص فدایی است

۲۷۳. تذروی

ابهری، که همشیر زاده طوسی، است. به هند آمده عاشقی ها کرده. منه :

در بیشهٔ صبح، آتش افتاد — خاکستر شام، رفت برباد

•

تیر مژگان توام، در سر عمری، آمد به یاد — چون به خود باز آمدم، صد رخنه در دل داشتم

•

ای داده ز روی لطف، داد همه کس — حاصل ز تو، مقصود و مراد همه کس
صبح است دلم، به اعتقاد کرمت — ای بر کرم تو، اعتماد همه کس

۲۷۴. ترابی

کرمانی را است :

دوش از رخت ای دلبر پاکیزه خصال — شد قامتم از بار غم هجر تو دال
در بادیهٔ فراق، چندان گشتم — کز هم رهیم، آبله زد پای خیال

۲۷۵. ترخانی

گوید :

دل تنگ بود، از آن لب خندان، نشسته ایم — مانند غنچه، سر به گریبان نشسته ایم
چون دست ما، به دامن وصلت، نمی رسد — پای طلب کشیده به دامان نشسته ایم

۲۷۶. ترکمان

یعنی میرزا محمد قلی، که اصلش از شیراز و مولدش هند. در زمان اورنگ زیب عالمگیر است :

۱- صبا (ص ۸۲) : ز شست
۲- من بعد

به شراب حسنت قسمت ز ازل شد است ما را — خط جام باده باشد، خط سر نوشت ما را

۴۲۷. تسلی

یعنی میرزای ابراهیم (شیرازی)، که به هند آمده و به خدمت حکیم مسیح الزمان «الهی» بسر می کرده. منه:

شاید که گفتگوی تو باشد در آن جهان — هر قصه که هست بسه عالم شنیدنی است

•

با آنکه ز مهر او به خویشم کین است — به شکست دل مرا که، این آیین است
می خواهمش از چه یار بی درد آن است — صبر، از چه به تلخی گذرد، شیرین است

۴۲۸. تسلیم

افغانی است قصوری لکهنوی. منه:

بیا یک دم، ای همنشین! باش همدم — که این دم، دم واپسین می نماید
دهد وصل اگر هست، من زنده مانم — نه آن می نماید، نه این می نماید

•

آنکه با من دشمن و با خلق گرم دوستی است — دوستی او، مرا با خلق، دشمن می کند

•

دیوانه وار بس تو، به شبهای بی کسی — ما را به غیر خویش، به کس گفتگو نبود

•

روز محشر شد و فردای قیامت آمد — ای شب هجر! ترا هم سحری خواهد بود

•

کشید پرده چو از من، به روی خویش، از ناز — ز روی کار من بی قرار، پرده کشید

•

تا به کی سوی دیگران نگری — سوی من هم نگاه باید کرد
گر همین است درد، ای تسلیم! — مانعی نیست، آه! باید کرد

•

امروز یار تنگ به آن کوچه می روم — لرزان و بی قرار، که ببینم چه می شود

•

بی قرار تو، درماند، جان و دل تسلیم — قبول کن تو سر لطف، گر همین دارد

•

بوالهوس لیلی مرا دید و بگفتا، افسوس! — کس ندیدم که شفا یافت ز بیماری دل

دور از آن آستان ، چه می پرسی ؟ — آستین است دیدهٔ تر ما

به عالمی که ، دل هر یکی غمی دارد — در آن دل که غم نیست ، عالمی دارد

عجب بگذاشت آن مهر از لب اظهار بر گیرم — ...آن چه در دل بود شب های که من بودم

۲۷۹. تسلیم

یعنی میرزا محمد هاشم شیرازی، که در زمان اورنگ‌زیب عالم‌گیر در هند بوده . منه :

غریب کوی توام ، با وطن چه کار مرا — سپرده ام به تو خود را ، به من چه ، کار مرا

آهی ز غم تو در جگر نیست — آه ! از دل ما ، ترا خبر نیست

چه شود گر به تماشا قفسی رنجه کنی — حسرت چند ، به صد خون دل اندوخته ام

تسلیم ! ما غلام کسی ، کو هزار بار — ما را ، ز ما خریده و آزاد کرده است

۲۸۰. تشبیهی

یعنی میرزا علی اکبر کاشی، که با حسن صورت به لباس فقر به هندوستان آمده در گورستان می گذرانید . منه :

مستی و خون دل اهل وفا ، می ریزی — جام خود می شکنی ! بادهٔ ما ، می ریزی

تو هر رنگی که، خواهی جامه می پوش — که من آن جلوهٔ قد می شناسم۱

نمی آید حیات ، تا دم دمساز ما باشد — خیال بی وفایان، همچو ایشان، بی وفا باشد

ز بس کز دهن او بی‌خودی سر می زند از من — تماشاگه، خلقی می شوم وقت تماشایش

بی دل گلی طعن رسوایی زدم عمری کجا است — تا درین رسوایی از من انتقام خود کشد

۱- مشهور به این قرار است :

به هر رنگی که، خواهی، جامه می پوش — من انداز قدت را می شناسم

بیر زیارت آمده، بر تربت شهیدان | یا رب! دگر چه دارد؟ یا آرمیده چند

به سگ یار، اگر نسبت اظهار کنم | این جفایی است که، نسبت به سگ یار کنم

الغیرت ای محتسب! چه گریم که در آن کوه تنها | پس آسایش او، راه فغانسم بستی

کف پا، به هر زمینی که رسد، تو نازنین را | به لب خیال بوسم، همه عمر، آن زمین را

مست آن چنان خرابی است که گوید به روز حشر: | من کیستم؟ شما چه کسانید؟ و این چه جا است؟

۳۸۱. تنظیم

یعنی ملا محمد تقی، که مولدش قصبه بارفروش مازندران بوده، و از معاصرین واله داغستانی است. منه:

آسان نیامده است، به کف، دامن وصال | از جان گذشته ام که، به جانان رسیده ام

۳۸۲. تقی

اردستانی را است:

گل بود، که سر زلف ترا، چنگ زدستم | صد بوسه، بر آن لبان گل رنگ زدستم
پیمانه پرهیز جان سنگین دل را | در شیشه کم پیش تو، بر سنگ زدستم

۳۸۳. تقی

یعنی میر شاه اصفهانی، که به هندوستان آمده در دولت ابراهیم قطب شاهی وکیل الدوله دکنی بوده. منه:

لطف با غیر خانی دارد | جور با ما نهانی دارد
گوش بر حرف مدعی، تا چند | هر که بینی حکایتی دارد

۳۸۴. تقی

یعنی آقا تقی ابن آقا ملک معروف اصفهانی، که در عهد جهانگیری به هند آمده در خدمت شاهزاده پرویز بسر می کرده. منه:

این برگ گل، از پی دسته گیاه کیست؟ | وان خط نو دمیده، به خط سیاه کیست؟

بی جرم، عذر جرم نه گفتن گناه من — با صد گنه قصاص نه کردن، گناه کیست؟

۲۸۵. تقی

نیشاپوری، که با مولانا نظیری در هند بسر می کرده. منه:

تنگ آیدش که، بار نشیند به شاخ گل — مرغی که، در هوای تو، از آشیان گذشت

۲۸۶. تقی

از سادات همدانی، در ملازمان جهانگیری بوده. منه:

به کویت گر هجوم بوالهوس بینم نه رنجم — که گلشن، گر ز بلبل پر شود، گل پاک دامان است

ای باد صبا! به کوی آن بدخو را — زنهار مجنبان میان گیسو را

کاندر سر مو، دل است، با کوه الم — کی طاقت بار کوه باشد مو را

۲۸۷. تقی

یعنی میرزا تقی ابن خواجه قاسم سمنانی خراسانی، که در خدمت شاهزاده خرم می بوده. در یک هزار و سی و پنج (۱۰۳۵ ه) کشته گشته. منه،

حرفی ز مدعا نه شنیدیم، صبح شد — بیهوده، شمع حرفش، به افسانه سوختیم

یادم نمی کنند فراموشکار چند — پنهان نشسته در دل من آشکار چند

۲۸۸. تقی

یعنی تقی الدین محمد، معروف به «تقی اوحدی» گاذرونی. که از سادات حسینی و از اولاد شیخ اوحدی «وفائی» بلیانی است. در یک هزار و یک صد و پنج (۱۱۰۵ ه)[1] به هندوستان آمده دو تذکره موسوم به «عرفات»[2] و «کعبهٔ عرفان»[3] یادگار گذاشته. منه:

به وی، که ترا نیست، چنان دل بستم — که به تیغ اجلم، از تو جدا نتوان کرد

صد گره در دلم، از حسرت پیکان تو بود — سست شستی و نه سخت کمان دگرم

۱ در سال ۱۰۱۵ه به لاهور رسید.

۲ «عرفات العاشقین» در آگره در سال ۱۰۲۴ه به پایان رسید.

۳ این ملخص «عرفات» در سال ۱۰۳۶ه در گجرات به پایان رسید.

به روز عید، هر شاه و گدا، گم می کند خود را • تو رفتی بر سمند ناز و من از خویشتن رفتم

۳۹۱. تمکین

یعنی سید رضا، که مولدش در یک هزار و صد و نه (۱۱۰۹ ه) ۱ قصبه بم است. به هندوستان آمده در دهلی درگذشت:

صبح محشر شد از افسانهٔ تمکین بیدار • می کشد دامن مژگان ترا خواب هنوز

سینه ام خاموش افتادست، خاموشم گذار • می کشد آزرده یادت، فراموشم گذار

۳۹۲. تمنا

یعنی میرزا ابو الحسن، که اصلش از سادات دشت غیب شیراز و خود معاصر شاه سلیمان و شاه سلطان حسین صفوی بوده. منه.

حیات جاودان بخشند به عاشق، چشم شهلایش • ز رفتن باز دارد عمر را، مژگان گیرایش

کبوتری به قفس بود و شب به ناله در آمد • دل اسیر به یاد آمدم ببین چه کشیدم

۳۹۳. تنها

یعنی حکیم سعید قمی ابن حکیم محمد باقر، که از اطبای خاص شاه عباس ثانی بوده. منه:

اداهای ترا، ای مایهٔ طناز! می دانم • معمایی است خاموشی به اسم ناز می دانم

رو چه در آیینه، آن آیینه رو، به نماید • او در آیینه، و آیینه در او به نماید

شهید عشق دل سوزی و یار خود، نمی خواهد • که شمع کشته (را کس) بر مزار خود نمی خواهد

همچو نو دولت، که جا یابد، در اوج اعتبار • خون عاشق، خود نمایی می کند، بر گردنش

امروز بس مضطربم، بی سببی نیست • گر یار به سر وقت من آید، عجبی نیست

طفل من، رسم دل آزاری، نمی داند هنوز • غنچهٔ گل را، به جای سنگ، بر دیوانه ریخت

۱ ولادت در سال ۱۰۸۵ه است (صبح گلشن ص ۹۰)

— ث —

۳۹۶. ثابت

یعنی میرزا فخر الـدین تفرشی، که از تلامـذهٔ میرزا طاهر وحیـد بوده.

او را است :

چاره، مرگ است اگر کار به ناکس افتد — مشکل آن است که، کارم به کسی افتاده است

۳۹۷. ثابت

یعنی میر محمد افضل الهآبادی، در یک هزار و یک صد و پنجاه و یک (۱۱۵۱ ه) وفات یافته . منه:

مست به، گر برد از کوی تو ام، سوی بهشت — پرسم از حور که: آن سایهٔ دیوار کجا است

•

قسم به مصحف گل، عندلیب باغ تو ام — به برگ شمع، که پروانهٔ چراغ تو ام

•

عکس رخ تو، آینه را رو نمی دهـد — تسکین خاطرش، به چه صورت کند کسی

•

قلقل جامـه، آشنایم سوخت — آسمانی است این بلا چـه کنم

نی و پیاله، بوسه می زند به لبش — من بی برگ و بی نوا چـه کنم

۲۹۸. ثاقب

یعنی میر مفاخر حسین سرهندی، که میر محمد زمان راسخ برادر زادهٔ او است:

غبار بوده نه منیسه سه سها آفتابش را | که شوخی های رنگ، از رخ بر اندازد نقابش را

عکس چشم سرمه آلودم، درین برگشتگی | شام غربت، می برم با خویش، هر جا می روم

۲۹۹. ثانی

یعنی شاه عباس ثانی، ابن سلطان محمد صفی، ابن محمد باقر میرزای مشهور به صفی میرزا، این شاه عباس ماضی که در شب جمعه صفر یک هزار و پنجاه و دو (۱۰۵۲ ﻫ) بر سریر سلطنت نشسته و در یک هزار و یک صد و نود و یک (۱۱۹۱ﻫ) به قصداً[1] هندوستان از اصفهان حرکت کرده در قریهٔ ماهان من توابع (کرمان)[2] رسیده به روضهٔ رضوان رفت. منه:

... از شرم نتواند به روی گل، نگه کردن | که رخت غنچه وا کرد است و نتوانست نه کردن

هر کس برای خود سر زلفی گرفته، حیف | زنجیر از آن کم است، که دیوانه پر شده است

از هجر تو ام، دو دیده خون می گردد | احوال دلم ببین، تو، زبون می گردد
ای دوست! اگر ترا به بیند ثانی | بر گرد سرت، به بین که، چون می گردد

۳۰۰. ثابت

یعنی میر محمد عظیم، ابن میر محمد افضل، که مولدش در یک هزار و یک صد و بیست و دو هجری (۱۱۲۲) الهآباد است. منه:

قاصدی، هرگه به سوی یار، رخصت می کنم | سایه سان با او، ز بی صبری رفاقت می کنم

ستم خوب است اگر با او بود لطف نهانی هم | جفا از حد گذشت امروز لختی مهربانی هم

۱- به نیت تسخیر ملک هند از اصفهان نهضت نموده (عل حسز ص ۹۹)
۲- در اصل: دامغان

(ج)

۳۰۵. جاروبی

هروی[۱]، که جاروب‌کش آستانهٔ خواجه عبدالله انصاری بوده. منه:

ای صبا امشب از سر بالین من برو   یک شب چه شد؟ به روی تو ام گر سحر بود؟

۳۰۶. جامی[۲]

ولد شاه قلی خان از اکبرآباد حوالی بغداد بوده. منه:

من آن [illegible] که به فاصله دهم لذائذ خویش   که سازدش ز پی مدعا، بهانهٔ خویش

۳۰۷. جامی

یعنی مولانا نور الدین عبد الرحمان، ابن مولانا نظام الدین احمد[۴] ... ... و مولدش بیست و سوم شعبان هشت صد و هفده (۸۱۷ ه) که در (خرجرد) حوالی جام است، در اوایل عمر به کمالات صوری و معنوی پرداخته

۱- [illegible] (صبا ص ۱۲۹)
۲- [illegible] (صبا)
۳- ظاهر خلف شاه قلی کرد است که از حوالی بغداد بوده (آذر ۱۵ — صحف ۱۱۰) در این تذکره از اشتباه جامی ثبت شده است.
۴- نسخهٔ سامی: مولانا [illegible] است از محلهٔ دردشت اصفهان، و بنا بر حوادث زمان از آن جا به خراسان افتاده و در قصبه خرجرد جام متاهل شده. ([illegible])

علم سربلندی برافراخته. از مریدان شیخ سعدالدین کاشغری نقشبندی و در عهد سلطان ابوسعید گورگانی و سلطان حسین میرزا بایقرا بوده، و آخرها در شهور تسعه و تسعین و ثمان مایة (۸۹۹ هـ)[1] درگذشت. منه :

آن که از حلقهٔ زر، گوش گران است او را — چه غم، از نالهٔ خونین جگران است او را

•

ریزم ز مژه کوکب، بی ماه رخت، شبها — تاریک شبی دارم، با این همه کوکب ها

•

رحمی بده خدایا! آن سنگ دل جوان را — یا طاقتی و صبری، این پیر ناتوان را
گر خشک شد گیاهی در خشک سال هجران — پژمردگی مبادا آن تازه ارغوان را
جامی ز عشق خوبان، گر گفت: توبه‌کردم — این نکته بشنو از من، زنهار مشنو آن را

•

بهٔ عمری، کشتنت گفتی، و من می میرم — هر دم از غم، که مبادا نه کند عمر وفا

•

گر به تیغ تو جدا شد سرم از تن، چه غم است — غم از آن است که، از تیغ تو افتاد جدا

•

گر به خون غلطم، چه باک او را ؟ ، طفل خورد سال — رقص داند، اضطراب مرغ بسمل کرده را

•

ای در ابرو گره افکنده! چه حال است ترا — گویی، از صحبت احباب ملال است ترا

•

دو هفته شد که ندیدم مه دو هفتهٔ خود را — کجا روم؟ به که گویم؟ غم نهفتهٔ خود را

•

گرچه هر روزی، ز صد ره، کم نمی بینم ترا — خون همه گریم مگر، یک دم نمی بینم ترا

•

... از درد تنهایی رقیب — پیش تنها ماندگان ، تنها بیا

•

دشنامی از زبانت، باشد مراد جامی — یا از زبان آنکس، کوگوید از زبانت

•

به جانبی سفر، آن ترک تند خو رفتست — خبر دهند مرا کز، کدام سو رفتست
به گردش ارچه رسیدن نمی توان، باری — کشم به دیده غبار رهی، که او رفتست

•

زیستنم بی تو، میسر مباد — بی تو اگر زیستنم آرزو است
ساقی و می هست و شب ماهتاب — در بغلم گل بدنم آرزو است

۱- حبیب السیر : روز جمعه هیجدهم محرم‌الحرام ثمان و تسعین و ثمان مائة (۸۹۸ هـ)

نکهت گل را چه کنم، ای نسیم　　بوی از آن پیرهنم آرزو است
توبه ز می کردم و آمد بهار　　حالی توبه شکنم آرزو است

عیادت می کنی بیمار خود را　　مرا این آرزو بیمار کرده است

چه غم به او دل را که، خراب او است کارم　　به چه کار آید او را، چو به کار من نیاید

بر من از مردن تو، هر چند که، بیداد رود　　چون رخ خوب تو بینم، همه از یاد رود
دل، به آن غمزهٔ خون ریز، کشد جامی را　　صید را چون اجل آید، سوی صیاد رود

قاتلیا طمع ترا از گله چون رنجانم　　هر چه کردی بگذشت، آن چه کنی هم گذرد

بر دل هر گشت ولی، کان ماه را منزل کجا است　　من ز غیرت سوختم، کین خانه پرسیدن چه بود
جامیا آخر زبان جوان، بازیچهٔ طفلان شدی　　خود بگو، پروانه سر، این عشق ورزیدن چه بود

من نه آنم که کسی پیش تو گویم سخنم　　بهر تسکین دل من سخنی می گویند

من و خیال تو تنها و کنج خانهٔ خویش　　سرود بی خودی و آه عاشقانهٔ خویش

ای که، بر زاری دل، می کنی انکار، به　　گوش بر سینهٔ من نه، بشنو زاری دل

پیمای راحه ز آستین آن گه که خواهی بسملم　　چون خواهیم خون ریختن باری به دست آور دلم

شبیه عشق را جز من، کسی ماتم نمی دارد　　که خواهد ماتم من داشتن، روزی که من میرم

گر چه، بر دل ز غم عشق تو، باری دارم　　لله الحمد که، باری چو تو یاری دارم

غیرتم بر تو چنان است که، گر دست دهد　　نگذارم که در آیی، به خیال دگران

چون نیست بخت آن که، من یک دم شوم همراه تو　　با دیگران میگو سخن، تا بشنوم آواز تو

کنجشک ضعیف تو ام، ای مایهٔ ناز　　افتاده به دام تو، به صد عجز و نیاز
هر چند به پا گشادیم رشته دراز　　چون رشته به دست تست، می آیم باز

۴۰۸. جانی

گوید:

اگر به یار من، از من، کسی دعا برساند دعا کنم که: خدایش به مدعا برساند

۴۰۹. جانی

بخاری که مقلد[1] هزال بوده. منه:

چون گرد باد، جای هرگز گذر نکردم کز دست فرقت تو، خاک بسر نکردم

در هیچ جا نه کردم، دور از غم تو، منزل کز گریه آن زمین را، صد بار تر نکردم

۴۱۰. جانی

هم عصر سلطان همایون، که ترکیب بندی در هجو شاه محمد... ازو یادگار است. از آن جناب است:

شاعر شاه همایونم و خاک درگاه می زند کوکب شاعریم، طعنه به ماه

خسرو شعرم و اشعار خوشم خیل و سپاه دهدم از قصبه زلی جور و نه جرم و نه گناه

•

وای آن کس که به خیل شعرا بستیزد هر که با ما بستیزد به خدا بستیزد

۴۱۱. جاوید

یعنی ملا علی قاضی مازندرانی بوده، در یک هزار و هفتاد هجری (۱۰۷۰) وفات یافته. منه:

بر مزارم کاشکی بعد از هلاکم بگذرد گر ز خونم نگذرد باری به خاکم بگذرد

۴۱۲. جاهی

یعنی سلطان امیر میرزا، ابن بهرام میرزای صفوی، که به روز یکشنبه چهار دهم ذی‌الحجه نه صد و هشتاد و پنج هجری (۹۸۵) به حکم شاهزاده اسماعیل ثانی، ابن شاه طهماسب ماضی صفوی با شهزادگان دگر شهید شد. منه:

۱- تذکرهٔ حسینی (۸۷) مقلد بخارای به سه رفته قرطن ورزیده.

گفتی که، چرا جاهی مسکین شده ای خاموش — زو پرس که، شاید سخنی داشته باشد

•

شنیدم که چشم تو دارد گزندی — همانان که افتاد بر دردمندی
چرا بسته ای چشم بیمار خود را — که بیمار، حاجت ندارد به بندی

•

نه بیماری که، چشمش، رسم عیاری نمی داند — نماید آن چنان خود را که، بیماری نمی داند

•

جاهی از لعل لبش بوسه مخواه — تو کجا؟ این طمع خام کجا؟

•

گر صد جفا کشم ز سر مشک بوی تو — حاشا که آورم سر موی به روی تو

•

بعد از هزار شب که به وصلش رسیده — جاهی غنیمت است ازو بر مدار چشم

•

کردی چو قدم رنجه به ویرانهٔ جاهی — شد رشک پری خانهٔ چین، خانهٔ جاهی

•

چه قلت است، ندانم جفای عشق ترا — که دم به دم به تو افزون شود محبت من
نه رفته است ز خاطر مرا حقوق هست — اگر ز یاد تو رفته است حق خدمت من

•

کرده ام ای چو خورشید ترا، نسبت به ماه — مه کجا؟ رویت کجا؟ بسیار دور افتاده ام

•

با آن که جان رسید به لب، از جفای تو — پیش کسی ز دست تو آهی نه کرده ام

•

یار آمد به سرت، در دم مردن جاهی — دهن بگشای، اگر طاقت دیدن داری

•

به ناز، کشتن اهل نیاز، خوی دارد — به زهر چشم تنگ کردنی که او دارد
به بین نهایت شوقم که، هر کرا بینم — دلم تپد که، مگر نسخهٔ ازو دارد

•

آسودم با صد امید، اما نمی دانم که باز — صحبت ما و تو، ای به صبا چون خواهد گذشت

•

تا کی از وعدهٔ وصلم دهی از تازه فریب — این سخن را به کسی گو که ترا نشناسد

•

هرگه به زبانم گذرد نام جدایی — بیخودم از هیبت ایام جدایی

بیرون نه رود ز دم مرگ، از دل عاشق — لطفی که، کند یاد به هنگام جدایی

•

از غم و محنت من، هم نفسی، کرد سؤال — دل، کشیده است دم هجر تو، آهی، که مپرس

•

گیرم که فلک همدم و دمساز آید — هنگام نشاط و طرب و ناز آید
یاران موافق، ز کجا جمع شوند — وین عمر گذشته ز کجا باز آید

•

دست کسی به دامن وصلش نمی رسد — ورنه کرا که نیست به دل آرزوی او

•

ای ترا غمزه به خون ریز نهانی مشتاق — دل به وصل تو به صد دل نگرانی مشتاق

•

آنانکه دلت به دشمنی تیغ افراخت — دل دامن دوستیت از کف نه گذاشت
وین دوستی دگر، که صد دشمن را — از بهر دل تو، دوست می باید داشت

•

هنگام تکلم، آن بت حور لقا — پیوسته ز دشنام بود روح فزا
فرق است، بسی از لب او، تا به مسیح — کین زنده، به دشنام کند، آن به دعا

۴۱۳ جباری

نیشاپوری، که از شعرای آل سامان بوده. منه:

می بینی آن دو زلف که بادش همی برد — گویی، که عاشق است که هیچش قرار نیست
با آنکه دست حاجت سالار کشور است — از دور می نماید کامروز بار نیست

۴۱۴ جبلی

یعنی عبدالواسع غرجستانی، که مداح سلطان سنجر و بهرام شاه ابن سلطان مسعود بوده. از او است:

... رنگ رویت، حبشی است رنگ مویت — به میان این دو کشور تو کجا مقام داری
حبشی سفید نبود ... نمک ندارد — تو سفیدی و مه من نمک تمام داری

•

هر مذهب عاشقان قرار دگر است — در سر، می عشق را، خمار دگر است
هر علم، که در مدرسه حاصل کردیم — کار دگر است، عشق کار دگر است

۳۱۵ جدایی

از شعرای ساوجی یا علمای ری بوده . از او است :

به پیش شمع، گر پروانه سوزد، نیست دشوارش / چه باک از سوختن آن را که، بر بالین بود یارش

•

ربود صبر ز دل، جان ز تن، جدایی را / جدایی تو چها کرد، با جدایی تو

•

ای پیک خوش خبر که، به پایان برهنهٔ / معلوم می شود که، ز جای رسیدهٔ
بگذار، تا به چشم تو چشم، آشنا کنم / کان روی دلفریب، به این چشم دیدهٔ

•

گیرم که، توبه از می گلگون کند کسی / با آن دو لعل توبه شکن، چون کند کسی

۳۱۶ جدایی

نامش شیر چاکر خان نادرالملک، که از مصوران اکبری بوده. منه:

دلم که، رشتهٔ زلف تو رشتهٔ جان، گفت / از آن مرنج که، دیوانهٔ پریشان گفت

۳۱۷ جذبه

یعنی آقا مومن کاشی، که از اطبای معروف بوده. منه :

در مصر دلم، یوسفی آسوده، که هرگز / یعقوب ندیده است و زلیخا نه شنیده است

۳۱۸ جذبی

ابن شاه علی خان، که از امرای شاه طهماسپ ماضی صفوی است :

گر نه ای روز جزا وعدهٔ دیدار دهی / مرده خاک شهید تو تحمل نه کند

۳۱۹ جذبی

خوانساری، از سادات و کلانتران آن جا بوده . منه :

ز عظمت جان نخواهم برد، معلوم است از قامت / بکش یاری به هر نوعی که، خواهد چشم غمازت

•

جز درد تو در جهان ندیدیم / یاری که، دل به او توان بست

۴۲۰ جرأت

یعنی نجف قلی، که از معاصرین سرخوش بوده . منه :

انجم افروز شب، از نالهٔ جانکاه من است   آسمان کاغذ آتش زده، از آه من است

۴۲۱ جرأت

یعنی ملا ظفر، که سیاحت بسیار کرده بود، و هر که از مولدش می پرسید به شهر دیگر نشان می‌داد . گویند: اشتها به غایتی داشته که شبی در اصفهان بعد فراغ از اکل طعام، سه صد بیضهٔ مرغ در یک شب خورده بود . منه:

ساقی است معتزه کار با ما   آیا چه کند بهار با ما
امروزی نیست، از قدیم است   نا سازی روزگار با ما

۴۲۲ جزوی

چغتائی، که در اصفهان نشو و نما یافته . منه :

عاشق و بدنام اگر گشتم، دلم باری خوش است   عاشقی بدنامی دارد، ولی، کار خوش است

۴۲۳ جسمی

همدانی که در عهد اکبری و جهانگیری وارد هند بوده . منه :

ندانم، با که در حرفی، که از خلوت سرای دل   به گوشم، گفتگوی مردم بیگانه می آید

•

توان شناخت ، غبار وجود عاشق را   که بی خودانه شد، پس دلاله برخیزد

•

خس و خاشاک ما، کی تاب آن برق نگه دارد   خدا زین برق، خرمن های گردون را نگه دارد

•

به گریه زادم و با گریه از جهان رفتم   درین خرابه چنان کامدم چنان رفتم
به لوح تربت خود، پیش از آن که، کشته شوم   نوشتم آن که، به صد حسرت از جهان رفتم

•

جگر شگافد و دل سوزد و روان کاهد   نمود باشد، از آن می که، در ایاغ من است

۴۲۴ جعفر بیگ

برادر محمد مومن خان وزیر اعلی، که از اعاظم اویماق بیکدلی بوده ،

نشان یافتن به هزار مشهور است — نخواند نامهٔ ما را، چو پاره پاره کند

میا در خاطرش، ای رحم! رنجم را مکن ضایع — که خونها می خورم تا، بر سر بیداد می آید

کس ز خون حریفان خود، شراب نخورد — به رفیقی که تو، خون می خوری، کس آب نخورد

به نگاهی، همه احوال نهان می دانند — چشم بد دور ز چشمی که، زبان می داند

هر کس که نشست با تو — بسیار به روز ما نشیند
جعفر ره کوی یار دانست — مشکل که دگر ز پا نشیند

با باد صبا، بوی کسی هست که، یعقوب — چشمی که ندارد به ره قافله دارد

ز بدگمانی او، یافتم که، عاشق را — به جور تا نکشد، ترک امتحان نکند

بلبل وقت سحر، گشت هم آواز، به من — ناله کرد، که نگذاشت در باز، به من

به فرق آن، چه آن جا، دهد فرهاد — مرا این جا، قلم از دست افتاد

۴۲۶ جعفر

ماوراء النهری، که متولد مشهد رضوی بوده. منه :

امشب که شمع چهره را، از تاب می، افروختی — رحمی نکردی بر من و پروانه وارم سوختی

۴۲۷ جعفر

از سادات کاشان و معاصرین شاه عباس ماضی است. منه :

عشقم همه رند بوالهوس می دانند — میخواره و مستم و همه کس می دانند
گویند، مخور می که عذا گیر شوی — حق را مگر این قوم، عسس می دانند

هر روز، پی گلاب می گردیدم — پژمرده گل، بر سر آتش دیدم
گفتم که: چه کرده که می سوزانت — گفتا کـه: درین باغ دمی خندیدم

۴۲۸ جعفر

از سادات مشهدی است. منه :

در کوی او، صبا چو رساند پیام ما ● مهر از غبار غم، که کند؟ احترام ما

ننالم آن گل خودرو، چه رنگ و بو دارد ● که مرغ هر چمنی، گفتگوی او دارد

باز آمدم که، سجدهٔ آن خاک پا کنم ● گر طاعتی، قضا شده باشد، ادا کنم

جنون دارد من سرگشته را در کوه و هامون ● که هر سنگ است فرهادی و هر خاری است مجنونی

۴۲۲ جلال

یعنی جلال جعفر فراهانی، که مثنوی در جواب «مخزن الاسرار» نظامی گفته و این حکایت از آن جا است:

برزگری داشت یکی تازه باغ / لاله درخشنده درو، چون چراغ
نرگس سرمست به طرف چمن / عربده کن، با سمن و یاسمن
بر سر هر شاخ سرایندهٔ / عقل بری، هوش ربایندهٔ
صاحب بستان، چو یکی زنده پیل / از هوس، اندر بغل آورد بیل
آب روان کرد به هر گوشهٔ / توشهٔ جان داد به هر خوشهٔ
کرد گذر بر طرف میوه زار / دید یکی مرغک دیوانه وار
چنگل و منقار کشیده دراز / هر چه همی دید همی کند باز
برزگر از کینه، چنان بر فروخت / کآتش خشمش، همه عالم بسوخت
دانه بر افشاند و تله بر نهاد / مرغک غافل، به تله در فتاد
مرد چو دیوی، ز کمین‌گه، بجست / زد دو سه گامی، به سرش بر نشست
تله بر افکند و بر آورد تیغ / تا ببرد گردن او بی دریغ
مرغک بی جان بنالید زار / گفت: جوان مرد به جان زینهار
دست، ز خون ریختن من، بدار / تا سه نصیحت دهمت یادگار
پند نخست آن که، محال از سخن / هر که بگوید به تو، باور مکن
پند دوم آن که، ز غم در گذر / مال چو از دست شدت، غم مخور
پند سوم آن که، مبر آبروی / وز پی چیزی که نیابی، مپوی
گوش کن اکنون، که برآی، ز رنج / این سه نصیحت که به است از سه گنج
مرد جهان کرم آباد کرد / وز پی آزادیش آزاد کرد
مرغک دانا، ز کف باغبان / جست چو تیری، که جهد از کمان
بر سر شاخی شد و آغاز کرد / درد دل برد و دگر ساز کرد

گفتم: قدم رنجه کن از بهر عیادت / مردیم، و کسی را پی ماتم نفرستاد

گفتم که، با تو حال بگویم، ترا چه غم / تو درد دل شنیدهٔ، اما نچشیدهٔ

عمرم همه در آرزوی روی تو بگذشت / آشفتگی حال من از موی تو بگذشت

افسوس بدین نیست که، بگذشت مرا عمر / افسوس بدان است که، بی روی تو بگذشت

گویند، که ماه روزه نزدیک رسید / من بعد، به گرد باده، نتوان گردید

در آخر شعبان بخورم چندان می / کاندر رمضان مست بخسبم تا عید

۴۳۵ جلال

یعنی خواجه جلال الدین که از اطبای شاه محمود و شاه شجاع بوده. منه:

ز آسمان شریف تو گر، قدم دور / گمان مبر که، درین کارم اختیاری بود

جلال رفت، ترا بعد ازین شود معلوم / که آن شکستهٔ مسکین، چگونه یاری بود

۴۳۶ جلال

یعنی ملا جلال الدین محمد دوانی، که تاریخ وفاتش «نادر العصر و اعلم العلماء» یافته اند:

ای مصحف آیات الهی، رویت / وی سلسلهٔ اهل ولایت، مویت

سرچشمهٔ زندگی، لب دلجویت / محراب نماز عارفان، ابرویت

از مهر علی که یافته ایمان / عاشق همه دم نقش کند بر دل و جان

این نکتهٔ طرفه بین که، ارباب کمال / یابند ز حسنات عاشق ایمان

۴۳۷ جلال

یعنی شیخ جلال هروی، که ملتی با (سلاطین) اوزبکیه بسر برده. منه:

ماتم و غم عشق و سر کوی ملامت / گم کرده ز بی خویشتنی راه سلامت

شهریست پر از فتنه و راهیست پر آشوب / نی رهنه سفر کردن و نی رای اقامت

رفتی و مپندار که، دست از تو بدارم　　دست من و دامان تو، تا روز قیامت

۴۲۸ جلال

یعنی جلال الدین سیستانی که از ملازمان شاه عباس ماضی بوده. منه:

صد رخنه، در دلم، ز خدنگ نظر کنند　　تا راه آرزو، بـه دلم بیشتر کنند

۴۲۹ جلال

سیستانی، که پدر ملا احول است. منه:

دل دارم که، مهر از مهر ورزیدن نمی داند　　کشد هر چند آزار از تو، رنجیدن نمی داند
سراپا زخم کاری خورده از شمشیر بیدادت　　بنازم طاقت دل را که، نالیدن نمی داند
جلالا چون کنم با طفل بد خویی که، می رنجید　　ز من هر لحظه و تقریب رنجیدن نمی داند

۴۳۰ جلال

یعنی جلال گور اصفهانی که از اقربای روز بهان صبری و خوش نویسان آن عصر بود. به هند آمده در یک هزار (۱۰۰۰ ه) درگذشت:

چراغ افروز بزم عشرتم، شـد آتشین روی　　که هر پنهان نگاهش، آتش صد خرمن است امشب

۴۳۱ جلال

یعنی جلال الدین، ابن محمد نصیر، که مداح ملک قطب الدین هندی بوده. منه.

ای لطف تو، در خامهٔ تقـدیر هنوز　　حسنت نشده تمام تصویر هنوز
خون دل ما مخور که، صد خون کردی　　تا تشنهٔ لب چو شکر از شیر هنوز

۴۳۲ جلالی

که از شعرای سلطان حسین میرزا بوده. منه:

فراقش تا تسلی آنچه کمی دردمندان را　　بر انگشت تو می‌خواهم که بندم رشتهٔ جان را
مکن آلوده از پیراهن، آن اندام نازک را　　که از دست تو بر تن چاک خواهم زد گریبان را

از یار دور مانده ام و از وطن جدا — کس از دیار و یار، مبادا چو من جدا
بهتر ز زندگی است جلالی هلاک من — زینسان که، یار دارد از خویشتن جدا

۳۳۳ جلالی

یعنی خواجه جلال الدین محمد اردستانی است. منه:

با عکس آینهٔ دل را، مقابل داشتم — در مقابل صورتی دیدم که، در دل داشتم
زاهد برو که، هست مرا با بتان شهر — آن حالتی که، هست ترا با عصای خویش

۳۳۴ جلالی

یعنی مولانای جلال هندی، که از شعرای همایونی بوده. منه:

زاهد، ز جام و بادهٔ لعل تو، مست شد — روی تو دید، عاشق و آتش پرست شد

۳۳۵ جم

یعنی میر عبدالکریم معموری، که از امرای جهانگیری بوده، و در یک هزار و سی و دو (۱۰۳۲ ه) فوت شد. منه:

من مصیبت زده ام، لاله چرا پژمرده است؟ — باغ را حادثه هست، مگر گل مرده است

۳۳۶ جام جم

یعنی محمد شریف مشهدی، که به هند آمده و از ندمای نواب آصف خان جعفر امرای شاهجهانی گشته. منه:

ز آه خویش ای جم! بر فروزان مشعل امشب — بیابان بس خطرناک است، و راه کاروان گم شد
صد گریه کردم و تو نکردی تبسمی — یک ناله کرد بلبل و گل در چمن شکفت

۳۳۷ جمال

یعنی خواجه جمال الدین اردکانی، ابن خواجه شهاب الدین، که مداح سلطان قزل ارسلان بوده. منه:

نگر که شوکت سلطان گل رسید از راه — که ساکنان چمن را فزوده رونق و جاه
نسیم صبح، که مشاطهٔ ریاحین است — چو از قدوم عروسان باغ، شد آگاه
گرفت گردن شاخ از شکوفه در زیور — نشانده روی زمین از بنفشه در دیباه
به چشم عبرتی، صنع خدا به بین و بگو — زهی صنایع او، لا اله الا الله

۴۴۸. جمال

یعنی میر جمال‌الدین گاذرونی. منه:

وصل تو داد وعده به فردا، ولی مرا — از شوق وعده، صبر به فردا نمی‌رسد

•

گفتم که: دلم را، ز چه، ناخوش داری، — چون زلف خودم، چرا مشوش داری
گفتا: تو چرا خیال ما را، شب و روز — از دیده و دل، در آب و آتش داری

۴۴۹. جمال

یعنی خواجه عبدالرزاق جمال‌الدین، ابن کمال‌الدین عبدالرزاق است، و با خاقانی شروانی و مجیر بیلقانی مشاعرات کرده. منه:

بر نرگس تو رفتم، به هزار لابه گفتم: — دل مرده باز پس ده، که دل دگر ندارم
سوی زلف کرد اشارت که: بجو هم‌کمندش — مگر این نهفته باشد، من از این خبر ندارم

•

آن سنبل پشت پا، ز تابش نگرید — وان نرگس مست نیم خوابش نگرید
می‌گفتمش: از عشق تو، خون گشته دلم — گفتا: نه تو و نه دلا جوابش نگرید

•

گفتم: می خوشگوار پیش آور زود — گفتا: شب آدینه نخواهی آسود
گفتم که: نه گل سال دگر بار آرد — و آدینه، به هر هفته یکی خواهد بود

•

در هجر تو گفتم که: ز جان می‌ترسم — وصل آمد و من همان چنان می‌ترسم
آن گه، از زبان دشمنان ترسیدم — امروز، ز چشم دوستان می‌ترسم

۴۵۰. جمال

یعنی خواجه جمال‌الدین ابهری. منه:

صبح است، بیا تا می گلرنگ زنیم　　وین شیشهٔ نام و ننگ، بر سنگ زنیم
دست از امل دراز خود، باز کشیم　　در زلف دراز، طرهٔ چنگ زنیم

۳۵۱ جمال

یعنی سید جمال الدین هانسوی. منه :

آن عقل کجا که، در کمال تو رسد　　وان درک کجا که، در جلال تو رسد
گیرم که، تو پرده بر گرفتی، از روی　　آن دیده کجا که، بر جمال تو رسد

۳۵۲ جمالی

که از کنبوه زادگان دهلی و مرید خالوی خود شیخ بهاء الدین کنبوه و معاصر مولوی جامی بوده است. گویند: در هرات به خانهٔ مولوی جامی رفت و در فرط استغنا اعتنای به شان مولوی نکرده و نزدیک به مسند ایشان نشست. مولانا نظر به ظاهر حال او کرده پرسید: میان خر و تو چه فرق است؟ گفت: یک وجب! و فاصله میان هر دو همان قدر بود. مولوی دریافت که صاحب کمالی است. پرسید: از کجائی؟ گفت: هندوستان! گفت: از سخنان جمالی چیزی به خاطر داری؟ گفت این شعر را و برخواند:

ما را، ز خاک کویت، پیراهنی است بر تن　　آن هم ز آب دیده، صد چاک تا به دامن
مرا از تیرهای او، پر از پر گشت هر پهلو　　کنون پرواز خواهم کرد، سوی آن کمان ابرو

مولوی بگریست و طلب نام از او کرد. گفت: جمع مال! مولوی پی برد که این ملا جمالی است. فرمود: ازین عبارت لفظ جمال مفهوم شد، یای باقی است! گفت: و عددش ده:

عشق را، طرفه لسانی است، که صد ساله سخن　　یار با یار، به یک چشم زدن، می گوید

۳۵۳ جمشید

یعنی ملا جمشید منجم نجدی. منه:

هر کس که نیست زنده به عشقت، هلاک به — در هر سری که نیست هوای تو، خاک به

۴۵۴ جناب

یعنی میرزا ابوتراب[1] اصفهانی، ابن میرزا نصیر، سرخط نویس که در یک هزار و یک صد و بیست و پنج (۱۱۲۵ ه) درگذشته. منه:

مدار اهل هوس راه گفتگو گستاخ — که هست حسن تو پر شوخ و آرزو گستاخ
جناب جانب او می‌روی و می‌ترسم — که رفته رفته شوی همچو من، به او گستاخ

اسیرم، بیم توام، بی‌کسم، زارم، گرفتارم — به خون غلطیده اشکم ز چشم افتاده بیمارم
عزیزان! دوستان! فکری که باز آورده است از نو — به نو خط دلبری، نامهربان شوخی سروکارم

نه به وصل یار طاقت، نه به هجر تاب دارد — چه کنم چنین دل را، که مرا خراب دارد
به ستمگری چه سازم که چو روزگار با من — به وفا درنگ ورزد، به جفا شتاب دارد
غیرت جناب داری که، ز دوری[2] تو، شبها — نه به دل قرار و طاقت، نه به دیده خواب دارد

۴۵۵ جناب[1]

یعنی میرزا فتح‌الله، ابن میرزا مهدی، که مولدش قریه خواران از بلوکات اصفهان است، و در عهد سلطنت محمد فرخ سیر به هندوستان آمده به جناب سرکار نصرت خان شیرازی، دیوان خالصه شریفه اختصاص یافته. و بعد از آن که به ایران برگشت در زمان سلطنت نادری کلانتر اصفهان گردیده. و در زمانی که حاکم خراسان بوده در صحرای نمک میان کاشان و ری به اتفاق میرزا رحیم و میرزا کاظم اصفهانی به حکم نادری مقتول شد.

اگر زنم به لب از دست آن نگار انگشت — شود چو غنچه، ز خون دلم نگار انگشت
به کار بسته ام از هیچ ره گشاده نیست — نگر دمی که قسمت را کند شمار انگشت
ز دل به ناخن تدبیر عقده نه گشود — ز غنچه را نگشاید گره ز کار انگشت
چو شمع او نفسی گرم می‌شود روشن — زنند بس تو گرم بر لب نگار انگشت

چشم زلفی که تو بر حلقهٔ آن دام بلا است — بسته هر سر مویش و بسی از اهل وفا است

۱- گل حسن: ابوطالب (ص ۱۰۸)
۲- صبا: حباب (ص ۱۶۵)

۴۵۶. جنتی

یعنی میرزا زین الدین، که اصلش از قریه جز است من توابع اصفهان. منه:

شبی بالی به بازی گفت در دشت * که: تا کی کوه و صحرا می توان گشت
بیا تا سوی شهر آریم پرواز * که با شهزادگان باشیم دمساز
به شبها شمع کافوری گذاریم * به روزان با شهان نخچیر بازیم
جوابش داد آن یار نکو رای * که: ای نادان دون همت سراپای
تمامی عمر، اگر در کوهساران * جفای برف بینی، جور باران
کنی در هر نفس صد گونه خواری * ز چنگال عقابان شکاری
بسی بهتر، که بر تخت زر اندود * دمی محکوم حکم دیگری بود

شبی ز فسانه به درد و الم بسر کردم * چو پیش داشت اثر، ناله بیشتر کردم

۴۵۷. جنونی

که از سادات قندهار بوده، و در شیراز به شب عید رمضان در نه صد و نود و نه (۹۹۹ ه) وفات یافته. منه:

حسبةً لله برنج، از شکوه کردم ز تو * ای سرت گردم! وفاهای مرا منظور دار

وسیله، حرم محبت بس است، خونم ریز * اگر ز زندگی من بوده، ملال ترا

۴۵۸. جودت

یعنی محمد ایوب دهلوی که هم عصر سرخوش بوده. منه:

نه تنها زلف او دارد، گره در خاطر از عاشق * که برگردیده است از من، چو مژگان هر سر مویش

دل بس کینه دارم که، جز الفت نمی داند * بود یک سورهٔ اخلاص، قرآنی که من دارم

۴۵۹. جوری[1]

که حالش حالی از حال نیست. منه:

من دیوانه، هر سنگ جفای آن پری رو را * بتی می سازم و دایم عبادت می کنم او را

۱- صبا: جوری جرباذقانی (ص ۱۵۰)؛ گل حسن: جوهری قندهاری (ص ۱۱۰)

۴۶۰. جوهری

یعنی میرزا مقیم تبریزی، پدرش استاد میرزا علی زرگر بوده، اما خودش نظر به فطرت اصلی از شغل پدر ابا نموده از تبریز ـ که وطن او است ـ به هندوستان آمده سامانی بهم رسانیده، باز به هراب رفته به خدمت حسن خان شاملو مقرب، و آخرها از اصفهان به ظلمت آباد عدم شتافته. در مذمت اسپ این قطعه را گفته:

روه چو آب فرو در زمین ز بار گران	اگر کند گذر از زیر نخل سایه فکن
اگر گره نه زنم بر دمش، ز کثرت ضعف	بسان رشته، تواند گذشت از سوزن
ز بار ضعف، سر از جای بر نمی دارد	عنان نمی دارد اگر دست لطفش از گردن
سواریش من را مانده راه ز پا افگند	روم پیاده به صبح، وا شود گر از سر من

۴۶۱. جوهری

از زرگران بخاری و مداح سلطان سلیمان ابن ملک شاه است. گویند: داستان امیر احمد و مهستی را همین جوهری به نظم در آورده. و بعضی آن داستان را به شیخ نظامی منسوب ساخته اند. به هر حال این اشعار از او است:

چون صبح بر کشد علم ساده پرنیان	باید کشید رایت عشرت بر آسمان
ز آن پیش کافتاب سر از کوه بر زند	باید می به بوی گل و رنگ ارغوان

۴۶۲. جویا

یعنی میرزا داراب بیگ، که اصلش از ایران و مولدش کشمیر و وفاتش در زمان اورنگ زیب عالم گیر بوده. منه:

مگر بگذشت دل آزرده ناشاد ازین صحرا	که همچون آه درد آلود خیزد باد ازین صحرا

۴۶۳. جهاندار

یعنی میرزا جوان بخت جهاندار شاه، ابن شاه عالم پادشاه غازی، که

در عهد نواب مغفور و مبرور آصف الدوله چند بار به دار السلطنت لکهنؤ وآخرها بفارس رفته وفات یافته. منه:

به غم تو خواب چشمم شب انتظار نه گرفت　　تو به بزم غیر بودی که دلم قرار نه گرفت

•

قیمت بوسه ات اگر جان است　　من خریدارم، سخت ارزان است
ای تو در فصل گل، ز دست جنون　　دامنم چاک تا گریبان است
تا جهاندار از لبت بوسی　　نستاند روه چه امکان است

•

در بزم تو، از آمدنم تا خبری هست　　ابروی رقیبان سر هر گذری هست

۳۶۴ جهانگیر

یعنی سلطان جهانگیر، ابن سلطان محمد اکبر، ابن سلطان همایون، ابن سلطان بابر گورگانی پادشاه است، که اباً عن جدٍ اورنگ نشین هندوستان بوده. و اگرچه با مستی عشق نورجهان بیگم، مستی شراب را دو بالا می داشته، اما عدالت فطرتی او باعث انسداد ابواب فساد می شد، که خلل درمیان سلطنتش راه نیافت. از آن جا که دردمند عشق بوده است، اگر مجرمی را عاشق شنیدی از کردهٔ و نا کردهٔ او درگذشتی، چنانچه بسیاری از گناه‌گاران به اظهار اینکه ـ چاشنی عشق دارند ـ به مطالب بزرگ شیرین کام شده اند. الغرض حال آن پادشاه والا جاه از جرایدِ تواریخ هویدا است. این جا هنوز بعضی از اشعارش اکتفا می رود:

ما نامه به برگ گل نوشتیم　　شاید که، صبا به او رساند

•

ای آن که ز تیر زمانه پاکت خورده　　آسوده و دل وسوسه‌ناکت خورده
مانند قطره های شبنم، به زمین　　ما گرم نه کرده که خاکت خورده

۳۶۵ جهانی

که شاعر هندوستانی بوده. منه:

گل باغ و رخ آن غنچه دهن، هر دو یکی است　　قد رعنای وی و سرو چمن، هر دو یکی است

— چ —

۳۶۸ چاقی

قزوینی که از چاق شورداران بوده . منه :

چنان به کشتن مشتاق داشته دل خام　　که نیم کشته رها کرده از شتاب مرا

۳۶۹ چاکر

یعنی چاکر علی خان قبچاق که از ملازمان جهانگیری بوده . منه :

بیش بود آن که، با آن دلربا، ماند کسی　　طاقت کو کو که، یک ساعت جدا ماند کسی

۳۷۰ چاکری

شیرازی، که به هر دو پا لنگ بوده و زیاده از یک صد سال عمر یافته. در نه صد و نود (۹۹۰ ه) درگذشت. منه:

تو می بینی نه مه رخ من ابروی تو می بینم　　هلال مه راه ای ساده بر روی تو می بینم

— ح —

۳۷۱ حاتم

یعنی هیبت الله کاشی، که نخستین «هیبت» تخلص داشته و با مولانا محتشم و مولانای وحشی مشاعرات کرده. منه:

طراوت گل رویت، ز گریه های من است — صفای آینهٔ حسنت، از دعای من است
فتاده از نظری، هر که بود در عالم — هنوز چشم به اهلش در قفای من است

•

گردد تنم دو نیم ز تیغ جفای تو — مردن کنم بهانه و افتم به پای تو

•

به کسی، زمان به رنجش، نکنم حکایت از تو — که مباد بر زبانم گذرد، شکایت از تو

۳۷۲ حاتم

یعنی شاه ظهور الدین، ابن فتح الدین دهلوی، که در زبان هندی دیوان ها دارد، و در یک هزار و یک صد و نود و هفت (۱۱۹۷ ه) در ماه صیام لبیک به اجابت گفت. در عنفوان جوانی، مردی بود سپاهی پیشه، و «رمزی» تخلص کرده. بعد ازان بر دنیا و ما فیها پا زده سر به قناعت کشید و گوشهٔ عزلت گزید

۴۷۶ حاجی

یعنی الحاج طباخ سمرقندی. منه:

ای جمله خوبرویان! ما بتنگ آمدیم ••• از دست بی زری‌ها، غم‌سختا آمدیم

۴۷۷ حاجی

که شاعر طهرانی است. منه:

آنانکه دل، به غیبت من، شاد می کنند! ••• یاری، بدان خوشم که، مرا یاد می کنند!

۴۷۸ حاجی

اردبیلی. گوید:

داره آن دم سر ما، ترک پری پیکر ما ••• که، به فتراک خود آویخته بیند، سر ما

۴۷۹ حاجی

یعنی حاجی محمد گیلانی، که از کدخدایان کرج و هم عصر شاه سلیمان بوده. منه:

من گرفتم سرو، پیدا کرد اندام ترا ••• از کجا پیدا کند، رخسار گلفام ترا

می خواست، مرا یار به پروانه نماید ••• در آتشم افکنده، نشان داد که، این است

هم زمانه، که در هیچ سینه، جا نه گذاشت ••• زمین سینهٔ ما گرم بود، پا نه گذاشت

یار صاحب خط شد و با غیر بی پروا نشست ••• نقش والولی، پس از صبری، به روی ما نشست

به من هر که دم چهار آن سایهٔ اقبال می... ••• ... اما، زبانم لال می گردد

صبح دم آمد مرا در پای هم مینا به سنگ ••• ... هیچ کس را، پا به سنگ

۴۸۰ حاجی

یعنی حافظ حاجی بیگ قزوینی. منه

ما با تو خورده ایم چو می . بی تو خون جگر — خون جگر خوریم ، اگر می بی تو می خوردیم

۳۸۱ حاذق

یعنی حکیم حاذق ، ابن حکیم همام ، ابن مولانای عبدالرزاق گیلانی ، که از ندمای سلطان شاهجهان بوده است :

نه همین ، بر من نگاهت ، دل ناتوان گرفته — تو دل از کسی گرفتی که ، دل از جهان گرفته

•

می نامه بر فرستی ولی پاره می کنی — بر بستر لاله عندلیبی ، چه بیداد می کنی

•

دلم به هیچ تسلی نمی شود ، حاذق! — بهار دهیم و گل دهیم و خزان دهیم

•

با من دل خسته آن نامهربان ناورده داشت — بر زبان حرفی که ، نتوان بر زبان آورده ، داشت

•

یا مرا در کیش خود بر ، یا درآ در دین من — تا دویی برخیزد از ما دین تو و آیین من

۳۸۲ حارثی

که مولدش حوالی شهر بلخ است . محمد عوفی از تلامذهٔ او است :

یا رب ! من لقمه ، جام خون چند کشم؟ — ناز ستم چرخ زبون چند کشم؟
از بهر دو لقمه که ، هم دادهٔ تست — من منت هر ناکس و دون چند کشم؟

۳۸۳ حافظ

یعنی خواجه شمس الدین محمد شیرازی ، که عجایب تاثیرات کلمات طیبه ایشان زبان زد جمهور ، و در مذاق تشنگان وادی محبت به از آب انگور . به این جهت « لسان الغیب » لقب یافته . اشعارش از شور جنون خالی نیست و ابیاتش همه دل آویز و حالی . ملازمان ایشان در زمان آل مظفر (بوده) مطلقاً اعتنای به زخارف دنیوی نکرده . گویند : در وقت ورود امیر تیمور گورگان در شیراز و قتل شاه منصور ، خواجه در حیات بود ، که امیر تیمور ، خواجه را احضار کرده گفت که : ما اکثری ربع مسکون را به ضرب شمشیر مسخر کرده سمرقند و بخارا ـ که

وطن ما است ـ آباد کرده ایم ، و تو به هندوی خالی بخشیدهٔ ؟ خواجه بدیهاً گفت که . ازین غلط بخشی‌ها است که به این فقر و مسکنت می گذرانم ! امیر را خوش آمد او را به نوازشات خسروانه دریافت . و سلطان احمد جلایر نظر به فرط اخلاص، مکرراز بغداد خواهش ادراک صحبت خواجه کرده (و ازو) التماس رفتن بغداد نموده خواجه نظر به همت بلند به درویشی بر نان خشک و پارهٔ پشمی قناعت کرده از شیراز حرکت نفرمود .

در هفت صد و نود و یک (۷۹۱ ه) در شیراز، حیات را پدرود گفت و در خارج شهر مدفون شد تاریخ وفاتش ـ « خاک مصلی » ـ اگرچه کلام بلاغت نظام خواجه یکسر منتخب است ، لیکن نظر برین که به تمامه درین مختصر نتوان نوشت، به شعری چند اختصار می رود :[۱]

صبا! به لطف بگو ، آن غزال رعنا را — که: سر به کوه و بیابان، تو دادهٔ ما را!

غرور حسن اجازت مگر نداد، ای گل! — که پرسشی نکنی عندلیب شیدا را

●

من از آن حسن روز افزون که یوسف داشت ، دانستم — که عشق، از پردهٔ عصمت برون آرد زلیخا را

●

شب تاریک و بیم موج و گردابی چنین هایل — کجا دانند حال ما، سبکباران ساحل ها

مرا در منزل جانان، چه امن و عیش، چون هر دم — جرس فریاد می دارد که: بر بندید محمل ها

●

در کوی نیکنامی، ما را گذر ندادند — گر تو نمی پسندی، تغییر کن قضا را

●

چندان بود کرشمه و ناز سهی قدان — کاید به جلوه سرو صنوبر خرام ما

●

آفرین بر دل نرم تو، که از بهر ثواب — کشتهٔ غمزهٔ خود را ، به نماز آمدهٔ

●

خال مشکین ، که بر آن عارض گندم گون است — سر آن دانه که شد رهزن آدم با اوست

یا رب! این ما که توان گفت که: آن سنگین دل — کشت ما را و دم عیسی مریم با اوست

۱ـ شرح حال و انتخاب عیناً از آذر گرفته است (رک: ص ۲۸۰)

ای نسیم سحر! آرامگه یار کجاست؟ • منزل آن مه عاشق‌کش عیار کجاست؟

هر چه هست، از قامت ناساز بی‌اندام ماست • ورنه تشریف تو بر بالای کس کوتاه نیست

بلبلی برگ گلی خوش‌رنگ، در منقار داشت • واندر آن برگ و نوا خوش ناله‌های زار داشت
گفتمش: در عین وصل، این ناله‌های زار چیست؟ • گفت: ما را جلوهٔ معشوق، بر این کار داشت

حسنت به اتفاق ملاحت، جهان گرفت • آری! به اتفاق، جهان می‌توان گرفت

درین زمانه رفیقی که، خالی از خلل است • صراحی می ناب و سفینهٔ غزل است

هر وقت خوش، که دست دهد، مغتنم شمار • کس را وقوف نیست، که انجام کار چیست؟

منال بلبل، اگر با منت سر یاری است • که ما دو عاشق زاریم و کار ما زاری است

عیب رندان مکن، ای زاهد پاکیزه سرشت • که گناه دگری، بر تو نخواهند نوشت

مصلحت نیست که، از پرده برون افتد راز • ورنه در مجلس رندان، خبری نیست، که نیست

شنیده‌ام سخنی خوش که، پیر کنعان گفت: • فراق یار نه آن می‌کند که، بتوان گفت

آنانکه، خاک را به نظر، کیمیا کنند • آیا بود که، گوشهٔ چشمی، به ما کنند

غلام نرگس مست تو، تاجدارانند • خراب بادهٔ لعل تو، هوشیارانند
تو دستگیر شو ای خضر پی خجسته که، من • پیاده می‌روم و همرهان سوارانند

بود آیا که در میکده‌ها بگشایند • گره از کار فروبستهٔ ما بگشایند
در میخانه ببستند خدایا مپسند • که در خانهٔ تزویر و ریا بگشایند

دوش دیدم که، ملایک در میخانه زدند • گل آدم بسرشتند و به پیمانه زدند
جنگ هفتاد و دو ملت، همه را عذر بنه • چون ندیدند حقیقت، ره افسانه زدند

سبب حال ننوشتیم و شد ایامی چند • محرمی کو، که فرستم به تو پیغامی چند
قند آمیخته با گل، نه علاج دل ماست • بوسه‌ای چند برآمیز به دشنامی چند

ما چو آن مقصد عالی نتوانیم رسید   هم مگر لطف شما پیش نهد گامی چند
عیب می جمله بگفتی، هنرش نیز بگو   نفی حکمت مکن از بهر دل عامی چند

•

رشتهٔ تسبیح، اگر بگسست، معذورم بدار   دستم اندر ساعد ساقی سیمین ساق بود
در شب قدر ار صبوحی کرده‌ام، عیبم مکن   سرخوش آمد یار و جامی بر کنار طاق بود

•

نه هر که چهره برافروخت، دلبری داند   نه هر که آینه سازد سکندری داند
تو بندگی چو گدایان، به شرط مزد مکن   که خواجه، خود روش بنده پروری داند

•

خوش است مجلس اگر یار، یار من باشد   نه من بسوزم، و او شمع انجمن باشد

•

قتل این خسته، به شمشیر تو، تقدیر نبود   ورنه، هیچ از دل بی رحم تو تقصیر نبود

•

آنکه رخسار ترا رنگ گل و نسرین داد   صبر و آرام تواند به من مسکین داد

•

یاری اندر کس نمی‌بینیم، یاران را چه شد   دوستی کی آخر آمد دوستداران را چه شد

•

مسلمانان! مرا وقتی دلی بود   که با او گفتمی گر مشکل بود

•

بر سر تربت ما، چون گذری، همت خواه   که زیارتگه رندان جهان خواهد بود

•

در نمازم، خم ابروی کسی یاد آمد   حالتی رفت که، محراب به فریاد آمد

•

مژده ای دل! که مسیحا نفسی می‌آید   که ز انفاس خوشش، بوی کسی می‌آید
خبر بلبل این باغ، مپرسید که من   ناله‌ای می‌شنوم کز قفسی می‌آید

•

سحر بلبل حکایت با صبا کرد   که عشق روی گل با ما چها کرد
من از بیگانگان، هرگز ننالم   که، با من هر چه کرد، آن آشنا کرد

•

گر بود عمر، به میخانه رسم بار دگر   بجز از خدمت رندان نکنم کار دگر

•

مستم از بادهٔ شبانه هنوز   ساقی ما ذوق خانه هنوز
می کشی و به غمزه می کُشی   توبه کردی ز عشق ما نه هنوز

•

مجمع خوبی و لطف است، عذار چو مهش — لیکنش مهر و وفا نیست، خدایا بدهش
دلبرم کودک ست است به بازی روزی — بکشد زارم و در شرع نباشد گنهش

•

فکر بلبل همه آنست، که گل شد یارش — گل در اندیشه که، چون عشوه کند در کارش
دلربائی همه، آن نیست که، عاشق بکشند — خواجه آنست که، باشد غم خدمتگارش

•

مقام امن و می بی‌غش و رفیق شفیق — گرت مدام میسر شود، زهی توفیق

•

اگر شراب خوری، جرعه فشان بر خاک — از آن گناه که نفعی رسد به غیر، چه باک

•

آنکه پامال جفا کرد چو خاک راهم — خاک می‌بوسم و عذر قدمش می‌خواهم

•

به عزم توبه، سحر گفتم استخاره کنم — بهار توبه شکن می‌رسد، چه چاره کنم؟
سخن درست بگویم، نمی‌توانم دید — که، می‌خورند حریفان و من نظاره کنم

•

حاشا که، من به موسم گل، ترک می کنم — من لاف عقل می‌زنم این کار کی کنم

•

روز عید است و من امروز در آن تدبیرم — که دهم حاصل سی روزه و ساغر گیرم

•

باد بهار می‌وزد، باده خوشگوار کو — گلبن عیش می‌دمد، ساقی گلعذار کو

•

مزرع سبز فلک دیدم و داس مه نو — یادم از کشته خویش آمد و هنگام درو

•

دوش رفتم به در میکده، خواب آلوده — خرقه تر، دامن و سجاده، شراب آلوده
آمد افسوس کنان مغبچهٔ باده فروش — گفت: بیدار شو ای رهرو خواب آلوده

•

گر تیغ بارد در کوی، آن ماه — گردن نهادیم، الحکم لله
آیین تقوی، ما نیز دانیم — لیکن چه چاره، با بخت گمراه
ما رند و عاشق وانگاه توبه — استغفر الله! استغفر الله!!

•

این خرقه که من دارم، در رهن شراب اولی — وین دفتر بی معنی، غرق می ناب اولی

•

دو یار زیرک و از بادهٔ کهن، دو منی — فراغتی و کتابی و گوشهٔ چمنی
من این مقام، به دنیا و آخرت، ندهم — اگرچه از پی من افتند خلق انجمنی

جای که، برق عصیان، بر آدم صفی زد — ما را چگونه زیبد دعوای بی گناهی

ای پادشه خوبان! داد از غم تنهای — دل بی تو به جان آمد، وقت است که باز آی

در همه دیر و مغان، نیست چو من، شیدای — خرقه جای گرو، باده و دفتر جای
این حدیثم چه خوش آمد که، سحر که میگفت — بر در میکده با دف و نی ترسای
گر مسلمانی همین است که، حافظ دارد — وای گر از پس امروز، بود فردای

امشب ز غمت، میان خون خواهم خفت — وز بستر عافیت، برون خواهم خفت
باور نه کنی خیال خود را بفرست — تا در نگرد که، بی تو، چون خواهم خفت

ای باد! حدیث من نهانش می گو — سوز دل من، به صد زبانش می گو
می گو، نه بدانسان که، ملالش باشد — می گو سخنی، و درمیانش می گو

۳۸۴ حافظ

یعنی عبد المومن که به حافظ مراری مشهور بوده. منه:

گل، کش سالها چون غنچه، پروردم به خون دل — ازو جز خار نومیدی، دگر چیزی نشد حاصل

۳۸۵ حاکم

یعنی حکیم بیگ خان لاهوری ابن شادمان خان اوزبک. منه:

تهمت دزدی دل را، به که بندم آخر — هر ترا می نگرم، نام ترا می گیرد

۳۸۶ حالتی

یعنی قاسم بیگ ترکمان، در عهد شاه طهماسپ صفوی به تدریس بقعه شاهزاده حسین پرداخته و نرد عشق به ابراهیم نام جوانی می باخته. منه:

آن بت که مثل به خوبی و خوش سخنی است — ما را بسا او محبت برهمنی است

بازار بتان شکست، آری! آری! — ابراهیم است، کار او بت شکنی

هیچ دلم در نهانت نیک و بد یار را — گرمی بازار بست، چشم خریدار را
برده دلم را ز کار پرسش بسیار تو — این همه شیرین مکن شربت بیمار را

خوبرویی و عذارا به تو لطفی دگر است … دست برداشتی بمهر سبکباری من

در عاشقی ز هجر نه نالم که، با دلم … هجران نه کرد، آنچه، امید وصال کرد

آمد خبر یار و ز شوق بی خبرم ساخت … فریاد که، مکتوب تو مشتاق ترم ساخت

از کرده، کس خجل نشود، روز باز خواست … گر پرسش گناه، ز من ابتدا کنند

خراب تلخی دشنام آن لب های چون نوشم … که ذوق آن چو پند ناصحان مانده است در گوشم
به هجران کی توانم دل نهادن من که، می دانم … که تا رفتم ز پیش دیده، از خاطر فراموشم

گریبان چاکم از دست و دل و چون صبح خندانم … که ظاهر می شود مهر تو از چاک گریبانم
به راه آرزویت، آن چنان گرم تکاپویم … که می سوزم مگر خاری در آویزد بدامانم

هم به دم، چشم سیاهت به نگه، می کشدم … تا نگه می کنم، آن چشم سیه می کشدم

تا بجانم مرده ام، ناید به پرسش ای طبیب! … از سر بالین من برخیز و فریادی مکن

به یک وعده ز درد انتظارم می توان کشتن … مکش تو بیهده چون امیدوارم می توان کشتن
نهانم می کشی، تا هر که می خواهی، کنی تهمت … و گر نه، من که دارم، آشکارا می توان کشتن

گر به مجلس خواندم از هر طرف اغیار را … پهلوی خود می نشاند تا نباشد جای من

به که، در عشق که خنده، فراموش کسی … حرف عشق، از لب خندان، نکند گوش کسی

از باغ چو داغ گل می آمدی، و هر سو … چون برگ، به روی هم می ریخت تماشای

تا کی به خاک غلطم امشب ز بی قراری … پهلوی من سیه شد، ای صبح در چه کاری؟

لب دور ز جسم ناتوانت بادا … جان همه کس فدای جانت بادا
از بردن نام دشمنانت، شرمم باد … درد تو، نصیب دوستانت بادا

راضی به غم جدائیم خواهی ساخت … بیگانه ز آشنائیم خواهی ساخت
جور تو ز حد گذشت دانم آخر … مشهور به بی وفائیم خواهی ساخت

حالم به لب از لعل خموش تو رسید — وز لعل خموش، باده نوش تو رسید
گوش تو شنیده ام که، دردی دارد — درد دل من (مگر) به گوش تو رسید

•

دلدار اگر به دام خویشم فکند — وز لو، نمک بر دل ریشم فکند
ترسم به غلط ربوده باشد دل را — بیند چو دل من است، پیشم فکند

•

امروز چه شد که مست جام گله — سرگرم بسه دادن پیام گله
من چشم ترا ببد ز حوالی دارم — با من هنوز در مقام گله

۴۸۷ حالتی

یعنی ملا یادگار از شعرای زرخانه اکبری بوده. منه.

در ناله ز رعنایی آن گل شده ام بدر — گل دیده ام امروز که بلبل شده ام یار

۴۸۸ حالی

یعنی شمس الدین یزدی، که از معاصرین شاه عباس ماضی بوده. منه:

مه شترکه، صبر بر جفا، دارد دل — تاب ستم تو بی وفا دارد دل
رسم گله این که، پیش ما باشد، نیست — ورنه به تو، سخت حرفها دارد دل

•

دل بی تو، محنت صبر و قراری دارد — خوش روزی و خوب روزگاری دارد
من از سر بدربخت گذشتم، اما — بدبخت کسی که، چون تو یاری دارد

۴۸۹ حالی

کاشی، که به هند آمده. منه:

غیر از تو درین مرحله، فریاد رسی نیست — امروز به غیر از تو درین عرصه، کسی نیست

۴۹۰ حالی

یعنی سید عبدالله جابری اصفهانی، که تخلص از میرزا صایب تبریزی یافته. منه:

تغافل کردنت را عذر بسیار است می دانم — ترا با یک جهان عاشق سروکار است می دانم
پس از گل گل شکفتن، غنچه گشتن چون مرا دیدی — گل شعری به صحبت های اغیار است می دانم

۴۹۵. حبیب

یعنی میرزا حبیب الله، که برادر کوچک میرزا عبد الله عشق و عم میرزا داؤد متولی مشهد رضوی است. که در عهد شاه سلیمان وفات یافته. منه:

از شکایت، علم ناله برافراشته دل   آه انگشت امانی است که، برداشته دل

۴۹۶. حبیب

یعنی میرزا حبیب الله سبزواری. منه:

به صبوحی، گر نگاهی جانب من می کند   صد نگه، بهر تسلی، سوی دشمن می کند
گرم سازد تا رقیبان را، به مهر خویشتن   بی سبب اظهار رنجش هر دم، از من می کند

•

تا شنیدی که مرا میل به جای دگر است   هر زمان با منت از مهر و وفای دگر است
دم از شوق که، چون بر سر کوی دگران   دهد آن شوخ مرا، گفت: صفای دگر است

۴۹۷. حبیب

خواجه حبیب الله، که از قضاة ترکه بوده. منه:

دوشینه که یار بر سر یاری بود   زان نرگس مست در وفاداری بود
در خواب نرفته بود آن غمزه هنوز   ای مرغ سحر! چه وقت بیداری بود

۴۹۸. حباب

یعنی میرزا ابوتراب، که از سادات عباس آباد اصفهانی است. در اواخر دولت نادری وفات یافته. منه:

زین پیش گریه‌ام در شهر من، خون   می کرد، و اکنون در کار من آب

۴۹۹. حجابی

بنت خواجه هادی استرآبادی. منه:

بیش از این، تکلیف ابهامم مکن، زاهدا برو   مرده سر کم ده که، کارم با مسلمانیم نیست!

۵۰۰. حجابی

از دهل را است :

ما مردم بد، یار شمد، نیک باشیم — گر یاری این طایفه، بستام نگیری!

سوم خاک حساب هر که، در دل عاشق — خیال او نتواند که بی حجاب در آید

۵۰۱. حدیثی

ابن ملا انیسی اصفهانی. منه:

خونی که، ز سوز چشم، دایم ستمش — هر گوشه هزار کشته چون من پیشش
ترسم که، به حشر نیز دادم نه دهند — هر چند که، فریاد کنم از دستش

۵۰۲. حریفی

ساوجی گوید:

گر خدنگی بر دل آید زان کمان ابرو مرا — مونس باشد به زیر خاک در پهلو مرا

۵۰۳. حزنی

یعنی تقی الدین محمد اصفهانی، که همشیره زاده ملا نیکی، و در عهد شاه طهماسب ماضی بوده. منه:

در چمن بود زلیخا و به حسرت می گفت: — یاد زندان که درو انجمن آرایی هست
سعدی حاضر و این روز جزا، حال حزنی — می توانی به کسی گفت که، دعوایی هست

شب کجا بودی که، آتش در دل بیتاب بود — ریزهٔ الماس در چشمم، به جای خواب بود

آه ازان بد مهر که، که خود را بر آتش می زنم — پیش ازین حزنی نمی گریه که، حزنی دیده چیست؟

کوتاه کرد؟ که به کام دل خود، یک ساعت — گریه سر دهم و پیرهن پاره کنم

ای ملتمس جان! قرب تو، سوزانده تر از قسمت — بگذار که، یک گام دگر پیشتر آیم

نزدیک شد که حرف گشتا به لب رسد — از بسکه آرزو به دل من گره شده است

ز گرمی جگرم، دوش، چشم تر می سوخت — چراغ دیده، به راه تو، تا سحر می سوخت

می نشینم، می شکیبم، می گدازم، می روم — اضطرابی می کنم، اما که پروا می کند؟

•

آنکه سوز رشک، برآتش گذارد هر نفس — گر که بیتابی ... ... باید داشتن

•

صد شکستم از دل آمد آه از دل تنگ‌تری — از میان ریزهٔ الماس خاطر تنگ‌تری
من به حرمان خوش دلم، منت منه بر من صبا — از تو ممنونم اگر، نزدیک محمل بگذری
ای دو عالم! جان بلا گردان تیغ غمزه ات — من که باشم، کز سر این نیم بسمل بگذری

•

حزین، ساده دل، امروز دگر، چون هر روز — به سخن های دروغ تو، تسلی شد و رفت

•

ز من رنجیده یار و رنجش اغیار هم دارد — دلم با عالم هم شادی بسیار هم دارد
مرا بر ساده لوحی های حزین، خنده می آید — که عاشق گشت و چشم مرحمت از یار هم دارد

•

هزار لطف اگر هر زمان کنی با من — نظر به هر که کنی چشم من بران باشد

•

با من بگو که، دل چه شکایت کند ز تو — شرمنده از گداز وفای تو ساختی

•

به گمانی بین که، با هر کس حکایت می کنم — او تصور می کند، کز وی شکایت می کنم
بس که مشتاقم به این حرمان که، می بینی هنوز — از سخن سازان، حدیث وصل باور می کنم

•

در آتشم دگر امشب ز هجر و تاب ندارم — به سینه می خلدم صد خیال و خواب ندارم
زمانه گیرم ز یاران بس جفا کند آخر — چه شد دو روزی اگر دیر شد، شتاب ندارم

•

دیگر شکست خاطر افکار من مکن — پر دل شکسته ام دگر آزار من مکن
من دانم و غمش، غم او داند و دلم — ناصح! تو فکر نیک و بد کار من مکن

•

هنوز این اول عشق است، حزین! گریه کمتر کن — که وقت گریه های درد دل پرواز می آید

•

خواستم پای خیال تو ببوسم در خواب — یادم آمد ز حجاب تو و شرمنده شدم

•

دگر مباد ... ... که نام عشق برم — بس است این که کشیدم من از محبت تو

•

تو، رسم یاری و رسم وفاداری، چه می دانی — حزین، دل می توانی برد، دل داری چه می دانی

در علوم دینی از علامه ملا محمد باقر مجلسی و در فنون حکمت از شاگردان میر محمد مسیح زمانی بوده. در یک هزار و یک صد و چهل و سه (۱۱۴۳ ه) به حج اسلام مشرف شده به وطن برگشته، و بعد چندی به هند آمده، نخستین در دهلی و بعد ازان در بنارس به کمال استغنا می گذرانیده. منه

درین دریای بی پایان، درین طوفان شور افزا — دل افگندیم بسم الله مجریها و مرساها

عذری دگر در خور این جرم ندارم — عاشق نه شود آنکه مرا از تو جدا کرد

شب هجر، عاشقی را که، اجل رسیده باشد — به چه درد مرده باشد که، ترا ندیده باشد

ای وای بر اسیری کز یاد رفته باشد — در دام مانده باشد، صیاد رفته باشد
شادم که از رقیبان، دامن کشان گذشتی — گر مشت خاک ما هم، برباد رفته باشد

گریبان چاکم و دامان مرا دیوانه پندارد — شکایت های هجران مرا، افسانه پندارد

زهر غم هجر تو، به جان، کارگر افتاد — امید وصال تو، به عمر دگر افتاد

ازین دهشت که، هجرانی مبادا در کمین باشد — ز حسرت، هر نگاه من، نگاه واپسین باشد

جان رفت و نکردی گذری بر سر خاکم — دل خون شد و مغروری ناز تو همان است

نومیدی عاشقان، مسلم است — مخصوص به روزگار من نیست
منعم چه کنی ز عشق، ناصح — این کار به اختیار من نیست

ازان رو وعده فردا است، جان ناشکیبا را — که شادی مرگ سازد، وعده فردای او ما را

پس از جان عشوه ات مفت خریدارست می دانم — که اندک التفاتی از تو، بسیار است می دانم
بحل کردم اگر خون من از بیگانگی ریزی — که پاس آشنایی بر تو دشوار است می دانم

کاش! بیرون شد از سینه، دل زار مرا — کشت، نالیدن این مرغ گرفتار مرا

دل ناامیدانت کینه عاشق چرا دارد — اگر رسم وفا عیب است از عالم بر اندازم

ای عهد شکن! با تو اگر ناز نه بودی کار دل ما، این همه دشوار نه بودی

ز دل غافل، یار جانی نباشی نداری وفا، زندگانی نباشی
به بیگانگی ها که از من نمودی به چشم آشنای فلانی نباشی

در دل سخت تو، هر چند که جا نتوان کرد دامن وصل تو، از دست رها نتوان کرد
دوش می گفت طبیبی به سر بالینم درد عشق است، دریغا که دوا نتوان کرد

اینکه در چشم و دلت بی سببی خار شدم از دل خون شده و دیده خونبار شدم
دوش در خواب، به کف جام شرابم دادی ، گو، گریه گره بود، چو بیدار شدم

بزم وصل است، غم هجر همان است، که بود دل پر از حسرت دیدار چنان است، که بود

چه ربط است این که با پروانه شمع انجمن دارد خوشا عاشق که معشوقش سری با سوختن دارد

می آید از کوی مغان، خرم طرب ناکش نگر صبح قیامت می دمد پیراهن چاکش نگر

هر آنچه به حکم رای از تو دور بود دامن شکافسته دلی به غبارم ضرور بود

بر لب نفسی بیش، حزین تو ندارد هنگام وداع است، چراغ سحری را

از گلستان چمن آن سرو خرامان برخاست گرد پیش صبر ابد، بر زده دامان برخاست
[illegible] از روز جزا در قدم جلوه اوست با قیامت قد او، دست و گریبان برخاست

تا چند حزین! به دشت گردی ای خانه خراب! خانه ات کو؟

از گیتی بخت، نه پاینده، ز چشمه پاینده رنجیده به من یار و ندانم سببش را

لب بر لب او دارم و حسرت کش عشقم دلبر به کنار و هوس بوسه همان است

گفتم به یار، از غم بسیار، اندک گفتا که: هست حوصله در کار اندک

چه آتش است، حزین! اینکه در جگر داری فسانه تو شنیدم، بدیده خوابم سوخت

۵۰۷. حزینی

گونابادی، که به تجارت می گذرانیده . منه :

کسی که پیش تو اظهار آشنایی کرد ترا به دشمنی خویش رهنمایی کرد
تمام عمر ستم کرد و من همان عاشق به یک نگه که در آغاز دل ربایی کرد

۵۰۸. حزینی

یعنی سید حسن استرآبادی، که قاضی هرات بوده . منه :

توان به مهر تو، آسان بوداع جان کردن ولی، وداع تو، آسان نمی توان کردن

۵۰۹. حسابی

یعنی میرزا سلیمان، که مولد و مدفنش قصبه نطنز من بلوکات اصفهان است و معاصرین اوحدی بوده . منه :

کجه می ورزند با حسرت کفنان دورگرد بخشد الصافی صفاء پهلو مشهدان ترا

•

آگه کسی ز حال من ناتوان نه بود احوال دل مپرس، دل درمیان نه بود

•

چه خوش است از تو خشمی که ز روی ناز باشد که به شکوه چند در آیم، در صلح باز باشد

•

ز فریب وعده امشب نه نهم چشم برهم که شب امیدواری در خانه باز باشد

•

به خانه اش روم و این کنم بهانهٔ خویش که مست بودم و کردم خیال خانهٔ خویش

•

بر حسابی رشک دارد هر حریف صحبتی است رشک می برده است بر حسرت کش دیدار هم

•

دو روزی دگر دوره سر می برم ز کوهت گرانی بدر می برم
دل آورده بودم، گفتند عاشق پر از پاره های جگر می برم

•

عمرم که رهنمت چشم تو، بادا حلال او می با کسی مخور که، ملالت نه می کنم
در من نمی نه می گذرد، کز هجوم شوق صد سنگ و آتش به خیالت نه می کنم
مردم چو خنده اش به زبان کرشمه، گفت : گر رنجه که رحم به حالت نه می کنم

ای حسابی ترک او دشواری دارد، ولی ● هر که مرد آسان کند برخویشتن دشوار نیست

حسابی! یار می آید به آیینی که، می‌دانی ● ترا دیدار ارزانی کند، من از خویشتن رفتم

من ای همدم، دل شمشیر غیرت خورده دارم ● مگو با من حکایت، خاطر آزرده دارم

رقیبش دانشم و حالتی افسوس، که او ● دگر از فهم تهیست، همه را برهم زد

هر نگاهش به من سوخته، در روز وصال ● در شب هجر، بلای است، که من می دانم

زندگی در دلم ست یار، می آیی نه می دانم ● مرهم می دهی و نار و استغنا، نه می دانم

ز خون خود، دم بسمل نوشته ام بر خاک ● وصیتی که، نخواهند خون بها از تو

۵۱۰. حسابی

یعنی میر محمد رضا نیشاپوری، که معاصر شاه عباس ماضی است. منه:

سرمهٔ را که بود مست غیری همراه ● کور باد آنکه کند چشم به این سرمه سیاه

۵۱۱. حسامی

اصلش خوارزمی، چون اکثر در قراکول ماوراء النهر می بوده به حسامی قراکولی مشهور شده. منه:

هر کس گذرد بر سر آن کوی، کشته‌ش ● زنهار حسامی از بهاری گذار آن جا

همچو من در غم او چهرهٔ زردی دارم ● گر بنالم، عجبی نیست که، دردی دارم

از هر چه به آن میل دل غافل ماست ● در حیرت و حسرت، چه دگر حاصل ماست

سبحان الله! بی خودی‌های جهان ● گویا که، برای ناخوشی دل ماست

۵۱۲. حسرت

یعنی سید محمد هروی، که اصلش از سادات ارض اقدس و خودش هم آخرها کلید دار مشهد مقدس بوده. منه:

چناد رم کردم از مردم که، بعد از مرگ من، حسرت!

به دامانم غبارم آشنا هرگز نمی آید

۲۱۴ - حسرت

پنی ذوقی رام دهلوی، که از خله فروشان آن دیار بوده و رامپور - که از مضافات بریلی است - درگذشت. منه:

عیب ما تنها محبوبی و بی خویشی نیست ● عاشقی در گرو عاقبت اندیشی نیست

تا چند مرگ هم نگذارد مرا به خویش ● بر خاک من گذشت و مرا را بهانه ساخت

فرصت از شرم کسی یاد روا بود به این ظلم ● عاشق از یار به این شوق جدا به نشینه

ای خوش آن دم، که چو گویم به تو، حرف از زبان ● تشنه سریم به غضب بینی، و خاموش شوم

یک قدم ناکرده طی، راه دیار او، هنوز ● رشک قاصد، قصه جان ناتوانم می کند
تا جدا از خاطرش می گردد از آزار من ● اینکه گردون یک دو روزش مهربانم می کند

پیدا میش چو عمر به جفا حریص ای فلک! ● بس صبر این همه به من آموختن چه سود

دوستی بین که، موافق شده با دشمن من ● یار سنگین دل و بس مهر و وفا دشمن من

گر شبی روز توانم به تو خود کام کنم ● باده در ساغر و خون در دل ایهام کنم
چشم پوشیده چو از من، به تغافل گذرد ● بهر تسکین دل خود، نگهش نام کنم

حسرت! آن عاشق و دیوانهٔ مادر زادیم ● که ز ما دست، به طفلی، پدر ما برداشت

چه کنم، ترک غم عشق بتان، کارم نیست ● ورنه آن نیست که، از خواری خود عارم نیست
دور شوا گفتی: این درا سر من قربانت ● من به پای که روم؟ طاقت رفتارم نیست

بسته داغ تلخ‌رامی، تا دلم را بیشتر سوزند ● در آمد گرم و حرف خواهش من در کشید از من

فغان که می کشیم زار، و کس نمی پرسد ● که: این ستم کش بی چاره را، چه تقصیر است؟

بوالهوسی خواهشی به طرز عیب، قربانت روم ● کاش پیش اظهار ... بوالهوس باشد مرا

یعنی دردا، دل به زوری ما شاد کرد و رفت　　　یعنی دلا! که یار چه بیداد کرد و رفت

شکستی عهد را خود، قلم من، پیمان شکن کردی　　　ز یک رنگی گناه خویش را، نسبت به من کردی

دمی که، آن مه مهر می‌... مهربان باشد　　　دلم به خویش رقیبانه بدگمان باشد
شریک غالب رسوائیم، تو خواهی بود　　　در آن به‌گوش که راز از دو سو نهان باشد
به کام دشمنم از عشق پاک، ورنه توئی　　　که خواهشت همه در بزم دوستان باشد
خوشم به شیوهٔ بیداد او، در آخر، حسن　　　که چند روز دگر این بسر همان باشد
ستم ظریفی نازش، به خود، نشانه مرا　　　خوشا کسی که، نگارش حریف امتحان باشد

گشاید ... دلم ای کافر! از من تهمتی ببخشد　　　که شب دست ملال، بند قبای تنگ بگشادش

عاشق را تن به جفای تو به ناچاری داد　　　این قدر هم نتوان داد دل آزاری داد
مضمر مضمون چو سنبله همه دل بردی کاش!　　　که به یک دل نتوان داد گرفتاری داد

ای ... ... وفاه ... کجایی؟　　　یار آ و به بین حال من زار ... کجایی؟

می‌کشد ... بوس و ... حسرت　　　در رخ او، مگر از دور به حسرت بینم

چنان خوارت کند عشق گل، یا رب! که یاد آری　　　که من بر گریهٔ خونین دل، یک روز خندیدم

تو و آنگه، جدا ماکرده، با اظهار آمیزش　　　ولی، هم بنده معذورم که، عاشق بدگمان باشد
چو از نامهربانی‌هاش نالم، گویدم طنزاً:　　　چه حظ از ذوق عشق آن را که یارش مهربان باشد

خوش آن ساعت که، چون در خاک و خون غلطیده ام بیند
به خود گوید که: این مسکین چنین در خون تپید از من

۵۱۴. حسن

یعنی حسن خان، ابن حسین خان شاملو، که مدتی در عهد سلطنت شاه عباس ثانی و شاه سلیمان صفوی، حکومت هرات کرده. منه:

این قدر آینه را رو دادن　　　لایق دولت دیدار تو نیست

به روی لاله رنگ، خواستم که می‌نوشم　　　ز شیشه تا به قدح ریختم، بهار گذشت!

۵۱۵. حسن

یعنی سید اشرف الدین حسن غزنوی. گویند: روزی سلطان بهرام شاه بشنیدن اینکه، در مجلس وعظ ایشان، قریب هفتاد هزار کس از ارادت کیشان فراهم می شود، یکی از ندمای خاص را دو شمشیر برهنه و یک غلاف داده به خدمت سید فرستاد که: در غلاف کنید! سید مطلب را دریافته از غزنین برآمد. و بعد طواف حرمین شریفین[1]، مدتی در بغداد و آخرها به التماس سلطان مسعود بن طاهر ملک شاه در ولایت جوین آمد و در پانصد و شصت و پنج (۵۶۵ ه) درگذشت. منه:

لشکر یار من، امروز سر آن دارد | که مرا، همچو سر زلف پریشان دارد
چون سکندر، ز سفر هیچ نمی آساید | گرچه در چاه ذقن، چشمهٔ حیوان دارد

۵۱۶. حسن

یعنی سید ابوالحسن فراهانی، که از افاضل زمان شاه عباس صفوی بوده. منه:

تا اسیرم، گرچه دارد گوش بر فریاد من | زانکه می دانم، نمی داند که، فریاد من است

چو از کنار من، آن غمگسار برخیزد | غمی به قصد من، از هر کنار برخیزد
تو تا جدا شدی از من، زمانه سوخت مرا | چنین بود، چو گل از پیش خار برخیزد
به بزم غیر، ازان می روم که، آن بد خو | مرا به بیند و بی اختیار برخیزد

نمی خواهم کسی جز من، به یار من، سخن گوید | اگر چه، قاصد من باشد و پیغام من گوید
نه مرغ نامه برخواهم نه قاصد، وقت بلبل خوش | که خود در پیش یار خویش حال خویشتن گوید

تو مرا سوزی و من سوزم ازین غم، که مباد | باد بیرون برد از کوی تو خاکستر من

مرا بیگانه، بیگاه می گرداند از یاران | برای بی وفایی، می کنم ترک وفاداران

ترسم این الفت که، دارد با گریبان دست من | در قیامت نیز بگسارد، که گیرم دامنی

۱- از راه خصوصیات به زیارت حرمین و حج رفت (مجموعه مقالات عباس اقبال آشتیانی ص ۳۱۹) خارج شدن از غزنی بعد از سال ۵۴۳ ه باشد.

[illegible] کاکل طرهٔ پیچیده، سر بیرون نه کرد • باوجودی آنکه، مفتون پیش پا افتاده بود

بی رخت نور، چراغ عشق افروز مباد • ماتم پس ازان شمع، شب افروز مباد
بختم تو به روز ماند، از نیکویی • اما نه به روز من، که آن روز مباد

حال دل، ازان بهانه جو، می پرسم • به حالی دل، از آن نگر می پرسم
آشفتگیم به بین که، دارم دل را • در دامن خویش، و حال ازو می پرسم

۵۱۷ حسن

یعنی خواجه حسن دهلوی، که به کمند جذبهٔ صحبت امیر خسرو، خدمت نظام الـدین اولیاء یافته و از هر دو نظر یافته. آخرها در دولت آباد دکن در هفت صد و سی و هفت (۷۳۷ ه) وفات یافت. او را است:

چه منت می نهد بر من، مؤذن • مرا مرغ سحر بیدار کرده است

گفتی که: چرا جدایی از من • این از فلک است، از حسن نیست

من بودم و کنجی و حریفی و سرودی • غم را، که نشان داد؟ و بلا را که خبر کرد؟

همین ناله مانده است مسکین حسن را • ازان روز ترسم که، این هم نماند

هرگز دلم به درد تو، از کس دوا نه خواست • کام تو جست و حاجت خود را روا نه خواست
بر ما دلت نه سوخت، نه دانم چرا نه سوخت • ما را دلت نه خواست، ندانم چرا نه خواست

گفتی که: به خواب اندر مهمان تو است یک شب • اما تو کجا آیی؟ چون خواب نمی آید!

گفتی که: چرا حال دل خویش نه گویی؟ • من خود کنم آغاز، به پایان که رساند؟

[illegible] که، من در سر، سودای فلان دارم • یک شهر خریدارند، من از که نهان دارم

طرفه سروکاریست که، بر وحدتا مشغول • سایر [illegible] بود [illegible] کرد

به روز حشر که، خلقی ز دست غمزه بسوخت • [illegible] کشته و من اندر وفای تو یابم

در عرصات، هم چنین روی کشاده، اندر آ — تا به دعا، بدل شود، دعوی داد خواه تو

از حسن این چه سوال است که: معشوق تو کیست؟ — این سخن را چه جواب است؟ تو هم می دانی!

مجنون لباس عقل و دین، در عشق لیلی چاک زد — پند پدر مانع نه شد، رسوای مادر زاد را

به مکتبی که درو می روی، همه طفلان — به غیر سورهٔ یوسف دگر نمی خوانند

هر گنهی که می کنی، عذر که می کند طلب — ای همه طاعت حسن گرد سر گناه تو

ای حسن! توبه آن زمان کردی — که ترا طاقت گناه نماند

حسن دعای تو گر مستجاب نیست، مرنج — ترا زبان دگر، و دل دگر، دعا چه کند

از عربده های ما، چه رنجی — دیوانه، به حال خویشتن نیست

من خطای نه کرده ام، لیکن — خوی بد را، بهانه بسیار است

ای به صحبت! پارسایها به رسوایی بدل — من بیک زاری پارسایانم که رسوا کردهٔ

از خدا امید می دارم که، فردا روز حشر — نامهٔ لعمد به دست من که، عفو آمیز نیست

هر چه می خواهی بکن، با چون توی، خصمی کراست — ما بحل کردیم، باری آنچه با ما کردهٔ

بوسی به لب جام مزن و در دهنم ریز — تا بوی بهشت آید ازین عشق و می خوردم

ای چاره صد امید با تو۱ — بی چاره حسن امیدوار است

گفتم: به رغم دشمنان آسایشی یابم ز تو — استغفر الله! زین سخن، عشق تو و آسودگی
ای خون عشق ریخته وانگه ازان خون ریختن — بی دست تو دارد خبر بی تیغ تو آلودگی

دیده را گر با تو کار افتاده، دل غمناک چیست — مرغ عاشق می شود پیراهن گل چاک چیست
اینکه می گویند: آتش ره ندارد در بهشت — ای بهشت عاشقان! این روی آتش ناک چیست
گر ز رشک روی تو، مه را، نه شد پاره جگر — این نشان های خون، بر دامن افلاک چیست

۱- دیوان، ای چاره گر امیدها تو (ص ۲۱)

۵۱۸. حسن

یعنی امیر تاج الدین حسن اصفهانی. او را است:

صبرها کردم که، تا مهرت، ز دل بیرون کنم   این زمان کز دل برون شد، اضطرابم بهر چیست؟

۵۱۹. حسن

یعنی حسن شاه هروی، که از ندمای سلطان بایسنغر میرزا بوده. منه:

خلق گویند، درین شهر سلطانی نیست   روز چون لیله نمایی، همه دانند که کیست؟

۵۲۰. حسن

یعنی سید حسن متکلم، که از ندمای سلطان غیاث الدین کرت بوده.
از او است:

آمده بر من سحرگه آن ماه روح   ز آمد شدن نفس، لباش مجروح
شبی کرده عذار نازکش ز آتش می   چون ژاله که بر لاله نشیند به صبوح

۵۲۱. حسن

یعنی قاضی حسن قزوینی، که به هند آمده در عهد اکبر پادشاه ملتق بیگلربیگی گجرات بوده. منه:

نه پرسش، نه نگه کردن، نه دشنامی   کسی چو من، بر جانان غریبی، خوار مباد!

۵۲۲. حسن

یعنی درویش حسن، که در اصفهان بوده. منه:

دوای عشق مهران به مرگ هم غلط است   دلم به تجربه این کار بارها کرده

۵۲۳. حسن

یعنی میرزا حسن که در زمان شاه سلیمان صفوی به مهمات دیوانی اشتغال داشته و در مشهد مقدس متزوی شده درگذشت. منه:

گریم ز حال، رو به مأمن که کسی   از دست خود کجا رود و چاره کند کسی

۵۲۹. حسن

یعنی میر حسن لکهنوی، که مدفن در لندن ـ که دار السلطنت برطانیه عظمی یعنی انگلستان است ـ بسر برده و ازین جهت به لندنی مشهور شد. و آخرها به لکهنو رسیده وفات یافته. از او است :

با من ستاره بد شد و آن ماه پاره هم — از بخت شکوه هست مرا وز ستاره هم

۵۳۰. حسین

یعنی قاضی سید حسین میبدی، که از اکابر علما بود. منه :

آن دل که تو دیدیش، ز غم خون شد و رفت — وز دیدهٔ خون گرفته، بیرون شد و رفت
روزی به هوای عشق، سیری می کرد — لیلی صفتی بدید، مجنون شد و رفت

۵۳۱. حسین

یعنی قاضی حسین خوانساری هم عصر شاه عباس بوده. او را است :

می گفت به شوخی آن بت سیم گسل — من بوسه بدل می کنم امروز به دل
ای دل! به هزار پاره شو، تا گردد — از هر پاره مرا مرادی حاصل

•

افسوس که، پند نیکوان رد کردم — از بی خردی، خطای بی حد کردم
نیکی، نفسی نکردم، اندر عالم — بد گفتم، و بد شنیدم، و بد کردم

۵۳۲. حسین

یعنی میرزا محمد حسین ابهری، در زمان شاه عباس ماضی که وزیر بر همدان و استرآباد بوده. از او است :

دور از تو خیال خود و خوابم نشود — سیماب غلام اضطرابم نشود
گر بی تو بیفشرم گل دیدهٔ خویش — مینای فلک ظرف گلابم نشود

۵۳۳. حسین

اردبیل، که از ندمای سلطان حیدر ابن شاه طهماسب صفوی بوده :

ای گشته ز ذات خود خردها چون نور — ذرات جهان یافت ز نور تو ظهور
گشته تو ز عاقلی خردها مستور — وجه تو ز ادراک نظرها شده دور

۵۲۴. حسین

خواجه حسین سمنانی، که در عهد جهانگیری در حوالی دکن بسر می کرده.
از او است :

بی روی تو، از دیدهٔ ما نور فرو ریخت — هجران تو الماس به ناسور فرو ریخت

۵۲۵. حسین

یعنی حسین قلی میرزا، کـه از اویماق استاجلوی قزلباش و از امرای شاه طهماسب ماضی بوده . از او است :

راز طنبور که، راز دل من می گوید — گوش کن! گوش! که در پرده سخن می گوید

۵۲۶. حسین

یعنی آقا حسین که از اولاد شیخ حسن داؤد است . در زمان شاه سلیمان به هند آمده وفات یافت . منه :

چون شمع، از حجاب برافروختی چرا — خود را گـداختی و مرا سوختی چرا

۵۲۷. حسین

یعنی مولانا آقا حسین خوانساری که تخلص ایشان را بعضی «لطیفی» نوشته انـد و بعضی «حسین» واللّه اعلم بالصواب . اما از اکابر تلامذهٔ مولانای خلیفه سلطان بوده و شاه سلیمان آن را به نیابت خود بر سریر سلطنت جا داده. گویند: یکی از امرای آن عصر از خدمت مولانا استفسار می نمایـد که: آیاش ازین دنیا را اسپ داشته است. ایشان می فرمایند که : خیر همیشه دنیا را خر داشته است . بالجمله لطایف بسیار از ایشان منقول است و این رباعی نیز :

ای باد صبا ! طرب فزا می آیی — از طرف کدامین کف پا می آیی
از کوی که برخاستهٔ؟ راست بگو — ای گـردا به چشم آشنا می آیی

۵۲۸. حسین

یعنی میر محمد حسین خاتون آبادی اصفهانی، ابن میر محمد صالح، کـه

شیخ الاسلام اصفهان و دختر زاده مولانا محمد باقر مجلسی بوده، و در یک هزار و یک صد و پنجاه و یک (۱۱۵۱ ھ) وفات یافته. او را است:

خجل چو بید، ز شعر و لباس خویشتنم | عیب مغفل از کردهای خویشتنم

۵۳۹ـ حسینی

یعنی ابوالغازی سلطان حسین میرزا، ابن منصور میرزا، ابن بایقرا میرزا، ابن عمر شیخ میرزا، ابن امیر تیمور گورگان است. و در هشت صد و هفتاد و هفت هجری (۸۷۷) در هرات بر تخت سلطنت نشسته و شاه اسماعیل صفوی در زمان او خروج کرده. تمامی ایران را رشک گلستان ساخت. او را است:

سالها! جفا برای وفا می کشیم ما | ترک وفا مکن که، جفا می کشیم ما

بر گرد لب تو عنبر آمد بیرون | یا سنبلت از گل تر آمد بیرون
خضری است نشسته، بر لب آب حیات | یا سبزه به گرد کوثر آمد بیرون

۵۴۰ـ حسینی

یعنی امیر حسینی غوری که در هرات ساکن بوده و از مریدان شیخ شهاب الدین سهروردی است. در هفت صد و هژده (۷۱۸ ھ) رحلت نموده. او را است:

این طرفه حکایتی است، بنگر | روزی ز قضا مگر سکندر
می رفت و عنان سپاه با او | وان حشمت و مال و جاه با او
ناگه به خرابه گذر کرد | پیری ز خرابه سر بدر کرد
پرسید که، این چه شاید آخر | وین گشت که، می نشاید آخر
بیهوده نهاده این چنین پیر | در گوشهٔ این مغاک دلگیر
چون رفته بر آن مغاک چون گور | پیر از سر وقت خود شده دور
چون باز نه کرد سوی او چشم | پرسید سکندرش به صد خشم
گفت: ای شده غرق این گذرگه | غافل چه نشسته درین راه
پیر چه نه کردی احترامم | آخر نه سکندر است نامم
دریا دل و آفتاب رایم | فرق فلک است زیر پایم

پیر از سر وقت بانگ برزد
گفت : این همه با جوی نیرزد
نی پشت نه روی عالمی تو
یک دانه نه کشت آدمی تو
بی قول نه شاغلم درین کوی
عشارتر از تو ام به صد روی
از روز پسین چو آگهیم من
چون منتظر آن درین رهم من
غافل تو شدی ز بهر پیشی
مغرور دو روزه عمر خویشی
دو بندهٔ من که حرص و آز اند
بر تو همه روز سرفراز اند
با من چه برابری کنی تو
چون بندهٔ بندهٔ منی تو
گریان شد ازین سخن، سکندر
بشکست کلاه شاهی از سر
از خجلت خود فقیر می زد
سر در کف پای پیر می زد

دود دلم از شمار دهر بگذشت
این قصه به هر محفل و محضر بگذشت
این واقعه در جهان شنید است کسی
من تشنهٔ آب و آبم از سر بگذشت

۵۴۱ حسینی

یعنی حسینی صراف که در زمان شاه عباس ماضی بوده . منه :

قاتل خون مرا ریخت که، در روز جزا
نظر از ناز به هنگامهٔ محشر نه کند

۵۴۲ حشمت

یعنی سید محتشم علی خان دهلوی ابن میر باقی بدخشانی . او را است :

رونق از دیوانهٔ ما کشور سودا گرفت
دشت از ما بود، گو مجنون دو روزی جا گرفت
شب چنان بی کسیم سوخت به کریت، که درو
دل سنگ آب شد و صورت دیوار گریست
در آرزوی زخم تو، صد سینه چاک شد
تیغ تو در غلاف و جهانی هلاک شد

۵۴۳ حشمت

یعنی عماد الدین خان میرزا امام علی ، برادر کوچک میرزا جعفر راهب ، که هم پای علی قلی خان واله داغستانی از اصفهان به هند آمده، چندی با نواب ـ خدا بیا مرزد ـ برهان الملک سعادت خان نیشاپوری بسر می برده . منه :

بسته است بی کفتن مقال، میان را
هر چند که آن شوخ کمر هیچ ندارد

چو تیر از دل کشم، با تیر جانانه، جان برون آید   چو شخصی، کز پی تعظیم، با مهمان برون آید

۵۵۱. حقیقی

یعنی محمد بیگ ماوراءالنهری، که محمد سعید کابلی با او نظر می داشت. منه:

در حقیقت دگری نیست خدائیم همه   لیکن از گردش یک نقطه جدائیم همه

۵۵۲. حکیم

یعنی سید فیض‌علی موسوی مشهدی، در عهد اورنگ زیب عالم‌گیر نشو و نما یافته. از او است:

ای! جگر از غم تو گشته فگار   وی! ز دل از غم تو رفته قرار

۵۵۳. حکیم

یعنی حکیم سعید خان قمی، که ملقب از اطبای شاه عباس ثانی بوده. منه:

چه غم از فلک به پای غم می شکست مارا   سر غم ز ماست روزی که کشد شکست مارا

•

گر به جانان زنده از رفتن جان غم مخور   جان سفانه از تو در مردن به جانان غم مخور

۵۵۴. حکیم

یعنی حکیم فضل الله اردستانی، که از اطبای شاه عباس ماضی بوده. او را است:

مکتوب گهی رسم بود از کلک گوهر بار تو   منسوخ کرد آن رسم هم، کم لطفی بسیار تو

۵۵۵. حکیمی

که از سادات استرآباد و ندمای سلطان حسین میرزا بوده و در هشت صد و هشتاد و یک (۸۸۱ ه) درگذشت. از او است:

مائیم و پیر میکده و کنج دیر او   دیگر کجا رویم، که داریم غیر او

•

لقبا نه سهیل مشتم آنکه عهد شکن شد   یا هر که دم از مهر زدم، دشمن من شد

در جگر خار غمت دارم و هجران بر سر   تا چه آرد دگرم دهما گریبان بر سر
گر قدم رنجه کنی سوی حکیمی چه شود   تا نثار تو کند نقد دل و جان بر سر

۵۵۶ حکیم

یعنی ملا مقیم کاشی، که مدتی به خدمت دارا شکوه بسر کرده. از او است:

ما را که در عشق، ز اغیار نه باشد   کز یار نه رنجیم اگر یار نه باشد

۵۵۷ حکیم

یعنی میرزا جانی بیگ[1] ارغون، که از سلاطین زاده های دیار سند بوده. منه:

صبری به من و رحم به او هر دو بده   داد من و آن بهانه جو هر دو بده
من زنده گیی خواهم و او مردن من   یا رب! تو مراد من و او هر دو بده

۵۵۸ حمدی

یعنی میر حمدی سوستانی، که رباعیات مولانا لسانی را - که در اظهار حب امیر المومنین ابن ابی طالب علیه السلام است - در تبریز کو به کو می خوانده و جماعهٔ رومیه به این گناهش زنده در آتش سوختند. منه:

گوینه حرف عشق و بگریه، مشنویه   مشکل حکایتی است که، تقریر میکنیم
از آتش آه دل حمدیا حذری کن   هر چند که، آه دل او را، اثری نیست

۵۵۹ حمید

یعنی حمید الدین ناگوری، که از مریدان خواجه معین الدین سجزی بوده. او را است:

آن را که به نسبت سماعی گیرد   هر عذر که گوید همه را بپذیرد
وان را که به دوستی به خواند در پیش   با تیغ بلا سرش ز تن برگیرد

۱- حلمی تخلص می کرد (مقالات الشعرا ص ۱۶۰)

۵۶۰. حمید الدین

از افاضل بوده. او را است:

کسی ز خسته دلی یاد می توان کردن   دمی ز بهر خدا، شاد می توان کردن

۵۶۱. حکیم

حنظله، که از اکابر شعراء دیار بادغیس و در مائهٔ ثانیه از سنین هجریه بوده. در ملازمت سلطان یعقوب بن لیث ترقیات عظیمه کرده. او را است:

یارم سپند گرده بر آتش همی فگند   از بهر چشم تا نه رسد مر ورا گزند
او را سپند و آتش ناید همی به کار   با روی همچو آتش و با خال چون سپند

۵۶۲. حیاتی

از گیلان که در زمان اکبری و جهانگیری در هندوستان بوده. منه:

از بس که رفو زدیم و شد چاک   این سینه، همه به دوختن رفت

•

مریض عشق، به درد چنان گرفتار است   که آرزوی مداواش هم زبان دارد

•

در کوچهٔ عشق منزل می خواهم   بال و پر شمع محفل می خواهم
نی دین ز کسی خواهم و نی دنیای   شایستهٔ دوستی دلی می خواهم

•

هنگام نزع، تا تو لبانی برابرم   صد بار، اگر به لب رسدم جان، فرو برم

•

گر بمانم، شعله در انجمن خواهم زدن   ور بمیرم، دست و پای در کفن خواهم زدن

•

بیا پیش ای جوان و دیدن خود بر من آسان کن   که پیرم سخت و از نزدیک هم دشوار می بینم

۵۶۳. حیدر

یعنی حیدر کلیچه‌پز خراسانی که در عهد شاه اسماعیل ماضی صفوی به شغل کلیچه‌پزی در هرات می گذرانیده. او را است:

گر، میسر نشود بوسه زدن، پایش را   هر کجا پای نهد، بوسه زنم جایش را

با رخش، آینهٔ دل، در مقابل داشتم — در مقابل صورتی دیدم که، در دل داشتم
چون که میرم بر سر آن کوی در حالم کنید — تا همه جا خاک من باشد که منزل داشتم

یک سخن بشنو که گویم از وفاداری ترا — با کسی منشین که آموزد جفاکاری ترا

ای صبا! رفتی که، از حال دلم، یادش دهی — دل درون زلف است می‌ترسم که، بر بادش دهی

آنکه یک ذره وفا از تو ندیده است منم — آنکه پیوسته جفای تو کشیده است منم
از خیال نفسی، آنکه نه رفت است توئی — وانکه هرگز به خیالت نه رسید است منم

خوش آنکه او به ناز زند سنگ و من ز شوق — بردارم و به دیده گوهر فشان نهم

شب خیال یار، جا در دیدهٔ بیدار داشت — دیدهٔ بیدار من، با خود خیال یار داشت

سخن با کس نگویم، هر کجا آن تند خو باشد — چرا با دیگری گویم سخن، جای که او باشد

ز عمرم یک نفس باقی، و در دل، صد هوس مانده — مرا حاصل ز عمر و زندگانی یک نفس مانده

غافل از نالهٔ شب های منی، آه از تو — ای مرا شب همه شب نالهٔ جانکاه از تو

رفتی و ماند بر دل داغ جدایی تو — ما را بلای جان شد، آه! آشنایی تو

روزی که، اگر اهل وفا، یار کند یاد — بسیار مرا جوید و بسیار کند یاد
یک بار چه باشد که به خاطر گذرانی — آن را که به روزی ز تو صد بار کند یاد

ز هجران بر لب آمد جان و بسیار آرزو دارم — ز عمرم اندکی مانده است و بسیار آرزو دارم

شبی که وصل ترا در خیال می‌گذرانم — چنان خوشم که مگر در وصال می‌گذرانم

پس ازین به هر سر ره من و عرض بی‌نوایی — که کنم دعای جانت، به بهانهٔ گدایی
همه شب درین امیدم، که رسم به وصل روزی — همه روز در امیدم، که شبی به خوابم آیی

تو آن نه که، مرا بینی و جفا نه کنی — من آن نیم که، به رنجم اگر وفا نه کنی

۵۶۴. حیدر

کاشی طهماسبی[1] که در زمان شاه طهماسب صفوی بوده. او را است:

چشمهٔ حیوان کجا، لعل لب جانان کجا	هر دو جان بخشند، اما این کجا و آن کجا
کشید روز وصالم به شام هجر و ملولم	که شام هجر مبادا کشد به روز قیامت
گفتا پیش کسان: حیدر ما هرجایی است	تو بگو یار را دگر کو برود جای دگر

۵۶۵. حیدری

تبریزی، که از تلامذهٔ لسانی شیرازی بوده، و با شریف تبریزی عداوت داشته و کتاب «لسان الغیب» در برابر «سهو اللسان» شریف گفته. مصارع را تضمین‌های خوب کرده. او را است:

مشکل دارم شها! خواهم کنم پیش تو عرض	زانکه زین مشکل، مرا صد داغ حسرت در دل است
سیم و زر انعام کردی، لیکن از عادت مرا	هم گرفتن مشکل و هم نا گرفتن مشکل است

۵۶۶. حیدری

او را است:

چون به کویش کشته خواهم شد، خوشم کز بی‌کسی	کشته بگذارندم، شاید یک شبم در کوی او
تیره بختی بین که، نشناسی که فریاد من است	بعد عمری غافل از گوشی به فریادم دهی

۵۶۷. حیرانی

قمی، که ملا ضمیری پسر او است. منه:

دوش آتشی که بر سر کویش بلند بود	آتش نبود آه من مستمند بود

۱- زمانی که شاه طهماسب صفوی کلاهی اختراع نموده و هنوز آن کلاه به کاشان رواج نیافته بود که حیدر آن را درست کرده بر سر گذاشت، ازین جهت مردم او را «طهماسبی» لقب دادند (صبا ص ۱۸۶)

به جرم عشق، خواهم روز محشر، دست خود بسته — که ترسم، غافل از من، دامن آن نازنین گیرد

اجل، چو بر سرم نتواند آوردن، شب هجران — چنان کز دود آهم خانه تاریک است، روزنه هم

صباح عید اگر، من دست آن نازک بدن بوسم — به شادی تا به شب آن روز دست خویشتن بوسم

چو با تو درد دل گویم، مرا دیوار پنداری — و گر پیش تو شرح غم کنم، افسانه پنداری
تو آن شمعی که بر گرد سرت جان های مشتاقان — همه شب تا سحر گردند و تو پروانه پنداری
چو در خیل سگان، سنگم زنی، فریاد آزاد دارم — که حیرانی مسکین را سگ دیوانه پنداری

۵۶۸ـ حیرت

یعنی اله وردی خان شاملو هروی، که چندی، از قبل سردار جهان خان، حاکم چاله بوده. او را است:

من از فیض نگاه تو، تماشا گشته ام این سو — اگر سروی نیابد در نظر بادام می خواهم

۵۶۹ـ حیرتی

تونی، که در کاشان مقتول شده. منه:

مرا کردی بسه درد دل گرفتار — دلت درد گرفتاری مبیند

به خاک رفتم و از هر چه بود در دل من — به غیر حسرت آن خاک آستانه نماند

به من، بسیار کم لطف است، دلداری که من دارم — هنوز این لطف بیجا است از یاری که من دارم

میان خلق، ستم بر من، آشکار مکن — به لطف خود، همه کس را امیدوار مکن

۵۷۰ـ حیرتی

قزوینی، که نزد سراجی بوده. گویند اشعارش را حیرتی تونی از میان برده. او را است:

مه آمد، و افزود غمم را، غم دیگر — سالم زده را، مه نو ماتم دیگر

۵۷۹. خاقانی

یعنی افضل الدین ابو بدیل ابراهیم، ابن علی النجار الشروانی۱، که از تلامذهٔ مهر ابو العلایی گنجوی و معاصر خاقان کبیر منوچهر شیروان شاه و ارسلان سلجوقی است. و نخستین «حقایقی» تخلص می کرده و آخرها از خاقان سابق الذکر «خاقانی» تخلص. و در تبریز وفات یافته در سرخاب مدفون شد. بعضی سال وفاتش پانصد و سی و دو (۵۳۲ ه) و بعضی پانصد و نود و پنج (۵۹۵ ه) گفته اند. منه:

روزم به نهایت شب آمد | آهم به زیارت لب آمد
همسایه شنید ناله ام، گفت | خاقانی را دگر تب آمد

•

دیدی که یار چون ز دل ما خبر نداشت | ما را شکار کرد و بیفکند و بر نداشت
ما بی خبر شدیم، چو دیدیم روی او | او خود ز حال بی خبری خود خبر نداشت

•

دوری است، [illegible] که درمان پذیر نیست | از جان گریز هست ز جانان گریز نیست

۵۸۰. خاکسار

یعنی شکر الله خان، که از امرای عهد عالمگیری بوده. از او است

[illegible] بر سپهر و جفای شما | به یک نگاه ادا شد، [illegible] ادای شما

۵۸۱. خاکی

یعنی میرزا خاکی۲، که در زمان شاه طهماسب ماضی بوده. از او است:

هر که پیر عقل [illegible] به برهمن می کند | می فروشش چاره در آب خوردن می کند

•

زانسان شده ام خار به پیش تو، که از جور | هر چند که کردم گنه، انکار نه کردی

•

با آنکه هست آمدنش پیش من محال | شب تا به روز دیده امید در ره است

۱- جولاه نژادم از سوی جد | در صنعت من کمال ابجد (خاقانی)

۲- شیرازی بوده.

ساقی به حسرت می دهم پیش تو، تیغ کین مکش زانکــه، در حشر مبادا، شرمسار من شوی

ز بیم پند و نصیحت، بپرهیم از خویشان ببین که، ساخته ای در وطن غریب مرا

۵۸۲. خاکی

که درویشی بوده . منه :

بی چاره که، دل به تو نا مهربان دهد آخر ، در آرزوی وصال تو، جان دهــد

۵۸۳. خاکی

یعنی حسین بیگ، که مدتی صاحب دیوان صوبهٔ بهار بوده، و در یک هزار و بیست و یک (۱۰۲۱ ه) فوت شده . او را است :

مثل خوبان بد کیش، نه دارد لطفی سر آن یار به گردم که، جفا کیش بود

۵۸۴. خاکی

یعنی فخر الدین خالد[۲]، ابن ربیع خراسانی، که وطن اجدادش مکه معظمه است و با حکیم انوری مشاعرات کرده . منه :

ای دست برده از همه خوبان به دلبری تلوردست به دست به مالــم ز دل بری

۵۸۵. خالدی

هروی . او را است :

نمی خواهم که، برگیرد صبا، از کوی او گردی مباد آن توتیا را افکند در چشم بی دردی

۱- علی حسن (ص ۱۵۹) فاضل حسن بیگ و تخلص « خالی » نوشته همین بیت را ثبت کرده است .

۲- صبا (ص ۱۹۰) تخلص « خالد » ثبت کرده است. عوفی (۱۳۸:۲) فاضل دارد : الامیر السید العالم فخر الدین تاج الافاضل خالد الربیع السکی الطولانی . و این بیت از قصیده اوست (عوفی ص ۱۵۰-۱۵۲) و در هر بیت کلمه « دست » آورده است .

۵۸۶ـ خالص

یعنی سید حسین امتیاز خان، که در زمان عالم‌گیر پادشاه از ایران به هندوستان آمده. منه :

ای که گفتی که: ترا حال ز هجرم چون است؟ • جام می، بی تو به دستم قدح پر خون است

عوض بوسه، نکویان دل و جان می طلبند • آنچه دادند به ما، کاش که از ما گیرند

دیوانه به راهی رود و طفل به راهی • یاران! مگر این شهر شما سنگ ندارد؟

غبار راه گشتم، سرمه گشتم، توتیا گشتم • به چندین رنگ گشتم تا به چشمش آشنا گشتم

بلبل نالان به دام آمده ام ای صیاد • با قفس یک دو سه روزی به گلستانم بر

دل و دیده را چه سازم که، تو یک نفس، ز شوخی • نه به دیده می نشینی! نه به دل قرار داری!

۵۸۷ـ خان اعظم

موسوم به عزیز کوکا، ابن شمس الدین خان انکه است. از اجلهٔ امرای اکبر پادشاه بوده. از او است :

گفت بیمار دل، از درد و غم تنهایی • ای طبیب دل بیمار! چه می فرمایی؟

۵۸۸ـ خان زاده

تبریزی، دختر امیر یادگار بوده. از او است :

شبی در منزل ما، میهمان خواهی شدن یا نه؟ • الهی خاطر این ناتوان خواهی شدن یا نه؟

۵۸۹ـ خان عالم

یعنی برخوردار بیگ، خان عالم، از امرای اکبری است. و در عهد جهانگیری که به سفارت ایران رفت، شاه عباس «خا» را به «جیم» بدل کرده به جان عالمش ملقب ساخت. و این معنی باعث گرانی مزاج سلطان جهانگیر شده

که او را از نظر انداخته. از او است.

لباس آل به برکرده شوخ مه‌وش من به جلوه آمده و تیز کرده آتش من

۵۹۰. خاوری

مولانای خاوری سمرقندی، که خیاطی می کرده. منه:

من که عمری به هوس پیروی دل کردم عمر بگذشت و ندانم که چه حاصل کردم

۵۹۱. خجندی

شاعری بوده، که این اشعار از او است:

چنین که چشم تو پروای داد خواه نه دارد سزد که جان برد از خلق و دل نگاه نه دارد

تا زلف ره زن تو، بر عنبر کمند کرد شاخه الف، گرفت به دزدی و بند کرد

۵۹۲. خردی

ماوراء النهری، در عصر عبدالله خان اوزبک بوده. از او است:

عقل ابلکم، خویش را رسوای مردم کرده است می دود هر سو، نمی دانم، کرا گم کرده است

۵۹۳. خرمی

هروی، که در زمان امیر علی شیر نوایی و مولوی جامی بوده. منه:

سرشک خون که، دمادم به دم ز چشم تر من شرارها است که، جهد ز آتش جگر من
پس از وفات، خدا را به تربتم قدمی نه در آن زمان که شوم خاک، پا مکش ز سر من
نه قاصدی که، پیامی ازو به نزد من آرد نه محرمی که، به آن بی خبر برد خبر من

۵۹۴. خروشی

یعنی حسن بیگ، که از امرای شاه عباس ماضی بوده. منه:

دریغ بهر عیادتم نرسید مرده را نه دهد انگاره

۵۹۵. خسرو

یعنی امیر خسرو، که اصلش از دیار کش ترکستان و از اویماق هزاره

لاچین است. امیر محمود والد او در فتنهٔ چنگیز خان به دیار هند آمده در دهلی به خدمت محمد شاه تغلق رسیده، و امیر خسرو در قصبه پتیالی از مضافات دهلی در شش صد و پنجاه و یک (۶۵۱ ه) متولد شده. و از اجلهٔ مریدان شیخ نظام الدین اولیاء گشته. شیخ سعدی در حال سیاحت به قصد دیدنش به دهلی آمده چند شب به دیدار یکدگر به روز آورده. بالجمله وفات امیر خسرو در هفت صد و بست و پنج (۷۲۵ ه) است. «طوطی شکر مقال» تاریخ این واقعه. او را است:

به خوبی همچو مه تابنده باشی — به ملک دلبری پاینده باشی
من درویش را کشتی به غمزه — کرم کردی الهی زنده باشی
جفاکم کن که فردا در صف حشر — ز روی عاشقان شرمنده باشی
به رندی و به شوخی، همچو خسرو — هزاران خانمان برکنده باشی

•

ای چاره خسرو خسته راه خود رهیافتن فرموده است — خلقی به منت یک طرف، آن شوخ، تنها یک طرف

•

بسی شب با سحر بردم، کجا شد آن همه شبها — کنون هم هست شب، اما سیاه از دود یاربها

•

بر دولتی مردم و آن خاک بر اعضای منست — هم به خاک سر آن کو که بخوابید مرا

•

ای مغان شغل تو چه من تا کسی فتاد — گویا کسی نماند جهان خراب را
تا گشتنش به کفر ز حرف لب راکده برد — تا بشنوم ایم غمزه حاضر جواب را

•

یارا دل گم گشته در کویش من دیوانه را — از کجا کردم نگه آن شکل ترسانه را

•

عشق ایمان و دل بسیار غارتگر دل داره — سلسانی میاموز آن در چشم تا مسلمان را
ببند مقدار هم رفتنی، بر آن خاطر، نمی خواهم — که، از عزم پشیمانی بود، آن تا پشیمان را

•

با شمع خویش بودم امشب، اگرچه در زاری گذشت — یاد می کردم ازان شب ها که، در خواری گذشت
ماجرای خویش پرسیدی که: چون بگذشت حال؟ — ای سرت گردم! چه می پرسی؟ به دشواری گذشت

•

خواهی ای جان! برو و خواه همی باش، که من — مردنی نیستم امروز که جانان این جاست

•

گفتی: ار من بروم هیچ مرا یاد کنی! — این حکایت به کسی گوی که جانان خواهد داشت

آنکه جان، گرچه خلقی، آن توئی / وانکه شیرین تر بود از جان، توئی

•

آفاق گردیده‌ام، مهر بتان ورزیده‌ام / بسیار خوبان دیده‌ام، لیکن تو چیزی دیگری
هرگز نیاید در نظر، صورت ز رویت خوب‌تر / شمسی نه دانم یا قمر، فرزند آدم یا پری
من تو شدم، تو من شدی، من تن شدم، تو جان شدی / تا کس نگوید بعد ازین: من دیگرم، تو دیگری

•

خوش آن زمان که، بری نام عاشقان، آنگه / چو نام من به لب آید، زبان به گردانی

•

کسی نماند که دیگر به تیغ ناز کشی / مگر که زنده کنی خلق را، و باز کشی

•

چو پرسدت به روز حشر، خسرو را چرا کشتی؟ / چه خواهی گفت؟ فدایت شوم! تا من همان گویم

•

سه بادام را هر سو میفکن در نظر بازی / نگهداری که روزی، بر سر تابوتم اندازی

•

حسرت که، به جان من درویش آمد / گویی که، شکی بر جگر ریش آمد
می ترسیدم ز مفلسی، ای مه! روزی / دیدی که همان روز بدم پیش آمد

•

هرسو نه موافقان خویشان بردند / این کج کلهان چو پریشان بردند
گریند، چرا تو دل به ایشان دادی؟ / باشد که، من ندادم، ایشان بردند

•

ای از تو مرا امید بهبودی نه / با من تو چنان که پیش ازین بودی نه
می دانستم که، عهد و پیمان مرا / درهم شکنی، ولی بدین زودی نه

۵۹۶. خسروانی

یعنی حکیم ابوطاهر، که مولدش نیشاپور است. و حکیم فردوسی اکثر مصارع او را تضمین کرده. او را است:

دریغ از درنگت به هنگام صلح / فغان از شتابت به هنگام جنگ

۵۹۷. خسروی

قاینی، که به هند آمده شهید شده. او را است:

اگر ز صحبت ما در سرت ملال هست / برآر تیغ، که ما را هم انفعال هست

[illegible] روز وداع است، تو خود را کشتی — آه ازآن روز که یارت هر سه منزل ببرد

غبار چشم من و غیره، اگر بیامیزند — ز هم به بوی محبت، جدا توان کردن

یارم که به جلوه قله هستی ببرد — از دهر رواج بت پرستی ببرد
چندان نمکین هست، که گر عکس لبش — در جام فتد، ز باده مستی ببرد

۵۹۸. خصالی

یعنی حیدر بیگ چغتای[1] او را است:

بی تو بوی گل، به بستان نخیزم زه، در دماغ — بعد ازین، گل می گذارم، خار را بو می کنم

۵۹۹. خصالی

کاشی، که از تلامذهٔ مولانای محتشم کاشی بوده. او را است:

لاف قرب تو ازآن، پیش رقیبان نه زنم — که گرم دور کنی، باعث خجلت نه شود

مکن منع من ای دل، ز بسیار آمدن سویت — که گر صد بار دارم آرزو، یک بار می آیم

وصیت می کنم، قاصد چو باز آری پیامش را — اگر من مرده باشم، یک به یک، بر خاک من گویی

ز امساک رو شیخ به طفل نه دهی — در دل به خیال دوست منزل نه دهی
از تو عجبی نیست که، از غایت بخل — عاشق شده باشی و به کس دل نه دهی

۶۰۰. خضر

یعنی خواجه خضر شاه استرآبادی. از او است:

مردم ز غم گلشت، به درمان خبر کنید — کارم به جان رسیده، به جانان خبر کنید
آن خضر را که، آب حیات است در لبش — از حال تشنگان بیابان خبر کنید

۶۰۱. خضری

خوانساری، ابن مولانای تاجری که در نه صد و نود و نه (۹۹۹ ﻫ) وفات

۱- صندوق حسن (ص ۱۲۶) به هند آمده در سلک ملازمان شاه جهان پادشاه خود را منخرط گردانید و به خدمت دیوانی صوبهٔ کشمیر سعادت پذیر گردید.

بقیه. مه:

برهم نه زلف، اگر به مهرم / چشمی که در انتظار باز است

موئی، ز سر زلف تو ام، کار کلش شد / شد حشر همین باعث آمرزش من شد۱

ز رفتن تو دل باز پس نمی ماند / تو می روی و درین شهر کس نمی ماند

نمی کند اجلم قصه جان و می گوید / که: روزگار ز حسرت کشان همی دارد۱

تا کی ز بیم خوی تو، آهی که سر دهم / بازش عنان به کامم و سر در جگر دهم

۶۰۲. خضری

قزوینی گوید:

نامه ز من گناهی و شرمنده ام ز تو / بر جنگ میل داری و هیچت بهانه نیست۲

امشب که جا در انجمن یار داشتم / از شرم گریه، روی به دیوار داشتم
در بزم او کسی ز بدی هم نه برد نام۳ / هر چند گوش در پس دیوار داشتم

اگر شراب ملال ز جام خویش کشی / بر آن شوی که ز من انتقام خویش کشی
ز نا امیدیم آگاه می شوی، روزی / که انتظار جواب سلام خویش کشی

همتی کز سر کویت رفتم / همه جا دیدهٔ حسرت به قفا
آفتی، همچو تمنا، در پی / دلشمنی، همچو محبت، بر پا

دست آزار، از گریبان اسیران، بر نداشت / آسمان تا سخت جانی همچو من پیدا نه کرد

از بوی گل که همرهی باد می کند / در آتش است بلبل و فریاد می کند

سخت است، رام کردن مرغ دل، که او / رم از تپیدن دل صیاد می کند

۱- مخزن الغرائب (۸۸۱۲) به نام خضر قزوینی ثبت کرده .

۲- صدیق حسن (ص ۱۴۳) این بیت به نام خضری لاری ضبط کرده است .

۳- صبا (ص ۲۰۰) در بزم او کسی به بدی هم نه کرد یاد. صدیق حسن این دو بیت نیز به نام خضری لاری ثبت کرده است .

یادداشت:

برهم نه زلف، اگر به میرم — چشمی که، در انتظار باز است

حیفم، ز سر زلف تو ام، تار کفن شد — در محشر عشق باعث آزردن من شد!

ز رفتن تو دل باز پس نمی ماند — تو می روی و درین شهر کس نمی ماند

نمی کند اجلم قصه جان و می گوید — که: روزگار ز حسرت کشان غمی دارد!

تا کی ز بیم خوی تو، آهی که سر دهم — بازش عنان به کامم و سر در جگر دهم

۶۰۲. خضری

قزوینی گوید:

نامه ز بی گناهی و شرمنده ام ز تو — بر جنگ میل داری و حجت بهانه نیست؟

امشب که جا در انجمن یار داشتم — از شرم گریه، روی به دیوار داشتم
در بزم او کسی ز بدی هم نه برد نام۳ — هر چند گوش در پس دیوار داشتم

اگر شراب ملال ز جام خویش کشی — بر آن شوی که ز من انتقام خویش کشی
ز نا امیدیم آگه می شوی، روزی — که انتظار جواب سلام خویش کشی

هستی کز سر کویت رفتم — همه جا دیدها حسرت به قفا
آتشی، همچو نشانه در پس — دشمنی، همچو محبت، در پا

دست آزار، از گریبان اسیران، بر نداشت — آسمان تا سخت جانی همچو من پیدا نه کرد

از بوی گل که همدمی یاد می کند — در آتش است بلبل و فریاد می کند
سخت است، رام کردن مرغ دل، که او — رم از تپیدن دل صیاد می کند

۱- مخزن الغرائب (۲:۸۸) به نام خضر قزوینی ثبت کرده.
۲- صدیق حسن (ص ۱۴۳) این بیت به نام خضری لاری ضبط کرده است.
۳- صبا (ص ۲۰۰) در بزم او کسی به بدی هم نه کرد یاد. صدیق حسن این دو بیت نیز به نام خضری لاری ثبت کرده است.

دگر مباد نصیبم که، نام عشق برم ٭ بس است آنچه کشیدم، من از محبت تو

۶۰۳. خضری

لاری، که از ندمای امام قلی خان حاکم فارس بوده. منه:

چشمم، آورد به صد خون جگر، تا در دوست ٭ مژه برهم مزن ای دیده که، آبم نه برد

صد وعده گر خلاف کنی، روایم مباد ٭ کازرده خاطر از تو، محبت گسل شوم

شدم به کوه که، خود را ز غم کنم خالی ٭ چو نالهٔ دل من کوه سنگدل به شنید

ز ناله ام دل کوه آن چنان به درد آمد ٭ که من خموش شدم او هنوز می نالد

نخچیرگه عشق را یا رب! چه صید لاغرم ٭ کز ننگ صیدم، تا ابد خجلت بود صیاد را

۶۰۴. خطایی

یعنی شاه اسماعیل صفوی که سلسله نسبش از جانب پدر به شش واسطه به حضرت قطب العارفین شیخ صفی الدین اسحاق اردبیلی ـ که از سادات موسوی و شیخ عصر خود بوده ـ می رسد. و از جانب مادر به حسن بیگ ترکمان ـ که از اعاظم الوس ترکمان و سلطان بعضی از ممالک ایران بوده ـ می کشد. در هشت صد و هفتاد و سه (۸۷۳ ه) متولد ـ **ز ظل طوجهان** ـ (۹۰۶ ه) تاریخ جلوس او است. در نه و سی هجری (۹۳۰) متوفی گردیده. او را است:

اگر مجنون توانستی، سر از تربت برون کردی ٭ نشستی سالها پیش من و مشق جنون کردی

بیستون نالهٔ زارم چو شنید، از جا شد ٭ کرد فریاد که، فریاد دگر پیدا شد!

۶۰۵. خطایی

گجراتی. از او است:

سیه چشمان گجراتی که، رشک صورت چین اند ٭ نه گویم کافر ایشان را، ولی، غارتگر دین اند

۶۰۶. خلاصی

از شعرای ایران و معاصرین اکبر پادشاه بوده. منه:

* قول مدعی، گفتم جدا از آفت جانم — چسان خواهد شدن حال دلم، بی او، نمی دانم

اگر آن پسر، زمانی بر من قرار گیرد — کنم اضطراب چندان که ز من کنار گیرد
همه روز بی قرارم، همه شب در انتظارم — که میانهٔ من و او، به کجا قرار گیرد

۶۰۷. خلقی

یعنی حسین کمره‌ای، و بعضی تخلص «بیدلو» هم نوشته اند. او را است:

چه شهری ز وحشت برون از گمان — نگین دان فیروزهٔ آسمان

۶۰۸. خلقی

یعنی خواجه کمال الدین[1] قهستانی رازی، که به طهرانی (معروف) مداح مجد الدوله دیلمی بوده. منه:

با بط، می گفت ماهی در تب و تاب: — باشد که به جوی رفته باز آید آب
بط گفت: چو من قدید گشتم و تو کباب — دنیا پس مرگ من، چه دریا چه سراب

۶۰۹. خلقی

یعنی میر محمد یوسف طهرانی، که معاصر شاه طهماسب ماضی صفوی است:

مارا هوای وصل تو از سر نمی رود — مشتاق خدمتیم و میسر نمی شود

ز خیل اهل وفاییم در زمانهٔ تو — سگ تو ایم، ولی دور ز آستانهٔ تو

۶۱۰. خلقی، مولانا

شوشتری، که مدتی ملازم سلطان محمد اکبر بوده. از او است:

ترسم آسیبی رسد بر غیرت، از جانم مکش — تو نهالی را ز جای خود، چه بی جا می کنی

۱- آذر (ص ۲۱۸) تحت کمال الدین بندار این رباعی را ثبت کرده است، یعنی معروف به «بندار رازی»

رسید بر سر بالین به وقت نزعم یار   چراغ زندگیم، شام مرگ روشن شد

۶۱۱. خلیفه

سلطان یعنی سید علاء الدین حسین خلیفه سلطان، که از اولاد میر بزرگ مازندرانی است. و به مصاهرت شاه عباس ماضی صفوی سرفراز و در زمان شاه صفی و شاه عباس ثانی بــه منصب وزارت عظمی ممتاز بوده. فاضل نحریر آقا حسین خوانساری از تلامذهٔ ایشان است. آخرها در شهور یک هزار و شصت و چهار هجری (۱۰۶۴) در مولد خود مازندران وفات یافته. از او است:

افسوس که، عمر گشت بیهوده تلف   دنیا به لب گذشت، و دین رفت از کف
رنجیده خدا، و خلق راضی نه شدند   ضایع کردیم پارهٔ آب و علف

۶۱۲. خلیل

یعنی سلطان خلیل، ابن میران شاه، ابن تیمور گورگان صاحبقران، که بعد وفات صاحبقران بر سریر سلطنت سمرقند (آمد و) خزانهٔ تیموری در مدت چهار سال به باد داده. او را است:

هر کس پیش دل آرام کشد هر چه بود   دل من هیچ نمی داشت از آن آه کشید
شکرها گفت که، پا بوس دری یافت خلیل!   زانکه بسیار به سر در طلب وصل دوید

۶۱۳. خلیل

یعنی شیخ خلیل طالقانی، که قریب سی سال در مراحل خمسین اصفهان منزوی بوده. منه:

ای شوخ! بیا در دل درویش نشین   کان نمک، بر جگر ریش نشین
در صبر تو، دامنم گلستان شده است   یک دم به کنار کشتهٔ خویش نشین

۶۱۴. خلیل

یعنی منجم کاشی، معاصر شاه سلیمان صفوی بوده. او را است:

شاید به عهد یار کنم نسبتی درست   هر دم به عهد بهانهٔ آغاز می کنم

۶۱۵. خلیل

یعنی محمد خلیل خراسانی، که در هند نشو و نما یافته و در عهد سلطان اورنگ‌زیب عالم‌گیر صاحب دیوان عظیم‌آباد پتنه بوده. از او است:

به هر که می‌نگرم، حرف آن دهن دارد ... ز هر که من شنوم، از لبش سخن دارد

•

می‌طپد دل در برم، گر نامهٔ داری، بده ... می‌روم از خود، اگر داری پیامی، زود باش

۶۱۶. خواجه

یعنی خواجه زاده کابلی. او را است:

بر رخ نشسته گرد غریبی بسی مرا ... نه بود عجب، اگر نه شناسد کسی مرا

۶۱۷. خواجه

یعنی یحیی خان، که از خاندان نواب زکریا خان بیگلربیگی لاهور بوده.

ای تیغ ناز! تیز به سوی که می‌روی؟ ... ای آب زندگی، به گلوی که می‌روی؟

۶۱۸. خواجه

یعنی خواجه خان اصلش از خوافی، که از جانب شاه جهان در گجرات صاحب دیوان بوده. از او است:

در کارم و بی‌کارم، چون مد به حساب اندر ... خاموشم و گویایم، چون خط به کتاب اندر

۶۱۹. خواجو کرمانی

که مداح سلطان ابو سعید بوده و در عالم سیاحت شیخ سعدی را دیده. در شهور هفت صد و چهل و دو هجری (۷۴۲) وفات یافته. منه:

چو شام شد، به شبستان شتاب باید کرد ... ز ماه نو، طلب آفتاب باید کرد

•

پرسم، اگر بپرسید ز تو، عجب نه باشد ... عاشق چو نمی‌خواهی تو معشوق چرایی؟

•

روزی که روم ازین جهان، با دل تنگ ... گردید زدم شیشهٔ هستی، بر سنگ
بر تربت من، کسی نه گرید، جز جام ... در ماتم من، کسی نه نالد، جز چنگ

به تلقین نفسی، تا نفسی با تو بر آرم   کز عمر، همین یک دو نفس بیش نه دارم

۶۲۰. خواری

تبریزی، که از تلامذهٔ مولانا لسانی بوده. او را است :

بی وفایی ما نخواهد یافت چندانی خلل   پیش مردم، گر به تقریبی، گهی یادم کنی
بخت آلم کرد که، خواب آلوده برخیزی شبی   ناله ام نه شناسی تا گوش به فریادم کنی

میرم از هجر و نه خواهم که به من رام شوی   ترسم از عشق من سوخته بدنام شوی

مدلی بیگانگیها یافت چندان امتداد   کز فسیرم رفت ذوق آشنایی‌های او

۶۲۱. خوشی

از شعرای قدیم بوده است:

قله جان، صرف ره آن دلستان خواهیم کرد   خدمتی کز دست ما آید، به جان خواهیم کرد
خوب رویان، خواه دل خواهند از ما، خواه جان   هر چه خواهد خاطر ایشان، به جان خواهیم کرد

۶۲۲. خیال

یعنی غیاث الدین، ابن میرزا صدرا، که نوادهٔ ثالث المعلمین میر باقر داماد است، طاب ثراه. و به مصاهرت فاضل ــ خدا بیامرزد ــ آقا جمال خوانساری قدس سره مخلوط بوده. از او است :

هر که زیبای جهانست ز زیبایی لست   حسن آن ما که روه صبه تماشایی لست

ای سپهر سپهر ماه خلقت الافلاک   وز هر چه نمایند و نمی شاید پاک
رنزیست که نیست سایهٔ اقدام ترا   یعنی که نه سیه تو نهاده به خاک

۶۲۳. خیالی

کاشی، که اوقات به مکتب داری می گذرانیده. منه :

قدر، آن یار وفادار، خدا می داند   که جفا می کشد از یار وفا می داند

مده ای خضر! فریبم به حیات جاودانی   من و خاک آستانش، تو و آب زندگانی

۶۲۳. خیام

یعنی حکیم عمر خیام ابن شایغورا[۱] که با خواجه نظام‌الملک و حسن صباح طفل یک دبستان بوده. و در زمان وزارت (خواجه) به اقطاع چند در نیشاپور راضی شد. او را است:

گویند: به حشر گفتگو خواهد بود	وان یار عزیز تندخو خواهد بود
از خیر محض، جز نکویی ناید	خوش باش که، عاقبت نکو خواهد بود

•

می لایق مسجدم، نه در خور کنشت	ایزد، تو مرا گل را از چه سرشت
چون کافر درویشم و چون قحبهٔ زشت	نی دین و نه دنیا نه در امید بهشت

•

ایزد چو نه خواست، آنچه ما خواسته ایم	کی گردد راست، آنچه ما خواسته ایم
گر هست صواب، آنچه خدا خواسته است	پس جمله خطاست، آنچه ما خواسته ایم

•

آباد خرابات، ز می خوردن ماست	خون دو هزار توبه، در گردن ماست
گر من نه کنم گناه، رحمت که کند	آرایش رحمت، از گنه کردن ماست

•

این کوزه، چو من، عاشق زاری بوده است	در بند سر زلف نگاری بوده است
این دست که، در گردن او می بینی	دستی است که، در گردن یاری بوده است

•

آنانکه، محیط فضل و آداب شدند	از جمع کمال شمع اصحاب شدند
ره زین شب تاریک نه بردند برون	گفتند فسانها و در خواب شدند

•

گر یک نفست ز زندگانی گذرد	مگذار که جز به شادمانی گذرد
زنهار که سرمایهٔ عمرت به جهان	حسرت و بدانسان گذرانی گذرد

•

گویند که: فردوس برین خواهد بود	وان جا، می ناب و حور عین خواهد بود
گر ما، می و معشوق گزیدیم، چه باک	چون عاقبت کار همین خواهد بود

•

گر باده خوری، تو با خردمندان خور	یا با صنمی لاله رخ خندان خور
بسیار مخور، ورد مکن، فاش مساز	اندک خور، و گه گاه خور، و پنهان خور

•

از حادثهٔ زمانه آینده مترس	وز هر چه رسد، چو نیست پاینده مترس
این یک دم نقد، را به عشرت گذران	وز رفته میندیش و ز آینده مترس

۱- حکیم ابوالفتح عمر بن ابراهیم الخیام

— د —

۹۲۶. داخلی

اصفهانی، که از ندیمان شاه طهماسب ماضی بوده. منه:

من ناله ندهم که، اثر در پی داشت   من شام ندهم که، سحر در پی داشت
گریه که: شادی آورد غم، غلط است   هر غم کاسد، غم دگر در پی داشت

۹۲۷. داعی

یعنی ملا میرک، ابن ملا ضمیری اصفهانی، که نخستین «معرومی» تخلص می کرده و آخرها «داعی». از او است:

زخم کاری است مرا وقت شهیدی عرض باد   که تواند دو سه گامی پی قاتل برود

•

ز رشک غیر، به جان آمدم، نمی دانم   که از برت به کدامین بهانه برخیزم

•

عرض آن شبها که همچون شمع، باشم هم نشین با او   شود مجلس تهی از غیر و من مانم همین با او

۹۲۸. داعی

انجدانی قمی، که برادر بزرگ ملک طیفور و معاصر شاه عباس ماضی مغفور است. از او است:

آمدی! رفت ز دل صبر و قرارم، بنشین — بنشین! تا به خود آید دل زارم، بنشین
دل و دین بردی، و اکنون پی جان آمدهٔ — بنشین! تا به تو آن هم به سپارم، بنشین

ترا که آخر حسن است در اوایل عشق — چه لازم است که، ما را ز خود به رنجانی

تا آن سر زلف تاب دارش زده است — ماند به کسی دلم که مارش زده است
آزار دل عاشق مسکین چه کنی — او را چه زنی که، روزگارش زده است

شنیدم که، دوشینه در بزم شهر — می لعل، از جام زر خوردهٔ
ندانم دران بزم پر شور و شر — دو پیمانه یا بیشتر خوردهٔ
به هر حال در شهر آوازه است — که، جز باده چیزی دگر خوردهٔ

۶۲۹. دادی

یعنی مولانا محمد مومن تفرشی، که در نود سالگی وفات یافته. از او است:

شبی ز نشئهٔ صهبای بی‌خودی سرشار — کشید ساغر وحدت به طاق ابروی یار
چهر عشق گره زوایای درد می گشتم — که سوی خلوت خاص دلم فتاد گذار
تبارک الله! اران بزم، و حبذا! آن شب — چه بزم؟ بزم وصال و چه شب؟ شب دیدار
چه شب؟ به نرگس جادوی حسن سرمه فروش — چه شب؟ به ابروی دل جوی یار وسمه گذار
در آن، ز عشر روحانیان گروهی چند — که، شوق صحبت شان، از ملک ربوده قرار
نشسته پیر خرد حاجبانه، بر درگه — دران نه داده ز نامحرمان کسی را بار

۶۳۰. داعی

یعنی ملا عبد الواسع اصفهانی، ابن ملا کلب علی همدانی، که به عمر بست و هفت سالگی فوت شده. او را است:

به کس وصال تو دایم صنم نه خواهد ماند — به من نه ماند و به اغیار هم نه خواهد ماند

دگرانت نگرانند، و من از دل نگران — نه توانم نگرم بر تو ز بیم دگران
رخ به پیران و جوانان، بنما تا بزنند — پیران از پسران و پسران از پیران

به دستی جام و دستی خنجرش بین — شراب از خون من در ساغرش بین

حال هیچ آشنا نمی‌پرسی — با همین حال ما، نمی‌پرسی

آن را که محبت عشق، در دل گذرد — شرط است که در عشق چو بسمل گذرد
از خاک تپان تپان رخ آلوده به خون — برخیزد و گرد سر قاتل گذرد

۹۳۱. داعی

شاه داعی شیرازی از معاصرین شاه نعمت الله بوده. او را است:

می° به نوش که، رنگ نگار ما دارد ● گل به بوی که، بوی ز یار ما دارد

ای روی تو آفتاب عالم تابی ● زلف تو به خویشتن فکنده تابی
خواهم شبی خواهم و خوش مهتابی ● تا با تو حکایت کنم از هر بابی

صد ره، گرم چو شمع، سر از تن جدا کنی ● از ذوق خنجرت، سر دیگر برآورم

به شیوهٔ کـه‌ام منع از نظارهٔ خویش ● که دیده را به تماشا حریص تر دارد

۹۳۲. دامی[1]

استرآبادی را است:

مردم ز هجر یار مرا چشم تر هنوز ● یعنی نه کرده ام ز تو قطع نظر هنوز

۹۳۳. دانش

یعنی میرزا محمد رضی مشهدی رضوی، که در هند به خدمت شاه جهان می گذرانیده. از او است:

وعدهٔ هم صحبتان رفته، روز حشر است ● دیر می آید قیامت، کشت تنهایی مرا

باغ را، از رخنهٔ دیوار می بینم، مباد ● باغبان تا در گشاید، موسم گل بگذرد

فرصتی خواهم که یک شب با تو بزم آرا شوم ● می کنم تا شمع روشن، صبح روشن می شود

بر سرم آمد، ولی، بسیار زود از من گذشت ● دولت تیزی که می گویند، شمشیر تو بود

تاک را سیراب کن، ای ابر نیسان! در بهار ● قطره تا در می تواند شد، چرا گوهر شود

چسان بینم که، می را محتسب، بر خاک می ریزد ● که می لرزد دلم، برگ اگر از تاک می ریزد

به امید وصالت در شب هجر ● نمی خواهم چو خون بی گناهان

۱ـ داعی، فرهنگ سخنوران ص ۲۰۶

۶۳۴. داود

یعنی میرزا داوود اصفهانی، ابن عبدالله عشق ، که بــه شرف مصاهرت شاه سلیمان صفوی ممتاز و مدتی به منصب تولیت روضهٔ رضویه سرفراز بوده .
از او است:

به جیرتم که سراغ وصالت، از که به گیرم ● نه گرید آن که بماند، چه گرید آن که نماند

شب بر سر دست آمد و آرام گرفتیم ● افتاده به کف زلف تو و کام گرفتیم

۶۳۵. داوری

که اصلش از قریه اران من قرای کاشان است:

چو ابرویت بهم پیوسته باشم ● بود روزی که، از هم رسته باشم
که تو بیرون و من در بسته باشم ● نظر را خراب بی تو حاش شد

۶۳۶. درد

یعنی خواجه میر درد پسر شاه محمد ناصر دهلوی، که از فقرای نقشبندیه بوده . او را است :

افتاده دید بر سر راهم، نظر نه کرد ● حال تباه من به دلش، هیچ اثر نه کرد

من می روم ز خویش، دل از دست می رود ● هر که ز پیشم آن بت بد مست می رود

خود چهره یا تو چنین رو ندارد ● ندارد گل، این بوی نیکو ندارد
نه گلش تو حرفی که پهلو ندارد ● که پهلو نشین تو بود است امشب

۶۳۷. دردمند

یعنی محمد نصیر دهلوی، که از مستفیدان میرزا جان جانان مظهر بوده .
از او است :

دیدم نوجوانی را که هم صحبت پیر او ● چو عروس بعدا عروس شود گردم اسیر او

دردمندی که ترا هیچ به او کار نه بود ● ما شنیدیم که یک شب به تمنای تو مرد

۶۲۸. دردی

افشار گوید :

ترا بس و قوت یک ناله دگر فرهی   نمرد باشد اگر در دلش اثر نه کند

۶۲۹. دردی

سمرقندی را است :

نیم بر زخم پیکانش، دمادم مرهم دیگر   که بهر تیر دیگر، زنده باشم تا دم دیگر

مرغ روح خود، ازان در قفس تن دهم   که به گرد تو بگردانم و آزاد کنم

۶۳۰. درکی

قمی، که معاصر شاه عباس ماضی است. او را است :

نه پاری حلقه بر در زد، نه صبحی خنده بر روزن   نه تن از سوختن آمد چراغ ما درین شب ها

ختی شمع از عارضش تا هم‌نشین غیر شد   آتش او تا مرا می سوخت خاکستر نداشت

روزگاریست که خوبان همه جویای دل اند   ضبط تن کن، که دلم بر سر راه افتاده است

وفا کرشمه، جفا صلح، جنگ ناز و عتاب   نگاه، گوشهٔ چشم، احتمالها دارد

دامان تو، گیرند شهیدان، چو به محشر   آن جا من و دستی که به دامان نه برد راه

چون توان جستن که، زنجیر گشته دامن گیر ما   پاسبان در زیر سر دارد، سر زنجیر ما

ماررا به مهربانی صیاد، الفتی است   ورنه، به نیم ناله، قفس می توان شکست

یک شیوهٔ او نیست که، فریاد نه دارد   معشوق به این شیوه، کسی یاد نه دارد

به روزگار تو، هر دل که بود پر خون شد   ستم تو کردی و تهمت نصیب گردون شد

جنون ز روز الست بود قسمتم، لیکن   به این که، دیر رسیدم نصیب مجنون شد

۶۳۱. درویش

یعنی عزیز الله دهکی، که نخست در قزوین به جولاهی و خشت مالی

مشغول، آخر الامر به تقریب شعر از ندمای سلطان یعقوب بوده، و مولوی جامی را هجوها گفته. او را است :

رفتی به سوی غربت این بود رای تو ● کز رفتن تو جان دهم، ای جان! فدای تو

کوه کن در کوه شیرین گوید و گردد خموش ● تا رسد از کوه باز آن نام شیرینش به گوش

بر مثال صورت دیوار بی جان مانده ام ● پشت بر دیوار و در سوی تو، حیران مانده ام

به مستی، چاک کردی پیرهن، در بزم می خواران ● دری به گشودی از فردوس، بر روی گنه کاران

دهن به خنده گشود و میان ز لطف گشاد ● به ناز گفت: مرا هیچ از تو پنهان نیست

ای گل! که خار در ره خلقی نهادهٔ ● مغرور خود مباش، به بین گز که زادهٔ

به زربفت سلاطین، جامی از اشعار می لافد ● چو فترویش او به جولاهی اند دیگر چه می بافد

۶۴۲. دعوی

یعنی قاضی رکن الدین دعوی، و از قمی که سلسلهٔ نسبش به سه پشت به دعوی و از قمی می رسد. از او است :

خرم بادا! ای خون من در گردنت ● یا ز خود، یا از خدا، یا از منت

چند خون ریزی، نه اندیشی ازان ● کین همه خون، بر نتابد گردنت

دلم بردی و دل داری نه کردی ● مرا غم خورده و غمخواری نه کردی

دست در حلقهٔ آن زلف معنبر زده ام ● کار دل چون سر زلف تو بهم بر زده ام
دست من گیر که این دست همانست که من ● بارها از غم هجران تو بر سر زده ام

گه گفت به خواب می دهم ● خواب بر چشم من ازان بستی

۶۴۳. دقیقی

که از حکمای و شعرای سبعهٔ سلطان محمود است. تصنیف ـ شاهنامه ـ

را آغاز کرده بود و هزار شعر گفته که حکیم ابوالحسن فردوسی طوسی این کار را به عهدهٔ خود گرفت و به انجام رسانید. از او است :

به این جا دیر ماندم خوار گشتم   عزیز، از ماندن دایم، شود خوار
چو آب اندر ...... بسیار ماند   عفونت گیرد از آرام بسیار

۶۴۴. دل

یعنی میرزا هاشم ارثیمانی همدانی، که نوادهٔ مرحوم میرزا ابراهیم ادهم خلف میر رضی ارثیمانی است. در اوایل حال «هاشم» تخلص می‌کرد و چون به اصفهان رسید، به استصواب شیخ محمد علی حزین لاهیجی «دل» تخلص گرفت.[1] از او است :

ترک من و رسم دل رهایی نه کنی   دوری ز تو مرگ است جدایی نه کنی
ترسم که به میرم و نه بینم دگرت   ای عمر عزیز از پی وفایی نه کنی

۶۴۵. دوست

یعنی مولانا دوست محمد. منه :

ملامت از تو به ما، هر زمان جفای دگر   جفا که بر دگری می کنی بلای دگر

۶۴۶. دیده

یعنی [illegible]خان تورانی، که از امرای هندوستان بوده. او را است :

قهقهه جز دهنت نمی خواهد   یک قسما صد قسما هزار قسما

۶۴۷. دیری

گجراتی از معاصرین تقی اوحدی است. منه:

شبها که ز هجر او پریشان کردم   از بی کسی به گرد افغان کردم
زلف سان شده ام ضعیف، کز بیم شبش   در سایهٔ آه خویش پنهان کردم

۶۴۸. دیلمی

قزوینی گوید:

۱- اظهار تخلص نمودی ز حزین   خود جان جهانی و دلت می خوانم

هم رنگ می، لبالب و هم رنگ گل، قبای — بر دست می گرفته و بر گل نهاده پای

۶۳۹. دیوانه

یعنی رای سرب سنگھ پنجابی دهلوی، که راجه صاحب یعنی جد پدرم او را دیده بودند. او را است :

گفته از زبان تو با من، پیام وصل — باور نه آیدم که، پیام از زبان تست

•

به خون غلطم که، شب از ناله آرام تو می بردم — به تلخی، خواب شیرین از دو بادام تو می بردم
دم مردن به بالینم هجومی بود، و می گفتند: — دم آخر ببر نام خدا! نام تو می بردم

•

ز بس به کوی تو دل بار بار می گذرد — دچار هر که شود شرمسار می گذرد
به من تو وعده نه کردی و شادیی بنگر — که عمر من بسته ره انتظار می گذرد

•

من و دل هر دو در راه ضعیف افتاده هر ساعت — گهی من دست دل گیرم گهی دل دست من گیرد

•

دل ز بی تابی، مرا در کوی قاتل می برد — گر به کویش می روم، من چون کنم، دل می برد

•

به بالین آمد و پرسید یار احوال زار از من — نه گفتم هیچ و سرزد گریهٔ بی اختیار از من

•

دشنام تو می دهی و عاشق — بر لب غیر از دعا نه دارد

•

عجب است این که با آن، همه ربط آشنایی — چو به بینم نه پرسد: چه کسی؟ و از کجایی؟

•

ای خوش آن ساعت که عریان، بر اسپ یک دگر — سر دهند الله اکبر گفته تیر دگر

•

بر آن در چون فتد گاهی نگاهی حسرت آلودی — ز دل می خیزد و بی خواست آهی حسرت آلودی

•

گفتی که، دیدنا رخ من بس اجازتی — نیست مکررا ز گریه مرا کو فراغتی

— ذ —

۶۵۰. ذره

یعنی میرزا محمد سمیع لکهنوی، پسر حکیم محمد شفیع اکبرآبادی، که مدتی حکیم باشی نواب مرحوم ـ خدا بیامرزد ـ شجاع الدوله بوده. از او است :

وفا ز روز ازل، نقش دل نشینم بود   نبود عالم، و نام تو در نگینم بود
هنوز سجدهٔ آدم نه کرده بود ملک   که، خاک کوی ترا، ربط با جبینم بود

•

از ناوک او دلم، فگار است   با آنکه، هنوز نی سوار است

•

آزرده شد اختیار دارد   در گریه مرا چه اختیار است

•

بر خلق خدا، این همه بیداد، روا نیست   باز آی ازین شیوه، به اندیش خدا را

•

تا کی دروغ این همه ترک جفا و تو   سوگند از برای چه، روا روا وفا و تو
امروز اگر چه داد دل ما نمی رسی   ما و دل شکسته و روز جزا و تو
شد، آن چه شد، و لیک ز انصاف بگذری   این بود حق بندگی ما خدا و تو
این طعن و این ملامت و این جور و این دریغ   در ما چه ماجراست چنین ماجرا و تو

خود آهن و سنگ نیستم من   دور از تو چگونه زیستم من
می بینی و سوی من نه بینی   می بینم و می گریستم من

قصه کوتاه کن، ای مرگ! که آن سایهٔ ناز   از درازی نه شبه گوئی، به افسانهٔ ما

باز در گوشم، صدای های‌ا های‌ا می رسد   آه، تا دیگر چه پیش آمد دل زار مرا

گلشن حسن تو، گر مهر گیاهی می داشت   قره هم در چمن وصل تو، راهی می داشت

پشانشیم آیهٔ رحمت نزول کرد   دیدیم چون به چشم تامل، خدنگ بود

نشان قره آواره، در کوچش چه می پرسی   پریشان استخوانی چند، خرابی ها به جا دیدن

پیشت چه آه و ناله و فریاد می کنم   فریاد ازان زمان که ترا یاد می کنم
رشکم رسیده قره به جای که، در رهش   بینم به سایهٔ خود و فریاد می کنم

خموش قره ازین ناله و چه بی دردی   دمی به شب نه گذاری که خلق خواب کند

نصیحت کن خدا را! وقت دیگر   که، این دم گریه، زور آورد بر من

گفتم، به حضورم طلبد، دور تر افکند   گفتم، نظری افکند، آه، از نظر افکند
دیدی که، ز بزم خودم، آن گل، به چه خواری   چون سبزهٔ بیگانه، به گلشن بدر افکند
در باغ جهان بود کهن نخل وفای   بیداد تو، بیدادگرا! از بیخ بر افکند
یک لحظه ز جور فلک آسودگیم نیست   رستم ز بلای، به بلای دگر افکند
خون ریختن قره ستمگر نه روا بود   بی چارهٔ بد کرد، به پای تو سر افکند

از نظر انداخت مرا عالمی   تا تو مرا در نظر انداختی
قره! تو و دعوی مردی، خموش!   طفل دبستانی مهر انداختی

بوسی اختیار اگر، دست به دل ننهادمی   دست ز دل خدا دهد این قدر اختیار کو

با من به سحر وعده آن مهر چنین بود   آه از سحر اینست شب من به از این بود
نظارهٔ من بر رخ زیبات نبوده است   جز یک نگه آن هم نگه باز پسین بود

افتاد ز پا قوه، و دستش نه گرفتی　　بی درد کسی قاعدهٔ مهر نه این بود

یکسر وداع صبر و خرد کردهٔ چه شد　　شهر است آخر ای دل شیدا خدا پرد
بر حال قوه خنده زنی گر سزای اوست　　کس دود دل، به پیش تو کافر چرا برد

دل و لیر جفا با ربا دلست این، یا شکارست این　　کسی هرگز نمی پرسد، که تا پرسان دیار است این
ستم چشم و چراغ دودمان، فرهاد و مجنون را　　جنونم گرید. از شفقت، بلای روزگار است این

گر روا بود در آیین محبت، که چنین　　ما گرفتار تو باشیم و تو از ما فارغ

فریبم می دهی بر وعده ها روز و من مسکین　　سزاوار چنین شفقت کجایم های می دانم

۶۵۱. ذره

یعنی میرزا عبدالله، فرزند ملا محمد باقر مجلسی قدس سرهما، که شیخ محمد علی حزین تاریخ آن را چنین یافته:

پرسید ز سال و ماه تاریخ کسی　　نالید حزین و گفت: ماه رمضان (۱۱۴۰ ه)

او را است:

مرا از بادهٔ وصلش، به رخ، چون رنگ می آید　　ولی زان سنگ دل، مینای دل، بر سنگ می آید
مگر از نو گل خاری به پا دارد نگار من　　که همچون غنچه از سیر چمن دل تنگ می آید

۶۵۲. ذوالفقار

یعنی سید ذوالفقار شیروانی، که در زمان خوارزم شاهیان و اتابک یوسف شاه بوده. او را است:

پرتو روی تو انگیخته از آب آتش　　پاسخ تلخ تو آمیخته با شهد شرنگ

۶۵۳. ذوقی

یعنی امیر محمد امین ترکمان کاشی، که از تلامذهٔ میرزا جان شیرازی است. از او است:

چه آتش تو، نه دانم که در جهان امروز　　محبت تو، در کس باهم آشنا نه گذاشت

یا رب! این درد چه درد است؟ که درمانش نیست　　این چه اندوه ملالست؟ که پایانش نیست

هم رقیب از تو جدا بود و دل آزرده نبود — شاد گشتم که غم عشق تو چندانش نیست
هم غمینم بسته خیال تو و آسوده دلم — کین وصالیست که در پی غم هجرانش نیست

•

گر نمی آیم به پرسش، نیست تقصیری ز من — کور بادا دیده ام بیمار چون بینم ترا

•

یاد ایامی که بهر خاطر من با رقیب — بود او را سرگرانی‌ها که اکنون با منست

•

اشک پیش تو گفتم غم دل، ترسیدم — که دل آزرده شوی، ورنه، سخن بسیار است

•

پس از عمری که، بهر پرسش من، یار می آید — غم دل تا به گویم، عمره اظهار می آیـد

•

به من وقت جدایی مهربان تر ساخت دورانش — که خواهـد بیشتر سوزد دلم از داغ هجرانش

•

گناهم را، عذابی باید از دوزخ فزون، ترسم — که سوزندم به داغ هجر فردای قیامت هم

•

به طور دیگر امروزم نصیحت می کند ناصح — همانا دل ز دستش برده باشد دل ستانی مـی
ز رشکم تا کشی با غیر می گویی به تنهایی — حکایت ها که، آن را آشکارا می توان گفتن

•

چنان به دیدنم خواهم، اعتماد کنی — که صد ستم کنی و عذر خواه من نشوی

۶۵۳. ذوقی

یعنی علی شاه اردستانی، که در اصفهان کیوه دوزی می کرده، و حکیم شفایی در هجو بینی درازش رباعی‌ها گفته . او را است :

انگشت مزن بر لب کم حوصلهٔ ما — به گذار که سر بسته بماند گلهٔ ما

•

نه شکوفه، نه برگ، نه ثمر، نه سایه دارم — همه حیرتم که دهقان، به چه کار کشت ما را

•

مکن تغافل ازین بیشتر که، می ترسم — گمان برند که، این بنده بی خداوند است ۱

۱ـ غالب مضمونی دارد : گفتنی نیست که، بر غالب ناکام چه رفت
می توان گفت ، که، بی چاره خداوند نداشت

مرا در بیشهٔ می پرورد، عشق   که آن جا، شیر از آهو گریزد

هرگز نگهت بر من غمناک نیفتد   نه بست نگاهی تو که، بر خاک نیفتد

آخر مهر و محبت چیست، همین سوختن است   تا چها بر سر خاکستر پروانه نه کرد

دل بی قرار چنانم، شده گرم، جستجویش   که نه چشم گر در آید، نه شده نظر به رویش

پیوند دوست داری ازان پاره می کنم   تا باز بندم و به تو نزدیک تر شوم

غمزه در تیغ زدن بود که، مژگان دریافت   قسمت این بود که مقتول دو قاتل باشم

مرنج از من، اگر سر می کشم گاهی، ز فرمانت   نمک پروردهٔ ناز تو ام، آیین او دارم

بی تو شب تنهایی زین ذوق که می آیی   تا کی من سودایی برخیزم و به نشینم

۹۵۵. ذهنی

نامش ملا حیدر، در سلک اعظم شعرای دار المومنین کاشان منسلک بوده، در نقاشی کمال مهارت داشته، و مدتی با عادل شاه دکنی بسر برده، دیوان خوشی دارد. این اشعار از او است :

ز کویت رفتم و آسان گرفتم سخت جانی را   محبت گر سبک برداشتی بردم گرانی را

ذهنی! ار دل تو حاصل نه شود، شکوه مکن   کز تمنای تو، بوی هوسی می آید

به حیرتم که، چه گم کرده ام؟ چه می جویم؟   درین دیار که، بوی ز آشنای نیست

یا غیر را ز کوی تو آواره می کنم   یا می کنم دل از تو و صد پاره می کنم
یا می ستانم از تو خط بنده پروری   یا خط بندگی ترا، پاره می کنم

غم چو شد سایه فگن، سایه نشین من بودم   هر کجا پای ستم رفت، زمین من بودم

نه رنجیم، با غیر اگر عیش کنی   تو با ما چه کردی که، با او کنی

۶۵۶. ذهین

یعنی شیخ حسن علی خان لکهنوی، که برادر کوچک محمد برهان الدین خان امین بوده . از او است :

چون نه بیند طالع ذهین صبح وصال (کذا) ساختم با شام هجران ساختم

چیست ای جان به لب آمده چندین تعجیل نفسی صبر به کن، وعدهٔ دیداری هست

— ر —

۶۵۷. رابط

یعنی ملک محمد اصفهانی، که به صحافی می گذرانیده. از او است:

گفتی رفتی به آسمان تو که نه | مستم خواندی به نرگسان تو که نه
گفتی: دل و دین به جای دیگر دادی | ای جانا! قسم به جان تو که نه

۶۵۸. رابعه

بنت کعب القضداری، زنی بوده معاصر آل بویه، که آخر زمان سامانیه را یافته. از او است:

دعوت من بر تو آنست، کایزدت عاشق کناد | بر یکی سنگین دل، نامهربان، چون خویشتن
تا بدانی درد عشق و داغ مهر و غم خوری | چون به هجر اندر بپیچی، پس بدانی قدر من

۶۵۹. رازی

یعنی خواجگی رازی، که برادر خواجه محمد شریف «هجری» و در عهد شاه طهماسب ماضی وزیر اصفهان بوده. از او است:

نه آن بی‌مهر را با خویش همدم می توانم کرد | نه از دل آرزوی دیدنش کم می توانم کرد
نمی خواهم که مردم بشنوند، آوازهٔ حسنش | وگرنه، آنچه مجنون کرد، من هم می توانم کرد

۶۶۰. رازی

هروی که از علما بوده. منه:

قبلهٔ دیدار تو کرد از دو جهان فرد مرا — دوش دل از دو جهان سوی تو آورد مرا
دردم از عشق تو بگذشت ز درمان و هنوز — فارغ از درد منی می کشد این درد مرا
سوختیم از غم و هیچت نظری با ما نیست — آه ازین درد که، مردیم و ترا پروا نیست

۶۶۱. رازی

یعنی میر عسکری عاقل خان دهلوی، که اصلش از سادات خواف و خودش در زمان عالمگیری صوبه دار دهلی بوده. از او است:

سالها شد که، دلم معتکف کوی تو بود — روی چون قبله نما، از همه سو، سوی تو بود
تنها نشسته ایم طلب گار چون خودیم — مکتوب اشتیاق به عنقا نوشته ایم
عشق که آسان نمود، آه چه دشوار بود — هجر که دشوار بود، یار چه آسان گرفت

۶۶۲. راستی

از سادات تبریزی و در عهد شاه طهماسب صفوی بوده[۱] از او است:

تا جان ز بدن برون نه خواهد رفتن — درد تو ز تن برون نه خواهد رفتن
گفتی که: برون کن از دلت، مهر مرا — این از دل من برون نه خواهد رفتن

۶۶۳. راسخ

یعنی میر محمد زمان سرهندی، که در عهد عالمگیر بوده. سرخوش به تاریخ وصالش گوید:

چو تاریخ فراقش دل از عقل خواست — خرد گفت با دل که، راسخ بمرد ۱۱۰۰ه

او را است:

جامهٔ صبر، به بالای جنون، تنگ آمد — هر چه از دست برآمد، به گریبان کردم

۱- قاسمی [illegible] رضا، دو بار در مصروعات آمده به طریق سهو و تماشا گلشن افتاد [illegible] رو نهاد (علی حسن ص ۱۶۹)

٦٦٤. راضی

یعنی نقاش اصفهانی، که اصلش از اردستان بوده اولاً «انور» و آخر «واقعی» تخلص می کرده . از او است :

قصد قتلم می‌کنی به قاضی خواهی کشید   زانکه تا محشر برآری انتظارم می کشد

•

امشب که رعشی بزم فروز من و تست   خوش باش، ای دل! که وقت سوز من و تست
چه تشنه و جز شمع کسی پیشش نیست   پروانه! بیا که روز، روز من و تست

•

بی لعل لبت، گر شکر ناب خورم   گویی، به جگر خنجر قصاب خورم
در دوری تو، هر می، که به جامم ریزند   آبیست که در تشنگی خواب خورم

٦٦٥. راغب

یعنی میر یوسف، که هنگام وفات معشوق را بر بالین دیده، می گفت:

ای دل! قرار گیر، نه وقت تپیدن است   ای دیده! خون ببار، که هنگام دیدن است
می در قدح کنند حریفان و گل به جیب   رسم عزای ما، نه گریبان دریدن است

٦٦٦. راغب

یعنی کلب حسین بیگ تبریزی را است:

صد نامه نوشتیم و جوابی نه نوشتی   این هم که جوابی نه نویسند، جواب است

٦٦٧. راغب

یعنی سبحان قلی بیگ لکهنوی . او را است :

هر صبح دم که، باد صبا سر برآورد   مرغ دلم، به یاد کسی پر برآورد

٦٦٨. راغب

یعنی حافظ یسار خان بریلوی، که از اکابر اولاد حافظ الملک حافظ رحمت الله خان و از اکابر دوستان پدر خسرم بوده . او را است :

مریض عشقم و نومیدم بین   کزو امید پرسیدن نه دارم

۶۶۹. رأفت

یعنی میرزا عبدالله لکهنوی، که ابن میرزا محمد کاظم دهلوی، ابن عبد الصمد تولی [illegible]ست. از او است:

اُمیدم صفیران قفس! فکری به حال من کنید — من خود نــدارم چاره، بی رحمیِ صیاد را

به بلبلان دگر، سیر گلشن ارزانی — که برق آمد و برداشت آشیان مرا

وحالی نیست که امروز، به بازار تو نیست — نیست یک یوسف مصری که خریدار تو نیست
قاله ام دست به آن طره پریشان شد و گفت: — کاکل ختم به ختم ماست، شب تار تو نیست

چون نگشتم ز تو مستور نگاهی گاهی — بس به امید که گیرم سر راهی گاهی

له فله روزی مرا صبح وصالش تا دم مردن — شب هجران چو عمرم، کاشکی می داشت پایانی

گفتم که: به این صورت جان و دل خود دارم — گفتا: به همین صورت، گفتم: به همین صورت

بس کن که خدا روا ندارد — تو خنده زنی و من به گریه

نی کسی ز من پرسد، نی کسی خبر دارد — عالمی که من دارم، عالمی دگر دارد

۶۷۰. رافعی

یعنی ابو سعید بابویه قزوینی، که ممدوح خاقانی بوده. از او است:

وحشت دلم هر چه بود، عشق به غارت ببرد — صبر نه راهیست سهل، عشق نه کاریست خورد![1]

۶۷۱. رافعی

که از حکما و شعرای خدمت سلطان (۲) حسن میمندی بوده. او را است:

سرو دهستی چنان کز دل برد او را چمن — گر ندهستی، بیا! تا بی دل گردی چو من
ماه را ماند گر از جهان ماه را باشد فلک — سرو را ماند گر از دل سرو را باشد چمن؟

۱- این بیت در «مخزن الغرایب» (ص ۲۱۹) به نام امام الدین ابوالقاسم الرافعی نوشته است و در «روز روشن» نیز به همین نام ثبت شده است (ص ۲۸۴) که پسر همین شاعر است.
۲- «روز روشن» (ص ۲۳۹) این اشعار به نام ابوالقاسم رافعی قزوینی ثبت دارد.

۶۴۲. رافعی

یعنی عزیزالدین اسفراینی، ابن فرید الدین خراسانی که بعضی او را سبزواری دانسته اند و محمد عوفی۱ در زمان او بوده. او را است:

سودای تو آب زندگانی ببرد　تا دهنت تو زهب جوانی ببرد
برخاستنت، جان جهان! نزدیک است　تا جان سبک روح گرانی ببرد

۶۴۳. رافعی

یعنی امام الدین ابوالقاسم۲ را است:

در جامهٔ صوف بسته زنار چه سود　در صومعه رفته دل به بازار چه سود
ز آزار کسان، راحت خود می طلبی　یک راحت و صد هزار آزار چه سود

۶۴۴. رافعی

یعنی امیر نصیر نیشاپوری. او را است:

چه رویست این که در حسنش همین بی دل شود ناظر　چه سرویست این که در وصفش همین گمره شود خاطر
همیشه چشم جادویش، به خون بی دلان راغب　همیشه زلف زنگاریش، ز عهد عاشقان نافر

۶۴۵. راقم

یعنی میرزا سعد الدین محمد، ولد خواجه غیاث مشهدی، که به هند آمده و بعد مراجعت در زمان شاه سلیمان صفوی وزیر خراسان شده. او را است:

نیست در کعبه ز خود رفتن ما امروزی　بارها مست گرفتند درین خانه مرا
•
خلاف وعده از بس دیده ام زان بی وفا، راقم!　در آغوشم اگر باشد، مرا باور نمی آید
•
امشب که ز رویش، نظر افروخته بودم　رفتم دیده گرم کنم، سوخته بودم

۶۴۶. رامی

گوید: ۳

۱- عوفی ۱۰۱:۱
۲- پسر ابو سعید رافعی بابویه قزوینی که ذکرش گذشت
۳- قل سرگرانی یزدی

چه بالغ است که چشمت ز غمزه بیکار است / چه شد که، ناز تو، باز از نیاز بیزار است
ز ناله، منع دلم می کنی، نمی دانی! / که، بی قرار ترا، ضبط گریه، دشوار است

۶۶۸. راهب

یعنی میرزا محمد جعفر الحسینی الطباطبای الاصفهانی، که از طرف پدر از اولاد سید الحکما میرزا محمد جعفر نایینی و از جانب مادر از احفاد سلطان العلما خلیفه سلطان بوده، و میر سید علی مشتاق در تاریخ وفات یافته:

راهب صد حیف زین جهان رفت[1]

او را است:

دهد روز جزا ایزد، جزای نیک، بد گو را / که از بد گویی ما، شاد می سازد دل او را

تغافل عاشق بی تاب را ، بی تاب تر سازد / به فریاد آورد خاموشی یوسف، زلیخا را

بی حوصله پنداشته گر دل ما را / آیینه به کف گیر و به بین صبح صفا را

صد لاله شکفت از گل ما / داغ تو نه رفت از دل ما

هر که او را به سر تربت ما می آرد / دسته گل به سر خاک شهیدان برده است

فراغت کافی هر دم کار بر من سخت تر گیرد / که هر کس چون مرا بیند دل از مهر تو بر گیرد

آسوده خاطران چمن را، چه آگهی؟ / از ناله که، مرغ گرفتار می کند!

تا دام پهن سینه به صحرا فکنده / بال کبوتران حرم را، بریده اند

تو هم بر خود به نال ای دل که چون من بلبل داری / اگر لیلی به مجنون نازد و شیرین به فرهادش

ز شوق وصل تو، بر لب رسیده جانی هست / وصیتی است، بیا! تا مرا زبانی هست
مده به قیمت دل هر چه می دهی، که مرا / نه فکر سود، نه اندیشهٔ زیانی هست

هر آنکس چون سپندم افکنده، گر دم زلنم، رنجد / ز من آن شعلهٔ جان سوز، خود داری طمع دارد
چو مرغ نیم بسمل، تا به کی از راهب! به خون غلطد / ز شست غمزه ات، یک تارک کاری طمع دارد

۱- خزانهٔ عامره (ص ۲۴۶)

... به لب آمد حریفان را ، ز استغنای تو — شد به ساغر باده خونابه از حسرت لب های تو
از ستاره کرده پروانه، می سوزد دلم — شمع من! در انجمن خالی است امشب جای تو

•

ترسم از تیر نگاه او ادای سرزند — وز دل من حرف بی جای به جای سرزند

•

مژگان تو، با فتنه، به جنگ آمده است — چشم تو، ز غارت فرنگ آمده است
آخر، به دل تو، ناله تاثیر نه کرد — این جا است که تیر ما به سنگ آمده است

•

واحسرتا! عمر باده پیر دیری بوده است — پیمانه حریف گرم سیری بوده است
این مشت گل که گشته خشت سر خم — می خواره عاقبت به خیری بوده است

•

واحسرتا به من آن سخت خو، یار نه شد — از نالهٔ من ، دلش خبردار نه شد
آمد به سر رحم ، پس از مردن من — تا دیده به خشت بخت بیدار نه شد

۶۷۸. رابج

یعنی میر محمد علی سیالکوتی، که در سال یک هزار و یک صد و پنجاه (۱۱۵۰ ھ) در لاهور وفات یافت . از او است:

تنگ است، تنگ بی جگری ترک زاده را — چندین بسه غره ، دهن عاشق ز جا مرو

۶۷۹. ربیع

یعنی آقای ربیع خوانساری، ابن آقای رضی خوانساری، که در هزار و صد و شصت و یک (۱۱۶۱ ھ) وارد هندوستان بوده . او را است :

ک سر و برگ تماشای بهار است مرا — گل به چشم، از غم هجران تو، خار است مرا

۶۸۰. رجایی

یعنی میرزا حسن علی هروی، که عاشق جوان صرافی شده اکثر اوقات ... در دوکانش چوگان خراسی کرده لهذا به خراسی مشهور شده . و گویند : ... خواب از جناب افصح الشعرا مولانا نظامی «رجایی» تخلص یافته. هم عصر میرزا اشرف جهان قزوینی است. و این اشعار از او است :

خرم کسی که، دامن یاری گرفته است وز مردم زمانه، کناری گرفته است
دل جان سپرد، بسکه تپید است در برم من خوش به این گمان که، قراری گرفته است

۶۸۱. رجایی

یعنی خواجه سیف الدین محمود اصفهانی، نسبش به کمال الدین اسماعیل اصفهانی می رسیده. او را است:

شوخی که، دل اهل وفا را خون کرد خون کرد چنانکه، کس نداند چون کرد
سرپنجه، به خون عاشقان، گلگون کرد چون شاخ گل که، غنچه ها بیرون کرد

۶۸۲. رحیم

یعنی میرزا عبدالرحیم خان خانان، ابن بیرم خان، خان خانان، که از اویماق بهارلوی ترکمان و اجلهٔ امرای اکبری، دبیر سراپا عدل و داد بوده. اکثر اهل کمال، از مردم ایران و هندوستان، در دولت او خوش می گذرانیده اند. ممدوح اکثری از شعرا است.

نخستین از خدمت اکبر پادشاه کمال تقرب داشته که در فرامین او را به لفظ «یار وفادار و فرزند برخوردار» یاد می‌کرده اند، آخر از شیخ ابوالفضل برادر شیخ فیضی به رشک آمده، دروغی چند به خدمت سلطان رسانیده مزاج پادشاه از طرف او برگردانیده که به حیله خان خانان را از وطن طلب داشته معاتب ساخت. و بعد چندی دخترش جانانه بیگم با شاهزادهٔ مراد عقد بسته به نیابت و اتالیقی شاهزاده مقرر فرموده، بار دگر برای تسخیر و انتظام ممالک دکن رخصت فرمود. و آخرها در عهد جهانگیر پادشاه که به شکایت اعتماد الدوله بار دگر اسیر شد و پسران رشیدش به قتل رسیدند و خود خان خانان نیز بعد چندی در هزار و سی و شش هجری (۱۰۳۶) به جوار رحمت الهی پیوست. از او است:

شمار شوق، نه دانسته ام که، تا چند است جز این قدر که، دلم سخت آرزومند است

ادای حق محبت، عنایتی است ز دوست — وگر نه، خاطر عاشق، به هیچ خرسند است

شکست ساده، چه می پرسی از حکایت ما — دل تو، طاقت این گفتگو، کجا دارد؟

نشان یافتن صد هزار مقصود است — نه خواندن (نامهٔ) ما را چو پاره پاره کنند
بهای خون من و خون بهای صد چو منی است — که من به خون تپم و قاتلم نظاره کنند

سرمایهٔ عیش جاودانی غم تو — بهتر ز هزار شادمانی غم تو
گفتم که: چنین و الا و شهادت که گرد؟ — دانی غم تو، وگر نه دانی غم تو

به جرم عشق توام، می‌کشند و غوغای است — تو نیز، بر لب بام آ، که خوش تماشای است

۶۸۳. رحیم

یعنی محمد رحیم خان، ابن شاه وردی سلطان حاکم کرابل که در هزار و یک صد و چهار (۱۱۰۴ ه) همان جا متولد شده و آخرها که به هند افتاد. قریب آمد آمد قهرمان ایران به مرض ذات الجنب در دهلی گذشت . او را است:

با آنکه صبح و شام در کوی تو ام — محروم ز وصل قد دل جوی تو ام
بی طالعیم نگر که، چون سایهٔ (تو) — از وصل تو بی نصیب و پهلوی تو ام

۶۸۴. رحیمی

یعنی سید زین الدین حسنی[1] تونی را است :

بازم، به سر کوی ملامت، گذر افتاد — بازم، به رخ عربده جوی نظر افتاد

۶۸۵. رسا

یعنی میرزا ایزد بخش اکبرآبادی، که در زمان اورنگ زیب عالم گیر وفات یافته . از او است :

نباشد در خور دیوانه ام پیراهن صحرا — گریبان می درد مجنون من تا دامن صحرا

۱- مولانا زین العابدین هم زمان تقی اوحدی (مخزن الغرایب ص ۲۸۲)

۶۸۶. رستم

یعنی رستم میرزا، ابن سلطان حسین میرزا، ابن بهرام میرزا، ابن شاه اسماعیل صفوی حسنی، که آخرها به هند افتاده وفات یافت. او را است :

به سنگ بسته شد، از بس گریستم بی تو — ز سنگ، سخت ترم من که، زیستم بی تو

۶۸۷. رستم

یعنی رستم علی را است :

هر گه ز ناز رو به چمن خنده می کنی — گل های باغ را، همه شرمنده می کنی

۶۸۸. رستم

که مولدش قریه خوریان من اعمال بسطام بوده و مادح شاهزاده سلطان محمد[1] بن میران شاه است. او را است :

گر ز خرگه، ماه من دامن کشان، آید برون — دود آه عاشقان، از آسمان آید برون
رحم کن بر جان رستم پیش ازان روزی که، او — از میان گیرد کنار و از جهان آید برون

۶۸۹. رشدی

یعنی امیر جلیل سراج. او را است :

از ضعف، به هر جا که نشینیم، وطن شد — از گریه، به هر سو که گذشتیم، چمن شد

۶۹۰. رشدی

قمی، که از حکمای شاه طهماسپ ماضی بوده. از او است :

مردمک نیست مرا در نظر گوهر بار — که دل سوخته آمد، پی نظارهٔ یار

۶۹۱. رشدی

بافقی، گوید :

پیوسته ز من گرم عتاب می گذری — در کشتن خویش سرگران می گذری

۱- پدر سلطان ابوسعید میرزا مقتول ۲۲ رجب ۸۴۳ھ

تا من به خیال خود نه بینم رویت — در خاطر من ز من نهان می گذری

۶۹۲. رشکی

یعنی حسن بیگ همدانی که در زمان شاه طهماسپ ماضی محتسب تبریز بوده . او را است :

شاید به مدعای تو گویم حکایتی — یک بار عرض حال مرا می‌توان شنید

رشکی دلش پر است ز آزار نیکوان — تا حرف می زنی گله بنیاد می کند

آخر به صبح ، خاطرش آزرده شد ز من — رشکی! به بین که طالع دشمن چه می‌کند

قاصد از حال من، آن به نه، فراموش کند — کین نه حرفی است که گویند و کسی گوش کند

چه حالت است که، شبها ترا به خواب کند — فغان من که کسی را بسه خواب نه گذارد

شب هجر ، عاشقی را که، اجل رسیده باشد — به چه درد مرده باشد، که ترا نه دیده باشد

تو ای غافل! براهش خانهٔ رشکی، چه می پرسی — ببین از دور ، تا دود از کدامین خانه می خیزد

تو آن نه که کسی زنده در جهان بگذاری — یقین که نوبت من می رسد شدب نه دارم

هستنــد بسی کشتنی ، آغاز ز من کن! — ترسم که به تنگ آیی و من زنده بمانم

عمریست که آزردگی داشتم از یار — امروز به دزدیده نگاهی گذرانـدم

دارد امید که، ببینـد رخ جانان رشکی — امشب ای مرگ! تحمل کن و فردای دگر

سرت گردم! درین ایام با هشت سری داری — دلت نازم ز درد عشق مژگان تری داری
غبار آلوده ات هر صبح بینم، زنده چون مانم — نشانست این، که تنها تکیه بر خاک دری داری

ای که گهی می توانی آستانش بوسه داد — مشت خاکی بهر دور افتادگان برباد ده

چسان قاصد فرستم، تا نساید عرض حال، آن جا — که رشکم می کشد، گر بگذرد، پیک خیال آن جا

کار وحشی، از نگه اولین، گردد تمام — گر حجاب عشق بگذارد که، سر بالا کند

ای دل! به زلف یار فریبم چه می دهی — سررشتهٔ هزار بلا را چه می کنم

ز جورش، آه مکش وحشی! از خدای بترس — مباد تیر تو، ناگه بر نشان آید

از حال خود آگه نیم، لیک این قدر دانم که، تو — هر گه در دل بگذری، اشکم ز دامان بگذرد

ناز هر چند ترا بر سر بیداد آرد — عاشقان را نه تواند که به فریاد آرد

غیر در ساختن اکنون چه علاج است مرا — روز اول ز بلای تو حذر می بایست

یار چو طالع من دید، بر سرم زد و گفت: — سرت مباد که، رسوای خاندان منی!

وحشی به صید چون تویی، صداً نمی آید کسی — شاید به دامی اوفتی، از آشیان پرواز کن

رفتم از کوی تو ای عمری جفا کرده! بگو — صرف اوقات به آزار که خواهی کردن
وحشی آن روز که می رفت ز دنیا، می گفت: — ای فلک! باز مرا یاد که خواهی کردن

در وداع آنکه هرگز مهربان من نه بود — این قدر پهنایی دل، در گمان من نه بود

ز بیماری نه دارم غم، مرا این می کشد هر دم — که می آید رقیب و از زبان یار می پرسد

به غیر ازین که به تیغ تغافلم به کشی — دگر ز دست تو بیدادگر! چه می آید

طفل و غافل از بد و نیک جهان هنوز — زور داشت اختلاط تو، با این و آن هنوز

تمنای کزو داره دل امیدوار من — تکلف نیست می ارزد به درد انتظار من

ناصح چو ز اتفاق به من یار شود — از نیش زبانش دلم افگار شود
اور گرم نصیحت است و دل می گوید — بی درد به صد بلا گرفتار شود

۶۹۳. رشید

یعنی خواجه رشید الدین محمد الهمدانی، که متقلد وزارت ارغون خان

و سلطان محمد خدا بنده کرده . و آخرالامر به افساد خواجه علی شاه خود با پسرش شهید گشته . از او است :

پیرم ، ولی چو بخت دمساز آید — هنگام نشاط و طرب و ناز آید
از زلف دراز تو کمندی فکنم — بر گردن عمر رفته ، تا باز آید

۶۹۴. رشید

که برادر ارشد گاذرونی است . منه :

ز فریاد سگت ، شبها مرا خون در جگر باشد — مبادا بر سر کوی تو ، غیری درگذر باشد

۶۹۵. رشید

یعنی خواجه عبد الجلیل رشید الدین محمد وطواط کاتب عمری بلخی ، مرد فاضل بود و از علم بلاغت بهرهٔ وافی داشته ، در قواعد شعری رساله نوشته که موسوم است به ـ حدایق الشعر ـ . در عهد دولت سلطان اتسز بن محمد خوارزم شاه از مشاهیر شعرا بوده و در خوارزم بسر می برده و ازین جهت که با حقیر الجثه زبان درازی داشته به وطواط ـ که مرغ کوچکی است ـ مشهور شده . گویند : هنگامی که سلطان ملک شاه لشکر بر سر اتسز کشیده او در قلعه « هزار اسپ » محصور شده و حکیم انوری که در رکاب سلطان بوده ، این رباعی را گفت که بر تیری بسته در قلعه انداختند :

ای شاه ! همه ملک جهان حسب تراست — وز دولت و اقبال جهان کسب تراست
امروز به یک حمله هزار اسپ بگیر — فردا خوارزم و صد هزار اسپ تراست

چون رشید در قلعه بوده این رباعی را در جواب رباعی مذکور گفته که بر تیری بستند و در لشکر سلطان انداختند :

شاها ! که به جامت ، می صاف است نه درد — اعدای ترا ز غصه ، خون باید خورد
گر خصم تو ای شاه ! بود رستم گرد — یک خر ز هزار اسپ نتواند برد

سلطان چون نظر بر رباعی سر افتاد به غایت خشمگین شده سوگند یاد کرد که

اگر وطواط بگیر آمد او را هفت پاره کند. بعد از فرار اتسز و فتح قلعه، وطواط پنهان شده به خدمت بدیع الدین کاتب ـ که ندیم و منشی سلطان بود ـ رو آورده او را شفیع ساخت، که او عریضه به سلطان نوشت که: وطواط ضعیفی است او را هفت پاره نتوان کرد، اگر منظور شود به دو پاره اش می تواند شد. سلطان ازین سخن به خندید و از تقصیر رشید درگذشت.

و بعد مدت ها که اتسز باز لوای شوکت افراشت. رشید خود را به معسکر او کشید و مدتی در خدمت او بود تا آنکه اتسز در خبوشان درسه به موت فجأت درگذشت، رشید بر سر تابوتش می گریست و این رباعی می خواند:

شاها فلک از سیاستت می لرزید	پیش تو به طوع بندگی می ورزید
صاحب نظری کجا است، تا در نگرد	تا آن همه سلطنت به این می ارزید

الغرض رشید از امرا و ندمای سلطان بود. و نود و هفت سال عمر کرده و در پانصد و هفتاد و هشت (۵۷۸ ه) درگذشت. او را است:

من نگویم، به ابر مانندی	که نگو ناید از خردمندی
او همه گرید و همی بخشد	تو همی بخشی و همی خندی

•

دلداری و دل را همه از عشق فریبی	جانانی و جان را همه در وعده گدازی
هرگز نه رسد از تو دل من به نوازش	با عادت خوبان نه بود بنده نوازی

•

زهی فروخته حسن تو در جهان آتش	مرا زده غم تو درمیان جان آتش

•

خبر درد من، به عالم رفت	آن جفا جو هنوز، بی خبر است

•

بودی مرا قرار دل از دیدن رخش	او رفت بی رخش دل من بی قرار ماند
خوردم بسی شراب وصالش، کنون مرا	حاصل ازان شراب، دل پر خمار ماند

•

می رفت، و گلاب از سمنش می بارید	مشک از خط عنبر شکنش می بارید
از گفتهٔ من، دو بیتی اندر حلق خوش	می خواند و شکر از دهنش می بارید

۶۹۶. رشیدی

یعنی ملا قاضی، ابن ملا یعقوب خوش نویس، که این رباعی از او است:

منشین، ز طلب دامن همت برزن   ولدر ره دوست، دیده بر نشتر زن
گیرم به درون خانه، راهت نه دهند   نومید مباش، حلقه بر در زن

۶۹۷. رشیدی

یعنی استاد ابو محمد ارشد سمرقندی، که مداح ملک شاه و قدر خان و ممدوح معزی و مسعود سعد سلمان بوده. او را است:

هر جای که بی تو این جهان گذران   به گذاشتم ای یار تو از بی خبران
دست از همه شستم و نشستم نگران   چون بی تو گذشت به گذرد بی دگران

۶۹۸. رشیدی

یعنی محمد رشید که در عهد شاه طهماسپ ماضی بوده. او را است:

خود از دیگران در خشم و از من دامن افشاند   غباری در دل از هر کس که دارد، بر من افشاند

۶۹۹. رضا

یعنی میرزا سید رضا، ابن میر شاه تقی حسنی اصفهانی، که در عهد شاه سلطان حسین صفوی بوده. از او است:

اشکم بس ز دیدهٔ بیتاب می رود   تا چشم کار می کند، این آب می رود
•
هر کس که چشم مست ترا یاد می کند   خاموش می نشیند و فریاد می کند

۷۰۰. رضا

یعنی شاه رضا طهرانی که به علت سکنای نهاوند به نهاوندی مشهور شده. سیاحت عراق و آذربائیجان کرده. با نشهٔ شاعری سرمست جامهٔ درویشی بود، چندی در همدان به عشق جوانی مبتلا و از جور رفیقانش در بلا بوده تا

او را برهنه کرده رنجها به او رسانیدند. ناچار به نهاوند برگشت. قضا را همدران روز معشوقش که به شکار رفته بود از شدت باد و باران از رفقا جدا افتاده به نهاوند رفت، و مولانا را در آن جا دیده گفت که: همان می خواهی! مولانا بر سر راهش دویده توی خانهٔ خودش آورد، و عمری فارغ از دغدغهٔ اغیار با یار بسر کرد. و آخرالامر از جوش سودا داغها بر سر و بر خود سوخته جان داد:

منم از هجر بتی خویش دل — دور ازو ساخته در خون منزل
نه شکیبی که، نشینم خاموش — نه انیسی که، به گویم غم دل
یار بی مهر، و رقیبان به ستیز — عمر کوتاه، و اجل مستعجل

کدام شب که، ز هجر تو، خون نمی گریم — کدام روز که، از شب فزون نمی گریم

هر که بینم به درت گو همه سائل باشد — رشکم آید که مبادا به تو مایل باشد

دی از سر زین، ای قمر زهره جبین! — گر زانکه فتادی نه بود عیب تو زین
تو برگ گل و اسب تو باد صبا — از باد صبا برگ گل افتد به زمین

۴۰۱. رضا

یعنی ملا رضائی کاشی، که پدرش از اهل خراسان بوده. منه:

از کرمت دور نیست گر به پذیری — عذر گناهی که عذر خواه ندارد

۴۰۲. رضا

یعنی شاه رضائی گیلانی. او را است:

ما ازان روز که مادر فطرت زادیم — چون هدف درگذر تیر بلا افتادیم
مردن ما چه عجب، زیستن ما عجب است — زانکه ما زنده به جمعیت این اضدادیم

۴۰۳. رضا

یعنی خواجه محمد رضائی جوینی که اصلش از قزوین است و در عهد شاه عباس ماضی وزارت مازندران و دارالمرز کرده. از او است:

آن قطرهٔ مردم که فرد می دلزم — خون می شوم و ز چشم تر می دلزم
چون حالهٔ طفلان، که به بالله سازند — تا در نگری ز یک دگر می دلزم

۴۰۴ـ رضا

یعنی محمد رضای سارو خواجه، که وزیر آذربایجان بوده و شاه عباس ماضی چون یکی از جواری سرادق دولت را به او بخشیده بود به شکر آن گوید :

ای شاه جهان! جهان به کامت بادا ـ تا هست جهان
دائم می عیش دل به جامت بادا ـ با مهوشگان
از وصل بتی کام روایم کردی ـ در آخر عمر
عمر ابد و عیش دوامت بادا ـ با لاله رخان

•

آنم که ضعیف و خسته تن می‌آیم　　جان بسته به تار پیرهن می آیم
مانند غباری که به پیچد بر باد　　پیچیده به آه خویشتن می آیم

۴۰۵ـ رضا

یعنی میرزا محمد رضا ابن اخوند مرحوم ملا محمد باقر مجلسی اصفهانی، که انشاء مسمی به «معراج الفطن» از او یادگار است، و اورا است :

تدبیر در برابر تقدیر می کنی　　این خواب غفلتی است که تعبیر می کنی
یک ره بیا به کلبهٔ حسرت نصیب ما　　انگار مهر عالم تصویر می کنی

۴۰۶ـ رضا

یعنی میرزا محمد رضا، که از سادات دست غیب شیراز و در اوایل دولت نادری حاکم خطه لار بود، از او است :

صیقل زنگار دلم را بهتر نقش یار نیست　　خلوت آئینه را شمعی به از رخسار نیست

۴۰۷ـ رضا

پسر اخوند محمد گیلانی «صراف» است، از او است :

هرگز طبیب نکسر من مبتلا نداشت　　گوئی، برای درد دل من، دوا نداشت
خلوت طلب برای چه می گشت هر زمان　　گر مدعی ز وصل تو قصد مدعا نداشت

۴۰۸ـ رضایی

کاشی ، که به کتابت اوقات می گذرانیده ، منه :

فرصت است سرم بر سر بالین سلامت — ای شب اول تو گواهی بدهی روز قیامت

•

نیاز عاشقان معشوق را بر ناز می آرد — تو سر تا پا وفا بودی ترا من بیوفا کردم

•

دست و پا چند زنی عرض شهیدان بروی — آن قدر صبر کن ای کشته که قاتل برود

•

زگرمی های دوشین تو، امشب یاد می کردم — سپند آسا ز جای جستم و فریاد می کردم
فریب خویش می دادم که اینک یار می آید — بهر آواز پائی، خاطر خود شاد می کردم
رضائی گر نبود از پیش رفتی کار عاشق را — بالنفس دست و پای کار صد فرهاد می کردم

•

حجابم پرده می گشت و می شد در میان حائل — تو حاضر بودی و من بهر یک نظاره می مردم

•

چو غم نمی گذارم هیچگه بخاطر تو — غمت مباد که حرفی کرده فراموشم

•

گره گردیده دردل صد سخن اما، تو کافردل — گره تا بر جبین داری که یارای سخن دارد

•

کسی چگونه ره دل ز غم نگهدارد — خرابهٔ دل مسکین هزار ره دارد

•

ز جهانیان ندارم به کسی جز از تو الفت — اگرم تو هم نخواهی سر بیکسی سلامت

•

چه کند اگر نه عاشق سر راه یار گیرد — غم عشق می گذارد که کسی قرار گیرد
ز جهانیان گرفتم که کناره گیرد این دل — تو که در میان جانی ز تو چون کنار گیرد

•

به حمام آمدم صبحی، و گل رخساره دیدم — چه دیدم در میان آب ، آتشپاره دیدم

•

دل بخونم تشنه و دلبر بقتلم مائل است — وای بر جانم که آنم دلبر و اینم دل است

•

دیگر شکایت از تو ستمگر نمی کنم — کارم ز شکوه به شد و به تر نمی کنم

•

هر روز یک قدم ز درت دورتر روم — باشد که رفته رفته ز کویت بدر روم

•

چون میکشیم، زود بکش، چند بسپردم — از بهر غفلت نظر اندازم و گریم

۴۰۹ رضایی

یعنی محمد رضا کشمیری است :

صحبت را پس از قطع صحبت ثقلی باشد　　که نخل شاخ پیوندی به از اول ثمر بخشد

۴۱۰ رضوان

که مولدش یکی از بلاد ایران بوده و معاصر مرحوم ... است. اوراست:

چون پیر شدی مشو ز مردن غافل　　صبح شب مشیب نهان می باشد

۴۱۱ رضوی

یعنی عطاالله کشمیری ، از اوست

رطب به سر برده است گوی صبح دم از آفتاب　　ور نه پرده بست یک دم صبر و خندان رستن

۴۱۲ رضی الدین

نیشاپوری ، که مداح سلاجقه بوده ، گویند : چندی نقد دل بجوانی داده و در اکثر اسفار او را همراه می برد . تا اینکه در یکی از سفرها مولانا بیمار و گذار کاروان به بیابان هولناک خونخوار افتاده ، معشوق از حیاتش نومید شده و توقف درآن دشت از دور اندیشی بعید انگاشته ، از قفای کاروان روانه شد . مولانا شب در حالت غشی سحر کرده، صبح همین که سر از خواب برداشت خود را تنها یافت ، گریان گریان بر زبان آورد: اگرچه از وفور گناه روی التماس ندارم اما کریمان همیشه از عاصیان جاهل و جاهلان عاصی در گذشته اند ! که ناگاه پیر نورانی از برابرش پیدا شد و پرسید : چونی و چه حال داری ؟ مولانا گفت که رنجورم و از یار و دیار دور ! گفت: بمعشوق حقیقی مشغول شو . تا هرگز تنها نباشی! درین حال مولانا از حال سوال کرد . پیر گفت: سلام من به معین الدین حموی رسان و بگو: برادرت مرا نزد تو فرستاده! این بگفت و در رفت مولانا که صحت

هجرت ، ز وصل غیر ، خبر می دهد مرا مرگ، نوید مرگ دگر، می دهد مرا

کافر چنین مباد، ندانم رضی ترا درد دل کدام مسلمان گرفته است

دین و دل داشتم و خاطر جمعی زلف پریشان و چشم مست بلا شد
مرگ رضی موجب ملال تو گردید زنده بلایش نبود مرگ بلا شد

مگر زان روی برقع بر گرفته است که آتش در همه کشور گرفته است
ز وصلش دل نه آساید همانا خیالش را کسی در بر گرفته است
رضی را دست و پا گم کرده دیدم همانا عاشقی از سر گرفته است

کمر تا کی بخونم آن بت نا مهربان بندد کجائم من که پرخونم چنین شوخی میان بندد

عرق از برگ گل انگیختنش را نگرید آب و آتش بهم آمیختنش را نگرید

آتش چه زنی در دلم از نام جدائی این حرف مگو با من و در آتشم انداز

در قتل من بغیر نسیان یار بودا من غافل از فریب و تو در کار بودا

۴۱۵ رضی

یعنی رضی الدین خشاب[۱] کاشی، که مداح سیف‌الدین باخرزی و شاه غیاث الدین و خواجه صاحب دیوان بوده ، اوراست :

چو رسی به طور هست ارنی بگو و بگذر که نیرزد این تمنا بجواب لن ترانی

۴۱۶ رضی

یعنی شیخ رضی‌الدین علی لالای غزنوی، که ابن عم حکیم سنائی است . در اصفهان شش صد و چهل و سه هجری (۶۴۳ه) وفات یافته اوراست :

هم جان بهزار دل ، گرفتار تو شد هم دل بهزار جان ، خریدار تو شد
الفر طلبت، نه خواب دارد، نه قرار هر کس که در آرزوی دیدار تو شد

---

۱ - واله : خوشاب

۴۱۷ رضی

یعنی رضی‌الدین بابای قزوینی، که در عهد اباقاخان حاکم دیار بکر بوده اوراست :

ای در طبق کرده لبهات لولوی عدن　　وی مشکناب ریخته بر برگ نسترن
مانند غافلان که، چه بیداد می رود　　از زلف عنبرین تو بر نافهٔ ختن

۴۱۸ رضی

یعنی قاضی سید مرتضی شیرازی است :

برادرانه بیا تا قسمتی کنیم رقیب　　جهان و هرچه درو هست از تو، یار از ما

۴۱۹ رفیع

یعنی رفیع‌الدین کرمانی، گوید :

با چرخ ستیزه، با فلک جنگ مکن　　از زخم زمانه، ناله چون چنگ مکن
در خاک زر و در آب دریا گوهر　　ضایع نگذارند، تو دل تنگ مکن

۴۲۰ رفیع

یعنی رفیع‌الدین عبدالعزیز مسعود لنبانی اصفهانی، که با اقران خود جمال‌الدین عبدالرزاق و کمال‌الدین اسمعیل و شرف‌الدین شفروه مناظرات کرده. ازوست :

جانم بشدست، ای بت نامهربان برفت　　اکنون بقای عشق تو بادا که جان برفت
گفتم که غمزهٔ تو مرا کشت، رحم کن　　گفتا : کنون چه سود که، تیر از کمان برفت

•

ای چشم تو بغمزه کرده، جهانگشائی　　بر تخت جان نشسته عشقت بپادشاهی
دانم که هست ایمان اندر دلم، ولیکن　　از بیدلی که دارم، می پرسمت کجائی

•

به سنبل که طارت بر ارغوان انگیزد　　هزار شور درین جهان ناتوان انگیزد
بگو که تیر جفا بر که راست خواهی کرد　　که ابروی تو خمی باز در کمان انگیزد

۸۲۱ رفیع

یعنی رفیع‌الدین محمد بن حسن[1] سکاک نسائی، که مداح قلیج[2] طمغاج خان و ابراهیم ابن حسین بوده، منه :

ای دلت گوهر کرم را کان   کان، که دهد است بحر بی پایان

۸۲۲ رفیع

یعنی رفیع‌الدین ابهری، که با کمال اسمعیل همعصر بوده، منه :

سوالی خلق داعیالت بود   بدانش قالبهاش مبالت بود
مردان زمانه قلتبان الد، بزن   بیچاره زن کسر قلتبانت بود

۸۲۳ رفیع

یعنی سید رفیع قزوینی، اوراست :

نه تنها لاله داغ دگلش کاسه در خون زد   گل از خندیدن، از عالم دل، خیمه بیرون زد

۸۲۴ رفیع

یعنی حسن بیگ قزوینی است، که بجهت سکونت مشهد مقدس بمشهدی شهرت گرفته، و در عهد سلطان شاهجهان بهند آمده، در زمان عالمگیر صاحب دیوان گردیده، در دهلی گذشت، اوراست :

ز فریب وعدهٔ یار، نه نوید وصل همدم   بچه حیله روز سازم شب انتظار خود را

•

همچون نیستی، ای مرغ چمن، شکوه مکن   پیش معشوق ترا راه سخن بسیار است

•

عمر خود بنوشتست دانم که کار آمد ترا   بعد ازین الیه مهار بی وفا خواهم نوشت

---

۱ - در اصل : اطس
۲ - در اصل : قسلیج

ای محبت خانمانم فرسود خاموشی چرا — گر همان باقیست رنجش پس چرا می‌آمدی

•

بهر من ناز عوه آن طناز ضایع میکند — من نخواهم داد دل او ناز ضایع میکند

•

نازک دلم، ای دوست! ملایم چه توان کرد — من عاشق معشوق مزاجم، چه توان کرد

•

چنان آمیزشی گر دوست با غیر — که هرگز در دلم می او نیساید

•

دی وعده داد نامه، بی‌وعده آمد امروز — هم سوخت انتظارم هم ساخت شرمسارم

•

در آغاز محبت گر پشیمانی، بگو با من — که من هم دل ز مهرت برکنم تا فرصتی دارم

•

سگش را با رقیب، از ساده لوحی آشنا کردم — کنون ایشان بهم یارند، و من چون سگ پشیمانم

•

گلشن تو و غیر آرست بیساد چو من — گرفته دست بت دیگر، از تو در گذرم

•

ز سنه بردی صفا نسبت بغیر و مردم از غیرت — که بر مهر و وفای او کمال اعتماد است این

•

من و از تو هم یار کهن و یاری او — که هنوز از همه بیش است وفاداری او
کرده آزرده مرا، لیک نکرده است چنان — که توان کرد شکایت ز دل آزاری او
کرده بسیار ستم، لیک، چنان یاری نیست — که بود یاری او، کم ز ستمگاری او

•

مزآن دیدن نمی خواهم که، بیش سوی غیر اید — اگر آگه نباشد او، نظر سوی من اندازد

•

پسرا! کدام صحبت، که تو آرزو نکردی — که نشست با تو یکدم که تو میل او نکردی

دل خسته لبهی بکمند صید کردی ● که حسد بران نبردی طمعی ز تو نکردی

زاهد نکند گنه که قهاری تو ● ما غرق گناهیم که غفاری تو
او قهارت خواند و ما غفارت ● یارب بکدام نام خوشداری تو

۷۲۷ـ رفیق

یعنی استاد منصور ابن احمد، که بعضی او را طوسی و جمعی سمرقندی نوشته اند. ازوست :

گویند: صبر کن که ترا صبر، بر دهد ● آری دهد، ولیکه بعمر دگر دهد
من عمر خویشتم بصبوری گذاشتم ● عمر دگر بباید تا صبر بر دهد

۷۲۸ـ رفیق

یعنی ملا حسین اصفهانی، که حاجی لطف علی بیگ «آذر» او را دیده بود ازوست :

دل خوش شودت ز مشکل ما ● مشکل ز تو خوش شود دل ما

دل من، دشمن من کرد بمن، جانان را ● خون شد که نهادم به سر دل، جان را

تا کی خبر ز روز سفر می دهی مرا ● از روز مرگ من، چه خبر می دهی مرا

به پیری برجوانی عاشقم گر عاشقان دارد ● چو من هرگوشه پیری را چو خود هر سو جوانی را

دلم میخواست، بینم صورت او بی نقاب، اما ● بآن صورت که دل میخواست، بینم بخواب اما

تا ساه رسید آهم امشب ● آه از نرسد بما هم امشب
یک لحظه نخفته است چشمم ● ای ماه ! تولی گواهم امشب

ز مهرویم بتر امروز، از هرشب بتر امشب — چه خواهم کرد فردا، گر بمانم تا سحر امشب

اهل وطن تمام بمن یار، و من غریب — چون من کسی ندید، کسی در وطن غریب

لب تشنه‌ایم، افغان زان تشنه لب که دارد — آب حیات و ما را لب تشنه می گذارد

نه خود با من جفا آن بی وفا کرد — که با هر کس وفا کردم جفا کرد

روزگاری بود امید اینکه، یارم میکشد — وه که اکنون حسرت آن روزگارم میکشد

ز کوی او، بر من، زان عمر نمی آید — که هر که می رود آنجا، دگر نمی آید

کی جز تو در دل من، دلدار دیگر آید — بیرون نمی روی تو، تا دیگری در آید

با من مگو که بگذار از دست دامن یار — این کار نیست آن کار کز دست من برآید

فغان که مصاحبان ز من جدا کردند — مرا بدرد جدائی مبتلا کردند

لعل جانان یارب از جان ساختند — یا که جان از لعل جانان ساختند

مرا روزی گریبان چاک کردند — که آن چاک گریبان آفریدند
پریشان خاطرم کردند روزی — که آن زلف پریشان آفریدند

نکردم در دیار خود چو شکر وصل یار خود — شدم مهجور از یار خود و دور از دیار خود

من و جوری که مخصوص منست این مرحمت ور نه — چه کار آید مرا لطفی که، با اغیار هم دارد

کن یاد نه زان گونه ز بیداد تو رفتم — تا غیر نگوید که من از یاد تو رفتم

پیاله داد بدستم سبو نهاد بدوشم — مرید پیر مغانم، غلام باده فروشم

گرفتم، ز نامهربانت چون نگریم — چو با دیگری بینمت، چون نگریم

دیده عاشق می‌شود هر روز افزون چون کنم
چون کنم، چون چارهٔ این درد روز افزون کنم

بر آن سرم که دگر، دل بدلبری ندهم
بآنکه داد بگیرم بدیگری ندهم

هر جا بخاک پا نهم، ازگریه تر کنم
زین چشم‌تر، چه خاک توانم بسر کنم

آمد ز خانه بیرون در دست جام باده
طرف که شکسته بند قبا گشاده

زان غمزه آنچه دیده مرغ دلم ندیده
گنجشک باغ بسته از باز پر گشاده

بهر آشنا عدو ای مهر، بامن مهربان کردی
خلاف عادت خود، گردش ای آسمان کردی

برای خاطر غیرم چرا ای بیوفا کشتی
چو می‌کشتی برای خاطر غیرم چرا کشتی

برای غیر، مرا کشتی، آفرین بر تو
که بهر خاطر بیگانه، آشنا کشتی

برای مدعی ترک من ای پیمان شکن کردی
ترا گفتم که: ترک مدعی کن ترک من کردی

تا چند دلت نمی شود مائل من
کاش آنکه سرشت است ز مهرت گل من
یا مهر مرا در آورده در دل تو
یا مهر مرا بر آورده از دل من

۴۲۹ـ رمزی

یعنی ملا هادی کاشی راست :

آنم که نه حاصلی نه کسی دارم
نه کار بکار خوب و زشتی دارم
از من همه می رمند یاران وطن
درد و زخم و طرفه بهشتی دارم

۴۳۰ـ روح‌الله قاضی

یعنی که مراد[1] از قاضی شرف جهان قزوینی است. منه :

مراست غرق بخون چشم اشکبار از تو
چه خون‌دل که مرانیست در کنار از تو

هزار سال ز مرگم گذشته بود، اکنون
بمرگ خویش اگر بودی اعتبار مرا

---

۱ - واله داره : قاضی روح‌الله برادر قاضی شرف جهان قزوینی است .

۴۴۱. روحانی

یعنی ابوبکر غزنوی بن محمد علی ، از شاگردان رشید «رشیدی» و مداح بهرام شاه است . ازوست :

سنبلت بر صفحهٔ گل مسکنالی میکند — عارضت در کشور خوبی خدائی میکند
گشت روحانی بدور لعل جانان میپرست — گرچه عمری شد که مسکین پارسائی میکند

۴۴۲. روحی

از قدما بوده ، اوراست :

بدل خیال تو دارم خراب چون نشوم — ز آتشم ز تو هردم کباب چون نشوم

۴۴۳. روحی

یعنی همدانی ، که در عصر شاه عباس ماضی بوده ، ازوست :

نوید بزم وصالت غریب می دانم — اگرچه مژده ده وصل ، جبرئیل بود

۴۴۴. روحی

یعنی میر جعفر قصه خوان تیر پوری که «واله داغستانی» او را دیده است .
ازوست :

روحی را به شکوه چندکش یار را عذاب — طرز ادب نگر تو فراموش کردهٔ

۴۴۵. رودکی

یعنی عبدالله ابو الحسن ابو جعفر ، که ندیم مجلس امیر نصر ابن احمد سامانی بوده ، ازوست :

چون کار دلم ز زلف او مانده گره — بر هر یک جان ، صد آرزو مانده گره
امید ز گریه بود افسوس ! افسوس ! — کان هم شب وصل در گلو مانده گره

۴۳۶. روشنی همدانی

یعنی از معاصرین اکبر پادشاه بوده است :

بوی نسیم وصل او مشکل وزد، کز بخت بد ‌ ‌ ‌ باد سموم از خاک ما برچیده دامان بگذرد

۴۳۷. روشنی استرآبادی

یعنی که در عهد اکبری بهند آمده . ازوست :

زعکس روی تو ، در آئینه نمایان است ‌ ‌ ‌ ببین که همچو توئی در رخ تو حیران است

•

از جفای او نمی نالم که میترسم، رقیب ‌ ‌ ‌ یابد از تاثیر فریادم که، از بیداد کیست

•

زبانی گوئی قاصد حرف شوقم را ، که در نامه ‌ ‌ ‌ زدست بی خودی حرف از قلم بسیار افتاده

•

بود چون اشکی در خاک راه او دل زارم ‌ ‌ ‌ که برداردبه بازی طفل و از دست افکند زودش

•

تا ببر کشتنم بود او را بهانهٔ ‌ ‌ ‌ ثابت کنم بخویش گناه نبوده را

•

در بزم آن به پهلوی خود جا دهد مرا ‌ ‌ ‌ تا راست سوئی او نتوانم نگاه کرد

۴۳۸. رومی

یعنی گرگین بیگ ابن سیاوش سلطان[۱] اوراست :

با کاکل مشکین تو، با زلف تو دارد ‌ ‌ ‌ احوال دل بی سر و سامان، ز که پرسم

۴۳۹. رونقی

یعنی علی شکری همدانی . راست :

حرفت از شوق، ز بس باهمه کس میگویم ‌ ‌ ‌ با تو گر می خورم، اول به عسس میگویم

---

۱ ـ واله ؛ رامی تخلص ثبت کرده است

۴۴۰. روقی

یعنی استاد المؤید بخاری، که اوائل غزنویه و اواخر سامانیه را دریافته. ازوست :

جالیست تیغ یارکه دید اینچنین شگفت جانی، گران بود تن و جان همه خراب

۴۴۱. رهایی

یعنی مولانا سعدالدین[۱] خوافی. اوراست :

نیست در عشق تو، چون من، درد پروردی دگر اینکه دردم را نمیدانی بود دردی دگر

۴۴۲. رهبان

یعنی میرزا محمد علی اصفهانی ابن میرزا عبدالله طبیب. گوید :

صبح است وفصل گل، می ویارانم آرزوست دیدار بسیار و صحبت یارانم آرزوست

۴۴۳. رهی

یعنی سلطان علی بیگ شاملو، که مهردار شاه عباس ماضی بوده. منه :

آزادیم از دام تو شد، فتنه تاراج مرغان به تبرک همه کندند پرم را

گفتم به بلبلی : چه کنم در فراق یار ؟ از شاخ گل بخاک فتاده، طپید، و مرد

از خرابی میگذشتم، منزلم آمد بیاد دست و پا گم کردهٔ دیدم، الم آمد بیاد

۴۴۴. رهی

یعنی آقا محمدعلی اصفهانی است، که در آغاز جوانی بهند آمده. ازوست:

چشم گذرد شبها تا روز بیازیها یارب‌بودم روزی کامر شود این شبها

بود ناکامیم چون کام آن ماه بکام من نگردد آسمان بسه

تاکی بود بحسرت چشمم براه ماهی یارب مباد هرگز چشم کسی براهی

---

۱ - در اصل : سعیدالدین

۴۳۵ رهین

یعنی محمد برهان‌علی خان پسر معزالدین لکهنوی . اوراست :

راندی مارا و باز خواندی مارا — خواندی مارا و باز راندی مارا
در کعبه و دیر و صومعات و مسجد — ای عشق! کجا کجا رساندی ما را

۴۳۶ ریاضی

یعنی ریاضی سمرقندی که خدمت شاه اسمعیل صفوی دریافته . ازوست :

ستاره ایست در گوش آن هلال ابرو — ز روی حسن، بخورشید می زند پهلو

•

زبعد مردن تا گیاه آید برون از تربتم — دوستش باشد که میل سبزهٔ خاکم کند

•

قامتش چون کند هلاک مرا — زیر سروی کنید خاک مرا

۴۵۰ زاهد

یعنی میرزا قاسم که در عهد شاه سلیمان از تبارزه عباس‌آباد اصفهان بوده ، اوراست :

مرا بچهرهٔ سبزان، نظر زیاده بود — که لو خطاست رخ سبزاگر زیاده بود

۴۵۱ زایر

یعنی اسمعیل که معاصر شاه سلیمان صفوی است ، منه :

ز لیلی ، لیلی من دلربائی بیشتر داند — ز مجنون، اندکی دیوانگی بیخواستم خودرا

۴۵۲ زایری

مشهدی گوید :

مرا سرو پست دردل، کرده جا درچشم روشن‌هم — چوگل پاکیزه رخ، همچون صبا پاکیزه دامن‌هم

۴۵۳ زایری

زنی بوده اوراست :

خوردن خون دل از، چشم تر آموخته ام — خون دل خورده ام و این هنر آموخته ام

شیوهٔ عاشقی و رسم نظر بسازی را — همه از مردم صاحب نظر آموخته ام

ناصحا ! چند کنی منع من از عشق بتان — من ز استاد قضا اینقدر آموخته ام

زایری بهر طواف حرم کوی بتان — صبح خیزی ز نسیم سحر آموخته ام

۴۵۴ زجری

در عهد شاه طهماسب ماضی صفوی بوده ، منه :

تو چنین غیر طلب عشق چنین رشک افزا — خود بگو چون ز غم عشق تو رسوا نشوم

•

قاصد بس ز گفته خود دارد انفعال — تا کی دروغ نقل کند از زبان تو

۵۵۲ زخمی

یعنی راجه رتن سنگه صاحب بهادر لکهنوی ابن رای مالک رام صاحب ابن راجه بهگوانداس صاحب بهادر پدر خسرم، که ولادتش در سنه یک هزار و یک صد و نود (۱۱۹۰) هجری است ، از کلامه :

سر فار ست کجا با من دلتنگ اورا — که پئی صلح رقیب است بهر جنگ اورا
گرچه سبسبز بر و برش زد و در رفت ، ولی — همرهی کرد شمارم در سه فرسنگ اورا

•

شد چو مسیح دشمنم، از که کنم دوا طلب — گریه چه سود همنشین مرگ من از خدا طلب

•

زخمی ساده دل از مژدهٔ وصلت جان داد — این ندانست که ، یاران سخنی ساخته اند

•

زندگی بی تو عذابست تو هم میدانی — کشتنم عین ثواب است تو هم میدانی
غیر دل ، کیست که ناجور تو سازد ، آری — کار این خانه خراب، است تو هم میدانی
امشبم جای دوا زهر بده ، ای همدم! — در من و او شکرلب است تو هم میدانی
زخمیا چند بلا بر سر قاصد آرم — نامه را انچه جواب است تو هم میدانی

•

رسان زمان دهدم وعده ، بسکه میدانم — که تا وفا کند او ، عمر من وفا نکند

•

فرض کردم دم نزع است به هوش آ زخمی — دیده وا کن که ببالین تو یار است امشب

•

کجا شد آنکه نمی شد ز من جـدا گاهی — خبر نمی شود اکنون ز حال مـا گاهی
اگر جدا شدم از تو ، چها چها دیدم — دگر خدا نکند از تو ام جدا گاهی
در روزه صبر، چه گویم چه کرد ، آه که من — بصبر خویش ندیدم چنین بلا گاهی

•

باشد آن ترک پری چهره دل شاد کند — بر من و دل بگذارید که بیداد کند
بخت آن کو که شبی یار ز من یـاد کند — بغریبی ، دل غمگین مرا شـاد کند
بوی گل آمد و دل نیز تپیدن سر کرد — بینم امروز جنون بی تو چه ارشاد کند
ناله ام از غم جانانست ، ولی میترسم — بیندم صید زبون رنجد و آباد کند

•

کسی به روز جزا با تو حیله گرچه کند — جز اینکه، تنگ فشارد ببر، دگرچه کند

شمار نفس میکنم، وقت مرگ است ● ز دستم مگیرید گیسوی قاتل

شرم شد مانعش از فرقه نشینی، ای وای ● زخمی، ما چو در آن کوچه، رهی پیدا کرد

یک امشب، ای اجل، فرصتی که دانی ● اسان ده، زخمی حسرت قرین را
که می گویند یار نازنینش ● رسد فردا، وداع آخرین را

لب به تکبیر و بکف خنجر نازش نگرید ● نیت قتل من و قصد نمازش نگرید
دل ز من برده و بر بیکسیم دلداده ● ناز معشوقی و انداز نیازش نگرید
شرم و بیباکی، آغاز شبابش نگرید ● جوش صد شوخی از انداز حجابش نگرید

سخت تنگ آمده‌ام از دل و از زاری دل ● وقت آنست که آئی پی غمخواری دل
چه جفا از تو کشید و چه حسرت جان داد ● می خلد در جگرم یاد وفاداری دل
تا کجا ناله، فغان چند، ملامت تا کی ● نشود روزی کس درد گرفتاری دل
جز لب روح فزایت که نشد روزی من ● چیست قربان شومت! چارهٔ بیماری دل
جان زخمی تو کجائی که درین حالت یاس ● اجل آمد بسرم بهر پرستاری دل

غیر چون دست زد و، او به ادا گفت: که بس ● من شدم آب، و وفا مرد، و حیا گفت: که بس
نامهٔ غیر نهاد، آنکه بچشم آه! صد آه! ● برد قاصد چو بلب نام مرا گفت: که بس
یار میخواست که آید بکنارم دم نزع ● زخمی از رشک ندانم ز کجا گفت: که بس

خورده خون من و این راز نهان شد آخر ● رنگ خونم به لبش سرخی پان شد آخر
بر درش رفتی و جز جور چه دیدی نادان ● آنچه میگفتمت ای دل، بهمان شد آخر

از ناز، نکردی بسر او، گذر آخر ● بیمار تو شد دوش، ز درد جگر آخر

بصد بهانه اگر آرمش بخانهٔ خویش ● رود بخواب، کند بیخودی بهانهٔ خویش

از صبا پردهٔ شوخی نه دریده است هنوز ● جانب آئینه هم نیز ندیده است هنوز
اثری در دلش، از مهر و محبت باقی است ● حرف بیگانه بگوشش نرسیده است هنوز
شرم تا چند، پی پرسش زخمی برخیز ● کار آن خسته بمردن نکشیده است هنوز

رفتی از دیده، و دل پی تو تپانست هنوز ● یاد شبهای وصال، آفت جان است هنوز
جان ز تن رفت و دل من به عذاب است هنوز ● که میان من و جانانه شکرآب است هنوز

پاره شب با دگری برده بسر، صبح دمید — روسیه بخت من زار، بخواب است هنوز

•

برتپد دل همچو بسمل، در کنار من هنوز — بوی خون می‌آید از خاک مزار من هنوز
عهد وفا به بوالهوسان، تازه میکنی — خونم نه گشت خشک بر آن پیرهن هنوز

•

ز آمد آمد آن سرو نازنین، امروز — قیامتی است بپا، بر من حزین امروز

•

تا کی نظری بر من شیدا نکند کس — بیتابی من بیند و پروا نکند کس
زینسان که میافت بخون زخمی رسوا — حیف است که از پرده تماشا نکند کس

•

رسوا شدم برای تو من با برائی خویش — فکر کن و تو نیز زمانی بحال خویش
قاصد چه شد که آمد مضطرب چنین — تا چند آه! آه! مگو ماجرای خویش

•

شد دشمن جان دیده‌ام از گریه‌ها خون کرده‌اش — میکرد دل رسوا مرا از سینه بیرون کردمش

•

آه ازین سوختن و دامن یکسر بر زدنش — نیز دیدن بمن دوست بخنجر زدنش
آه ازین طفل و پنهان ز رقیبان هر شب — دیدم خانهٔ من آمدن و در زدنش
آه ازین جلوهٔ مستانه و از غرفه بناز — سر بر آوردن و گل بر من مضطر زدنش
آه ازین تر شدن و بوسه ندادن از ناز — روی گرداندن و رنجیدن و بر سر زدنش

•

گذشت بر لب جان پرورش چو، نام وداع — بمن رسید ز جان حزین، پیام وداع

•

نه همین دوری آن جان نظر میکشدم — خود شب وصل باندازه دگر میکشدم

•

خوش آنکه ز کوی تو چون راه سفر گیرم — تو از پی من آئی و من راه دگر گیرم

•

یارب آن دم که بروپش نظری میکردم — کاش ازین عالم فانی سفری میکردم

•

خوردی قسم رحم و فزون شد ستم تو — آه! این چه قسم بود که، داد از قسم تو

•

بمرگ غیر، گریهان آن جفا کار است، میدانم — کنونم زندگی زین رشک دشوار است میدانم

•

بی وفا بود نمی دانستم — پر دغا بود نمی دانستم
طفلیش برد دلم را از جا — به بلا بود نمی دانستم

گهی در خانه، گاهی بر سر بازار می نالم　　چو مرغ آشیان گم کرده، هرجا زار می‌نالم

من و او هردو گرفتار همیم　　راز دار غم بسیار همیم
بلبل خانه و دلها مضطر　　زار نالان پس دیوار همیم

فرصتی کو که دل خالی از اظهار کنم　　سر کنم با تو غم و گریهٔ بسیار کنم

کردیم بسکه گریه نهان آشکاره هم　　آمد برون ز سینه دل پاره پاره هم
گفتی مرا و این ستم توکه، وقت ذبح　　کردی بسوی غیر، تبسم، اشاره هم

دل رایگان، همچو تو غافل نمیدهم　　تا بوسهٔ بمن ندهی دل نمی دهم

من و دل از تو فدایت شوم نهان دارم　　فدای تست، اگر صد هزار جان دارم

شکوه ها بر لب ازان ترک جفا جو دارم　　ناز پرورد جنونم دل بد خو دارم

اضطراب تو و بیتابی بسمل دارم　　یارب این درد چه دردیست که در دل دارم

میرفت یار و من همه خون میگریستم　　همدم ز من مپرس که چون میگریستم

بسوی عاشق خویش آئی و اضطرابش بین　　بحال مرگ درین عالم شتابش بین
ازین چه سود که اظهار میکنی غم خویش　　دلا! نوازش بیمهری از جوابش بین
گرفتن از لب او کام دل بلاء شده است　　چگونه وا کنمش همنشین حجابش بین

قاصدا! کشتی مرا، طرز بیان کیست این　　مژدهٔ قتلم که دادی، از زبان کیست این

باز مائیم و همان حرف پریشان گفتن　　با خیالش همه شب قصهٔ هجران گفتن
رفت در خانهٔ آئینه و از عکس خودش　　حالتی دست بهم داد که نتوان گفتن

جز اجل اکنون که همراهه داد یارب دادرس　　شد بکار دیگری، وا حسرتا! صبا دمن

بنگر امتحان افتاده یار بدگمان من　　بینم تا چه میسازنه اغیار، از زبان من

می برند از کویش نعش خونچکان من　　آه میزنند آتش دوستان پنهان من

میکنم یاد چو انداز هم آغوشی او — میکشد زار مرا یاد فراموشی او

رود هر کس به پیشش شکوه آزما گشته با او — بازِ تقریب مرنا کس، سحر شبها که با او

هزار عذر نهان داشت سرگرانی او — بخون تپیدم از دست نکته دانی او

دارم هوس مردن من، نیز بجهان تو — گفتی که دهم زحمت، شکر به دهان تو

گردیده‌ست خون من چه شد چشم بلا انگیز تو — دست ستائی پس بود در حشر دست آویز تو

دم افطار باشد اینکه یلف غیر، جام تو — روا نبود که میرد تشنه لب زهتسان غلام تو

۷۵۶ زکا

نامش اولاد علی[1] از سادات بلگرام من توابع صوبه اوده برادر اعیانی میر غلام علی آزاد بوده است :

گر رسی تیغ بکف از سر جان برخیزم — پیش پائی تو نشینم ز جهان برخیزم

۷۵۷ زکی

همدانی[2] که در سنه یک هزار و سی (۱۰۳۰) وفات یافته، اوراست :

لب تو کرد چسان عام رسم احیا را — که میدهد باجل منصب مسیحا را

چون بال و پری نیست که پرواز توان کرد — ظلم دگر است اینکه شکستی قفسم را

غبار مضطرب پر گرد کویش دیدم و مردم — ازین غیرت که گویا بیقراری گشته خاک آنجا

تخم هنوز نفرسوده در زمین یارب — غبار کیست که دنبال محمل افتاده است

۱ ـ نامش میر اولاد علی و تخلص ذکا (خزانهٔ عامره ۲۲۸) در متن نام و تخلص غلط ثبت شده است.

۲ ـ دراصل: زهک

طبع سعی خواست که، خون دو جگرم کرد — مرخواست تلافی کند، آزرده لرم کرد
یک ناوک کاری ز کمان تو نخوردم — هر زخم تو محتاج مرهم دگرم کرد

•

گر هند از عرض نیازم بمرادی نرسید — این قدر شد که، ترا در سر ناز آوردم

•

امشب در هوش بسته بودم تا روز — ور ز تیغ فراق خسته بودم تا روز
دی روز بخاک خفته بودم تا شب — امشب در خون نشسته بودم تا روز

•

ترا به نکهت پیراهنی مضائقه نیست — ولی به طالع ما، راه کاروان بستند

•

شدم غبار و ازان طره‌ام جدائی نیست — بمرگ هم ز کمند توام رهائی نیست

•

پیش ازین در سینه خوان آه را زنجیر کرد — تا خبر باشید، کاین دیوانه را سر میدهم

•

دروبش بسکه مردرده نگه ازبیم رسوائی — ز دست طاقت من آرزو خون جگر دارد

•

نه نکیسور زگیرد بی بهامی ار عماری — درین چمن بچه دل خوش کند گرفتاری
عرس الم بود از زخم، ورنه فرقی نیست — میان چاک دل و شکاف دیواری

۷۵۸ زکی

یعنی لطیف‌الدین کاشغری که اصلش از مراغه است و در زمان سلطان سنجر بوده ، از اوست :

ای زلف تو هم کشده هم یافته خوش — گاهی گرهی زده گاهی تافته خوش
هم زلف تو دیده از رخت روزی نیک — هم روئی تو از زلف ، شبی یافته خوش

۷۵۹ زکی

یعنی مولانا عبدالله آبی تراب بهرام بن زکی بن عبدالله بیخبر [کذا] که قاضی ناصرالدین بیضاوی و علامه قطب الدین و ابو المجالس مظهر الدین عبدالرحمن برغش وغیرهم از تلامذهٔ او بوده‌اند ، و قاضی بیضاوی گوید که : مولانا بعد از وفات ثانیاً زنده شده فتوائی اهل مصر را جواب نوشته در گذشت ،

و بنا بر این به «ذوالعولین» ملقب شده. وکان ذلک فی سبعین و سبعمائة (۱۰۶).
ازوست :

در عالم بی‌وفا دویدیم بسی	بیچاره‌تر از خویش ندیدیم کسی
تازانهٔ روزگار خوردیم بسی	از دست دل خویش نه از دست کسی

۶۰ـ زکی

یعنی سعدی اردستانی که در نه صد و نود و پنج (۹۹۵) در گذشت :

ای بعد معنی از شاهان جهان برتری	بر تو شاهی ختم و بر خیر البشر پیغمبری

•

یک چند مرا بخت بد از گمراهی	افگند ز رنجش تو در گمراهی
بیاور که آورده‌ام اینک امروز	صدگونه خجالت به شفاعت خواهی

۶۱ـ زلالی

هروی که قصاید بیشتر می‌گفت ، ازوست :

نخواهی گرد باد از غبار خار سینهٔ چاکم	مگر روزیکه گیرد دامنت خار سر خاکم

•

چشمی که بود لائق دیدار ، ندارم	دارم که از چشم عدو ، از یار ندارم

•

لیلیٔ مداری می‌رسد دامن‌کشان در خون من	دیگر ندانم چون شود حال دل مجنون من

۶۲ـ زلالی

خوانساری ، که از ندیمان باقر داماد بوده ، هفت مثنوی «محمود و ایاز» و «آذر و سمندر» و «شعلهٔ دیدار» و «میخانه و ذره» و «خورشید و حسن گلوسوز» و «سلیمان نامه» گفته . اوراست :

نسیم آمد بطرف باغ سرمست	سر زنجیر موج آب در دست
نسیمی کز صراحت غم نخیزد	بریزد گل در آن شبنم نریزد
هوالی ابر و ابر کم ستیزه	که باران ریختن زلف و ریزه ریزه
زلم نقش قدم زلال نمی شد	زمین تر میشد و ما گل نمی شد

۶۶۳ ملا زلالی

یعنی شیرازی، که از تلامذه مولانا اهلی بوده ، اروست :

ای ساربان‌ا آ ز ساقات، محمل مران به سرعت   تا واز ماندگان را ، غبار از عدم بر آید

۶۶۴ زمانی

یعنی مولانا محمد یزدی که در زمان شاه عباس ماضی صفوی بوده . اوراست :

از در کعبه ما ، موش فدالسته گذشت   لیک دانسته نپرسید که این خانهٔ کیست

حکایتی ز قد یار دلنواز کنید   بدین فسانه مگر عمر ما دراز کنید

آب لطف عرقی در باغ اشجار آورد   دانه خالش ملایک را بپرواز آورد

جان برو افشانم ، منت نیم برجان خویش   این سبب رنجیده ام را ، گر بسی بار آورد

۶۶۵ زمانی

یعنی میرزا ابوالقاسم اصفهانی برادر میرزا عنایت‌الله است. اروست

در سینه‌ام آه سرکشی بود ، چه شد   در جان داغی زمیوشی بود، چه شد

طور دلم از تجلی عشق تهی است   در وادی ایمن آتشی بود، چه شد

۶۶۶ زمانی

یعنی برهانی حنا تراش تبریزی که در اصفهان بسر میکرده :

در کامم از آن لب که مِهِ مست عتاب است   زهریست که نامش بکنایت شکراب است

چیست مانع در هلاکم تیغ بیداد ترا   از تو شیرین‌تر که خواهد کشت؟ فرهاد ترا

۶۶۷ زمانی

یعنی میرزا محمد زمان سیستانی که معاصر تقی اوحدی است :

در چشمم زیاده ؛ یک دجله خون نماند   من بعد بساهم مدارا گریستن ۱

۱ - این بیت را صاحب مخزن الغرائب در دیوان عرفی دیده است (ص ۲۰۸)

۷۶۸. زمانی

که لاهجی [بوده]. ازوست :

نکهت لب شاهد و زخم کردن   نمک خوردن است و نمکدان شکستن

۷۶۹. زیتل بیک

ابن اصلان خان گرجی، که در زمان شاه عباس ماضی حاکم مرو بوده. ازوست :

ای تو چشم عندلیب، گلستان گم کرده است   مانند سرگردان چو مرغ آشیان گم کرده است

ز منهیهٔ دهنت بوسه بخواب گرفتم   نمردم و ز گل آرزو گلاب گرفتم

۷۷۰. زنده دل

گوید :

گر خدنگی بر دل آید، زان کمان ابرو مرا   مونسی بسازد بزیر خاک در پهلو مرا

۷۷۱. زوزنی، ملك

از اولاد ملوک زوزن بوده. اوراست :

شب مهتاب بقدح کرد اشارت، مه نو   من و میخانه، دگر جان گرو و جامه گرو

۷۷۲. زبانی

راست :

مجنون دل آزرده بی صبر و قرار   می گشت بکوه و دشت با نالهٔ زار
خار و خس دشت را بمژگان می رفت   تا نالهٔ لیلی که آسوده گذار

۷۷۳. زین الدین

خوافی که دوم شوال هشت صد و سی و سه (۸۳۳) بمرض طاعون در گذشت. اوراست :

آتش بمن اندر زن، سوز دلم افزون کن   این درد وجودم را از روزن در بیرون کن

۴۴۴ زین‌الدین محمود

حکیم اصفهانی بوده . منه ·

علم ازل ، آب و گل را چو سرشت   نقشی ز بد و نیک عمل، در وی کشت
او عالم و من معترف کرده رفت   کاتب گنه مرا چه بیهوده نوشت

۴۴۵ زینی

سید حسن اصفهانی . که هم عصر شاه سلیمان بوده ، ازوست :

راست کن کار خود امروز که، فردا چون تیر   گرم رفتی چو شوی، روی به پس نتوان کرد

۴۴۶ زینتی

استرابادی. گوید ·

صنوبر تا ز همسنگری قدت جدا مانده   شده دیوانه او، زولیده مو سر بر هوا مانده

۴۴۷ زین خان

کوکلتاش، از امرای والا قدر اکبر شاهی بوده . اوراست ·

در امتداد هجر، بآن خورسندم، که یار   گوید تو کیستی؟ که فراموش کرده‌ام

●

یک شب چه عشرت توان کرد با تو   تماشا کنم، می خورم، راز گویم

●

در هجر من از طرب کناری دارم   با ناله و آه روزگاری دارم
هم بر سر غم ز غمگساری دارم   با این همه غم، خوشم که یاری دارم

— س —

۷۷۸ سابق

یعنی حاجی فریدون، که از معاصرین شاه سلیمان صفوی است . منه :

تا کی از دل نالههای غم ترا گردد بلند　　　بانگ شیون چند ازین ماتمسرا گردد بلند

۷۷۹ ساحری

گوید :

ای آنکه دلت را ، خبری از من نیست　　　تا می نگری، خود اثری از من نیست
رحمی بدلم کن، منگر کین دل کیست　　　انکار که هست، از دگری، از من نیست

۷۸۰ ساطع

کشمیری ، که در دهلی گذشت . ازوست :

از تنگی آن دهن، چه گریم　　　گنجایش یک سخن ندارد

۷۸۱ ساغری

معاصر مولوی جامی بوده . منه :

تا شنیدم که، ترا آن لعل تراه جان گشتن　　　آتشی در دلم افتاد که ، نتوان گفتن

۴۸۲ سافری

معاصر حیرتی بوده :

زاهد، چو دید در کف ساقی، پیاله را — بر باد داد طاعت هفتاد ساله را

۴۸۳ ساکن

یعنی عنایت الله بیگ دهلوی، که در دارالسلطنه لکهنؤ از تلامذهٔ شیخ عبدالرضای متین بوده . ازوست :

چون آمدی به نعشم، دود از کفن برآمد — رقصی چو دامن افشاند آتش ز تن برآمد

۴۸۴ ساکت

یعنی محمد امین، که شاگرد صائب تبریزی است . منه :

چه نویسم ای جفاجو، ز دل خراب بی تو — که نبوده است کارش بجز اضطراب بی تو

•

هرگز نه شکفت این دل زار از طرفی — نشنید نوید وصل بسیار از طرفی
القصه مرا ، کرم کشاکش دارند — یار از طرفی و روزگار از طرفی

۴۸۵ ساقی

یعنی میرزا شاه حسین، که در دولت شاه اسمعیل صفوی بمنصب وزارت سرفراز [بوده]. ازوست :

بعد از عمری که دید یکجا — با خویش بکام دل ترا من
از شرم شکسته سر تو درپیش — سوی تو ندیده از حیا من
از ما و تو یک کدام ناچار — بی مهر و وفاست یا تو یا من

۴۸۶ سالک

اهل اصفهان. گوید :

جعدش گره داشت چو پرسیدم ازو — مشکل گفت و بمن گفت: ترا می جستم

۲۸۷ سالک

یعنی محمدابراهیم قزوینی، که چند بار در عهد شاهجهانی بهند افتاده. ازوست:

کبک از حیرت رفتار قیامت زایش • بسکه استاده به ره ریخته عرق در پایش

استخوان من و مجنون نظارت بردار • ای هما! چاشنی‌ درد، فراموش مکن

چین بر جبین ز جلوهٔ هرخس نمی‌زنند • دریا دلان، چو آب گهر آرمیده‌اند

۲۸۸ سالک

یعنی محمد علی کاشی. ازوست:

ای دری[1] تو ای مردم کاشانهٔ چشم • پر بادهٔ حسرت است پیمانهٔ چشم

تو جای[1] دگر گرفته‌ ا عالمه، و من • بهر تو سفید کرده‌ام خانهٔ چشم

۲۸۹ سالک

یعنی عبدالغفار کاشی است:

یک لحظه غم تو بی‌وفائی[2] نکند • با غیر دل من آشنائی[2] نکند

غم با دل خون گرفته، عهدی کرده است • تا او بپاشد ازو جدائی[2] نکند

۲۹۰ سالک

یزدی، که در عهد سلطنت شاهجهانی بهند آمده. منه:

جواب نامهٔ من، غیر ناامیدی نیست • ز دست سودن بال کبوترم پیداست

دوستان! از دوستان چون عزم گل چیدن کنید • اول از یاران دور افتاده، یاد من کنید

۲۹۱ سالک

یعنی میرزا ابراهیم ابن میرزا افضل‌الله که دخترزاده ـ خدایار زد ـ خلیفه ؛ بوده. ازوست:

در گلستان صحبت غنچه[3] بیکار نیست • هر گل از آشنائیها به رنگ بو دهد

---

۱ ـ تو جای دگر گرفته منزل و من (عل حسن ۱۹۲)

۲ ـ غایه ، سلطان‌العلما خلیفه سلطان

۳ ـ مخزن‌الغرائب : بیگانه نیست

۲۹۲ سالم

یعنی محمود بیگ تبریزی، که از احفاد سلطان شاهجهان ترکمان بوده . ازوست :

از جنون منت پذیرم، زانکه یارم صرماست / نز نظر رفت است و با او گرم گفتارم هنوز

هر سوی آن کز ستم صبر تو چون خون گریم / سبب گریه من پرسی، و افزون گریم

بیازی چون کند خنجر بقتلم، نی ز جان ترسم / بره طفل و چو بیند، کشته‌ام، ترسد، ازان ترسم

۲۹۳ سالم

یعنی میر سعدالملک حسینی قزوینی . منه :

که فاش راز عشق من و کار اوان گذشت / کز بیم خبر بر سر آن کو اوان گذشت

۲۹۴ سالم

یعنی میرزا محمد علی اصفهانی، که از احفاد سلطان‌العلما خلیفه سلطان است :

وقت دل خوش، که بگوی تو عمر داشت ز کار / کو بجا ماند و من از بیخبری مستم یار

۲۹۵ سالم

یعنی سید لطف‌الله سادات کشمیری، که مدتی در اصفهان بخدمت مهر نجات مانده . منه .

نقل تغافلها، که ماز یار، باهم کرده‌ایم / همدگر را بی سبب، رسوای عالم کرده ایم

۲۹۶ سامی

گویند که «مثنوی یوسف زلیخا» گفته حالا درمیانه نیست . ازوست:

تعالی‌الله ز انداز خوبرویان / مژه مائل کش و لب عذر گویان

کشیده خنجر مژگان که برخیز / کشاده غنچهٔ خندان که بگریز

ستم در چشم و بر لب خنده را راه / جهاد در جنگ و پنهان آشتی همراه

۸۹۷ سامی

یعنی سلطان سام میرزا ابن شاه اسمعیل صفوی که تذکره «تحفهٔ سامی» مشعر به اشعار معاصرین ازوست :

ز بی صبری، مراد از هیچ یاری، بر نمی‌آید / ز دست سپهر هم چه دیدم، کاری بر نمی‌آید

•

صبحم پری از من دیوانه رمیده / صد بسیار مرا دیده و گریه که ندیده
آزرده شد از چشم من امشب، کف پایت / دردا که کف پای ترا چشم رسیده
ای وای بر آن عاشق محروم که، هرگز / نی با تو سخن گفته و نی از تو شنیده

•

معشوق چو عشوه دل آویز کند / عاشق ز بلا ، چگونه پرهیز کند
پنداشت نصیحت‌کنان، در گوشم / اما بادی که آتشم تیز کند

•

سامی ! علم مراد افراشته گیر / چرخ و فلک بفرق برداشته گیر
کوتاه سخن تمامی روی زمین / آورده بدست و باز بگذاشته گیر

۸۹۸ سامی

یعنی لطف علی بیگ بن اسمعیل بیگ چرکس، که اولاً «نجیب» تخلص میکرده و از غلامان شاه سلیمان صفوی بسر میبرده . اوراست :

برفتار آورده چون ناز ، آن سرو خرامان را / ز رفتن باز می دارد خجالت آب حیوان را
نگاهت بر سر ناز است باز امروز، می ترسم / که برگیرد از مقتل من آن برگشته مژگان را

•

گه بیخود و گه بخواب و گه مست دلم / گه بی صبر گردد گه پا بست دلم
آن روز که هر کسی ز کسی داد زند / فریاد زنم که ، آه ! از دست دلم

۸۹۹ سامی

یعنی میرزا جان کشمیری ابن میرزا سعید بیگ قبچاق بدخشی که از رفقای موالی ذوالفقارالدوله نجف خان بوده . منه :

چه روز است اینکه دیگر در برم آن سرو ناز آمد / قیامت شد مگر امشب که با عمر رفته باز آمد

تا چند می دهی کلاه لساز را شکست ● بشکن، بقدر گوشهٔ چشمی، نقاب را

آشنا اعتباری نیست، منع ما مکن ● گریهٔ دردیم بی زنهار می آئیم ما

اجابت تو بر طاق محراب باشد ● که ما از دعا دست برداشتیم
نکردیم بر سرمه چشمی سیاه ● که خاک رهی در نظر داشتیم
نشاندیم از دیده بسا خون دل ● هر آبی که ما در جگر داشتیم

میرفت و بسویم به تبسم نظری داشت ● گوئی، ز دل گم‌شدهٔ من، خبری داشت

۸۰۰. سامی

خراسانی، که معاصر سلطان حسین میرزا بوده. منه:

ای در دلت بهیچی از دوستان آزارها ● رنجیده ار هم دوستان اما نه این مقدارها

وعدهٔ وصل بفردا دهی و میدانی ● هرکه امروز ترا دید بفردا نرسد

۸۰۱. سائل

یعنی میرزا محمد یوسف طهرانی، که به منصب صدارت شاه اسمعیل معزز بوده. اوراست:

ز خیل اهل وفائیم در زمانهٔ تو ● سگ توایم، ولی دور از آستانهٔ تو

۸۰۲. سائلی

اصل از قریه رنان است که از معظم قرای ناس است و نائین یکی از بلوکات تسعه اصفهان است. اوراست:

عشقی داریم و سینه سوزانی ● دردی داریم و دیده حیرانی
عشقی و چه عشق؟ عشق عالم سوزی ● دردی و چه درد؟ درد بی درمانی

۸۰۳. سائلی

که خراسانی بوده، ازوست:

عجب است اینکه سازم تاگریبان چاک دامان را ● که من از بی خودی نشناسم از دامن گریبان را

۸۰۴. ساکی

که از دیار فارس بوده . ازوست :

بدل تشنگی، آب روان نبود، هوس ما را   دم تیغ ترا، گر بر گلو یابیم، بس ما را

۸۰۵. سپاهی

یعنی شاه حسین ارغون[1] ، اوراست :

پسند یکه روم، در فراق دلبر خویش   بهانه سجده کنم ، بر زمین نهم سر خویش

۸۰۶. سپاهی

یعنی قافلان بیگ هندی که هممصر میرزا صائب تبریزی است . ازوست :

رسید یار، من از گرد راه می خواهم   کمر گشاید و خنجر بمن حواله کند

۸۰۷. سپهری

در اصفهان بسر می برد . ازوست :

ز خط عمر فزون است، عشقبازان را   اگر ز عمر، شمارند روز هجران را

۸۰۸. ستار

یعنی صالح ستار، که بهند آمده در خدمت اعتقاد خان پسر آصف خان بسر میکرده . اوراست :

چه شد گر غیر از من زود تر تسخیر کرد او را   سگ از صیاد دائم پیشتر میگیرد آهو را

۸۰۹. سحابی

استرآبادی، که در زمان شاه عباس چهل سال در نجف اشرف منزوی بوده

---

۱ ـ کامش شاه حسن ارغون پسر شاه بیگ ارغون. رک : روضة‌السلاطین فخری هروی (صاحب حسام‌الدین) و دیگر کتب راجع به تاریخ سند .

در گذشته . ازوست :

دیده پوشیدم، چو در دل یافتم دلدار را — در به بندد هر که، او در خانه یابد یار را

از سگان تو، جدائی ز وفاداری نیست — ترک ارباب وفا، قاعدهٔ یاری نیست

زخم من کاری و از لذت آن بهت، گویم — کارم از زخم دگرسازکه، این کاری نیست

محتسب سنگ ملامت برمن غمناک ریخت — شیشهٔ می را شکست و خون من برخاک ریخت

بر امید آنکه، او یکدم طبیب من شود — هر کجا دردیست میخواهم نصیب من شود

غنچه‌سان، گرمن دلتنگ خموشم، چه عجب — در دلم فکر دهانی است، که نتوان گفتن

۸۱۰. سحری

رازی ، که در اصفهان معجون سازی میکرده . ازوست :

اسیر غمزهٔ طفل شدم، که صورت خویش — در آب دیده و با آفتاب در جنگ است

ندانند جز سخا کاری جفا جوئی که من دارم — شبی خون بر سر آتش زند خوئی که من دارم

۸۱۱. سحری

طهرانی ، که معاصر شاه سلیمان بوده و در زبان طهرانی شعر می گفته . ازوست :

گل و بلبل گه جدا نمی شو — عمر نه جانم به تماشا نمی شو
مده پیغام که اینهمه قصه چا — تا ترا سینه دلم وا نمی شو

۸۱۲. سخا

نامش زاهد علی خان لاری ابن میر سعدالدین لاری، که مدتی به تحصیل ضوابط عشق بنادر پرداخته ، آخرها از بیم افاغنه به اعانت تجار فرنگ بهند آمده، و از دست زن مغنیه، معشوقه خودش مسموم شده. در هزار و صد و چهل و شش هجری (۱۱۴۶) مسافر راه عدم شد :

بعلم عشق نازت بچه کیر پالشت — چو شکسته استخوانی که برو هما نشسته
سرکار ما فتاده به پی که بعد مردن — نرود به رهگذاری که غبار ما نشسته

•

در شب مه رلوه فرشتهٔ احسانم کرد — دیده از پس، گهر اشک بد امانم کرد
تنها از گل روی تو، به بلبل گفتم — آن تنگ حوصله، رسوای گلستانم کرد
سرگشت شب هجران تو، گفتم با شمع — آنقدر سوخت که، از گفته پشیمانم کرد
زلف او برد صفا! حاصل سرمایهٔ عمر — شانه آخر زکفم برد و پریشانم کرد

•

لوحم شب را بسر کی بری ای شمع کم‌فرصت — گرفتم، سوختی پروانهٔ آتش بجانی را [کذا]

۸۱۳. سخائی

از اکابر اردستان بوده. ازوست:

کنون که دل ز تو کندم وفا چه فائده دارد — نوازش دل بی مدعا چه فائده دارد

۸۱۴. سخن

یعنی آقا نبنی شیرازی، با والهٔ داغستانی آشنا بوده. ازوست:

ای روح روان و مونس جانی چند — وی جمع کنندهٔ پریشانی چند
این آینه نیست بر رخ زیبایت — بر روی تو مانده چشم حیرانی چند

۸۱۵. سخنور

یعنی قاضی محمد صدیق بلگرامی، که ظاهرا از تلامذه خان آرزو است. ازوست:

سالم دم نزع دهنی داشت — دهنی چه، لب گزیدنی داشت

•

ای آشنا! به بین که چه بیگانه می رود — سرهم نظر نکرده، سوی خانه می رود
یکسر روید از سر راهی، نگار من — کامروز تیغ در کف و مستانه می رود

•

هر که همسایهٔ من گشت بجان می آید — که دلم هر نفس از غم، بفغان می آید

•

ظاهراً سالم سبز، کز اهل ایمان نیستم — گر لباس کعبه را پوشم مسلمان نیستم

۸۱۶ سخی

گویند. از سادات ری بوده. ازوست :

میرفتم و خون دل براهم می ریخت دوزخ دوزخ شرر ز آهم می ریخت
می آمدم و ز شوق آن گلشن روی[1] صحرا صحرا گل از نگاهم می ریخت

۸۱۷ سخی

افشار کرمانی، که معاصر شاه عباس ماضی است. منه :

با چنین سوزی که من دارم سخی وای[2] بر دورخ که کارش با من است

۸۱۸ سدید

یعنی سدیدالدین اعور، که از طایفهٔ اکراد کرماخ و با اثیرالدین آخستیکی معاصر بوده. منه :

گویند که : بر دمید از گل، خارش چبرهیست که، می نهید بر گزارش
چون رخسارش همیشه در چشم منست عکس مژه است بر گل رخسارش[1]

۸۱۹ سراج

اصفهانی راست :

از ضعف، بهرجا که نشستیم، وطن شد از گریه، بهرجا که گذشتیم، چمن شد

۸۲۰ . سراج

سراج‌الدین منهاج لاهوری که مولف «تاریخ طبقات ناصری» است. منه:

این دل که بعشق دره ناکش کردی از هر شادی که بود، پاکش کردی
از عوری[2] تو آگهم که، ناگه ناگه آوازه در افتد که، هلاکش کردی

---

۱ ــ صبا و مخزن‌الغرائب : عکس مژهٔ من است بر رخسارش

۸۷۱. سرخوش

یعنی محمد افضل دهلوی، که در عهد اورنگ زیب عالمگیر بوده ، «کلمة الشعراء» ازو یادگار است . اوراست :

شیخاله نیست در شب هجران ز لب مرا	کز فرقت تو خیمه زده جان بلب مرا

●

مردم از حسرت، به پیغامی دلم را شاد کن	اینکه می‌گفتی؛ فراموشت نسازم! یاد کن

●

در عدم هم ز عشق شهرهٔ هست	گل گریبان دریده می آید

●

نظری بر گل شبنم زده افتاد مرا	آمد از زخم نمک سود جگر یاد مرا

۸۷۲. سرشکی

کابل گوید :

بهترین عاشق دلبر است ، ازانکه در محشر	بیک کرشمه به بندد زبان دعوی را

۸۷۳. سرمد

یعنی سعید سرمد، که از یهودان کاشان بوده و آخر شرف اسلام در یافته بهند افتاد ، و دارا شکوه خلف سلطان شاهجهان دم از ارادت او می زد . گویند چون اورنگ زیب عالمگیر سریر آرا شد ملا قوی قاضی‌القضاة را پیش او فرستاده تکلیف ستر عورت نمود ، سرمد این رباعی بر خواند :

عرش بالاکی کرده چنین پست مرا	چشمی بدو جام برده از دست مرا
او در بغل منست و من در طلبش	دزد عجبی برهنه کرده است مرا

قاضی‌القضاة نزد آمده برگشت و فتوی بقتلش نوشت تا سرمد را بدر خانهٔ سلطانی آوردند، برای توبه از عریانی اصرار کردند، و چون مفید نیفتاد در جنب جامع دهلی

برده گردن زدند و کان ذلک فی شهور الف و احدی و سبعین (۱۰۷۱ھ).
ازوست :

همچو دور افتاده، کاخر بیار خود رسد — دست تا در گردن می‌کرد و تنش خود گریست

•

سرمد! غم عشق بوالهوس را ندهند — سوز دل پروانه، مگس را ندهند
عمری باید که یار آید بکنار — این دولت سرمد همه کس را ندهند

•

سرمد! گه اختصار می‌باید کرد — یک کار، ازین دو کار می‌باید کرد
یا تن برضای دوست می‌باید داد — یا قطع نظر ز یار می‌باید کرد

•

سرمد که، ز جام عشق مستش کردند — بردند بلند و پست‌تر پستش کردند
می خواست خدا پرستی و هشیاری — مستش کردند و بت پرستش کردند

۸۲۴. سرودی

خراسانی، که همعصر مولانا هلالی است. منه :

آشنایان را ز خود بیگانه خواهی ساختن — گر به‌پنهان آشنای خود کنی بیگانه را

۸۲۵. سرور

اصفهانی گوید :

تو که مردم از تغافل، نگنی بخاک راهم — چه شود اگر، نوازی به نگاه، گاه گاهم
اگرم کشی، بجای نروم ز درگه تو — که بغیر آستانت، نبود گریز گاهم

۸۲۶. سروری

یعنی محمد قاسم اصفهانی که، اصلش از کاشان و مدفنش هندوستان است
«فرهنگش» مشهور. ازوست :

بصحرای غمش منزل گرفتم — چو صحرا کوه غم بر دل گرفتم
دم بسمل بمستی، دامن جان — بمستی، دامن قاتل گرفتم

۸۲۷. سروری

یعنی عالم بیگ کابلی، که در عهد جهانگیری بوده . ازوست :

تو در کنار من و من ز شوق می میرم — مگر کنار من از من، هزار فرسنگ است

۸۲۸. سروش

یعنی مرتضی قلی بیگ، که از غلامان شاه سلیمان بوده . منه :

ز بالابلی چه حسرت ها که جان ناتوان دارد — خود آنهم نیک می‌داند که دستی درمیان دارد

۸۲۹. سروی

گوید :

کاشکی دامن کشان آید به رعنائی او — تا نه بیند دیدهٔ غیری نشان پای او

۸۳۰. سعد

یعنی شیخ سعدالدین محمد حموی جوینی ابن موید ابی بکر حسن بن محمد بن حمویه که از اصحاب شیخ نجم‌الدین کبری است . وفاتش در شش صد و پنجاه (۶۵۰ه) . ازوست :

ای قد تو معتدل، نه بالا و نه پست — وی چشم تو هشیار، نه مخمور نه مست
فی‌الجمله چنانی که چنان میباید — کس را چو تو محبوب نبود است نه هست

•

در دل، ز فراق خستگی ها دارم — در کار، ز چرخ بستگی ها دارم
بااین همه غم تو نیز، پیمان مرا — مشکن که، جزاین، شکستگی‌ها دارم

•

بر مرکب عشق اگر سوار آید دل — بر جمله مراد کامگار آید دل
گر دل نبود کجا وطن سازد عشق — ور عشق نباشد بچه کار آید دل

۸۳۱. سعد

خواجه سعد سلمان همدانی که والد مسعود سعد است ، ازوست :

گر بگذاری مرا و گر بنوازی — از کوی تو بگذرم بنازی بازی
چون باد بپایت اندر آیم بمثل — گر چون خاکم ز در برون اندازی

۸۳۲. سعد

یعنی خواجه سعد گل شیرازی. ازوست

تنم از ضعف چنان شد که، اجل جست و نیافت — ناله هرچند نشان داد که در پیرهن است!

کشید پیش تو هرکس متاع خویش، دلم — نداشت چیز دگر، دانه های زار کشید
بدان خوشم ز ضعیفی خود که، نهر ترا — نمی توانم ازین سینهٔ فگار کشید

خوش کن بپرسشی دل بیمار سعد را — زان بیشتر که پرسی، و گویند: در گذشت!

۸۳۳. سعد

که حافظ قرآن و مرید شاه قاسم انوار بوده. منه:

نشسان در تختهٔ هستی نبود از عالم و آدم — که جان در مکتب عشق از تمنای تو می دادم

۸۳۴. سعد

که حکاک گیلانی بوده و بهند نیز آمده. منه:

ماتیم که، روز و شب، بلا همدم ماست — پروردهٔ ماتمیم و شادی غم ماست
ماتیم که باوجود چندین غم و وهم — عیش در جهان نتیجهٔ ماتم ماست

۸۳۵. سعدی

یعنی مصلح الدین شیرازی افصح المتکلمین و املح المتقدمین و المتاخرین است. ظاهراً یک صد و دو سال عمر کرده و بعد از دوازده سالگی سی سال به تحصیل علوم پرداخته، و سی سال به سیاحت بسر برده، و سی سال در خارج شیراز منزوی به عبادت گذرانیده.

گویند : روزی بطریق سیاحت وارد تبریز می‌شود و دمی می‌بیند که خواجه همام را پسر است در غایت حسن و جمال که در محافظت آن از نامحرمان، سعی تمام به عمل می‌آرد. شیخ روزیکه موعد آمدن خواجه و آن پسر بحمامی بود ، همدران حمام رفته مخفی می گردد ، بعد از ورود خواجه و خواجه‌زاده از گوشهٔ حمام سر بر می کند و خواجه همین که می بیند پسر را در پشت سر نشانده از شیخ می پرسد که : از کجائی ؟ و در چه طریق قدم فرسائی ؟ شیخ گفت : از خاک پاک شیرازم و با سخنوران دمساز! خواجه گفت : سبحان‌الله ! شیرازی درین ولایت از سگ بیشتر است ! شیخ دربدیه میفرماید که: بخلاف ولایت ما که در آنجا تبریزی از سگ کمتر است! اتفاقا طاش آبی درانجا حاضر بود خواجه گفت که : عجب است سر شیرازیان چون پشت این طاشی مو ندارد ! شیخ فرمود : نی ! نی ! عجب ندانیکه کون تبریزیان چون این طاش فراخ افتاده ! خواجه تر آمده می پرسد که : از همام در شیراز شعری میخوانند ؟ شیخ می فرماید : بلی ! و این مقطع را میخوانند .

درمیان من و معشوق همام است حجاب دارم امید که آنهم ز میان برخیزد

خواجه گفت : گمان دارم که سعدی باشی! و الا دیگری را یارای این مجادلات نیست ! شیخ فرمود : بلی دست بوس شیخ بجا آورده هر دو به اتفاق بخانه خواجه رفتند و چندی خوش می‌گذرانیدند . یا لیتنی کنت و معهما .

ظهور شیخ در زمان سعد اتابک است و باین سبب «سعدی» تخلص میکرده ،. و در شهر شوال شش صد و نود و یک هجری (۶۹۱) در شهر شیراز وفات یافته ، ازوست :

کدام باغ بدیدار دوستان ماند کسی بهشت نگوید به بوستان ماند
اگر تو روی بهم برکشی، چو نافهٔ مشک طمع مدار که بوی خوشت نهان ماند

•

بهیچ یار مده خاطر و بهیچ دیار که بر و بحر فراخ است آدمی بسیار

گویند مگو سعدی! چندین سخن از عشقش! — میگویم و بعد از من، گویند بدورانها

•

چشم مسافر که بر جمال تو افتاد — عزم رحیلش بدل شود با قامت

•

خواب در عهد تو در چشم من آید، هیهات — عاشقی کار سری نیست که بر بالینست

دی زمانی بر سعدی به تکلف بنشست — فتنه بنشست، چو برخاست، قیامت برخاست

•

گذر من بسر کوی کسی افتاده است — که چو من کشته، در آن کوچه، بسی افتاده است ۱

•

خبر ما برسانید به مرغان چمن — که هم آواز شما در قفسی افتاده است

•

گفتم که: عشق را بصبوری دوا کنم — هر روز عشق بیشتر و صبر کمتر است

•

اینکه گفتی: هیچ مشکل چون فراق یار نیست — گر امید وصل باشد این قدر دشوار نیست
خلق را بیدار باید بود، ز آب چشم من — وین عجب کانوقت میگریم که کس بیدار نیست
قادری بر هرچه میخواهی مگر آزار من — زانکه گر شمشیر بر فرقم زنی آزار نیست
مردمان گویند: سعدی! خیمه بر گلزار زن — من گلی را دوست میدارم که در گلزار نیست

•

بیا که نوبت صلح است و دوستی و عنایت — بشرط آنکه نگوییم ازآنچه رفت حکایت
بهیچ روی نشاید خلاف رای تو کردن — کجا برم گله از دست پادشاه ولایت

•

چون جان سپردن است بهر صورتیکه هست — در کوی عشق خوشتر و بر آستان دوست
فریاد مردمان همه از دست دشمن است — فریاد سعدی از دل نامهربان دوست

•

جان در قدم تو ریخت سعدی — این منزلت از خدای میخواست

•

حرامی که در حیات بیابد — یک بار بگو که کشته: ماست

۱ - دیوان: افتادم بسر کوی کسی افتاده است
که دران کوی چو من کشته بسی افتاده است

دل که عاشق صابر بود، مگر سنگ است — ز عشق تا بصبوری هزار فرسنگ است
برنجم ار رفقا مارا، که می برد پیغام — بیا که ما سپر انداختیم اگر جنگ است

•

زمن مپرس که در دست او دلت چون است — ازو بپرس که انگشتهاش پرخون است

•

شب فراق که داند که تا سحر چند است — مگر کسی که بزندان عشق در بند است

•

قسم بجان تو خوردن، طریق عزت نیست — بخاک پای تو، وانهم عظیم سوگند است
که با شکستن پیمان و بر گرفتن دل — هنوز دیده بدیدارت آرزومند است
ز ضعف طاقت آهم نمانده و ترسم، خلق — گمان برند که سعدی ز دوست خرسند است

•

آن را که جائی نیست همه شهر جای اوست — درویش هر کجا که شب آمد سرای اوست

•

چه روییست اینکه پیش کاروان است — مگر شمعی بدست ساربان است
سلیمان است گوئیا در عماری — که برباد صبا تختش روان است
وفا کردیم و با ما غدر کردند — برو سعدی که این پاداش آن است
ندانستی که در پایان پیری — نه وقت پنجه کردن باجوان است

•

جمال در نظر و شوق همچنان باقی — گدا اگر همه عالم بدو دهند، گداست

•

دردیست درد عشق که هیچش طبیب نیست — گر دردمند عشق بنالد غریب نیست

•

خوبرویان جفا پیشه، وفا نیز کنند — بکسان درد فرستند دوا نیز کنند
پادشاهان ملاحت چو به نخچیر روند — صید را پای به بندند و رها نیز کنند
گر کند میل بخوبان دل ما، منع مکن[1] — کین گناهیست که در شهر شما نیز کنند

•

دو عالم را بیکبار، از دل تنگ — برون کردیم تا، جای تو باشد

---

1. دیوان : عیب مکن.

نه طریق دوستانست و نه شرط مهربانی — که ز دوستی بپرهیز و ترا خبر نباشد

آنکه برگشت و جفا کرد و بهیچم بفروخت — بهمه عالمش از من نتوانند خرید

هر کسی را فرجی هست ولی، میترسم — پیش از آنم بکشد زهر که، تریاق آید

آن نه عشقست که از دل بزبان می آید — وان نه عاشق که ز معشوق بفغان می آید
گو برو در پس زانوی سلامت بنشین — آنکه از دست ملامت بفغان می آید
سعدیا این همه فریاد تو بی‌چیزی، نیست — آتش است که، دود از سر آن می آید

بسارت ندانم از سر پیمان ما که برد — بسار از نگین عهد تو، نقش وفا که برد
گفتم: لبت گزم که، دلم را گزیده — گفتا چه لب؟ چه دل؟ چه نشان؟ کی؟ کجا که برد؟

در وهم نمی گنجد در فهم نمی آید — کز نسل بنی آدم فرزند پری زاید

کس این کند که، دل از یار خویش بردارد — مگر کسی که، دل از سنگ سخت تر دارد

دو دوست قدر شناسند اهل صحبت را — که مدتی ببریدند و باز پیوستند

ای دوست بر جنازهٔ دشمن چو بگذری — شادی مکن که بر تو همین ماجرا رود

میرفت در راه و در اجزای خاک — مرده میگوید مسیحا می رود

من از دست تو در عالم نهم روی — ولیکن چون تو در عالم نباشد
من اول روز دانستم که، این عهد — که با من میکنی، محکم نباشد
که دانستم که هرگز آشنائی؟ — پری را با بنی آدم نباشد

---

۱ - دیوان؟ در دیوان غلط چاپ شده است:
گفتم لب ترا که دل من تو بردهٔ — گفتا: کدام دل، چه نشان؟ کی؟ کجا؟ که برد؟
۲ - دیوان: سازگاری

همه از دست غیر ناله کنند — سعدی از دست خویشتن فریاد

•

مرغ مألوف که با خانه خدا انس گرفت — گر بسنگش بزنی جای دگر می نرود
خواستم تا نظری بنگرم و باز آیم — گفت ازین کوچه ما راه بدر می نرود

•

در سوخته، پنهان نتوان داشتن آتش — ما هیچ نگفتیم و حکایت بدر افتاد

•

شب عاشقان بیدل، چه شب دراز باشد — تو بیا کز اول شب، در صبح باز باشد
عجب است اگر توانم که سفر کنم ز دستت — بکجا رود کبوتر که اسیر باز باشد

•

گفتمش: سیر ببینم مگر از دل برود — وآنچنان جای[1] گرفت است که مشکل برود
کس ندانم که درین شهر گرفتار تو نیست — مگر آن کس که بشهر آید و غافل برود
دل از سنگ بباید، بسر راه وداع — تا تحمل کند آن لحظه[2] که محمل برود

•

تو آن نه‌ای که دل از صحبت تو، برگیرند — وگر ملول شوی، صاحب دگر گیرند
بهیچه سال نشاید گرفت ملک را — که خسروان ملاحت بیک نظر گیرند

•

بچشم نیک، نظر کردمام ترا، همه عمر — چرا چو چشم بد افتادمام، ز روی تو دور
تو بر ستمدی و بیچارگان اسیر کنند — کنار خانهٔ زین بهرمند و ما مهجور[3]

•

هر شب اندیشهٔ دیگر کنم و رای دگر — که من از دست تو فردا بروم جای دگر
بامدادان که برون می نهم از منزل پای — حسن عهدم نگذارد که روم جای[4] دگر

•

امشب مگر بوقت نمی خواند این خروس — عشاق بس نکرده هنوز از کنار و بوس
پستان یار در خم گیسوی تابدار — چون گوی عاج در خم چوگان آبنوس
لب از لبی چو چشم خروس ابلهی بود — برداشتن بگفتهٔ بیهودهٔ خروس
تا نشنوی ز مسجد آدینه بانگ صبح — یا از در سرای اتابک غریو کوس

•

یکی را دست حسرت بر بناگوش — یکی با آنکه میخواهد در آغوش

---

۱ - دیوان: پای ۲ - دیوان: آنروز ۳ - غزل در ستایش صاحب دیوان
۴ - دیوان: که نهم پای

غم زمانه خورم یا فراق یار کشم — بطاقتی که ندارم، کدام بار کشم

من آن نیم که حلال از حرام نشناسم — شراب با تو حلال است و آب بی تو حرام

رفیق و مهربان و یار همدم — همه کس دوست می‌دارند و من هم
نظر بر نیکوان رسمی است معهود — نه این بدعت من آوردم به عالم

سعدیا حب وطن گرچه حدیثی است صحیح — نتوان مرد بسختی که من اینجا زادم

تو مپندار کزین در بملامت بروم — دلم اینجاست، بده تا بسلامت بروم

آنرا که هلاک می پسندی — روزی دو، بخدمت آشنا کن
چون انس گرفت و مهر پیوست — بازش بفراق مبتلا کن

بگذار تا بگریم، چون ابر نو بهاران — کز سنگ گریه خیزد، وقت وداع یاران
سعدی بروزگاران مهری نشسته در دل — بیرون نمی توان کرد الا بروزگاران

تو هیچ عهد نه بستی که عاقبت بشکستی — مرا بر آتش هجران[1] نشاندی و نشستی
دلم شکستی و رفتی، خلاف شرط مودت — به احتیاط رو اکنون، که آبگینه شکستی

چون است حال بستان ای باد نوبهاری — کز بلبلان برآمد فریاد بی قراری

سرو سیمینا بصحرا می روی — نیک بد عهدی که بی ما می روی
گرچه آرام از دل ما می رود — همچنین می رو که زیبا می روی
ای تماشا گاه عالم روی تو — تو کجا بهر تماشا می روی
دیده سعدی و دل همراه تست — تا نه پنداری که تنها می روی

همه عالم نگران تا نظر بخت بلند — بر که افتد که تو یکدم نگرانش باشی

بهر صلاح که خون مرا بخواه، بریز — حلال کردمت، الا به تیغ بیزاری

نه خلاف عهد کردم که حدیث جز تو گفتم — همه بر سر زبانند و تو در میانِ جانی

---

۱ - دیوان: سوزان

بخت آئینه ندارم که، درو می نگری ‌ ‌ خاک بازار نیرزم که، برو میگذری

•

ای دریغا گرشبی مست و خرابت دیدمی ‌ ‌ سرگران از خواب وسرمست شرابت دیدمی
این تمنایم به بیداری میسر کی شود ‌ ‌ کاشکی خوابم ببردی تا بخوابت دیدمی

•

گل نسبتی ندارد با روی دلفریبت ‌ ‌ تو درمیان گلها چون گل میان خاری

•

دانست[۱] آستین چرا پیش جمال میبری ‌ ‌ رسم بود کز آدمی روی نهان کند پری

•

همه چشمیم تا برون آئی ‌ ‌ همه گوشیم تا چه فرمائی
من ز دست تو، خویشتن بکشم ‌ ‌ تا تو دستان بخون نیالائی

•

صوفی نشود صافی تا در نکشد جامی ‌ ‌ بسیار سفر باید تا پخته شود خامی

•

ای بلبل! اگر نالی، من با تو هم آوازم ‌ ‌ تو عشق گلی داری من عشق گل اندامی

•

هرگز حسد نبردم بر منصبی و مالی ‌ ‌ الا برآنکه دارد با دلبری وصالی

•

مبارزان جهان، قلب دشمنان شکنند ‌ ‌ ترا چه شد که همین قلب دوستان شکنی

•

دیدار می نمائی و پرهیز میکنی ‌ ‌ بازار خویش، و آتش ما تیز میکنی

•

تا نقش می بندد فلک کس را نداده این نمک ‌ ‌ حوری ندانم یا ملک، فرزند آدم، یا پری

•

من اگر هزار خدمت بکنم، گناهکارم ‌ ‌ تو اگر هزار چون من بکشی، که بی‌گناهی
بکسی نمی توانم که شکایت تو گویم ‌ ‌ همه جانب تو گیرند، و تو آن کنی که خواهی

•

به زیورها بیارایند مردم، خوبرویان را ‌ ‌ تو بی پروا چنان خوبی[۲] که زیورها بیارائی

•

هر ساعتم اندرون بجوشد خونرا ‌ ‌ وآگاهی نیست مردم بیرون را
الا هر کس[۳] که روی لیلی دیدست ‌ ‌ داند که چه درد میکند مجنون را

---

۱ - دیوان : دانی
۲ - دیوان: تو سیمین تن چنان خوبی
۳ » الا مگر آنکه

آندوست، که عهدو عهدا و بشکست — می‌رفت و منش گرفته دامن در دست
می‌گفت که: بعد ازین[۲] بخوابم بینی — پنداشت که بعد از و[۳] مرا خوابی هست

در آیینه، آن شوخ شکر لب میدید — می دید لب و بزیر لب می‌خندید[۴]
می‌گفت چنانکه می توانست شنید — پس جان بلب آمد که باین لب نه رسید

ای یار! کسی بی‌سببی بسیار کشد — وانگه چو من بیمار وفادار کشد
تو دوست مگر دشمن خود گیر مرا — کس دشمن خویش را چنین زار کشد

گویند: مرا از پی آن سرو بلند — انگشت نمای خلق بودن تا چند
بی فائده پندم مده، ای دانشمند! — من خود نروم که، می‌برند بکمند

بر من ستم زمانه می بین و مپرس — اشکم چو انار دانه می بین و مپرس
احوال درون خانه نتوان گفتن — خون بر در آستانه می بین و مپرس

ای کاش! نکردمی نگاه از دیده — بر دل نزدی عشق تو راه از دیده
تقصیر ز دل بود و گناه از دیده — آه از دل، و صد هزار آه از دیده

۸۳۶. سعید

یزدی، که در عهد شاه سلیمان صفوی بوده. ازوست:

کس نیست که خارم ز دل ریش بر آرد — این خار مگر آتشی از خویش بر آرد

عشقت نه سر سریست، که بیرون ز سر شود — مهرت نه عارضیست، که جای دگر شود
عشق تو در درونم و مهر تو در دلم — با شیر اندر آمد و با جان بدر شود

۸۳۷. سعید

یعنی محمد سعید ملتانی، که [از] ندمای اورنگ زیب عالمگیر [بوده]،

---

۱ - دیوان: آن یار
۲ - دیوان: گفت: دگر باره
۳ - دیوان: بعد ازآن
۴ - دیوان: چون صورت خویشتن در آیینه بدید — وان کام و دهان و لب و دندان لذید

بروز پنجشنبه چهاردهم رمضان المبارک هزار و هشتاد و هفت (١٠٨٧ھ) در گذشت. ازوست :

مشکل بود بکوی تو، دیگر نشست ما — پیچیده است زلف تو، بهر شکست ما
فارغ ز کفر و دین شدم، بعد ازین سعید — ماز سر نیار و بت خود پرست ما

٨٢٨ سقا

یعنی درویش سقای چغتای بخاری، که در عهد همایونی در هندوستان بوده . ازوست :

شد روزگار ما سیه از دود آه ما — یارب کسی مباد بروز سیاه ما

٨٢٩ سگ

یعنی حسین بیگ مشهور به سگ لوند، که از اتراک و ندمای شاه عباس ماضی صفوی بوده . منه :

سحر آمدم بکویت، به شکار رفته بودی — تو که سگ نبرده بودی بچه کار رفته بودی

٨٣٠ سگزی

یعنی سراج الدین، مداح سلطان ابوالفتح ناصرالدین محمود ابن سبکتگین بوده . منه :

سرمست و بی قرار و دل آزار نیم شب — آمد به مرتبه بر من، یار نیم شب
آن دلبری که آمد و پای دلم به بست — دست غمش بطرهٔ طرار نیم شب

٨٣١ سلامی

یعنی شاه محمد هروی . اوراست :

می شدم در طلب یار و نمی پرسیدم — خبرش را زکسی، تا که بگرید، دهیم
هر کجا یافتم از لعل سخن تو نشان — تا نه بیند دگری، بعد برآن مالیدم

۸۴۲. سلامی

اصفهانی. گوید:

مردم ای دل چه کشی طره مه سیمای   تا نیفتی به بلای؛ نه نشینی جای

۸۴۳. سلطان

یعنی سلطان محمد ابن رئیس کمال‌الدین معمائی قمی، که در زمان شاه عباس ماضی وفات یافته. منه:

شرمندگی ز قاتل خود کشته ترا   روز جزا میان شهیدان نشانه ایست

•

فغان که ماه بهاری؛ هزار شب است   حکایتی که از آن لب شنیده‌ام امروز

•

خاک گردید، دم مردن همه، در چشم کشم   تا بمرگم نفشاند دگری، بر سر خویش

•

ناله من شده، گر باعث درد سر تو   دست دل گیرم و بیرون شوم از کشور تو

•

از قتل من مپرس که، دیوانگان حشر   محرم کنند بهر تو ره صد داد خواه را

•

آن دل که پیش سر فرازی میکرد   هر مرکب عنبر ترک تازی میکرد
دی در غم آن دو زلف مشکین همه شب   دیدم که بخون خویش بازی میکرد

۸۴۴. سلطان

یعنی خدیجه سلطان بیگم اصفهانی، که بنت عم و معشوقه علی قلی خان واله داغستانی است. منه:

من سائلم و شراب حاضر   ای سائل تشنه آب حاضر
گفتی: سخنم عرقی است پسا قند   گر فهم کنی جواب حاضر
آب است شراب پیش لعلم   جان لعل من و شراب حاضر
خواهم من اگر کرک ز جبرئیل   سازد ز جگر کباب حاضر
با حسن من به آفتاب هیچ است   اینک من و آفتاب حاضر
سلطان چو علی نبوده در دهر   عالم عالم کتاب حاضر

من مستی عهد یار می دانستم / بی مهری آن نگار می دانستم
آخر بخزان هجر خویشم بنشاند / من عادت نوبهار می دانستم

•

از رنج درون خسته‌ام، هیچ مپرس / وز حال دل شکسته ام هیچ مپرس
افتاد پرش رفت ز یادم، عمریست / ای دوست زبال بسته‌ام هیچ مپرس

•

افسانهٔ درد من اگر گوش کنی / از لیلی و داستانش خاموش کنی
در قصهٔ درد این هم بشنوی / مجنون و حکایتش فراموش کنی

۸۳۵. سلطان

یعنی علی قلی خان دخان زمان، که از امرای همایونی بوده و آخرالامر در جونپور بطور خود بر سریر سلطنت نشسته. اوراست:

عیسی نفسی که زار و حیرانم کرد / چون طرهٔ خویشتن پریشانم کرد
از کفر سیه زلف خودم کافر ساخت / وز مصحف روی خود مسلمانم کرد

۸۳۶. سلطان

یعنی سلطان علی مشهدی راست:

گل در بهار ازان رخ گلگون نمونه ایست / چون اشک من که از دل پرخون نمونه ایست

۸۳۷. سلطان

یعنی سلطان محمد تربتی. اوراست:

وقت جان دادن بجز نامش من دانسته را / کافرم، گر حرف دیگر بر زبان می آیدم

۸۳۸. سلطان

یعنی سلطان محمد از خوش خیالان رشتی. گوید:

گر جنگ ما، نه موجب بدنامیت شود / بهر چه از رقیب، تنزل کند کسی

۸۳۹. سلطان

یعنی سلطان محمد خدابنده ابن شاه طهماسپ ماضی صفوی، که بعد مردن

اسمعیل میرزا بر سریر سلطنت نشسته . منه :

چو عکس ابرویت ای ماه درشراب بماند — هلال مه بود کز شفق در آب بماند

۸۵۰ سلطان

میرزا، که سلسلهٔ نسبش به جابر انصاری منتهی میشد . منه :

بیقدر توام ، گرچه وفادار توام — آزرده توام، گرچه کم آزار توام
این کز آدمم عزیز تر هست ، ولی — مهمان اشک چشم او خوار توام

۸۵۱ سلطان

سلغر شاه ابن اتابک ابن سعد زنگی، که مدتی سلطنت دیار فارس کرده . اوراست :

ای بر دلم از فراق تو بار جهان — بر جانم از اندوه تو تیمار جهان
در پای ترا بوصل یکبار دگر — پیدا نبود که چون بود کار جهان

۸۵۲ سلطان

جابری طهرانی، که وزارت اسمعیل میرزا و سلطان محمد خدا بنده صفوی کرده . منه :

دوستا الهه به خضر، آب بقا میبخشد — ساقی ما ز می، روح فزا می بخشد
به علاج من بیمار، مسیحا طبیب — آنکه داد است بمن درد، دوا می بخشد

•

بازم زبهار مژدهٔ دیدار می رسد — دل در تپیدن است مگر یار می رسد

۸۵۳ سلمان

یعنی خواجه جمال‌الدین محمد ساوجی ابن خواجه علاءالدین محمد، که مداح شیخ حسن نویان و پسرش سلطان اویس است، که در عالم حسن و جمال نظیر نداشته، و هم شاگرد و هم معشوق خواجه بوده . وفات خواجه هفتصد و شصت و نه (۷۶۹هـ) اتفاق افتاده . اوراست :

در ازل عکس لب لعل تو در جام افتاد　　عاشق سوخته دل، در طلب خام افتاد

صبح محشر که من از خواب گران برخیزم　　بخیال تو، چو نرگس نگران بر خیزم
بر نخیزم ز سر کوی تو، تا جان دارم　　در رسد کار بپیمان، از سر جان بر خیزم

•

برافشان آستین، تا من ز جان دامن، برافشانم　　برافگن پرده، تا پیدا شود، احوال پنهانم

•

زحمت ما میدهی زاهد! ترا با ما چه کار　　عقل دین و زهد را با عاشق شیدا چه کار
عشق اگر زیبا بود معشوق گو زیبا مباش　　عشق را، با صورت زیبا و ناز زیبا چه کار

•

آمد سحری ندا ز میخانهٔ ما　　کای رند خراباتی و دیوانهٔ ما
برخیز که پر کنیم پیمانهٔ می　　زان پیش که پر کنند پیمانهٔ ما

•

از بسکه شکسته باز بستم توبه　　فریاد همی کند ز دستم توبه
دی روز بتوبهٔ شکستم ساغر　　امروز به ساغری شکستم توبه

۸۵۴. سلیمان

یعنی سلطان سلیمان میرزا، که ظاهراً ابن شاه طهماسپ ماضی صفوی است.

دیده از آتش دل غرقهٔ آبست مرا　　کار این چشمه ز سر چشمه خراب است مرا

۸۵۵. سلیم

یعنی محمد قلی تهرانی، که در عهد شاهجهان بهند آمده. منه:

رشکم، ز گفتگوی تو خاموش میکند　　تاب نمی برم که دلم، گوش میکند

•

بصورتی تو پری، کمتر آفریده خدا　　ترا کشیده و دست از قلم کشید خدا

•

رنجیده میرود ز سر کوی او، سلیم!　　چون می شود؟ نیاید اگر از جفا کسی

•

ز شادی، نیست در منزل قرارم　　که قاصد، یار را در راه دیده است

•

چشم تو ز بیماری خود، بر سر ناز است　　مژگان تو همچون شب بیمار دراز است

نی بهشت از ما تهی گردد، نه دوزخ پر شود ساقیا ! در ده شراب ارغوانی خام را

امید وصـال تو مرا، عمر بیفزود خود وصل چه عمر است که امیدچنین بود

جفا نمود و نه بخشود و دل ربود و نداد وفا بگفت و نکرد و جفا نگفت و بکرد

بختی نه که، با دوست بیامیزم من عقلی نه که، از عشق بپرهیزم من
دستی نه که، با قضا در آویزم من پایی نه که، از میانه بگریزم من

چون موی شدم ز رشک پیراهن تو و ز رشک گریبان تو و دامن تو
کین بوسه همی دهد قدم‌های ترا وان را شب و روز دست در گردن تو

۸۵۹. سنجر

یعنی محمد هاشم کاشی ابن میر حیدر رفیعی معمای کاشی، که بعد از پدر بهند آمده . ازوست :

اعجاز خود داری هرچه میکنی یارا اگر به خضر جان بخشی ورکشی مسیحا را

ز کس احوال او هرگز نه پرسم که ترسم با رقیبش دیده باشد

غریب شهر توام من، بکش مرا و مترس که هیچ کس بدیار من این خبر نبرد

در طالع ما نیست بر افشاندن بال از دام چو آزاد شوم در قفس افتم

دم واپسین زلیخا، بهمین ترانه، جان داد که، بجذبهٔ محبت، پسر از پدر گرفتم

چشم پر راحتند میخواران که، کی باران شود؟ ابر میخواهند مستان، خانهٔ گو ویران شود

تا جان حسن به بازار زلیخا چو رسی به بهـای تو دهد یوسف کنعانی را

طاقت است که چون صبح ببالین من آی شمع سحرم، یک دو نفس بیش ندارم

۸۶۰. سنجر

میرزا، که از طرف پدر اولاد شاه نعمت‌الله کرمانی و از جانب مادر دختر زاده شاه طهماسب ماضی صفوی بوده . منه :

تمام عمر، ندیدم رخ تو سیر، ولی — نگاه باز پسین را بصدها کردم

•

گر گشت غمزهٔ تو مرا، بی‌سبب نبود — اظهار درد، پیش تو شرط ادب نبود

۸۶۱. سنجری

یعنی ابوالفتح، که استاد حکیم عنصری و مداح ابو علی سمجور است و تخلص او را جمعی «سنجری» بفتح سین مهمله و سکون نون و فتح جیم و کسر را با یای مثناة تحتانی معروف، و بعضی سجزی بفتح مهمله و سکون جیم و کسر زای منقوطه و یای معروف، که معرب سگزی است، گویند . گویند: چه سگزی اهل سیستان را گویند و مولد استاد هم سیستان بوده .

مقتضای [illegible] دور عرض — خاص از برای محنت و رنج آمد آدمی
هر کس بقدر خویش گرفتار محنت است — کس را نداده اند برات مسلمی

۸۶۲. سنجری

این شاه بهاءالدوله، که از اولاد شاه قاسم نور بخش بوده . منه :

ندارم پای بزمش گرچه از بزمش بامیدی — که باشد گویدم یک لحظه بنشین زود برخیزم
شود تا با تو عشق هر کسم معلوم، در مجلس — برم هر ساعتی نام تو از در این و آن بینم

۸۶۳. سنجری

که حکمای و ندمای سلطان سنجر بوده . منه :

گر بر رخ، چون ماه تو ای جان جهان — از آینه چون معارکان هست نشان
حسن تو نهان نگردد ای ماه بدان — هرگز ز سحابه مه نگفته است نهان

۸۶۴. سوادی

گجراتی، که در یک هزار و سی و یک (۱۰۳۱ھ) در گذشت. منه :

تو لعبه خفتی و بیتابی که من دارم ز چشم لطف تو خواهد نگند زود مرا

ساقی بده آن باده که، از هوش خود افتم من هار خوردم یک نفس از هوش خود افتم

۸۶۵. سوخته

کرمانی، گوید :

بهر سر، چشمه کان زلف، چون قلاب بگشاید ز شوق شست او ، ماهی من در آب بگشاید

۸۶۶. سودا

یعنی ملا علی اکبر قمی، که در اصفهان «ملهم» تخلص میکرده، چون با واله داغستانی بهند آمد باستصواب قزلباش خان امید تغیرداده . منه :

ما آرزوی بوسه بیجا نمی کنیم هیچ از دهان یار تمنا نمی کنیم

۸۶۷. سودا

یعنی میرزا محمد رفیع دهلوی، که اشعار هندی او پر تمکین است. منه :

اگر خاکم کنی یارب! بکوئی دلربا افتم بپائی ره نوردان، تا کجا خیزم، کجا افتم

آتش هجران چنان تیز است، کاب چشم من از سرم یک نیزه بالا بود، من می سوختم

۸۶۸. سوزنی

یعنی شمس‌الدین محمد ابوبکر سمرقندی، که از کثرت ظرافت مشهور شده و معاصر حکیم سنائی و مولوی است . منه :

ابره دارم چو گردن شیر شما رگهاست درو چو پشت شیر شما

گر شود همه سنگ بود در زیر شما تا خاید بسنگ در زه گیر شما

گرانی ز کبر خویش لالت نرسد • زینگونه سخنسرای گزافت نرسد

کوته سبزی آر ا ساحلی ساکن باش ا • تا حایه برم اگر بطافت نرسد

۸۶۹ سوزی

یعنی حسن علی سازجی، که بجهت مشکنای اصفهان بعضی او را اصفهانی دانسته اند. نخستین «جفا کش» تخلص میکرده و بعد سفر خراسان تغییر داد. منه :

بزم غیر آخر آمدم بسا آنکه، می گفتم • نخواهم آمدن جای که، خواهی بردن او آنجا

راز دل که، میکنم از خویشتن نهان • می بایدم بقاصد نا آزموده گفت

فردا گرانی از سر کوی تو، می برم • فریاد ناتوان تو، امروز دیگرست

سوزیا بروز قتل تو، از اضطراب یار • معلوم شد که، کس بجز او قاتل تو، نیست

زهر چشمی گر بکار دلفگار خود کند • بر ندارد چشم از و تا زهر کار خود کند

بهیچ جاافکندم بهیچ کس نرسیدم • که در دلم نگذشتی بخاطرم نرسیدی

کنم نگاه بحسرت بان گریبانی • که ارجفای تو زین پیش کرده ام جایش

دم آخرست صنم چه روی به جستجویش • بگذار تا بماند بدل من آرزویش

طفل نادانی و هر لحظه خیال داری • دل بدست تو، سپارم نسپارم، چه کنم؟

سوزیا چه مرگ بی طلبی از خدا، که نیست • آسودگی، نصیب تو، در زیر خاک هم

با و خویشیه هم دلبستگی داشت • که درویش وقت رفتن در قفا بود

او دو آتش چون سپهدم سر نگون می افکند • آتش از لنگم نمی سوزد، برونی می افکند

این چه طفل است که، در آرزوی دیدن او • صبر و طاقت ز دل آدم و حوا برخاست

۸۴۰ سوزی

یعنی میر جمیل مشهدی، که اصلش از بخاراست و در زمان عالمگیر بوده :

لذت دیوانگی، فرزانه چون داند که، چیست؟ — رمز یار آشنا، بیگانه چون داند، که چیست؟

۸۴۱ سویلق

افاضل دوران بوده . منه :

بچمن اگر در آیی، قد سرو پست گردد — ز دو لعل جان‌فزایت، دل خلق مست گردد

۸۴۲ سهمی

در زمان شاه طهماسب ماضی بوده . منه :

هلال نیست، که بر اوج چرخ، جا کرده — فلک به کشتن ما، تیغ بر هوا کرده

۸۴۳ سهیلی

یعنی انتظام‌الدین احمد چغتای، که تخلص از شیخ آذری یافته . دیوان فارسی و ترکی تمام کرده . از حاضرین سلطان حسین میرزا و سلطان ابو سعید میرزا است . منه :

دل چون شکسته شد، زان عاشق خسته حال را — سنگ جفا چه میزنی مرغ شکسته بال را

•

غریبم کس، ز حال من نمی‌پرسد، کجا رفت است — که می پرسیدم از حال غریبان دیار خود

•

گو بیا: روز حشر بپایان نمی رسد — صد روز از آن، بیک شب هجران نمی‌رسد

•

چون نظر دوخته بر رخسار زیبایش کنم — می کند عمداً تغافل تا تماشایش کنم

•

بروز غم کسی جز سایهٔ من نیست یار من — ولی آنهم ندارد طاقت شبهای تار من

•

ز آنکه دلا، مهر و وفا با همه داری — در حیرت آنم که، سهیلی چه گنه کرد؟

٨٢٤ سیادت

یعنی میر جلال لاهوری، که در اواخر عهد عالمگیر وفات یافته . منه :

ما لذت حیات ز غفلت نیافتیم — چون نشهٔ شراب که در خواب بگذرد

٨٢٥ سید

یعنی سید علی خان «جواهر رقم» کاشی، که با مغز فطرت موسوی همطرح بوده . ازوست :

بیا بلبل! به آهنگ که می دانی، بکش هویی — که از خود رفتنی در پیش دارم، تا سر کویی

تبسمی شفقی چهرهٔ فرنگ ترا — نیاز بالش گل، تکیه داد رنگ ترا

نیم غافل، که گر جلوه برخاکم، پس از مردن — جواب از دل تپیدن می دهم آواز پایش را

طفل و دامان مادره عرق بیهشی بوده است — تا بپای خود روان گشتیم ، سرگردان شدیم

٨٢٦ سید بیگم

زنی بوده از سادات جرجان . اوراست :

دل دارم به پهلو بیقرار، از درد یار خود — چه گریم پیش بی دردان، ز درد بیقرار خود

٨٢٧ سیری

استرابادی، که بمجاورت آستانهٔ رفیعهٔ علویه بسر برده. منه :

نمود روی تو، گلهای باغ را چه کنم — چو آفتاب برآمد، چراغ را چه کنم

هر مرگه رسی نکو ببین کو نیکوست — کز خواسته و خواستهٔ حضرت اوست
بر بیسر و سامانی من، عیب مکن — شاید که مرا دوست، چنین دارد دوست

گفتم: همه بیداد نمی باید کرد — گفتا که: چرا یاد نمی باید کرد
گفتم که: چنان گریه سخن، تا شنوم — خندید که: فریاد نمی باید کرد

۸۷۸ سیری

این میرزا سابقی حسنی اصفهانی، که مولدش جرباذقان است :

با خیالش آنچنان در خواب راحت رفته ام	کانچنانم گر کند بیدار، می‌گویم: شب است؛

بس گرفته است دلم، خانهٔ صیاد خراب	کاش رهی قفسم جانب صحرا می کرد

اگرچه فاش بگرد سرت نمیگردم	ولی ببین که بگرد دلم چه میگردد

ز وصال یـار هرگز، نه رسیدم بکاری	که شب فراق از من نکشید انتقامی

خوشحال رقیب به یزمت، ز قرب من	ماند بگریهٔ که، من از مرگ او کنم

۸۷۹ سیری

یعنی محمد طهرانی که ابن عم (فهمی) تهرانی است و همعصر شاه طهماسپ ماضی است . منه :

رقیب تا نبرد پی بوادی وصلش	بجای پا، همه جا سر نهاده، می‌آیم

۸۸۰ سیف الدین

که از فیض خدمت شیخ نجم الدین کبری در یک اربعین بمرتبهٔ خلافت رسیده، در چهار صد و پنجاه و نهه (۴۵۹هـ) وفات یافته . منه :

گر من که خلق جهان ، کردمغم	عفو تو، امید است که، گیرد دستم
گفتی که، بوقت عجز دست گیرم	عاجزتر ازین مخواه که اکنون هستم

تا کی بود این جور و جفا کردن تو	بیهوده دل خلایق، آزردن تو
تیغ است، شست اهل دل، زهرآلوده	گر در تو رسد، خون تو درگردن تو

هر چند کسی ز عشق بیگانه شوم	با عافیت آشنـا ز هم خانه شوم
ناگه پری رخی بمن بر گذرد	برگردم ازان حدیث و دیوانه شوم

۸۸۱ سیف‌الدین

ایرج اسفرنگی، که اصلش ماوراالنهر است و در خوارزم نشو ونما یافته، معاصر سلطان محمد بوده . ازوست :

چون حرف تو با باد صبا میگویم　　او از سعت، من از جفا میگویم
باری ز تو نیستم زمانی غافل　　یا می شنوم نام تو، یا میگویم

۸۸۲ سیفی

یعنی علاءالدین علی ابن احمد، که مداح تکش خان خوارزم شاهی بوده . منه :

رخسار تو زرد شد، ای مایهٔ ناز　　از محنت آنکه می کند ریش آغاز
لاحول کنی چو ریش بینی هر روز　　این دیو، به لاحول کجا گردد باز

۸۸۳ سیفی

بخاری، که در زمان سلطان ابوسعید و با مولوی جامی مشاعرات کرده . ازوست :

آرزو دارم که بیند کشتهٔ آن بدخو مرا　　وه که خواهد گشت آخر آرزوی او مرا

•

آه تا چند او سخن از دیگران گوید بمن　　شاد سازم من دل خود را که میگوید سخن

•

درد و بلای عشق را، مرگ بود نهایتش　　سر نکشیم ازین بلا کشتهٔ شویم نهایتش

•

ترازو در کف بقال و من در صورتش حیران　　بیا ای مشتری بنگر قمر در خانهٔ میزان

•

تا به نقد جان من، خباز من نان میدهد　　عاشق بیچاره، نان میگیرد و جان می دهد

۸۸۴ سیفی

در زمان سلطان شاهرخ بوده ، منه :

بوی پیراهن یوسف ز جهان گم شده بود　　عاقبت، سر ز گریبان تو، بیرون آورد

— ش —

۸۸۶ شاپور

یعنی ارجاسپ طهرانی، که اول «فریبی» تخلص میکرده در عهد جهانگیری به هند تغیر تخلص داده . منه :

تو عمری، چون سروی، مشتاقان بخرامی آمدی، باری — گریبان باز کن، تا باد بوی پیرهن گیرد

•

بخوبی تو سواری بصدر زین بنشست — تو تا سوار شوی، فتنه بر زمین بنشست

سرم غبار ره نازنین سواری باد — که گرد توسنش از ناز بر زمین بنشست

•

می‌برد چشم و دل می دود از سینه برون — همنشین خانه بیارای که غافل نرسد

•

چنان، یکی شده‌ام با غبار توسن او — که، در عالم رهوار انتظار من دارد

•

چو نالهٔ سحری قلم از زبان برداشت — خروس عرش ز فریاد من فغان برداشت

بدامنت نرسد دست کس، که جلوهٔ ناز — ترا بیام فلک برد و نردبان برداشت

•

تو می خرامی و من از پیت، نمیدانم — ز اضطراب زنم بوسه، بر کدام زمین

نمی‌گویم که: از زندان هجر، آزاد کن ما را   اگر جای' گرفتاری ببینی، یاد کن مارا

*

هر چمن بینم، سر کوی' بیاد آمد مرا   روی' گل دیدم، گل روی' بیاد آمد مرا

*

بشوقی میکنم تکرار حرف دلستانی را   که دل در سینه پندارد که می بوسم دهانی را
نمی‌دانم تو خواهی بود یا گردون، همین‌دانم   که، دامن‌گیر گردد خونمن، نامهربانی را

*

ناله می شنوم سخت غریبانه، مگر   مرغ بی بال و پری، در قفس افتاده است

*

طفل است و بعاشق روش زیست نداند   صد جان اگر از کس طلبد نیست بداند

*

دلدار نداند دل مـا از دل اغیـار   داند که دل است، اینکه دل کیست بداند

*

از دلم حسرت پرواز گلستان نرود   زینچه گر گل قفسم را چمنی ساخته اند

*

می رود رقص کنان بر دم تیغ شاپور   دامنش را بگذارید که، کاری دارد

*

زینکه گامی دو سه زد ناقهٔ لیلی بغلط   آسمان تا چه بلا بر سر مجنون آرد

*

اگر دلدار بی‌مهر است، من هم غیرتی دارم   گر او رفت از نظر، من نیز خواهم رفت از یادش

*

در کوی' تو، فکر دل ناشاد، نه کردم   خود رفتم، و او را ز غم آزاد نکردم

*

محبتی که فراموش کردیش رنجست   بیـادگار تو تا روز واپسین دارم
عنان کشیـده گذشتی ز من، هنوزگم است   اثر بجـانبهٔ عشق، بیش ازین دارم

*

شاپور کوش تا غمی از دل بدر کنم   از تو حدیث دوری' و از ما گریستن

*

همره یـار، اگر فرشتـه بود   شرط عشق است، بد گمـان بودن

*

بیله چه مروت مدعی صداً خبر دارم کنی   زهری بجام دوستی ریزی و در کارم کنی

۸۸۸ شادمان

که از سلاطین و روسای قوم گکهر بوده و اینها جماعتی اند ساکن بین پنجاب و حسن ابدال . و غیر از شادمان ، ناطقی دیگر از اینها شنیده نشد . منه :

آنکه احسان بر نتابد، طبع آزاد منست
وانکه از غم، غم ندارد، خاطر شاد منست

•

بیساغ می روی و همچو بید می لرزم
که از شگفتن گلهسا چو هوا نرسد

۸۸۹ شادی

هروی راست :

تو بجای نه نشستی که رقیبت نه نشست
جز دل من که، تو جا کردی و او بیرون ماند

۸۹۰ شاعر

یعنی سید محمد بن میر عبدالجلیل بلگرامی . ازوست :

ز نقل ظاهر بیدل چه طرفه بر بستی
جز اینکه ساختی از ما و طرف دامان سرخ

۸۹۱ شاکر

یعنی محمد علی بیگ که از تبارزه آباد اصفهان بوده . منه :

لطفی، بدل ریشم، گر حق نمک دارد
من هم بجمال او ، حق نظری دارم

۸۹۲ شاکر

یعنی اخوند شاکر طهرانی ، که هم ملا و هم عاشق دردمند بوده. منه :

همچون جرس، ز دوری یار یگانه ام
فریاد خیزد از ، در و دیوار خانه ام

•

در پیش چشم من، بدل مدعی نشست
این شیوه از خدنگ تو بسیار دور بود

۸۹۳ شاهک

میرداد، از مخصوصان محمد خان شیبانی بوده. منه:

شاد هرگز نکند چرخ ستمکار مرا — که هوا لحظه نسازد بهمی یار مرا

۸۹۴ شاملی

خوانساری، گوید:

صورت حال من، شرح غم مجنون، یکیست — گر بود فرق بعنوان، ولی مضمون یکیست

۸۹۵ شانی

یعنی ملا نفیس آقا، که از اویماق تکلو و در زمان شاه عباس ماضی بوده

مژه‌ات مست همه بس که، قدح شراب‌زده — دگر چه محتسبش بهر احتساب زده

•

ز بسکه دیده به نظارهٔ تو حیران بود — تمام روز وصالم به یک نگاه گذشت

•

تابوت من، مگر ز دیارت برون برند — در زندگی، نمی‌برم ز این دیار پای

•

بر سر سرو سهی، بسال تذروی دیدم — شکن طرف کلاه تو، بیادم آمد

•

بیداد کن، که ناله، اگر ناله منست — از صد، یکی بجانب گردون نمی‌رسد

بخشم اگر، تلافی بیجای غم کند — یک روز خوشی، بمردم عالم نمی‌رسد

•

بهر هر می که، ز جامم بکوی می‌ریزد — بگو تا خنده از دیده فرو می‌ریزد

•

شانیا دلت به کجکلهان، مائل است باز — این لاله را، بطرف کلاه که می‌زنی

•

آورد نامه قتلم و تا خون کند دلم — نی می‌کشد مرا و نه آزاد می‌کند

•

دیگری را در گرفتاری، شریک ما، مکن — مدعا گر شهرت حسن است، یک رسوا بس است

از چشم خشمناک تو، خون می‌رود هنوز زین گریه‌ها، که من بشست، دعوی کرده‌ام

•

یاران! سخن از ترک محبت، نگنیم دل پیش خودم نیست، نصیحت نگنیم

•

دی کز بر من برده دل آگاهت سروی سفری، که بود خاطر خواهت

•

از غایت رشک بود کز پیش نظر رفتی و نگفتیم: خدا همراهت!

۸۹۶. شاه

یعنی ملا شاه بدخشانی ، که از میان میر لاهوری ارشاد یافته . در یک هزار و هفت و دو (۱۰۷۲) که به ایمای اورنگ زیب عازم دهلی بوده ، در لاهور وفات یافت . منه :

در مدرسه آنچه بحث یاران است در صومعه آنچه بر گرفتاران است
آنگاه که سیر تو کزیهم دیهم کاینها همه کارهای بیکاران است

۸۹۷. شاه حسین میرزا

اصفهانی است ، که بعد از شهادت نجم ثانی وزارت شاه اسمعیل صفوی کرده . منه :

عاشقان صبر تراه مونس جان ساخته اند وصل چون نیست میسر، بهمان ساخته اند

۸۹۸. شاه سنجان

یعنی خواجه رکن الدین محمود ، که مولدش قریه سنجان من توابع خواف است و در پانصد و نود و نه (۵۹۹ھ) در گذشت . ازوست :

عزامی که ترا رتبهٔ ابرار رسد مپسند که هرکس ز تو آزار رسد
از مرگ میندیش و غم رزق مخور کین هر دو بوقت خویش ناچار رسد

۸۹۹. شاه مراد

خوانساری، اوراست.

نی رفته اجل از پیش دیده ام، نفسی　　شبی که، شمع رخ یار، در مقابل نیست

۹۰۰. شاه میر

قمی، گوید:

دلی شد که جدا از در جانان شده ام　　وه چگونه که چسان بی‌سروسامان شده ام

۹۰۱. شاهی

یعنی آقا ملک ابن امیر جمال‌الدین، که از فیروز کوه سبزوار بوده. و اجدادش از اعاظم سربداران بوده اند، و در خدمت شاهزاده بایسنقر میرزا ابن سلطان شاه رخ رتبهٔ مصاحبت یافته. پدرش جمال‌الدین یکی از سربداران را که کارد زده کشته بود، چون در عهد شاه رخ سلطان فتنهٔ سربداران فرو نشسته، روزی بایسنقر میرزا در شکار بود چنان اتفاق افتاد که اصحاب و خدمه متفرق شدند و امیر شاهی تنها در خدمت آن شهزاده مانده بود، شاهزاده باو می‌فرماید که: چون پدرت، در هلاک دشمن فرصتی مثل امروز یافتی، و از دست نه دادی؟ امیر شاهی متغیر گشت و گفت: پسری که طریقهٔ پدر نباشد او را بجرم نتوان گرفت — لا تزرو ازرة وزر آخری — و من بعد از خدمت سلطان اعراض و در مولد خود سبزوار بقلیل زراعت قناعت کرده بخوشدلی بسر می برده. عود خوب می نواخته و همه خطوط را نیک می نوشته، و سلطان بابر پادشاه قلقشها برو می کرده و مولوی عبدالرحمن جامی از تلامذهٔ نامی اوست. ازوست:

از ما سخنی بشنوا و با ما سخنی گو　　کز بهر تو، بسیار شنیدیم سخنها

هر کرا چشم بر حبیب من است　　گر بود چشم من، رقیب من است

مبارک منزلی کانخانه را ماهی چنین باشد همایون کشوری کان عرصه را شاهی چنین باشد
ز دلیچه و راحت گیتی مرنج ایدل! مشو غافل! که آئین جهان، گاهی چنان گاهی چنین باشد

بشرطی شد قتیل عشق، شاهی که فردا دامن قاتل نه گیرد

تو شهریار جهان ما غریب شهر توایم وطن گذاشته بیگانهٔ ز بهر توایم

ای مردم از جفای تو، دل را غم دگر عالم ز تو خراب و تو در عالم دگر

این دم که، در رکاب توام، خون من بریز ترسم که، مرگ امان ندهد تا دم دگر

۹۰۲ شائق

یعنی یوسف بیگ دهلوی ، که فی شهور الف و ثمان و تسعین (۱۰۹۸) در گذشت . منه :

رمی پیچیده در زنجیر زلفت، عنبرین شبها هویدا در شکرخند لب لعل تو ، کوکبها

۹۰۳ شباب

یعنی حاجی محمد حسین ، اصلش از اهل بلده ورامین بوده . منه :

به تمکینی، روان سوی من غمناک میگردد که، تا آید ببالین، استخوانم خاک میگردد

۹۰۴ شبانی

گونابادی ، گوید :

خلاص یافته هر کس ، ز بند خانهٔ هجر بغیر ما که ، فراموشیان زندانیم

۹۰۵ شبلی

یعنی مولانا شاه شبلی . اوراست :

دی سگی را رقیب میزد چوب سگ می خورد چوب و می نالید
گفتم: ای سگ! چرا زدت؟ گفتا: بهتر از خود، نمی تواند دید

۹۰۶ شاه شجاع

یعنی ابوالفوارس شاه شجاع، که از سلاطین آل مظفر است و پدر خود مظفر را از حلیه بصر عاری ساخته ، مدتی در عراق و فارس ،غیرهما لوای سلطنت بر افراخت . منه

در مجلس دهر ساز مستی پست است — نه چنگ بقانون نه دف در دست است
رندان همه ، ترک می پرستی کردند — جز محتسب شهر که ، بی می مست است

۹۰۷. شجاع

کاشی ، که ابراهیم خان ترکمان حاکم کاشان را هجوهای رکیکه گفته باصفهان گریخته . در نهصد و هشتاد و هفت (۹۸۷ه) درگذشت . اوراست :

شجاع! امشب که وصل یار داری، جان سپردن به — علاج سخت هجران فردا ، مردن است امشب

•

تا ب نظر کردنم، بر در و دیوار او — نیست عیانا کسی، در پس دیوار هست

•

تو این جوریکه با من میکنی و لطف پنداری — بچشم من خوش است اما به بین بدبین چه میگوید

•

میخواستی از جور تو ، تا حشر بسوزم — بیداد تو نگذاشت که ، کام تو بر آید

•

من از نگاه تو محرومم از نظارهٔ تو — تو چشم بر من و من چشم بر زمین دارم

•

بغیر از تو شکایت کنم ، خدا نکناد! — که من چنین سخنی گویم، و بار گویم

•

چند گوئی که: میا! مرو از کوچهٔ ما ! — می روم، راه منست این، بتو کاری دارم

•

گفتمت: دم مزن از عشق، دلا نشنیدی! — این زمان خاطر خرم نه تو داری و نه من

•

ای دل: از درد تو بیتابی و من بیطاقت — چاره صبر است که آنهم نه تو داری و نه من

گفت مرا غافلت، دی چو شدی دچار من   بسا غافله که مسلمانم ؟ وای بروزگار من

می کز بر تو گرم گفتم ز بیم غیر   آیا چه گفت با تو دل بد گمان تو

میرود بساز دلم از پی کافر کیش   کش الهی مرود هیچ مسلمان در پی

۹۰۸. شجاع

یعنی ملک شجاع که ابن عم ابوالفتح سبستانی است . اوراست :

امشب از دور ، صدای جرسی می آید   همه تن گوش چون نه کنم که کسی می‌آید

۹۰۹. شجاع

یعنی شجاع‌الدین محمود اصفهانی، ابن خلیفه سلطان ، ابن خلیفه اسدالله متولی مشهد رضوی است . منه :

با من بهل، سخن هرگز نگوید یار من   نه که خواهد بی سخن‌کشتن مرا دلدار من

دلم‌گم‌شدنوداری، از نگاهت میتوانددانست   زمساله شیوهٔ چشم سیاهت ، میتوان دانست

بی‌اعتباری‌مجنون من، بیرحم‌خونخواری‌چراو   درحیرتم‌کز قتل من، یارب! پشیمان از چه شد

نیست رشکم گرچه می بیند بر رویش بسی   کانچه من می‌بینم از رویش، نمی بیند کسی

۹۱۰. شراری

استرآبادی، گوید :

ندارم بیشتر زین طاقت بی مهری جانان   خدایا! پرس، آنقاسم‌بانرا مهربان‌گردان

۹۱۱. شراری

یعنی عبدی بیگ ، برادر کوچک مولانا رشکی همدانی است :

عندلیبم بوالهوس میخواند و گل بی وفا   بسکه، بر بوی تو رفتم، گلستان در گلستان

تو ای قاصدا کرم داری پیامی   اگر بینی مرا از سا سلامی

۹۱۲. شرر

اسمش میرزا محمد هادی شیرازی، که یک هزار و یک صد و هفت (۱۱۰۷ھ) وفات یافته و معتمدالملک علوی خان فرزند رشید اوست . منه :

فیشهٔ ناموس حسنی را که دارم در بغل   باهم بود از ملامت های ابهان شرمسار

۹۱۳. شرر

یعنی میرزا ابراهیم بیگ که پدرش عابد علی خان از اتراک بوده و خودش در دارالسلطنت لکهنؤ متولد و متوی گردید . منه :

می گفت دولی، عاشق زاری تمام شب   بالله، خدای من! شب مرگم، کدام شب

چون کار بیقرار تو، از کار درگذشت   آهی ز دل کشید، بناچار درگذشت

۹۱۴. شرر

یعنی میر کاظم قمی، اوراست :

نمی‌خواهد دلم زخمی که، با مرهم بود کارش   من و آسایش، دردی که از درمان بود عاشق

۹۱۵. شرف

یعنی مولانا شرف‌الدین، که از قصبه بافق من اعمال کرمان بوده و در قزوین در نهصد و هشتاد و شش (۹۸۶ھ) وفات یافته . منه :

نخواهم بگذرد سوی چمن باد، از سر کویش   که تا کی بوی او گیرد گل و فیری کند بویش

نمی گر چشم من خیزد، جهان را صد خطر باشد   معاذالله که این ابر بلا طوفان بر انگیزد

آن آهوی رمیده، قدم بر سرم نهاد   امان گهی که، سبزه، ز خاکم دمیده بود

من و آه دمادم ، تا بکویش دود آه افتد   مبادا بر در و دیوار او، کس را نگه افتد

همیشه کینهٔ ما، در دل تو بود، ولی   نهفته بود ازین پیشتر، کنون پیداست

عالمیم کز الك؛ غم و درد، آشنای ماست   ما از برای محنت، و محنت برای ماست

۹۱۶. شرف

یعنی شرف‌الدین شفروه، که معاصر جمال‌الدین عبدالرزاق بوده :

زهی ببوی تو تا زنده جان بتن چه رسد   هزار جانت فدا، تا بجان من چه رسد
ترا دست که گردد ز نازکی مجروح   بالتفات نظر، تا به پیرهن چه رسد

دلم بربود نـاگه دلستانی   بت سنگین دل نامهربانی
شدم چون چنگ‌نالان، از فراقش   کشیده پوستی بر استخوانی

کس بر در عشق، این همه استاده، که من؟   یا از تو، باین درد دل افتاده، که من؟
آن را که میان ما جدائی افکند   دشنام نمی دهم ، چنان باد که من!

گر توانی ای صبا بگذر شبی در کوی او   در دلت خواهد، ببر از ما پیامی سوی او

گردنم را بینی آنجا، گو: حرامت باد وصل   من چنین محروم وتو همواره هم زانوی او

۹۱۷. شرف

یعنی میرزا شرف ابن قاضی جهان حسینی قزوینی . که از تلامذه میرزا غیاث‌الدین منصور دشتکی شیرازی و در خدمت شاه طهماسب صفوی از مقربان و مخصوصان بوده . ازوست :

غم نیست گر بخنجر کین میکشد مرا   بهر رقیب می کشد این میکشد مرا

هست صد منت بجان، از غیبت بدگو مرا   چون باین تقریب می‌آرد، بیاد او مرا

از تو نساخته تاب جدائی دگر مرا   بهر خدا، مرو به سفر، یا ببر مرا

هرم سفر گزیده و ترسم که، هر دو روز — سازد بعشق شهرهٔ شهر دگر مرا

•

از دشمنی رقیب شود همنشین مرا — آهی کشد بیادش و سازد همین مرا
گر یادم شرف نفسی دور بود ازو — یارب که، باشد آن نفس واپسین مرا

•

کار از نظارهٔ او، چندان فتاد مارا — کز حال خود نیامد، حرفی بیاد مارا

•

آمد بپرسش من، و دردم فزود و رفت — صبری که من نداشتم، آنهم ربود و رفت

•

سرگران باغیر و باخود میهمان میخواهمت — پیش ازین با من چنان بودی چنان میخواهمت

•

خوش آندم کز رقیبان با من آن بدخو سخن میگفت — بدمن هرچه میگفتند درخلوت بمن میگفت
فغان کز بحث من، اکنون ندارد ره بکوی او — کسی کز حال من حرفی بآن پیمان‌شکن میگفت
شدم خوشدل بسی از چشم پنهانش، چو در مجلس — پی دفع گمان دیگران، با من سخن میگفت
زغیرت مردم آن ساعت که غیر از حال من غافل — بمن کز التفات او بحال خویشتن میگفت

•

رفتم دو روزی از درش، از بهر مصلحت — دیگر مرا نخواند و همان را بهانه ساخت

•

سفر گزیدم ازان کو، که وا رهم ز غمت — بهیچ جا نرسیدم که گفتگوی تو نیست

•

پیشت چه گونه عرض کنم حال خود، که تو — پروا نداری و سخنم بی نهایت است

•

ترحمی که مرا جمله خصم جان شده اند — بکشتنم همه ای شمع! همزبان شده اند
کسان که هیچ نه فهمیده اند، در همه عمر — بعیب جوی من جمله نکته دان شده اند
بمن تغافل او بود بهر مصلحتی — گمان خشم ازان برده، شادمان شده اند

•

تا مرا در نظر مدعیان خوار کند — هرچه گویم بخلاف سخنم کار کند
سخن مدعیان می‌کند از من پنهان — آنچه از من شنود برهمه اظهار کند

•

خوش آن زمان که غیرت همزبان نبود — راز دل که داشتی از من نهان نبود
می گفتمت اگر گله بود از توام — کس گفتگوی ساز ترا، درمیان نبود
از گفتگوی غیر، بمن بدگمان شدی — این بدگمانی از تو مرا، در گمان نبود

پیماران همگی ترک من زار گرفتند — گویا که همه خوی به یار گرفتند
از بسکه ز هجران تو دشوار دهم جان — صد بار عزای من بیمار گرفتند

•

از تو ای به جدا ترک آشنائی دور بود — دهر با ما آشنا گشتی، جدائی دور بود

•

پیمانان نامه هرگز عاشق بیمار بنویسد — که از بی‌طاقتی یک‌حرف را صد بار بنویسد
بدیری نامه، ننویسد اسیر عشق، گر خواند — نگردد بیخود و صدها حدیث یار بنویسد

•

گر شود بی مهر با من، دشمنانم میکشند — ورکنی اظهار لطف، از رشک‌آنم می‌کشند

•

ز نادانی بر آمد، کرد همدم کار من ضایع — عجب‌تر اینکه، بر من منت بسیارهم دارد

•

من دیوانه چو با خویشتن اندر سخنم — ناصح بیهوده، گویا که، سخن میگوید

•

دم با کسی نمی زنم از درد دل ، کزو — صد درد دیگرم بدل افزون نمی شود

•

اگر یک‌حرف‌ها اظهار، ورهان یک‌سخن گوید — ندارم تاب آن یک‌حرف‌هم، خواهم بمن گوید

•

نمی‌خواهم که آن بی‌مهر، از غیری سخن پرسد — که از غیرت دهم جان گرچه دانم حال من پرسد

•

از شادی بسیار ، مبادا که بمیرم — با من خبر وصل ، بیکبار مگوئید

•

طبیبا! مژدهٔ صحت گمان نسبت بمن دارد — بگو این حرف با آنکس که، میل زیستن دارد

•

فغان که پیش تو از بنده یاد نتوان کرد — سخن ز حسال من نامراد نتوان کرد
من از ادای تو ، هنگام وعده ، دانستم — که دل بوعدهٔ وصل تو ، شاد نتوان کرد
ز من همیشه کنی راز خویش را پنهان — چه کرده ام که بمن اعتماد نتوان کرد

•

مشعشان شیفتهٔ باعشه بودند ، و لقد — بازم از چشم تو الفاحشه بودند ، و لقد

با من سوخته را، پیش تو سازند زبون — از زبانم، سخنی ساخته بودند و نشد
از پی خوردن خونم، چو صراحی، اغیار — هر طرف گردنی افراخته بودند و نشد

از رقیب ایمن نیم، هرچند رفت از کوی او — زانکه، پیغامش بکوی یار، می آید هنوز

نبوده پیش ازین هرگه خبر از عشق اظهارش — ز بس خوردم گمانهای غلط کردم خبردارش

وسیلهای همنشین آن مه من و یک لحظه دیدارش — بگو حرفی بتقریب سخن یکدم نگهدارش

نگشتم پیش کسان چشم بروی چو منش — ترسم از خویش روم چون بمن افتد نگهش

بهر جفا که کنی، دل نهاده آمده ام — خبر ز صحبت گرم رقیب بسانده ام

بدل هزار جفای تو داده آمده ام — ز رشک بر دلم آتش نهاده آمده ام
رقیب تا نبرد پی، بوادی وصلت — بجای پا، همه جا سر نهاده آمده ام

هر نگاهش بمن سوخته دل، روز وصال — در شب هجر، بلائیست، که من میدانم

نشاند با نکورویان بیزم خویشتن یارم — که گر بیند بسوی دیگری سازد گنهکارم

بناز می گذرد، ز حکایتی نکنم — کند ز من گله، تا من شکایتی نکنم

خوش آن ساعت که پیشش حال من گویند از غیرت — ندارم طاقت و خود نیز حرفی درمیان آرم

ز رشک غیر ترسم، بی خودیها سر زند از من — ز بزم او همان بهتر که، امشب زود برخیزم

چو من پیغام خود با قاصد دلدار میگویم — ز بیم آنکه از یادش رود، صد بار میگویم
جفا می بینم و تا بد نگوید هیچکس او را — بهر کس می رسم، طرز جفای یار میگویم

میخواستم، نظارهٔ آن دلربا کنم — فرصت نداد گریه، که من چشم وا کنم

خوش آن ساعت که، پنهانی بروی یار می‌دیدم ‌ ‌ ‌ چو میکرد او نظر سویم، سوی اغیار می‌دیدم

شبی به رسم گدائی، بکوی یار شدم ‌ ‌ ‌ مرا شناخت ز آواز، و شرمسار شدم

زان گزیدیم سفر و دوری یاری گیرم ‌ ‌ ‌ کز سفر آیم و با دوست کناری گیرم

در سخن بود با اغیار و براهش دیدم ‌ ‌ ‌ گفت، چون دید مرا: حال تو می پرسیدم

شبم بگذشت در شیون که قاصد تا سحر با من ‌ ‌ ‌ حکایت های او میگفت، من فریاد می‌کردم

چنان گرید جواب من گران گردد رقیب آگه ‌ ‌ ‌ بمجلس گر من پیغام یار حرف نهان گویم

افتاده‌ام از پا، دل از دست داده ام ‌ ‌ ‌ دست مرا بگیر که، از پا فتاده ام

چون برده، بر آن شوخ، نامم ای بدگو ‌ ‌ ‌ هر آنچه در حق من گفته، بحل کردم

لطف تو دانسته‌ام با غیر، از محرم مرنج ‌ ‌ ‌ تو نگفتی با من، از جای دگر دانسته ام

ز عشقش بر زبان دارند شهری گفتگوی من ‌ ‌ ‌ روم زین شهر، تا نشنید ترک تندخوی من

نکردم همزبان با او که، می‌ترسم شود آگه ‌ ‌ ‌ ز عشق من، چو فهمید اضطراب از گفتگوی من

خوش آن ساعت که ما را با رقیبان گفتگو باشد ‌ ‌ ‌ تو هم بنشینی و از بزم ما آئی بیرون

ز شادی مردم، آن ساعت، که از بیم نگهبانان ‌ ‌ ‌ نهانی گفت حرفی با من، و بگذشت زود از من

سوزم بباغ هجر نیایم بسوی تو ‌ ‌ ‌ تا در دلم زیاده شود آرزوی تو
با جفاهای رقیبان خوشدلم در کوی تو ‌ ‌ ‌ تا بتقریب شکایت خودم آیم سوی تو

هیچ کس نشنوم هم سخن، از آن ترسم ‌ ‌ ‌ که، بی خبر ببینم بر زبان، حکایت او

ای همنشین! رقیب من زار بودهٔ — من غافل و تو نیز گرفتار بودهٔ

زحمت چه میکشی پی درمانم، ای طبیب! — ما به نمی شویم، تو بدنام می شوی

دی این چه سخن بود که، از ناز بگفتی — رفتی که بگویی بمن و باز نگفتی

۹۱۸. شرف

یعنی شاه بوعلی قلندر، که از عراق بهند آمده گاهی در پانی‌پت و گاهی در کرنال می بوده. معاصر مولوی رومی است ؛ منه :

آوازهٔ عشق ما، بهر خانه رسید — درد دل ما، بخویش و بیگانه رسید
با درد و غم عشق، بهر جا که رویم — گریند، ز راه دور، دیوانه رسید

۹۱۹. شرف

یعنی امام شرف‌الدین ابن محمد الفراهی. اوراست :

یادم نکنی، از آن بفریاد آیم — باشد که ز بند هجرت آزاد آیم
درهم شده و شکسته، چون زلف توام — در زلف نگر مگر منت یاد آیم

رویت چو گل و گلاب از وی بچکد — ماهی است که آفتاب از وی بچکد
یارب که چه آتشی است کاندر صفتش — هر بیت که گوییم آب از وی بچکد

۹۲۰. شرف

یعنی مولانا شرف‌الدین علی یزدی، صاحب «ظفر نامه» که از ندیمان امیر تیمور بوده. در هشت صد و پنجاه و هشت (۸۵۸هـ) وفات یافته. منه :

سرو تو که، هرکجا نشیند — برخیزد فتنه، تا نشیند
گر از سر هر دو کون برخیزد — آنکس که میان ما نشیند

صبحدم، شاهد گل، چهره‌گشائی میکرد — نفس باد صبا، غالیه سائی میکرد
بلبل شیفته در بزم چمن، شب همه شب — شکوهٔ محنت ایام جدائی میکرد

شرف دل شده، کز سلطنتش عار آمد — بر سر کوی مغان دوش، گدائی میکرد

تا بر افراخته، چهره بر افروخته — کار خود ساخته، خرمن من سوخته

۹۲۱. شرف‌الدین

طوسی، که از قدماست. اوراست:

ای آنکه، زمانه راست شود از رویت — خورشید برد جمال، و نور از رویت
دیگر تو درین دو روزه کمتر دیدم — گشتم ز غمت، چو موی دور از رویت

۹۲۲. شرف‌الدین

مقبل، هم از قدماست. اوراست:

جهان، نیرنگ گیسویت ندارد — فریب چشم، جادویت ندارد

۹۲۳. شرفی

یعنی مولانا محمد یزدی، که از اقارب مولانا شرف‌الدین علی یزدیست. منه:

خواستم بهر فراغت ز جهان ماوای — خوشتر از گوشهٔ میخانه، ندیدم جای

۹۲۴. شرفی

یعنی نظام‌الدین احمد قزوینی، که در زمان شاه عباس ماضی خیاطی میکرده. منه:

در وصلم، ز بس میرم ازین رشک، که آیا — دست هوس کیست، در آغوش خیالش

بیمار ترا، کار رسیده است بجائی — کز مردن او هیچکس آزرده نباشد
آزردگی اهل وفا، پیش تو سهل است — باید که دل بوالهوس آزرده نباشد

بجستجوی تو گردیده ام همه جا — ز بسکه سر زده رفتم بمنزل همه کس

دم مرگ است، از من یکنفس درد دل بشنو — که ترسم لحظهٔ دیگر زبانم بر زبان پیچد

[illegible]. شریف

تبریزی ، که از شاگردان مولانا « لسانی » شیرازی بوده . مه :

بمحشر دامن آن طفل را گیرم مگر ، ایزد — بمعصومی او بخشد من آلوده دامان را

•

از رفتن جانان ز بزم ، رفتن جان به — عمری که به تلخی گذرد ، مردن ازان به
پرسید ز من حال دل سوخته ، آن شمع — گفتم که : نشد داغ تو ، بگفت : همان به !

•

زهر دیده ، ز چشم خون ، که نظر گهی نکردی — بره تو خاک گشتم ، که گذر گهی نکردی
دم مرگ ، هیچ دانی ، ز چه باز بود چشمم؟ — ز تو بود چشم آنم ، که نظر گهی نکردی

•

چوله کرد یار رحمی ز نوای فغان ! چه حاصل — بتو بود امید آنم ، که اثر گهی نکردی
ز شکست کردم ای دل ، بتو شرح عمر بر او — خبرت ز فتنه کردم که حذر گهی نکردی

•

نیستم مقبول یکدل آه از ناقابل — یک مرادم نیست حاصل ، داد ازین بی حاصل

•

میان سوختگان شمعش ، اجل میگفت — که : طالب است مرا گفتمش بیا که منم

•

داغ جان سوز دلم از چشم پر خون کن قیاس — در همش حال درونم رار بیرون کن قیاس

•

اینکه گفتی : با دلت ، تیغ جفای او چه کرد — چشم اگر داری ، ازین اشک جگر گون ، کن قیاس

•

بی خودی کاش گذارد ، که بمضمون برسم — بعد عمری ، که ز جانان خبری می آید

•

آگاه گر باشد ، ولی زلفش گرفتارش کند — ور خفته باشد ، فتنهٔ چشم تو بیدارش کند

•

زگریه در رگ میخواهم ، حیاتم میدهدی او — فلک بسیار زهسان لطف های بی محل دارد

•

راه میگرداند از من ، هر کجا می بینم — گرچه عمری شد که ، در راه وفا می بینمم

تاکی ای گریه! بلای دل زارم باشی / آه و نالهٔ نظارهٔ بیمارم باشی
چون شوم کشتهٔ عشق تو چنان کن که اگر / نخل ماتم نشوی شمع مزارم باشی

گویم غمی پیش تو، اظهار غم دل / زان پیش که، بندد غم دل، راه نفس را
روزیکه دهم جان، و فغانی نکند کس / معلوم شود بیکسی من، همه کس را

که غم عشقت نگشت و باغ صحرا میرود / عشق تا با اوست، غم با اوست، هرجا می رود
آخر عمر شریفت ای صبا! رو پیش یار / گو که امروزش مران از در، که فردا می رود

هرکرا دیدم، به راز عشق محرم ساختم / خویش را، در عاشقی رسوای عالم ساختم
آنچه دلرا، بیم آن میسوخت، درد هجر بود / آخر از ناشادی جانان باهم ساختم

مبادا ز سوز و گدازی که دارم / برون افتد از پرده، رازی که دارم

میرود آه که، مانع شود از قتل منش / آه کز پیشتر از آه رسیدن نتوان

پس از کشتن بهار روزنی در قبر من بکشا / وز آنها، ناله‌های زار، این خونین کفن بکشا

۹۲۶. شریف

کاشی، هرات رفته در محاصره عبد الله خان ازانجا به هندوستان فرار و خدمت قطب شاه اختیار کرده. ازوست:

چون نی، ز بسکه رگ رگ جان از فغان پر است / گر تا بروز حشر بنالم، همان پر است

حاشا که، شریف در ره عشق / تا سر ننهد ز پا نشیند

۹۲۷. شریف

یعنی میر سید شریف جرجانی، که بجهت سکنای شیراز به علامه شیرازی مشهور شده و در هفت صد و نود و هفت (۷۹۷ه) وفات یافته. منه:

گرفتم ساغری، از دست مستی / تعالی‌الله! چه مستی و چه مستی!
بتی چون تو، چرا در پرده یافته / مگر از ننگ، چون من بت پرستی

ای حسن! ترا بهر مقامی ، نامی — وه از تو، بهر دلی شده پیغامی
کس نیست که نیست بهر بند از دست — اندر خور خود بهرهٔ یا ســامی

٩٢٨. شریف

آملی، که در یک هزار و پانزده (١٠١٥ه) در لاهور وفات یافته . منه :

در ذات و صفات هر که را، باشد سیر — هرگز نبود در نظرش، صورت غیر
در مشرب او بود، یکی بادهٔ و آب — در مذهب او بود، یکی مسجد و دیر

٩٢٩. شریف

یعنی ملا محمد شریف ، که مولدش قریهٔ ورنو سفادران من اعمال اصفهان بوده . ازوست :

می توان لذت شمشیر تو، در زخمم دید — آنچنان کز لب خندان تو ، خونم پیدا ست

٩٣٠. شریف

که از سادات شیراز بوده . منه :

نمی دانم چرا گردون، بکام من نمی گردد — اگر جمعیم پریشانیست ، زلف یار هم دارد

٩٣١. شریفی

از سادات مشهد مقدس بوده . منه :

بسکه سیل غم از دیده دمادم گذرد — روز هجر تو مرا، چون شب ماتم گذرد
لاله روید ز زمینی که ، از آنجا گذرم — بسکه خون دلم ، از دیدهٔ پر نم گذرد

٩٣٢. شطاح

یعنی شیخ روزبهان شیرازی ، که در شش صد و شش (٦٠٦ه) وفات یافته . منه :

اگر آهی کشم ، صحرا بسوزم — جهان را، جمله سر تا پا بسوزم
بسوزم عالمی، ارکارم نسازند — چه فرمائی؟ نسازند! یا بسوزم

۹۳۲ شطرنجی

که ترجیعات چند گفته . منه :

برهنه‌ایم و صعلوکی گزینم — فارغ ز دو کون ، خوش نشستیم

۹۳۳. شطرنجی

یعنی علی دهقان شطرنجی سمرقندی، شاگرد حکیم سوزنی بوده . منه .

ای برادر ا گر عروس خوبست، آبستن شده است — اندران مدت که بودی، غائب از پیش عروس
بر عروست بدگمان گشتن نباید ، زیرآنکه — ما کیان ، چون نیک باشد ، خایه گیرد بی‌خروس

۹۳۴. شمری

یعنی ملک شیرازی . اوراست :

چو شمع سوختم از ، آتش نهانی* خویش — ولیک، شکوه ندارم، ز بی زبانی* خویش

۹۳۵. شعله

یعنی میر سید محمد اصفهانی ، که از اجلهٔ سادات اردستان بوده . ازوست :

خنده از گل ، گریه از ابر بهار ، آموخته‌ایم — ما ز هر صاحبدل ، یک شمه کار آموخته‌ایم

•

آن بخت نداریم که ، هم بزم تو ، باشیم — ماو سر کوی* تو و آهی و نگاهی
بیسته خدایا ! که شود هیچ مسلمان — خجلت زدهٔ تهمت نا کرده گناهی
پرسد اگر از شعله* دلخسته ، بگوئید — مژگان تری دارد و احوال تباهی

•

بزیر زلف کجش ، خال مشکفام افتاد — ستاره سوخته همچو من ، بدام افتاد

•

زاهد مددم توبه، که مستی نکنم — یا مخمر روز ، مراز مستی نکنم
حاشا که ، بزیر تیغ، اگر بنشینم — چون چشم تو ، ترک می‌پرستی نکنم

۹۳۷. شعوری

کاشی، شاگرد مولانا محتشم کاشی بوده . منه :

صد بار، اگر بجور مرا کشته، بی‌گناه
هرگز نگفته‌ام که : گناهی نکرده‌ام

۹۳۸. شعوری

کاشی، در مشهد مقدس از دست سپاه اوزبک مقتول شده . منه :

یک گوشه اگر، چشم نیمساز کنی
هزار همچو مرا، نیم کشت ناز کنی

ز من بغیر خیالی نمانده است، و هنوز
بخاطرت چو رسم، از من احتراز کنی

۹۳۹. شعیب

شعیب از سخنوران جوشقانی[1] من قرای[2] خوراسکان است که از توابع اصفهان شمرده می شود . اوراست :

تا نگردی خجل از کردهٔ خود، می‌خواهم
که شهیدان ترا ، راه بمحشر ندهند

•

او خلاف وعده کرداست، و من از خجلت هلاک
می‌کشد از خجلتم ، گر وعدهٔ دیگر دهد

•

از هرچه غیر اوست، چرا بگذری شعیب
کافر برای[3] خاطر بت ، از حد گذشته است

•

لبش ز خنده، نمک برجراحت جان ریخت
نمک ز تنگی[4] ما، از لب نمکدان ریخت

زمانه دفتر اوصاف حسن ، یوسف را
ز شرم روی[5] تو برد و به چاه کنعان ریخت

•

چنان گذر در، درآید اهل ماتم را ، سیه بختی
فغان از بلبلان برخاست، چون من در چمن رفتم

•

ایهام بهار و موسم نوروز است
بر طارم شاخ گل، جهان افروز است

دی رفت، و دور نیست فردا ، ساقی !
برخیز و پیاله ده که ، روز امروز است !

---

۱ - در اصل : بیه

۲ - مخزن الغرائب : از خدا گذشت

در طور امل چو موسوی، از هوش مشو   وز بوی شراب یاس، مدهوش مشو
هرچند جواب لن ترانی، شنوی   می‌گو: ارنی! شعیب! خاموش مشو

۹۳۰. شعیب

شعیب خوانساری، که از تلامذهٔ آقا حسین خوانساری است. در یک هزار و هشتاد و سه (۱۰۸۳ه) فوت شده. منه:

با هر که، حرف دوستی، اظهار میکنم   خوابیده دشمنیست که، بیدار میکنم

۹۳۱. شعف

یعنی آقا عبدالله قمی، که شغلش کفش دوزی بوده. منه

به وصل باز رساندی مرا، و حیرانم   که، این بکار تو، ای آسمان! نمی‌ماند

۹۳۲. شفائی

یعنی حکیم شرف‌الدین حسن اصفهانی، که از ندمای شاه عباس صفوی بوده. ازوست:

درون گلشن بود خاکم، نه آن مرغ هوسناکم   که هر ساعت بگلزاری، کشاند آشیانش را

تو آن نه‌ای که، از ته دل، رام کس شوی   این یک دو روزه، لطف زبانی، غنیمت است

شفائی! آه بیتابانه، زود است   که محمل، تا در دروازه رفته است

بدوستی تو، خصمند عالمی با من   هزار دشمن و یک دوست مشکل افتاده است
ز گرد بادیه این همرهی نمی آید   غبار کیست که، دنبال محمل افتاده است

بخود غم تو نگویم که، بیم رسوائی‌ست   نهان کنم ز خیالت که، یار هر جائی‌ست

بمحشرم وعدهٔ دیدار اگر دادی، نمی رنجم   وصال چون توئی را، صبر این مقدار میباید

مرغی چو همای دل من، گشت اسیرت   شکرانهٔ این صید، نمی کن قفس چند

از تو می‌خواهد بگیرد دلفریب دیگرم
رشک معشوقی چه شد؟ بگذار تسخیرم کند

این چه جور دیگر است که آزار عاشقان
چندان نمیکنی که ، به بیداد خو کنند

گفتم : کنم بحیلهٔ وارستگیش رام
سودی چنان نکردم و او بدگمان بماند

آسمان از ما سیه بختان ، فرامش کرده بود
یکنگه کردی و با ما ، کین اختر تازه شد

پرستاری ندارم بر سر بالین بیماری
مگر آهم ، ازین پهلو بآن پهلو بگرداند

باز این چه فریب التفات است
آهسته تر ، آسمان نداند

دیدی که از سوز داغ پروانه ، شمع را
چندان امان نداد ، که شب را سحر کند

پای صبا ببوس ، و سر شیشه باز کن
از بوی ما مباد ، بجای عبیر کند

غلط هم کرده ، در سر مجنون ، لیلی
عاشق این نسبت ندارد ، سخنی ساخته اند

غم عالم ، پریشانم نمی کرد
نمی ترسید از دوزخ ، شفائی

سر زلف پریشان آفریدند
غم جان سوز هجران آفریدند

آن شیخ که از خانه ، ببازار امیرفت
مست است بحدیکه ، ره خانه نداند

گفتی که : چه شد قاعدهٔ مهر و محبت ؟
رسم کهنی بود ، بعهد تو بر افتاد !

بنا امیدی ازان خرسندم که ، چرخ نیافت
بهانهٔ که ، تواند از من انتقام کشید

میرانندم از ناز چو مرغی ، که ، ببازی
پایش نگشایند ، و پریدن بگذارند

نمی دانم چه گرمی کرده با دل ، نهان از من
که ، تا غافل شوم از وی دوان سوی تو می آید

شفائی را تمامی عمر ، در راه تو ، می‌بینم
بکویت می‌رود ، یا از سر کوی تو می آید

غیرت نه همین لازم عشق است که ، لیلی
از رشک نخواهد که ، به مجنون نگرد کس

مردمی مؤلف و پرسشهای رسمی یکطرف — بی مروت! لاف پنهان نگاهی نیستم

خاطرم از تو تسلی بنگاهی نه شود — چشم لطف از تو، باندازۀ حسرت دارم

نیست همدردی که پیش او، غمی سازم دل — می روم، تا گریه بر تربت مجنون کنم

دل که یار، شفائی ز من کنون طلبد — عقربیست گزین بهشتر فرستادم

آه و در نظر شکوه، ما هیچ نساله — بسکه نزدیک لبش بردم و بساز آوردم

سوال میکنم ای خضر! انصاف از تو میخواهم — حیات جاودان به ؟ یا به رغبت جان‌فدا کردن؟

تا چند چو طره سر کشیدن — تا چند چو کام دل رسیدن
از کنج لب تو، مهزله جوئی — تکلیف گزیدن و مکیدن

۹۳۳. شفیعا

خراسانی، که خط شکسته بطرز خاص بسیار درست می نوشته و در یک هزار و هیجده (۱۰۱۸هـ) در گذشت. اوراست :

چرا امشب بزم، ای شوخ بی پروا نمی آی؟ — نمی آید به ساغر، می ز مینا، تا نمی‌آی
بفردا وعدۀ وصلم چو دادی سر میچ از من — که امشب، می کشم خود را، اگر فردا نمی‌آی

۹۳۴. شفیعی

یعنی حسین ابن محمد نیشاپوری، که همعصر امیر علی شیر بوده. این معما باسم حمید ازوست :

شفیعی بر سر راهی که دائم — بود آن سرو رعنا را گذشتن
دمی باید درنگ عاشقانه — که خواهد عاقبت زانجا گذشتن

۹۳۵. شفیق

بلخی، که معاصر سلطان ابراهیم ادهم است. منه :

صوفی که، بطرۀ درویش بازاریست — گر بشنۀ فقر میزند، عوض کاریست

در هواش طبع دست او چشاند — هر بخیه که رشته اش بت و زنار بست

۹۳۶. شفیق

بخاری، راست:

ملکیهای دلم و خاری بهای من شکست آنجا — بحمدالله که، تکرهی شد از سر نشست آنجا

۹۳۷. شکری

شیرازی. گوید.

مگر که، بهر شدی سرو عاشقیت نماند — شراب کهنه ما، مستی دگر دارد

۹۳۸. شکری

یعنی محسر راقم کنور دولت سنگه ابن راجه رتن سنگه، که مولدش دارالسلطنت لکهنؤ روز جمعه نهم شعبان هزار و دو صد و هیجده هجری (۱۲۱۸). در حداثت سن، که هنوز در بهارستان سال ثامن عشره گامزن بود، از تحصیل علوم عربیه و حکمت و استعلام و دقایق زبان فارسی فارغ گردیده، و در اقسام ریاضی، مهارت کلی بهم رسانیده، شب و روز بافاده و استفاده مصروف بوده. بجودت ذهن و اصابت رای و انشاء و نظم دفتر معروف بوده است ازوست:

آن زمان آمده، بهر پرستاری دل — که اجل آمده بر سر، به عزاداری دل

بیوفای طروش اینهمه قربان شوست — رحم کن صبر کسی بردل و برزاری دل

•

غم جانگزای هجران، بتو بدگمان چگویم — دل زار صد تمنا، من بی زبان چگویم

•

شکر ما کر بجانست مرا از غم هجر — مرگ بی یار ندانم بچه کار است امشب

•

چه حاجت قاصدی با نامهٔ سویش فرستادن — که گر بیتابیم اینست، من خود میروم سویش

•

دل زکف، صبر ز دل، چونکه شهی چالاکی — همه سحر و همه افسون، همه ناز آمده

طبیب پیر چه در فکر باطل است هنوز — مرا اثر چه کند ؟ زخم بر دل افتاده است.

۹۴۹. شکسته

یعنی میرزا محمد صالح کابلی، که معاصر شاهجهان بوده . منه :

کاری که، باختیار کردیم — ترک همه کار و بار کردیم

۹۵۰. شکوهی

همدانی، که معاصر شاه عباس ماضی است . منه :

گوهری چون لب لعل تو، نیارد بیرون — تیغ خورشید اگر خون بدخشان ریزد

۹۵۱. شکیب

یعنی ملا محمد علی ابن مولانا محمد امین شیرازی، که از تلامذهٔ اخوند مسیحای رضایی بوده . اوراست :

در عالم راه، جزای قاتل من ده، خدای من — که بس باشد همین ذوق شهادت، خون بهای من

۹۵۲. شکیبی

یعنی رضای اصفهانی ، که خواهرزاده میر روزبهان صبری است . منه :

شبهای وعده را ، گذرانده‌ایم و زنده ایم — ما را ، به سخت جانی خود، این گمان نبود

•

من کیستم از خویش به تنگ آمده — دیوانهٔ با خسرو بجنگ آمده

درتیشه بکوی یار از رشکم گشت — نالیدن پای دل به سنگ آمده

•

بیا ! بیا ! که جدای تنهایی دارد — تپیدن دل بی صبر خسایی دارد

ز اشتیاق تو مردیم رحم خوش چیزیست — فراق مدی و هجران تنهایی دارد

•

لائق مجلس نیم، لیک از برای چشم رحم — شاخ خشک نیز ، در کار است بستان ترا

•

فردوست جهان که ، پردلی باختن است — ترادی آن بهار کم ساختن است

علیسا ، بمشال کمین فرد است — پرداختنش بسرای انداختن است

[illegible]. شکیبی

رقای واست :

ز گرمی من امشب ، دل افلاک میسوزد	چو آتش ، ور بهر جانب که آرم ، پاک میسوزد

۹۵۴. شکیبی

عطار قمی ، گوید :

نی صبر که ، صبر در رضا بگذارم	نی تاب که ، کار با قضا بگذارم
از بسکه خویشتن به تنگم خواهم	بگریزم و خویش را بجا بگذارم

۹۵۵. شکونی

یعنی مولانا حیدر ، که بروایت اکثری از گلپایگانی و بقولی از جرباذقان . منه .

ز حرف آمدنت ، خون شوق ، در جوش است	بیا که ، دل بعجب لذتی هم آغوش است

۹۵۶. شمالی

قهستانی ، گوید :

دامان یوسف است دل من ، که یک نفس	بیرون نمی نهد قدم ، از وی خیال تو

۹۵۷. شمس

زرکوب . گوید :

گردر خور جود خویش ، برداشتمی	تنگی ز میان خلق برداشتمی
بیخ شجر امید ، زبیخ بدخان	از ابر عطا ، چو دیده تر داشتمی

۹۵۸. شمس

یعنی شمس الدین عبدالله شیرازی ، که قوام الدین ابواسحاق و خواجه

شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی وغیرهما، از تلامذهٔ وی اند. و در ماه رمضان هفت صد و هشتاد و دو (۷۸۲هـ) وفات یافته. ازوست :

در دولت و محنت جهان، هست زوال   در صاف تو کن، درد در افگنده سفال
خوش باش، و زمانه بکام یاران، گذران   زیرا که، نماند این جهان، بر یک حال

۹۵۹. شمس

یعنی شمس‌الدین بدخشانی، راست :

چشمان من بروبت، در عاشقی چنانند   کز رشک یک دگر را، دیدن نمی توانند

•

از عالمیان مهلای[1] وطنم   وز غمزدگان کنج بیت الحزنم
دی منزوی وادی غم، مجنون بود   رسوا شدهٔ الحسن، امروز منم

۹۶۰. شمس

سهالی، راست :

سیهای لبان، ز بهر خلاصی ز بند اوست   میرقصد از نشاط، که صید کمند اوست
من در خیال او، ز سخن بسته لب فرو   ناصح باین خیال که، گوشم به پند اوست

۹۶۱. شمسای

از دباغان شیراز بوده. منه :

خوبان، تمیز نیک و بد کس، نمی کنند   ای مدعی! بتاز، نه بحث بلند خویش

۹۶۲. شمس‌الدین

قاضی بخاری، که از قصبه نساء بوده. منه .

دلدار همه کرد، دل و دهن گردد   وانگه چو ببرد، خویشتن بین گردد
گفتم، سخن تلخ مگو! گفت: عمرش!   کان خود چو بلب رسید، شیرین گردد

•

حسن تو، حسنا! ز وصف افزون آمد   وز شرم تو، لاله غرق در خون آمد
گل دید که، درزی بهار، زان معنی   از شاخ، دریده جامه، بیرون آمد!

---

۱ ـ عرفی ۱ : ۱۵۶-۱۵۸ در اصل بسیار غلطها دارد از عرفی تصحیح کرده شد

۹۶۳. شمس‌الدین

طبسی، که قاضی هرات و ندیم خواجه نظام‌الملک بوده. منه :

هر برگ گل، بنفشه ره خواهد کرد   از لاله، بنفشه تکیه گه خواهد کرد
از آتش رخسار تو، خواهد برخاست   دودی که، هزار دل سیه خواهد کرد

۹۶۴. شمس‌الدین

قمی، راست :

در خدمت ای صدر فلک مرتبه دزدی است   گر زهره بسحر از دهن مسار بدوزد
پیراهن دزدی، چسر بتن چست بپوشد   از کون برفته دو سه شلوار بدورد

۹۶۵. شمس‌الدین

که اصلش از باقلان بلخ بوده، و محمد عوفی[1] اورا دیده است :

فریاد که، وقت خط بر آوردن تست   هر گل، ز بنفشه حشر آوردن تست
ما را به عتاب، وکینه مهلت چکنی؟   مهلت کن ما، پیش بر آوردن تست

۹۶۶. شمس‌الدین

کرمانی، گوید :

در میکدهٔ عشق، شرابی دگر است   در شرع محبت، احسانی دگر است
عشاق تو فارغ اند، از روز حساب   زین طائفه، در حشر حسابی دگر است

•

از واعظ شهر، که مرا کار شود   با کفر من، اسلام کجا یار شود
گر حبل متین بگردنم در فکند   بیم است ز کفر من، که زنار شود

۹۶۷. شمس‌الدین

کرت، اول شهریار است از ملوک کرت، که سلسلهٔ نسبش به سلطان سنجر می رسد. منه :

---

۱ - لباب ج ۱ ص ۲۰۵

هر گه که من از سبزه طربناک شوم — شــالسلة غیر چنگ افلاک شوم
با سبز خطانِ سبزه خوردم در سبزه — زان پیش که، همچو سبزه درخاک شوم

۹۶۸. شمس‌الدین

محمد جوینی ، جد خواجه شمس‌الدین محمد صاحب دیوان و فرزند خواجه بهاءالدین صاحب دیوان . ازوست :

چون بی تیغ دلبر است ایام بهار — میشم بچه دل باشد و شادی بچه کار
در باغ بهای سبزه کو تیغ برون — وز ابر بجای قطره کو تیر ببار

۹۶۹. شمس‌الدین

محمد خواجه جوینی، که وزیری است صاحب شکوه و دبیری است دانش پژوه، مرید اهل حال و مراد ارباب کمال بوده، و همگی ارباب تواریخ بصفت دانش و رعایت اهل بینش ستوده اند . وی ناظم مناظم دولت اباقاخان بوده ، و پسرش بهاءالدین محمد در اصفهان مدتی حکومت باستقلال کرده، بغرور جوانی و استظهار بدولت اباقاخان دست از طریق رعایت کشیده ، و هم در جوانی شربت ناگوار مرگ چشیده . و ازانجا که گردش روزگار هرگز بکام دانشمندان نبوده، آخرالامر آن وزیر با رای و تدبیر که بسعایت مجدالملک هروی مدتی محبوس و عاقبت از زندگانی مایوس شده و بحکم ارغون خان در قراباغ بروز چهارم شعبان ثلث و ثمانین و ستمأئه (۶۸۳ه) مقتول گردیده . منه :

با تو از ، من وفــا بیــاموزم — یا ز تو ، من جفا بیــاموزم
با جفا یا وفا ، ازین دو یکی — یا بیــاموز یا بیــاموزم
با تو چندان وفــا کنم صنمــا — کاین جهــان را وفا بیــاموزم
بکدامین دعات خواهم یافت — که روم ، آن دعــا بیــاموزم

۹۷۰. شمس‌الدین

محمد سیستانی، « مجموعة البحرین » از تصنیفات اوست . ازوست :

یک سحره بر دل ما، باد صبای بفرست — دردمندیم ز هجـــر تو ، دوای بفرست
گر ، ســزاوار گل روضهٔ وصل تو ، نیم — آخر از باغ جفاهات ، گیاهی بفرست

[illegible]. شمسی

...صفهانی، که شهید شد «شهید کوی دوست» تاریخ وفاتش گفته‌اند. منه:

هم، امشب مجلس افروز دلم بود　　بلا، بالا نشین منزلم بود

۹۷۲. شمیم

یعنی میرزا محمد حسن ابن میرزا عبدالکریم اصفهانی، که در عهد نادری منصب قضای لشکر سرفراز و بعد ازان کلانتر اصفهان شده، بحکم آن پادشاه قهار، مقتول گشته. منه:

ز بیم عشق تو، آنرا که نیم جانی هست　　چو شمع، تا نفس آخرین زبانی هست

۹۷۳. شمیمی

یزدی، گوید:

گر جان طلبد از غم تو دوست شمیمی　　تقصیر مکن، خاطر همخانه عزیز است

۹۷۴. شورش

یعنی میر سید علی لکهنوی، که از تلامذهٔ حضرت میرزا محمد حسن قتیل بوده. اوراست:

یار من، آئین دلداری نمی داند هنوز　　کشتهٔ غم کرد، و غمخواری نمی داند هنوز

•

که باز تازه بلا، بر من نزار آورد　　که دلربای مرا، بر سر مزار آورد

۹۷۵. شوخی

در زمان سلاطین سلاجقه بوده. اوراست:

در آرزوی کنار تو، خفته‌ام شبها　　درین خیال که یک شب دهی به پیمان دست

دمید روز جوانی بشب، ولی نزدهم　　شبی بدامن وصل تو، در شبستان دست

۹۷۶. شوخی

خوانساری ، راست :

چه دایره ، ما ز پوست پوشان تو ایم   در دایرهٔ حلقه بگوشان تو ایم
گر بنوازی ، بجان خروشان تو ایم   ور ننوازی ، هم از خموشان تو ایم

۹۷۷. شوق

یعنی مولوی بزرگ علی ، که مولدش قصبه مارهره است . در هزار و دو صد و یک (۱۲۰۱ه) وفات یافت . اوراست :

جان بره تو باختم ، دی که شدی دچار من   نیم نگاه دلکشت ، کرد تمام کار من

۹۷۸. شوقی

که مولدش دار ابجرد است . ازوست :

ز ناز ، گرچه سخن با من ، آن صنم نکند   بدان خوشم که ، سخن با رقیب هم نکند

•

با رقیبان ، سخن از کشتن من می گوید   کشتنم اینست که ، با غیر سخن می گوید

۹۷۹. شوقی

تبریزی ، که در خدمت شاه میرزا می بوده . ازوست :

بسکه بر سر خاک در کویش من محزون کنم   درمیان خلق نتوانم که ، سر بیرون کنم

•

دردا که فراق ناتوان ساخت مرا   بر بستر ناتوانی انداخت مرا
از ضعف چنان شدم که ، بر بالینم   صد بار اجل آمد ، و نشناخت مرا

•

ترسم که ز حسرت جمالت میرم   محروم ز دولت وصالت میرم
هر چند که ، باشم بخیالت زنده   می ترسم ازانکه ، در خیالت میرم

•

خوبان ، که بلای عقل و دینند همه   با اهل وفا ، بر سر کینند همه

[illegible] که ، می باید بود — اما چه توان کرد ، چلچله هسته

شوقی تو عشق ملسخانی داری — گر پیر گشتی، چه غم، جوانی داری
[illegible] کشیده ، قصد جانها دارد — خود را پرسان ، تو نیز ، جانی داری

۹۸۰. شوقی

یعنی میر محمد حسین ساوجی، در زمان شاه سلیمان صفوی بوده . منه :

اسیر عشق ، و گرفتار بند تقدیرم — چو شیر، از دو طرف میکشند زنجیرم

۹۸۱. شوقی

یزدی، که مرد عاشق منش بوده . منه :

بسکه سیل مژه، از هر طرفی سویش رفت — کو چها گل شد و لغزان بسر کویش رفت

شوقی غم دوست را بهسالم ندهی — با هر که نه اوست ، شرح این غم ندهی
مرغ غم او، بحیله شد ما را، رام — زنهار که مرغ رام را، رم ندهی

۹۸۲. شوکت

بخاری ، شیخ محمد علی حزین لاهیجی او را دیده است . منه .

ساقی چو نقش ، آن بت بد مست میکشد — چون می رسد بساعد او ، دست میکشد

باده نقش دگر زد ، رخ فرنگ ترا — شراب روغن گل شد، چراغ رنگ ترا

۹۸۳. شوکتی

یعنی ملا محمد ابراهیم ، که با هندو پسری در راه صحبت بود و از دست کشته گشته . ازوست :

[illegible] از دورم، و دانسته تغافل کردی — خوب کردی که ترا ، خوب تماشا کردم

شمع وگل و پروانه وبلبل ، همه، جمعند — ای دوست! بیا ! رحم به تنهائی ما کن

۹۸۴. شوکتی

یعنی شرف‌الدین میرزا، که ابن کامران میرزا، ابن سلطان ظهیرالدین بابر پادشاه است . منه :

پاره تا قافه، مراد زلف سیه سا، زده است — نشتر غم، بدل غمزۀ ما، زده است

۹۸۵. شهاب

یعنی شیخ شهاب‌الدین ابو حفص عمر سهروردی ، که شیخ مصلح‌الدین سعدی شیرازی از مریدان اوست . ازوست :

بفشای بر آنکه ، بخت یاری نبود — جز خوردن اندوه تو ، کاری نبود
از عشق تو ، حالتی باشد که ، دران — هم با تو ، و هم بی‌تو ، قراری نبود

۹۸۶. شهاب

یعنی حکیم الهی شیخ شهاب الدین مقتول ، که از متاخرین حکماء اشراق است و در پنج صد و هشتاد و هفت (۵۸۷ھ) وفات یافته . منه :

سرو سهی و ماه تمامت خوانم — یا آهوی افتاده بدامت خوانم
زین هر سه بگوی تا کدامت خوانم — کز رشک نخواهم که بنامت خوانم

۹۸۷. شهاب

یعنی شهاب‌الدین هندی . ازوست :

من بی خبر افتاده و خلقی به تماشا — تو خفته بصد ناز و ازینها خبری نه

۹۸۸. شهاب‌الدین

احمد بن مؤید سمرقندی ، که قصاید بسیار گفته است :

کشیده تیر مژه ، نرگس سیه شکنش — که ، تا بغمزه نگیرد ، ولایت ستنش
شده است زیور ساعدگان ، گرد حرز — بگاه نامه نوشتن ، خط شکن شکنش

۹۸۹. شاهی

یعنی ملا عبدالله . او راست :

در آتشینه تو، شمع نگرگه، در شب هجران — اجل بکار تو و من در انتظار تو بودم

۹۹۰. شاهی

سلطانی راست :

ماه بموسم گیم، وعدهٔ بوسه زان دو لب — موسم گل گذشت و آن بوسه بمن نمی رسد

۹۹۱. شهادت

یعنی میرزا صالح بلخی ، که در یک هزار و یک صد و پنجاه و پنج (۱۱۵۵ھ) وفات یافته . منه :

سرو خیزد بید مجنون، لاله روید سر نگون — در گلستانی که، نخل بخت من ، گل میکند

۹۹۲. شهرت

یعنی حکیم‌الممالک شیخ حسین شیرازی، که بهند آمده و در یک هزار و یک صد و چهل و نهه (۱۱۴۹ھ) در گذشت . منه :

در زلفشان تو ، می باید سراغ دل گرفت — یوسف گم گشته‌ام، اینجا بچاه افتاده است

یک نفس را شغلی داشت دلم، گل شد و برد — منصب ناله ز من بود که ، بلبل زد و برد

۹۹۳. شهودی

لاهیجانی، که معاصر سلطان یعقوب است . منه :

در برگ سمن سنبل تر ریخته — از آب حیات آتش انگیخته

زنهار مده بباد، آن زلف سیاه — کز هر تارش ، دلی در آویخته

۹۹۴. شهودی

یعنی میر حسین خراسانی . ازوست :

بن بهانه ، ز هر کس، قصهٔ آن سیمبر پرسم	چه گوید، خویش را غافل کنم، بار دگر پرسم
چه شد؟ ای پاسبانا! یکبار، کز بیطاقتی گاهی	روم، حال دل دیوانه ، زان دیوار و در پرسم

در عشق بسکه تا صبور افتادم	از بادهٔ شوق بی شعور افتادم
از دوریِ بخت بد ، بیک لغزیدن	صد ساله ز خاطر تو دور افتادم

۹۹۵. شهید

یعنی مرزا محمد باقر اصفهانی، که مدتی در دارالسلطنه لکهنؤ بوده اند . و حضرت مخدومی میرزا محمد حسن قتیل عفی عنهما ابتدأ مشورهٔ سخن با ایشان داشته اند . منه :

امروز لله جان بکف ، بر رهگذاری می روم	چون پایم رفت از جهان، قربان یاری میروم

۹۹۶. شهید

یعنی شیخ ابوالحسن بلخی ، که تقدم زمانی از کلام استاد رودکی ـ که مرثیه او گفته[1] ـ ظاهر است :

دوشم گذر افتاد ، بویرانهٔ طوس	دیدم جغدی نشسته ، بر جای خروس
گفتم : چه خبر داری؟ ازین ویرانه!	گفتا: خبر اینست که ، افسوس! افسوس!!

۹۹۷. شهیدی

بابا شهیدی قمی، که از اجلهٔ شعرای زمان یعقوب (والی تبریز) است،

---

۱ — مطلع اینست :

کاروان شهید رفت از پیش — و آن ما رفته گیر و می اندیش

(محیط زندگی و احوال و اشعار رودکی از نفیسی ص ۵۰۲)

در عهد شاه اسمعیل صفوی از ایران بهندوستان آمده ، بعمر یکصد سالگی در گجرات بر سر جوانی - که دل از مولانا برده بود - شهید شد :

هر گریه که گریه همچو من خونین دل آنجا — کجا آید بکف همچون دلم مفت گلی آنجا

تو برآیی که ، فکر خواه مکن ، ای ناصح! — من برآنم که ، مرا همچو تو ، بدخواهی نیست

ز دلم گم گشته‌ام ، بسیار می پرسی خبر — گریه پیش تست! این پرسیدن بسیار چیست

خنجر کین بدل من زدن ، و از سر ناز — دیدن اندر دگری ، خنجر دیگر زدن است
ساغر می ، که ز دست دگری مینوشی — خوردن خون شهیدی ست ، نه ساغر زدن است

همه خلق شهیدی را تو پنهان کشته — کس چه داند با تو ، پیدا شو ، بگو کار منست

شکایت از تو جفا جو ، کجا برم چه کنم — تو داد رس ، تو ستمگر ، مرا که داد دهد؟

نوبت گذشت از لن همچون خیال من — اینهم گذشت ، فکر دگر کن ، بحال من

زمانه بر سر آزار ماست ، خوی تو دارد — همین سزاست کسی را که ، آرزوی تو دارد

ازان لب یک سخن با بیگناهی میتوان کردن — نگوی گر سخن بساری بگاهی میتوان کردن

چه وقت تست که ، با هرکسی شراب خوری — بکام دل همه جا ، باده بی حساب خوری

خوشم بخواری و فارغ ز اعتبار کسی — که خوار کردهٔ عشق توام ، نه خوار کسی

می که خواهم ازو بوسه ، زلف شانه کند — رهد ز شانه زدن ، تا لبش بهانه کند

کدامین شهسوارست اینکه ، جولان کرده می آید — غبار آلوده ، چندین خانه ویران کرده می آید
زده گل بر سر و در دست هم گلدسته دارد — بگلشن رفته و خود را ، گلستان کرده می آید

دل و جان من ، گلستان شده ، از خیال رویش — نزنم نفس مبادا ، شنوند خلق بویش

از سر کویش شهیدی را مران ، خونش بریز — دوست را مگذار ، تا فرصتهٔ دشمن شود

خوش آن سوار، کز ره فتنه بلند، پستی ما • بناز ماند، پر افشانده گرد هستی ما

ز عشق خوار شدم در غریبی و خجلم • ز مردمی که درون شهر از دیار منند

خوشا دمیدم کز هوا، شاهین او، صیدی ربود • چون شدم بیدار، مرغ دل بجای خود نبود

چنان آمیزش کرده است، با غیر • که هرگز در دلم، پی او نپاید

معامله صحبتی بجز دارم، درون دل • توئی ست ناز و عشوه و من مست خون دل

گر سزاوار گل بوسهٔ وصل تو، نیم • آخر از باغ جفاهات، گیاهی بفرست

یکسان ز رشک میرم، که بود در انتظارش • بسر رهی سواری، چو عنان کشیده بینم
حرم کشد که ترسم، ز پیش دویده بماند • برخش، بروی هرکس، چو عرق دویده بینم

تا کی بسر راه تو بنشینم و گریم • بر خاک، نشان قدمت بینم و گریم
چون ابر بهاری، بچمن بیتو، در آیم • بر یاد رخ خوب تو، گل چینم و گریم
خوش آنکه تو خندان چو رسی، پرسی از ناز • گریم که: فلان عاشق مسکینم و گریم

ای خرم آندم که رسد نالهٔ لیلیم ز رهی • آشنایانه کند جانب مجنون نگهی

چو گفتیم که: برو! پشت آمدم از شوق • بخود نبودم و این فهم کردم از سخنت

بر سرخ جامهٔ نظر از دور دوختم • پنداشتم توئی و نبودی و سوختم

شنیده ام که، ز اغیار تنگدل شده • نه جورها که بمن کرده، خجل شده

آزرده ز طعنهٔ مردم، بسرای من • خوبی تو، بلای تو هم شد، چه جای من

می خلد در جان من، خاری از آن گل، چون کنم • خار خار جان، ز خار پاست تا بیرون کنم
ذره از مهر، هرگز جدا ندارد، در دلش • سنگ یکسر مهر گشتم، در دلش جا چون کنم

دم مردن نه چندین اضطراب از بهر جان دارم • تو بر بالین نه، این اضطراب از بهر آن دارم

پیمان گسسته ای تمام عمر، در ره کردمام حاصل • پشیمان حالی نشدم، حاصل عمر عزیزست این

[illegible] در ره‌ای ناقه‌ا کاری‌کن — سر خود گیر و بر مجنون بر گردان گذاری کن

•

[illegible] بهر از بیم به آموز نشستن
هر کس یکسی همنفس و من نتوانم — آواره شدن به که، بدین روز نشستن
پهلوی کسی، زین دل پر سوز نشستن

•

چه پیوسته نشینی، که فتد بر ما نگاه از تو
[illegible] برهمه یکسان، چه خورشیدی که میگردد — نه قدر حسن میدانی، نه درد عشق، آه از تو
سرای غیر روشن، خسانهٔ عاشق، سیاه از تو

•

غم های دل کنون بتو گفتن چه فائده — طفل هنوز، و مدعیان همنشین تو

•

ترا می خوردن بسیار، کرد از حال ما غافل — نبودی این چنین پروای یاران داشتن کاری

•

دل نگهدار مباد که نیابی روزی — دست هرچند دوان زلف پریشان یکی

۹۹۸. شیخ زاده پورانی

پورانی این ابو سعید پورانی است. منه :

در پیش او، رقیب بکین می‌کشد مرا — او می کند تغافل، این می کشد مرا

•

چون من، بغم تو در جهان، مردی نیست
خواهم، غم و درد خویشتن، شرح کنم — دل سوختهٔ و بساز پروردی نیست
لیکن، چه کنم؟ که هیچ همدردی نیست

۹۹۹. شیخ زاده

طبعی راست :

لوکز سوزم نه واقف، دلت بر من نمی‌سوزد — مرا می‌سوزد از غم جان، ترا دامن نمی‌سوزد

۱۰۰۰. شیدا

که اصلش از مشهد مقدس و خودش در عهد جهانگیر پادشاه در احدیان نوکر بوده، و معاصرین را هجوهای رکیکه بسیار کرده، لهذا با او شکرایی داشته اند. ازینجاست که در شهور یک هزار و چهارده هجری (۱۰۱۴ه) در

حکم قیام اردوی جهانگیری در خطهٔ گجرات، بخانهٔ ملا فیروز مشاعره ترتیب
داده ، و اکثر شعرای نامی آن عصر جا کرده که ملا شیدا از دور پیدا شد،
چون او لاف ابن یمینی او دلیری داشتند ، باهم عهد بستند که یاران استعدای
اشعار تازه از ملا شیدا بنمایند ، و ملا فیروز در برابر هر شعر، شعر استادی بخواند .
الغرض، وقتیکه ملا شیدا در بزمگاه ـ که در حقیقت رزمگاه قرار یافته بود ـ جا کرده
احباب تعریف ذهن او کرده ، استدعای اشعار تازه می نمایند و او بر میخواند :

چیست دانی بادهٔ گلگون مصفا جوهری — حسن را پروردگاری، عقل را پیغمبری

ملا فیروز میگفت که : این شعر از شعر رودکی است :

حسن را ، آفریدگار تولی — عقل را می پیمبری، لیکن

شیدا درهم می پیچد و التفاتی باین حرف نکرده میخواند :

چو پشت ماهیم از پای تا بسر ناخن — ز بسکه کرده خست ، بند در جگر، ناخن

ملا فیروز میگوید : این مطلع از شعر فیاثای حلوای چرب و شیرین تراست :

چون پشت ماهی‌است سرا پای سینه ام — از بسکه سینه کندم و ناخن برو نشست

شیدا برهم می خورد و طعنه بر شعر فهمی اعزه زده می خواند :

گر بصحرا ، موفشانی را دشت پر سنبل شود — ور بدریا رو بشوئی خار ماهی گل شود

ملا فیروز می گوید که : ملا کاتبی دویست سال پیش ازین به گفته ، مولوی
توارد کرده :

گر بدریاه افتد از عکس جمال او فروغ — خار ماهی آورد در قعر دریا بار گل

همین که این شعر از زبان ملا فیروز بر می آید، شیدا از جا رفته گفت که : اگر
ستم ظریفی میکنی در برابر این بیت من بیتی بخوان :

از روی ادب سپهر خدا بر پشته — ذات تو بود صحیفهٔ کون که کرد

ملا فیروز می‌گوید : یاران محفل انصاف است ! هرگاه عاقلی صد و پنجاه سال

یعنی اگر که، این گوهر آبدار در خزانهٔ گفتار مولوی در آید، دزدی کرده باشد؟ گناه مولوی چیست :

نیزه را نوک آن نامه در پشت　　　که از تعظیمت آمد مهر بر پشت

یاران بی اختیار بخنده در آمدند و شیدا بر سر دشنام و فحش عرضی آمده، باز بمبالغهٔ احباب این شعر را خواند :

زلف اورا رشتهٔ جان خوانم و گشتم خجل　　　زانکه این معنی، چو زلفش، زیر پاافتاده است

ملا فیروز می گوید که : فرط مهمان آزاری اندیشه می‌کنم و الا می‌خواندم که عزیزی گفته :

کس نیابد معنیٔ پیچیده با زلف کجت　　　گرچه، این معنی تراه، در پیش پا افتاده است

القصه همچنین چند شعر باهم دیگر می خوانند تا ملا شیدا دم بند می نشیند و دیگر حرف نمی زند، بلکه گاهی در جائیکه ملا فیروز می بود شعر خود نمی خواند. (تا درسنه یک هزار و هشتاد و نه (۱۰۸۹ ه) ازین سرا چه بدر میگذرد)[1] ازوست :

بر سه آن روز ترنج زقنش می چربید　　　که ببازیچه ز نارنج تر از می ساخت
ناتوان مرغ ضعیفی مگر افتاده بدام　　　که صبا درخم زلفش قفس از می ساخت

•

غمین مباش، چو کاری بعهده‌ای تو، نیست　　　که هرچه نیست برایٔ تو، آن سزایٔ تو نیست

•

ساده لوحی که بیک غمزه دلم شیدا کرد　　　آنقدر مشق ستم کرد که، خط پیدا کرد

•

اگرچه پاسبان شبها بگرد آستان گردد　　　شب زلفش بگرد رویٔ او، چون پاسبان گردد

•

تو از تسکین من از حیرت تماشایٔ نه تقریری　　　بدان ماند که . . . است تصویری به تصویری

•

میکنم دیوانگی تا، بر سرم غوغا شود　　　شاید از بهر تماشا، آن پری پیدا شود

•

صبح‌سالیه بر دلمان نشان خط هویدا شد　　　بهر تحریر گویا، صورت الف پیدا شد

۱ ـ عیناً از «انیس‌العاشقین» گرفته است

— ص —

۱۰۰۲. صابر

مشهدی ، که در زمان شاه سلیمان صفوی بوده : منه :

گرفتمش سر راهی ، رسید و هیچ نگفت — عنان کشید ، و شکایت شنید ، و هیچ نگفت
بر طبیب ، حدیثی ز سوز دل ، گفتم — گرفت نبضم ، و آهی کشید ، و هیچ نگفت
رسید قاصدم از پیش یار ، و می‌گوید : — گرفته نامهٔ و از هم درید ، و هیچ نگفت
بهر که خواست دلت باده خوردی و صابر — لب پیاله بحسرت مکید ، و هیچ نگفت

•

دادم عنان دل به تپیدن شب وداع — پنداشتم که ، از پی او می برد مرا

۱۰۰۳. صابر

یعنی خواجه بهاءالدین سمرقندی راست :

چرد من ز دست کس دل ناشاد ندارد — دارم غم و دردی که ، کسی یاد ندارد

۱۰۰۴. صابر

از آینه سازان زمان شاه طهماسب ماضی است . منه :

دولت نگر او، بزبان نکو گفت — بی طالعی نگر که، نشان را شنید و رفت
چندان علاج ببند نبودی که، بعد ازین — پیغام وصل، باعث نومیدی نشست

۱۰۰۵. صابر

شاه، که خطیب جامع ری بوده. ازوست:

کس که نیر ترا از دل رمیده کشیدم — بدین بهانه که، پاکش کنم، بدیده کشیدم

۱۰۰۶. صابری

گوید:

بدل تا آشنا کردم غم جانانهٔ خود را — ز جان، بیگانه می‌بینم، دل دیوانهٔ خود را

۱۰۰۷ صاحب

یعنی فصیح‌الدین که از محال کبود جامه من اعمال استرآباد است. در نهصد و هیفده هجری (۹۱۷) در گذشت. اوراست:

دوستان تا کی بکوی‌اش منعم از رفتن کنید — ترک رفتن چون نخواهم کرد، ترک من کنید

۱۰۰۸. صاحب

یعنی مسیحای کاشی، که از تلامذهٔ آقا حسین خوانساری بوده. منه:

گر من ا تا شنیدم از تو، نام بیوفائی را — بهم چون شیشه، پیچیدم بساط آشنائی را

۱۰۰۹. صاحب

یعنی میر محمد کاظم، حکمای عهد عالمگیری بوده. منه:

ما را بخندهای خوبشتن راهیست — در ظلمت لن، نور شهنشاهیست
چشمک زدن ستاره، بیخبری نیست — در پردهٔ عنبرین شب ماهیست

غافل آمد در بزم آن شوخ، و بی پروا نشست — می نهد در سینه دل، ترسم خریداری کند

۱۰۱۰. صادق

یعنی صادق بیگ افشار، «تذکرهٔ ترکی»[۱] بر احوال معاصرین خود نوشته، این مصرع تاریخ وفات اوست ـ ع :

ذکر عجب که دمد صبح صادق از شب ما

اوست :

تو جفا هر کس نصیحت میکند یار مرا ۰ می رود بر من گمان شکوه دلدار مرا

ز غیر با دل پر شکوه پیش یار شدم ۰ گرفت جانب اغیار و شرمسار شدم

خورده‌اند تو رسیده حریفان، شراب تو ۰ هم خود بگو، چگونه نباشم کباب تو

۱۰۱۱. صادق

یعنی آقا محمد صادق تفرشی نادری، چندی بهم صحبتی رضا علی میرزا خلف نادر شاه می گذرانید. منه :

بهر قاصد آن یار بی وفا که نیامد ۰ دگر ز دوریء او بر سرم چنانکه نیامد

چند روزی ترک آن نامهربان خواهیم کرد ۰ طاقت اورا چو خود را، امتحان خواهیم کرد
پایمال کنند، ز دستش جان برون خواهیم برد ۰ پا بجان کنندن، دلش را مهربان خواهیم کرد

۱۰۱۲ صادق

حلوای سمرقندی، که مدتی ملازم محمد حکیم میرزا ابن همایون پادشاه بوده . ازوست :

دل گم شد و نمی دهدم کس نشان بدو ۰ در خنده ایست لعل تو دارم گمان بدو

عالمی دور رخت، از خط شبرنگ، چراست؟ ۰ گرنه آهی زدم، این آینه را ، زنگ چراست؟

---

۱. تذکرهٔ مجمع الخواص که متن ترکی چغتای آن با ترجمه فارسی استاد خیام پور در سال ۱۳۲۷ ش از تبریز چاپ کرده است.

۱۰۱۳. صادق

که از سادات دست غیب شیراز است. در «تاریخ میرزا قاسم فرشته» نام او را می توان یافت. منه:

دم شمشیر تو، اعجاز مسیحا دارد
عضو اگر کشتهٔ تیغ تو شود، جا دارد

هر قفس دست تو، در گردن خود می بیند
این چه اقبال بلند است که، مینا دارد

•

کشته تیغ بظلم، شفیع می طلبد
وگرنه چیست، بهر سو نگاه دمیدنش

•

یادآن روزی که، پیغم حرف بدخواهی نبود
با منش، که اتفاقی بود، اگر گاهی نبود

راه مرغ نامهبر، هم بسته است، آنقدر هم
من چه میکردم، اگر دل را بدل، راهی نبود

۱۰۱۴. صادق

سید جعفر ابن سید محمد نوربخش است. که خود را بدروغ صاحب الامروالزمان امام ثانی عشری گفت. منه:

ترک من دست تو بر خنجر بیداد برد
تشنه را ذوق زلال خنجر از یاد برد

۱۰۱۵. صارم

یعنی میر عبدالحی، صمصام الملک اورنگ آبادی دکنی، که صاحب دیوان آصف جاه ناظم آنجا بوده. ازوست:

کیست کز عالم کند آگاه دلدار مرا
در فراقش می پسندم دل آزار مرا

۱۰۱۶. صاعد

یعنی زین‌الدین خبوشانی، که کلید دار سلطان اسکندر ثانی بوده.

این عشق که، اشک سرخ و رخ زرد کند
گرمم بگرفت تا همه سرد کند

لذت پیش ز دره عمر، حکایت نکنم
ترسم که، ز درد من دلت درد کند

[illegible] صافی

[illegible] میرزا جعفر اصفهانی ، (از طبقه سادات رفیع الدرجات اصفهان) و [illegible] لطف علی بیگ آذر بوده . ازوست :

[illegible]، بپای‌آخر، دل‌از کف‌ما — که گفت یارب بلب نادان‌نمی‌رود دل زدست دانا

•

کشند تا نشنود فریاد مارا — ستم ببین صید کش صیاد ما را

•

میخواستی بهانه ، از بهر کشتنم — بهتر ازینکه پیش تو نمردم بهانه چیست

•

مسی نبود بجز من ، نخست بر سر کویت — فغان که نالهٔ من ، شد دلیل خلق بسویت

•

رسید قاصد و گفتم: چه گفت یار؟ بگفت : — مگو چه گفت که؟ گفت آنچه یار نتوان گفت

•

شمشیر کشیدی و نکشتی — فریاد ز لطف ناتمامت

•

بوی گل عود بچمن، راه‌نما شد ز نخست — ورنه، بلبل چه خبر داشت که، گلزار کجاست

•

[illegible]فت ، روزی که از پایم درآورد — سرم، ای کاش! در پای تو باشد

•

کس ندیدم که براهت نه نشسته، لیکن — ننشینم کزین راه ، کسی برخیزد

•

گل چه باشد بدست او ، که ز دست — دستهٔ گل در آستین دارد

•

ترسید بهجر یک شب بسحر، که دیده باشد — که شب دراز هجران، بسحر رسیده باشد

•

نه بکوی تو ، کسی دارد راه — نه زکوی تو ، کسی می آید

[illegible]. صالح

[illegible] مولانا محمد میرک طوسی، که از اولاد خواجه عبدالله مروارید [illegible] ... گوید :

فریبم ... که بیم قاتل خود آن جفاجو را | ازان ترسم که روز حشر گیرد، دامن او را

•

کنم ... بلبلا مرگ مرا امشب بفردا افکنی! | ترسم، فغان صبحگاه، از خواب بیدارش کند

•

بزم خواهم از و، یک نگاه لطف آمیز | که غیر بیند و بی اختیار بر خیزد

•

دیده دل گفتم: تغافل کرد خواری را ببین | گریه کردم، خنده زد، بی‌اعتباری را ببین
سینه گردم، سرکشید، و بیخودی کردم، رمید | شکوه کردم، رنجیده شد، ناسازگاری را ببین

•

بسکه تنها بخیال تو نشستم، مردم | داشت بیداری من، خواب گرانی در پی

•

میل داری که، بمیرند جهانی از رشک | غرضی هست که، بر تربت ما میگذری

•

ز حیرتست بروی تو، چشم صالح باز | وگرنه، تاب نگاه تو، از کجا آورد

•

کس نمی آید ببالین عاشق زار ترا | غالباً امید صحت نیست بیمار ترا
آرزو دارم که، از عالم بر افتد رسم خواب | تا نه بیند هیچ کس، در خواب رخسار ترا

•

ز آن پیش دلا که، هجر زارت بکشد | زنهار چنان کنی که، یارت بکشد
بر وعدهٔ او، ز سادگی، دل منه | کاری نکنی که، انتظارت بکشد

۱۰۷۱. صالح

بدخشانی، گوید :

گه از ستم چرخ نگون، می گریم | گه از الم سوز درون، می گریم
القصه، در آتش جدائی، چو کباب | می نالم و می‌سوزم، خون می گریم

که زخمی بود دل زار همین است — سرحلقهٔ عریسان جفا کار همین است
به صلاهٔ دیده بحسرت نگران است — آری گل محرومی دیدار همین است

سیاد بما چه بدگمان بود — مردیم و رها نکرد ما را

با عیب ، چو عشق تو ، بدنام کرده ایم — او را به حسن ، شهرهٔ ایام کرده ایم

که ازان مرغ گرفتار که ، در کنج قفس — صبر بگلفت و ندانست که ، گزاری هست

۱۰۲۸. صانعی

یعنی مولانا ملک. اوراست :

بیمروانگیهای عمرکرده جان من که ، گر ناگه — وصال او میسر می‌شود ، گویم محالست این

۱۰۲۹ صانعی

که در زمان شاه طهماسپ بوده . منه :

نه میرها که ، دم ز وفای تو می‌زنم — مسعود یک نگه ، ز تو ای بی‌وفا نیم

۱۰۳۰. صائب

یعنی میرزا محمد علی اصفهانی تبریزی ، که از تبارزهٔ عباس آباد اصفهان است ، و در عهد سلطنت شاهجهان بهند آمده با ظفر خان (احسن) سیر کابل و ممالک دکن کرده ، و در زمان شاه عباس ثانی لقب «ملک‌الشعراء» یافته .

گویند : روزی که شاه سلیمان صفوی در آغاز شباب و کمال حسن ، بر تخت سلطنت جلوس می فرماید ، میرزا را بخواندن شعری امر می نماید ، و میرزا این مطلع می خواند:

احاطه کرد خط ، آن آفتاب تابان را — گرفت خیل پری ، درمیان سلیمان را

شاه سلیمان سر بر که یوسف مصر بود سخت متغیر گردید و ازان باز گاهی بسوی او ننگریست . من کلامه :

۱۰۳۲. صبحی

بروجردی، که از ملازمان مهابت خان بوده . اوراست :

که قاصده نامهٔ آورد، نی باد صبا، بوی ... چرا صبحی! چنین از یاد یاران چمن رفتم؟

۱۰۳۳. صبری

یعنی میر روزبهان اصفهانی ، که اول «فارسی» تخلص میکرده و آخرها «صبری» . گویند : اکابر شعرای عراق او را در عهد خود «فغانی» ثانی می دانسته اند . معاصر شاه طهماسپ صفوی است . منه :

غم و دل که دارم، به‌دو دست دارم او را ... اگرش نگهداری ! بتو می سپارم او را

•

دل بصد درد گرفتار و مرا چاره‌گر است ... چاره سازم، ز من دل شده، بیچاره‌تر است

•

تا کی این نا آشنائی؟ تا کی این بیگانگی ... چند چون بیگانگان ساز تو، از هم بگذریم

•

از ما مپرس حال دل ما ، که یک نفس ... خود را بحیله پیش تو، خاموش کرده‌ایم

•

با تو مهر دیگران خواهیم دیدن تا کجاست ... درد دل بی‌طاقت ما ، صبر این مقدار نیست

•

بروز وصل، به پیشش گریستم چندان ... که از دلم ، غم ایام هجر ، بیرون شد

•

او بر سر بهانهٔ و من هر زمان، ز صبر ... گویم هزار عذر، گناه نبوده را

•

من نمی گویم ترا ، بیگانه از اغیار باش ... گر تواند بود، با ماهم، دو روزی یار باش

•

رحمت بران کسی‌که، دلش مائل تو نیست ... پروانه وار سوختهٔ محفل تو نیست

•

اظهار دوستی زمانی کجا شده است ... ای سنگدل! مگر کسی در دل تو نیست

•

یارب! دل رمیدهٔ من ، از کجا شنید ... بوی محبتی که ، در آب و گل تو نیست

این‌بس جزای کشتن صبری که ، روز حشر ... حسرت نمی کشد که جزا بسمل تو نیست

میان عاشق و معشوق، جنگ و دعوا نیست — کدورتی، اگر امروز هست، فردا نیست
چه دل خوشی ز وصال توام، همان گیرم — که حاضرم، و مرا جرئت تقاضا نیست

•

ای دل! بخواه عذر خود از، پاسبان دوست — مائیم و امشب و دگر آستان دوست

•

این رسم چنین را، ز خدا می طلبیدم — آنکس که، سزای دل من می‌دهد، اینست

•

دلا! شکایت از آن مه مکن که، کار تو نیست — بصبر کوش که، بی طاقتی شعار تو نیست
مده بوعده فریبم، اگر نمی آیی — که محنتی، بتر از درد انتظار تو نیست
ترا، به مهر و وفا مهربان خود کردم — وفا و مهر تو با من، باختیار تو نیست

•

ترسم که، یار با ما، نا آشنا بماند — تا دامن قیامت، این غم بما بماند

•

بگرد خاطرم، ای خوشدل! چه میگردی — کدام روز مرا، با تو آشنائی بود

•

شست، وداع همه کرد، و رو بما آورد — وفا تو وعده نه کردی عبث بجا آورد

•

هرگز بمهر کس نشود آشنا دلت — فارغ ز قید مهر وفای خوشا دلت

•

ای دل! جفای یار، سزای وفای تست — جوری که میکند بتو آن مه، سزای تست

•

بیگانه بودی از من و می سوختم کنون — می سوزم از برای کسی، کآشنای تست

•

هر گه می روم که، شکایت کنم ز تو — چون گوش می کنم بزبانم، دعای تست

•

این کیست که از شرم و حیا پرده‌نشین است — و ز دیده گستاخ منش، چین بجبین است

•

عرض آنکه، از تو جفای ندیده، میکشم — ترسم حریف من، آیا ستمگری داند

•

من به پیغش درد دل گویم، بس امید داد — منتظر کین گفتگوی من، بپایان کی رسد

•

کسی از تو شب شکایت بدل فگار می‌کرد — غمی از تو داشت در دل، چه بروزگار می‌کرد

پر از گشته ابروی که بس چنان توانم زیست / بحقا چنین دلبرت دل بردبار من کرد

[illegible] عاشق صد ره صد تغافل است / اما چه سود؟ چون دل ما پیش من نبود

پر پروا، گمان دل مهربان ندارم / تو کجا و مهربانی؟ بجز این گمان ندارم

پهلوش گرم می‌بینم، همان بهتر گزین مجلس / بمردم، تا ز راهی طاقتی ننمود بر عزم

رفت آنکه، غم برای دل ناتوان خورم / من خود در آتشم، چه غم دیگران خورم

دوشینه دل سروده‌ی در هجر روی یاران / می‌گفت رشک حسرت میربخت همچو باران
دور از تو گر نمردم، صد عذر دارم، اما / والی چه گونه باشد، عذر گناهکاران

سخن بسیار، فرصت کم، خدایا وصل چون دادی / نمی بخشی اگر طول زمان طی اسانم ده

۱۰۳۵. صبری

که از اهالی زواره من قرای اردستان است. ازوست:

زبسکه خاک بسر کردم از غمت، مشکل / که روز حشر، سر از خاک بر توانم کرد

۱۰۳۶. صبوحی

چغتائی[1] راست:

عاشق نشدی، محنت هجران، نه کشیده‌ای! / کس پیش تو، غمنامهٔ هجران، چه کشاید؟

۱۰۳۷. صبوحی

صبوحی که بعضی اورا بدخشانی و اکثری هروی دانسته اند، و شیخ فیضی تاریخ وفاتش «صبوحی میخوار» یافته. ازوست:

---

۱ ـ شماره ۱۰۳۵ و ۱۰۳۶ یکیست که دو جا آمده (رک: آذر ۱۵۲ ـ مل حسن ۲۲ - نورالحسن ۵۲)

ناز اگر ساخته لیلا ، خانه لیلی ، پاک نیست — چون نیاز مدت ، از خسانه بیرون می آید

حاجت خویش ، چه حاجت ؟ که باز عرض کنم — گر ترا درد دل هست ، اثر خواهد کرد

بگریم روز محشر میرسد دستم بداماننش — که خوبان پادشاهانند خواه اینجا و خواه آنجا

کسی کجاست که از من برو دعا برساند — من غریب ندارم کسی ، خدا برساند

چنان از ناله شب دلتنگ سازم پاسبانش را — که برخیزد رود با من گذارد آستانش را

زیر لب دشنام ، ای نامهربان! دادی چرا — کشته بودی از تغافل ، باز جان دادی چرا

فغان گر چشم آن نامهربان زانگه نه افتادم — که هرگز چشم او بر من نیفتاده است پنداری

۱۰۳۸. صبوحی

یعنی حسین خوانساری[1] ، که در هزار هفتاد و هشت هجری (۱۰۷۸) وفات یافته . ازوست :

پیری که بعاشقان نشانست ، منم — در عشق تو مشهور جهانست ، منم
هرجا که جوانیست ، بود پیر و پیر — آن پیر که ، پیر و جوانست ، منم

۱۰۳۹. صبوحی

یعنی میرزا محمد علی اصفهانی . اوراست :

پای نه که ، چون آیی ، از شوق ز جا خیزم — دستی نه که ، تا خیزی ، در دامنت آویزم
دردا که درین منزل ، جای نه که ، آسایم — افتان که ازین وادی ، پای نه که ، بگریزم

آگهی ازینش نه که ، در بندگی افتاد — پنداشت زلیخا که ، خریده است غلامی

۱ - بعضی او را بدخشانی و در نگارستان سخن عربی و در آفتاب عالمتاب و صبح گلشن خوانساری نوشته شده (صبا ۲۸۶)

۱۰۴۰. صبوحی

سمرقندی ، گوید :

ترک سرحدِ خانه ام ، ای ماه! چون کنم — دیگر بخانهٔ که روم ، آه چون کنم

چشم ، گرچه روزی‌ازغم‌هجران ، جفا دهم — که‌آن‌محنت ، براحت‌شبِ‌دل ، چون‌من‌ترا دهم

۱۰۴۱. صبوحی

این قادربیگ زرگر تبریزی ، که در عهد شاه طهماسپ ماضی بوده .

ازوست :

از رشک‌که سوزم؟ ز که پنهان کنست آه؟ — در هیچ دل نیست ، که جای تو نباشد
وحم است پذیرفتی، آنکس که به محشر — در نسامهٔ او حرف وفسای تو نباشد

یقدر رنجش یک روزهٔ تو ، ما را هم — شکیب هست ، ولی روزگار میگذرد
طرفه حالیست که عاشق شب هجران دارد — خواب ناکرده و صد خواب پریشان دارد

بلا خاصیت عشق است ، اگر همراه جبرئیل ام — همان پای امیدم بر زمستان بر سنگ می‌آید

بدوستی ، که در آغاز شوق فهمیدم — که زود رنجی و با دشمنی سری داری

۱۰۴۲. صبوری

یعنی جد خسرم رای بالک رام صاحب ابن راجه بهگوانداس لکهنوی ، که بعد وفات پدر عالیقدر ، مدتی صاحب دیوان نواب مغفور مبرور وزیرالممالک آصف‌الدوله بوده اند : از کلام آنجناب است :

مرنج از من اگر گاهی سر کوی گذر دارم — فدایت جان عاشق ، بنده دلدار دگر دارم
سرت گردم چرا ترس‌تری از گریه‌ام ، نسازا — بتی پرده است یارم ، در غم او چشم‌تر دارم

سر بالای من دیدی و ناله‌ای ز در خورد — قربان شوست! حاصل آن بندگی ، این بود

گر یار، سر وفا ندارد | تأثیر دعای و زاری ماست
جانانه بدر برد که، جانان | غمگین ز نفس شماری ماست

•

من شب هجران گفته از زخم دل جا ندادهٔ | دزدیده می‌دهد آن پری، ذوق نگه دزدیده من

•

آن بی‌وفا سفر کرده، یا ستمی صبوری | از من چگونه جان را، قصد سفر نیابد

۱۰۴۳. صبوری

یعنی ملا محمد، که از دیار تربت (حیدری) بوده. منه:

بعالم آتش افتد، چون روم سوی چمن بی‌او | نماید هر گل آتش پارهٔ در چشم من بی او

۱۰۴۴. صبوری

یعنی خواجه کمال‌الدین حسین، که در عهد اکبری بوده. منه:

سگان کوی تو ام، روز غم، نمی‌پرسند | چه حالت است که، یاران ز هم نمی‌پرسند

۱۰۴۵. صبوری

شیرازی راست:

پاینده بود مهر، صبوری! سگان او | بر بند بعد مرگ اگر استخوان ما

۱۰۴۶. صدر

یعنی صدرالدین محمد انصاری اصفهانی، که چندی برفاقت مستر جانسن بهادر وارد دارالسلطنت لکهنؤ بوده. منه:

دارم جگری، ز غصه پر خون، بی تو | چشمی دارم، ز گریه جیحون، بی تو
حال دل زار خویش، نتوانم گفت | با تو بهسان بود که، اکنون بی تو

۱۰۴۷. صدرالدین

شیخ صدرالدین نیشاپوری، که «تاریخ خوارزم شاهی» از تالیفات اوست. ازوست:

از [illegible] ناله کردیم و سویم نظر نکرد   تشنه، بیمار تسالهٔ من، یا اثر نکرد

•

سراسیمه و دل آواره گشتم، خاک شد تن هم   حریفان یک یک رفتند، از پی مردم من هم

•

برطرف نقاب از رخ، حیرانی من بین   بگشا گره از زلف، پریشانی من بین
[illegible] تو را دیدم و از شوق نمردم   جان می دهم امروز، پشیمانی من بین

۱۰۴۸. صدرالدین

خواجه صدرالدین خجندی راست :

زلف سیهت که مشک با او خم زد   شاطهٔ فطرتش خم اندر خم زد
یک ره بمنش سپار، تا یک باره   برهم زنمش که، عالمی برهم زد

۱۰۴۹. صدرالدین

شیخ صدرالدین قونوی، که از اجلهٔ مریدان شیخ شهاب‌الدین بوده . منه :

آن نیست ره وصل، که انگاشته ایم   وان نیست جهان، چنان که پنداشته ایم
آن چشمه که، خضر خورد ازو آب بقا   در خانهٔ ماست لیک، انباشته ایم

۱۰۵۰. صدرالدین

میر صدرالدین ترشیزی، که بعضی تخلص «مصلح» و مولدش اصفهان گفته اند . منه :

بهشت آنجا که، آزاری نباشد   کسی را با کسی، کاری نباشد

۱۰۵۱. صدر جهان

از امرای اکبری بوده . اوراست :

منکرِ رند و عاشق و مستم، چه میگوئی مرا   هرچه می‌گوئی بگو، هستم، چه می‌گوئی مرا

۱۰۵۲. صراحی

یعنی محترم النساء بنت امیر علی اکبر مشهدی، که زوجهٔ میرزا مرتضی قلی لواسانی است . منه .

صراحی! گردنی داری ز بخت سرنگون خود   قدح را همدم خود سازی و خالی کن درون خود

۱۰۵۴. صرفی

یعنی صلاح‌الدین ساوجی از تلامذه مولانا محتشم کاشی است. منه :

چنان ز غم من و دل گفته‌ایم دیوانه — که آن غریب، ز من میکند سراغ مرا

مدعی از غم تو مرده، مصیبت اینست — ورنه کس نوحه‌گری، بر سر دشمن نکند

ز غم کسی هلاکم، که ز من خبر ندارد — عجب از محبت من که، درو اثر ندارد
ندمید هیچ صبحی که، سیه نبود روزم — شب تیره روز آن به که‌ازین، سحر ندارد
تو که ذوق عشق داری، بشنو پیام قاصد — که بجز هلاک صرفی خبر دگر ندارد

دل گر سر از رضای تو پیچید، بگذران — با من که بود، نیز بفرمان من نبود

من یکی زان نا امیدانم که، در دوران تو — می‌برند امیدواران رشک، بر حرمان من

گل فروش ما که خواهد، گل ببازار آورد — باید اول، تاب غوغای خریدار، آورد

غمی کز مرگ دشمن دارم، این است — که ترسم، در غم او مرده باشد

بی‌شفاعت با اوکارت، ای صرفی! تحمل کن — که استغنای او تیغ تغافل بر میان بندد

لله صرفی قبول خدمتش تا یک جهان خدمت — قبول خاطر مشکل پسند او که خواهد شد

کدامست وفا، کدامست محبت؟ — که دائم برای تو آزرده باشم

مصیبت دارم، ای شادی بیا کز غم برون آیم — سیه پوش فراقم، باشد از ماتم برون آیم

ترا ای سنگدل گفتم که، با من مهربانی کن — نگفتم: ناصح اوباش، با من سرگرانی کن
خدایا! این قدر در حق آن بیباک میگویم — که چون نامهربانی [illegible] مهربانی کن

دین و ایمان همه برباد شده، از دیدن تو — [illegible] کافر شکسته، دل پرستیدن تو

بتو رهکم کشد و بیم جدائی، چکنم — میکشم این همه، از دیدن و نادیدن تو

•

حولی! ز عشق دوست، بوی نه بردا — کر دشمنان، بمرگ تو، محرم شود کسی

۱۰۵۴. صفائی

یعنی میرزا محمد ابراهیم شیرازی، که از اولاد میر غیاث‌الدین منصور دشتکی شیرازی بوده، در آخر دولت نادری وفات یافته، ازوست :

بر دل تیری ز شست صیادی خورد — صیاد دگر رسید و او را در برد
از کشمکش آن دو ستمگر آخر — این صید ضعیف درمیان خواهد مرد

۱۰۵۵. صفائی

یعنی میرزا صفی‌الدین حسین قمی ابن میرزا شرف‌الدین وفای قمی، که ولادتش در هزار و صد و پنجاه و نه هجری (۱۱۵۹) و ورودش در دارالسلطنت لکهنو در هزار و صد و نود هجری (۱۱۹۰) است. اروست :

اگر غلط نکنم عمر جاودان دارد — کسی که جای بر آن یار مهربان دارد
دریغ، بحسال قفس زاده بلبلی، حسرت — که آگهی نه ز گل نه ز باغبان دارد
مکن پندشکنی هرکه نیست خوب این جور — ز سود خویش گذشتم ترا زیان دارد
صفای از چه ز کوی تو رفت و مسرور شد — بدل هوای تو صفا که همچنان دارد

•

دودم ز جور چرخ ز یار و دیار خویش — از روز خود چگویم و از روزگار خویش
دیهم شراب وصل ملاجم نمی کند — از شربت فراق شکستم خمار خویش

۱۰۵۶. صفائی

اندجانی، که بخدمت مولوی جامی می بوده. منه :

پسکه در سر هوس روی تو دارد، دیده — پشت سوی من و رو سوی تو دارد، دیده

۱۰۵۷. صفائی

رمال اصفهانی ابن مولانا زین‌العابدین رمال، که میانه او و حکیم شفای

مباحثات واقع شده . ازوست :

سیمرغ و بال مگسی می خواهم آزادم و کنج قفسی می خواهم
فریاد که، فریاد رسم خاموش است خاموشم و فریادرسی می خواهم

۱۰۵۸. صفی

طهرانی که برادر شاه قوام بوده . منه :

هرگز دل هیچکس ، میازار صفی! زنهار صفی! هزار زنهار صفی!
تا بتوانی دل بدست آر صفی! سر رشته صبر است ، نگهدار صفی!

•

افسوس که ، اهل حرف و حرف شدند از خاطر همرهان ، فراموش شدند
آنانکه بصد زبان ، سخن میگفتند آیا چه شنیدند که ، خاموش شدند!

۱۰۵۹. صفی

یعنی شیخ صفی‌الدین هروی که معاصر طغان شاه بوده . منه :

چه درد است اینکه عشقش نام کردند درو آشوب ، خاص و عام کردند ۱

۱۰۶۰. صفی

یعنی صفی‌الدین اصفهانی است :

ای آتش عشق یار! دلسوزی کن وی باد هوس ، آتش افروزی کن
دردیست که درمانش هم ، از درد کند یا رب! تو ازآن درد ، مرا روزی کن

۱۰۶۱. صفی

یعنی شیخ صفی الدین اسحق اردبیلی، سید عالی نسب و قطب زمان خود بوده و نسب سلاطین صفویه بحضرت ایشان منتهی می شود . منه :

ای برادر! عاشقی را درد باید، درد کو؟ بر سر کوی محبت مرد باید ، مرد کو؟

---

۱ — عراقی :
به گیتی هر کجا درد دلی بود بهم کردند و عشقش نام کردند
به مجلس ، نیک و بد را ، جای دادند به جامی ، کار خاص و عام کردند

۱۰۶۲. صفی

یعنی صفی‌الدین رازی ابن[1] شاه قاسم نور بخش . اوراست :

ترا بیمار پرسش رسم، من او بسمی طالع ندارم آنقدر تسمی که، تن بر بستر اندازم

۱۰۶۳. صفی

یعنی صفی قل بیگ چرکس ، که هم عصر شاه سلیمان صفوی است .

ازوست :

می نماید چون خط یاقوت از پشت لبش مهرهٔ خطی که خواهد رست، بعد از سالها

۱۰۶۴. صفیر

یعنی (آقا) شمشا که میرزا صائب او را تبریزی خوانده و میرزا طاهر نصرآبادی قمی[2] نوشته . منه :

دلم را عار ده، پیش تو بیکار است، میدانم ترا زین جنس بی‌مقدار، بسیار است ، میدانم

•

دلدار چه بی‌وفا برآمد شرمندهٔ انتخاب خویشم

•

لیدن، بسکه عادت کرد، جسم ناتوان من پس ازمردن هما ، رم میخورد، از استخوان من

•

دورنا که سر کنم، شکوه ز درد دوریت آه که ، میکشد مرا حسرت تو ، در حضور تو

۱۰۶۵. صفیری

یعنی مولانا ملک دیلمی است . ازوست :

دستی بدل نهـادم و دادم باین قرار کز شوق اگر هلاک شوم ، در تو بنگرم

•

ز پیام من حرابی ، نشنیده قاصـد ، اما وعدم باین تسل که ، ندیده ام هنورش

---

۱ ـ صفی رازی برادر شاه قوام نور بخش است رک : کتاب حاضر شماره ۱۰۵۸ پسر نور بخش نیست .

۲ ـ نصرآبادی ۳۶۵ .

۱۰۶۶. صفیری

جونپوری ، گوید :

ز عشق زاده‌ام و عشق زار بکشت دریغ — شهید فداه به وصلم کسی که ، صبورانیم

۱۰۶۷. صلای*

یعنی میر جلال‌الدین حسن شهرستانی اصفهانی ، که در زمان شاه عباس ماضی صفوی بمرتبهٔ صدارت رسیده . منه :

سعیٔ طبیب ، هرزه بود ، بهر چاره ام — رحم کجا ز ، این جگر پاره پاره ام
از ملک دل بپرس خبر ، کاندرین دیار — صاحب تصرفیست که ، من هیچ کاره ام

•

جور و جفا اگر ، ز پیٔ آزمودن است — از من لشانه خود اگر ، ابر امتحان کیست

•

مقصود الصاف سخرام و کدامین بمیراست؟ — آفتاب پوش ما ، یا ماه کنعان شما

۱۰۶۸. صندلی

یعنی ابو سنجر غزنوی . اوراست :

گفتم بدل شکسته ؛ چون داری کار ؟ — تا زلف شکسته هم اندر هم یار
دل گفت ؛ تو فارغی ز ما ، دست بدار — ماهر دو دل شکسته را ، بهم باز گذار

۱۰۶۹. صنعتی

که در زمان شاه طهماسب ماضی بوده . منه :

دل که ، دم زند از صبر صد هزار ایوب — به نیم لحظهٔ ناز تو ، بر لبی آید

۱۰۷۰. صوفی

یعنی ملا محمد اصفهانی . منه :

بخواری در رهش ، افتاده بودم — سحرگه آن قرار بی قراران
مرا بگذاشته چون ابر بهساره — ز من بگذشت ، چون باد بهاران

۱۰۴۱. صبا

یعنی آقا محمد تقی ابن ملا یدالله دماوندی، که از تلامذهٔ میر مشتاق است و تاریخ وفاتش این است :

«دائم بود ز کوثر لبریز جام صهبا»

من کلامه :

بنشین بخلوتی که، خوری باده با رقیب — چون از خودی تو بی‌خبر و از خدا رقیب

باز آمدم و لبم به شکایت گشود و رفت — زین آتش نهفته بر آورد دود و رفت

یار اگر هرگز هراسان از من بی‌یار نیست — نیست یار خاطرم، گر مدعی را بار نیست

از سینه میکشم ز جفای تو، آه باز — در دل، ز آه خود، بخدا می‌سپارمت

به بی‌وفائی اغیار، میبرم حسرت — بمن وفای منت بسکه سرگران دارد

چمن محرومی عاشق که، گل برشاخ، در گلشن — نمی ماند بمقداری که، بلبل آشیان بندد

آنچه من گفتمش، امید که در گوشش باد — وآنچه از غیر شنیده است، فراموشش باد

دایه ات گر جان بشهد ناز تن می‌پرورد — دوست بهر غیر، دشمن بهر من می‌پرورد

زود پرسش به تیغم یار یاری را به بین — ساخت کارم را بزخمی، زخم‌کاری را به بین
رفت، بی‌او زنده ماندم، سخت جانی را نگر — آمد و مردم ز خجلت، شرمساری را به بین

آگه از رنج اسیری نه‌ای مرغ چمن — سخن دامی و حرف قفسی می‌شنوی

منم بدام اسیری و می‌برم حسرت — بآن اسیر که، چون کردیش رها، کشتی

مرغ دل من که دل نوازش گیرد — در دام سر زلف درازش گیرد

پایش چو کشاهی ز پی آزادی ... از بند رها کند چو یارش گیرد

خوبان که بسی بی‌سر و سامان دارند ... دامان تو، برکف چو غلامان دارند
آنانکه نه بود دسترس دامن شان ... امروز ترا، دست بدامان دارند

جانا که بکس شکایتی از تو کنم ... با شکوهٔ بی نهایتی از تو کنم
آنکس که به داد من رسد، غیر تو کیست ... پیش تو مگر شکایتی از تو کنم

۱۰۷۲. صبا

یعنی میر عبدالباقی که در عهد شاهجهان بوده. منه :

هزار مرتبه، بخشیده جرم من، کرمت ... دلیر ساخته عفو تو، بر گناه، مرا

۱۰۷۳. صیاد

یعنی میرزا اسمعیل اصفهانی، که از چند سال بهند آمده. منه :

با طائران گلشن وصل، ای صبا ! بگو : ... صیاد خون گرفته، گرفتار دام شد

پشیمانی ندارد سود، صیاد ... چرا دادی؟ به یار بی وفا دل !

۱۰۷۴. صیدی

که از اکابر سادات طهران، و مدفنش هندوستان است، و از اکابر شعرای زمانهٔ شاهجهان بوده. منه :

برقع به رخ فکنده، برد ناز، بباغش ... تا نکهت گل، بیخته آید به دماغش

خود بی تکلفانه بیا، شاد کن مرا ... از منت هزار کس، آزاد کن مرا

روز وصل تو، گم کنم خود را ... تو بصورت رسیده را مانم

عاقبت سفر کردم، و از کوی تو رفتم ... تا گوش تو، از گریه در آزار نباشد

وصل رو داده و آرام ندانم چیست؟ ... چارهٔ این دل خود کام، ندانم چیست؟

دل جهان بود ازین پیش نشاطم، اکنون　　ما مکافات کش، عشرت آن یارانیم

چه کرده‌ام؟ که بمن یسار، ماجرا دارد　　بکشتنم، نگهش جنگ، با حیا دارد

به گلزار جهان، آن بلبل شوریده احوالم　　که، بعد از گل بباغ آورد، بیکسی‌های افغانم

دلم بعشق تو هم اضطراب صیاد است　　که دام در گذر و مرغ بر هوا دارد

هر کس نظر کند بتو، عاشق گمان کنی　　بی آنکه، یک رهش بجفا، امتحان کنی

یاد آن لطف نهانیان، که بکوری رقیب　　می نمودی بسر انگشت، مه، مه بمن

۱۰۷۵. صیرفی

همدانی، حکیم شفائی از عاشقان اوست. منه:

جای که تو با کسی نشینی　　کس با دگری چرا نشیند؟

فشرده دم شدم از خط عنبر آلودت　　ز آتشت نشدم گرم و مردم از دودت

شبه نگذاشت کارام دل بلبل شود　　باغبان امروز، گل را سخت، بیدردانه چید

۱۰۷۶. صیرفی

از قضاة هندوستان و مداح سلطان فیروز شاه بوده. منه:

صیرفی میل تو بجان دارد　　تو بدل میل تو دگران داری

۱۰۷۷. صیقلی

بروجردی همدانی، که در صنعت شمشیر سازی ید بیضا داشته. ازوست:

رنجیده ام بمرتبه، از جفاهای تو　　از صد هزار لطف تلافی نمی شود
روز وصال مدعی، هیچ بشب نمی رسد　　مهر ستاره را چه شد؟ گردش روزگار کو؟

ـــ ض ـــ

۱۰۷۸. ضمیری

همدانی، که معاصر شاه طهماسپ ماضی بوده. ازوست:

میوه‌ی جلوه‌گاه، بی‌خبر از اهل نظر   روش مردم این شهر، چنین است مگر

۱۰۷۹. ضمیری

یعنی مولانا کمال‌الدین‌حسین اصفهانی، که در زمان شاه طهماسپ ماضی صفوی داد سحر بیانی داده، و این همه کثرت اشعار که ازو منقول است غرابتی دارد. گویند: شش مثنوی ـ «ناز و نیاز»، «بهار و خزان»، «لیلی‌ومجنون»، «وامق و عذرا»، «حسنةالابرار»، «اسکندرنامه» گفته. و چند تا دیوان غزل دارد، ازانجمله هفت دیوان که به‌تتبع کسی‌نگفته، مسمّی به «صحیفة الاقبال» و «کنزالاحوال» و «عشق‌بی‌زوال» و «صیقل‌ملال» و «حلومقال» و «قدس‌خیال» و «صورت‌حال» است. و چهار دیوان در برابر چهار دیوان قدیم شیخ سعدی[1] و «عیون الزلال» در

۱ ـ مسمّی به «طاهرات» و «صنایع» و «بدایةالعمر» و «نهایةالعمر» گفته ـ

مقابل دیوان خواجه حافظ شیرازی ، و «آئینه جمال» در برابر بابا فغانی شیرازی و «معراج الامثال» در مقابل جامی ، و «البس‌الیالی در برابر لسانی ، و «سحر حلال» در مقابل‌شاهی، و «فراغ بال» در مقابل بنائی هروی، و «دور مثال» در مقابل صالح مشهدی، و «صحف جلال» در برابر آصفی‌هروی، و «خسته فال» در برابر بابا شهیدی قمی، و «لوامع خیال» در برابر امیر همایون اسفراینی، و «بدایت وصال» در مقابل مرزا شرف جهان قزوینی، و «منتهای کمال» در برابر کمال خجندی ، و «معشوق لایزال» در برابر امیر خسرو دهلوی، و «حسن مآل» در برابر حسن دهلوی بپایان رسانیده . منه :

نزاکت مائل، نخواهم سوی خود ، آن سرو دلجو را — که، ترسم ز بی حرصی، هر سو یک در پی فته اورا

گر نه فریب وعدهٔ روز جزا ، بود ز تو — سوی بدن که آورد ؟ جان گریز پای را

ز بسکه حسن وی افزود هم گداخت مرا — نه من شناختم او را ، نه او شناخت مرا

ناکام را هست ناکامی، ملی ترسم که، او — بر سر رحم آورد، طفل ستمگار مرا

نگاه مهربانی ز اضطرابش فاش شد رازم — نکرده کار، چون کاری کند، رسوا کند او را

کس بابن حسن، نیامد به تماشا که حسن — جای رحم است بر آنکس که، در ایام تو نیست

تا گفت دل، از غمت جان دادنم آگاه — بر حال کسی سوخت که از دست تو جان برد

لب گزیدی ، و من از ذوق فتادم مدهوش — چه، خاصیت این باده، ندانم چون کرد

بر گریه های بی الزم ، خنده تا بکی — روزی بود که ، در دل سخت اثر کند

نازاده برخت ، معرکه آرای قیامت — بازیچهٔ از چشم تو ، غوغای قیامت

مست بگلگشت ، و از عاشقان ملکوت — به تماشای تو، آشوب قیامت برخاست

۱۰۸۱. ضیا

یعنی میرزا یوسف قزوینی، که آخرها کتاب دفتر خانهٔ شاه سلیمان صفوی بوده . ازوست :

نشان پای کسی ، بر سر مزارم نیست | نشان که مردم و یاری، درین دیارم نیست

۱۰۸۲. ضیا

یعنی ضیاالدین محمد ابن اخوند نور ، که بعضی او را کاشی و جمعی رازی نوشته . و در هزار بست و چهار هجری (۱۰۲۴) وفات یافته . منه :

هرچند که عمر جاودانی خوش است | افسانهٔ ما ، گرچه دراز است، خوش است
عشق ار همه ، بر وجه مجاز است ، خوش است | حسن تو ، بهر روی که باشد ، نیکوست

۱۰۸۳. ضیا

یعنی میر محمد علی ملتانی، که تقی اوحدی در هزار و بست و دو (۱۰۲۲ھ) او را در آگره دیده . منه :

که کشتگان ترا ، ذوق خونبها اینجاست | قسمید تیغ ستم را ، بمحشر وعده مده

۱۰۸۴. ضیا

یعنی ضیاالدین کرمانی ، که در نهصد و هشتاد و هشت هجری (۹۸۸) یوسف خان افشار او را مقتول ساخت :

هر کس ز غمت، شکایتی سر میکرد | دل دیدی که ، ذکر تو ستمگر میکرد
صبح ، از ستم تو ، خاک بر سر میکرد | میکوفت سینه ، بسینه از جور تو ، سنگ

۱۰۸۵. ضیا

یعنی ضیاالدین محمد جابری اصفهانی، ابن عم میرزا سلیمان جابری است . منه :

ـ ط ـ

۱۰۸۷. طاقی بخاری

راست :

دلم که، بی هوس آن لب شکر خا نیست — سعادتیست کز آلش دمی شکیبائیست
مگر که، میم دهان تو، نون تنوین است — که در حدیث در آید، و لیک پیدا نیست

۱۰۸۸. طالب

که از کدخدازادگان جاجرم و از شاگردان شیخ آذری بوده. و در هشت صد و هشتاد و چهار (۸۸۵۴) در گذشت. اوراست :

رفتی و دیگر پسم چندانکه، آب از سر گذشت — از بیت زالرو لبی آیم که، پایم در گل است

۱۰۸۹. طالب

(یحیی خان) لاهیجانی گیلانی، که در خدمت خان احمد خان می بوده. (در سنهٔ ۹۶۷هـ در قزوین وفات یافته) ازوست :

یادکم آید که بزم پیش تو، نام دگران — که گر انصاف بوده، پیش تو هم، افتاده بود
عشق مطلق جلوه، لعل ما را می رسد — عاشقی، میراث مجنون است، ما را می رسد

۱۰۹۰. طالب آملی

که خاله زاده حکیم رکن‌الدین مسیح است. مدتی وارد هندوستان و بخدمت سلطان سلیم جهانگیر بوده. منه:

به تن بوریا که گمان تصور لبانی را ● بیا بیدار سازد خفتگان قلقل گل را

گریزگه ماست کام دلت، اضطراب چیست؟ ● خواهد شکفتن این گل مطلب، شتاب چیست؟

پر عشر تنگ، ساده تر از عشو دگر بود ● موئی که بر اندام تو دیدیم، کمر بود

با چنین چهره که، امروز تو آراسته ● هر که آئینه بدست تو دهد، دشمن تست

نخواهم شیر را مهر خموشی، بر دهن باشد ● که می‌ترسم، لبانی با خیالش، در سخن باشد

با صد کرشمه، آن بت بدست می‌رود ● شوخ میکند خرام و خود از دست می‌رود

ز اشکم شام و سحر میدهد، چه تر ماند ● دعا کنیم که، نی شام و نی سحر ماند
ز خاربند چمنش، بر بهار، منت هاست ● که گل بدست تو، از شاخ، تازه تر ماند

هر سنگ که بر سینه زدم، نقش تو بگرفت ● آن هم صنمی، بهر پرستیدن من شد

چو عاشقان، بقیامت نشان بسیار دهند ● ترا نشان بسر انگشت زینهار دهند

آیم مکن ای شرم بنزدیک، که ● شاید بخفته یار زمن، دست بشوید

۱۰۹۱. طالب

یعنی ابو طالب شهرستانی. ازوست:

شادم از اهل زمانه، که از صحبت شان ● بهم‌سالی تنم گوشهٔ تنهائی را

۱۰۹۲. بابا طالب

اصفهانی، که بهندوستان نیز آمده. منه:

[illegible] بشراك عيد چشمانى كه چه شد — هوشربائى، آستين افشانى كه چه شد
[illegible] ازآنكه، تيغ عمر تو، چه كرد — ما كم بلشار، تا پدالى كه چه شد

۱۰۹۲. طالب

يعنى حكيم ابو طالب، كه در عهد شاه عباس ماضى بوده. منه :

هر چند من بسوى دگر بينم، اضطراب — فرياد مى كند كه، نگاهم بسوى كيست

طالب نداشت تاب نگه تو، روز مرگ — پوشيد چشم، دادن جان را بهانه ساخت

نگيرد از پريشانى حال من، تا ملال او را — دهم جان از غم هجر و نيارم در خيال او را

نكنم بيكسى اظهار كه، از رحم مباد — عرس كشتن من، از دل قسّال برود

يار با غير و غم هجر در آغوشم بود — مرگ صد بار به از زندگى دوشم بود

۱۰۹۳. طالع

يعنى نظام‌الدين، كه از ياران محمد افضل سرخوش بوده. منه :

هيچ دل از تيغ او، بى ريش نيست — آب در جريان، بدست خويش نيست

۱۰۹۵. طالعى

يزدى گويد :

روزنه، بمشق نام بر آورد طالعى — كز، عاشقى نبود بعالم، نشان هنوز

۱۰۹۶. طاهر

كه در مشهد مقدس به عطارى مشغول بوده. ازوست :

ازفريب باغبان، ايمن مباش، اى عندليب! — پيش ازين، من‌هم در ين باغ، آشيانى داشتم

۱۰۹۷. طاهر

كه موطنش از توابع اصفهان است و در هزار و بست و چهار هجرى (۱۰۲۴)

طره‌دارم بی‌سبب، تا غمزه دودم بشکنی | ای اسیرت جان و دل، من همه پیمان شکنم
غیرت اغیار در کوی تو ما را نه داشت | ورنه ما آزادگی را از خدا میخواستیم

۱۱۱۸. طلعه

میرزی رشت :

در عشق تو دل، نکرد یاد از دگری | دیده بوفا، نشان نداد از دگری
گرچه ستم از تو دید، و داد از دگری | غمناک شو از تو، به که شاد از دگری

۱۱۱۹. طلوعی

خوانساری، که با امیرخان قورچی باشی بسر میکرده. منه :

خون هزار بلبل زارم بگردن است | در پای گلبنی که نشستم بیاد تو

۱۱۲۰. طنزی

یعنی محمد ربیع اصفهانی، که هر سال برای وفات خود تاریخی میگفت،
لیکن در سال وفات میسر نشد. منه :

دوری گلشن، من آن حسرت قرین مرغ گرفتارم | که کامی از شکایت دام چیده آشیانش را

۱۱۲۱. طوسی

خراسانی، که از ندمای بابر میرزا بوده. منه :

اینکه بر روی چو مه، زلف دوتا می آرد | عاقبت بر سر این شهر، بلا می آرد
عالمی را بسوخت، ندانم چون شمع | این همه چرب زبانی، ز کجا می آرد

۱۱۲۲. طوفان

یعنی میرزا طیب، که از هزار جریب من اعمال مازندران ست و در عهد
دولت کریم خان زند در رکاب شاهزاده ابوالفتح خان بسر می برده. (آذر) در
تاریخ وفاتش گوید ـــ «طوفان در دریای نجف، شد ز صفا» ـــ سازوست :

آید بجلوه پیش مه من، گر آفتاب | آن جلوه می کند، که کند مه در اضطراب

اورا مکان بصدر، و مرا جای بر آستان	او را بفرق سایه، مرا بر سر آفتاب
شد بهاری عیان، که در گلزار	لاله بیداغ رست، و گل بیخار
شد چمنها ز لاله، لیلی خیز	بوستانها، ز بید مجنون زار
یوسف بجمال یار من نیست گفتی، مکن اختیار دیدم	یعقوب بحال زار من نیست دردا که، باختیار من نیست
نبود نکوئی که در آب و گل تو نیست	در حیرتم که، رحم چرا در دل تو نیست
ز رحم نیست که از خاکم آسمان برداشت	مرا فتاده براه تو دید، ازآن برداشت
دلگرفت از من و بشکست، خدا یا برسان	دل دیگر که، ز من گیرد و دیگر شکند
عشق مشکل یک دل گنجد و این مشکل دیگر	که من در خود نمی بینم بجز یکدل دل دیگر
گویم که، مشکل است مرا بی تو زندگی	باور نمی کنی ز من، این مشکل دگر
ای ز آتش عشقت بدلم سوز امروز گفتی که، بکوچه روز رزم عرفات؟	وی سوز تو در جان غم اندوز امروز قربان سر تو گردم، امروز! امروز!

۱۱۲۳. طوفی

سراج تبریزی، که در عهد شاه عباس ماضی بوده. منه:

تا از مجالست عشق، آوردم برون	نیست دمی بخویشتن، گناه نبوده را
غنچه میگشت سخن، از لب شکر سخنش	در سخن، بیم که نه باد صبا بر دهنش

بمیر اینک، به تیغ تغافلم بکشی ‌‌ دگر ز دست تو بیداد گر، چه می آید

•

کس با خبر، ز حال دل بی خبر تو نیست ‌‌ تو در همه دل و کس در دل تو نیست

•

با آن که نیست خلوت وصل تو با رقیب ‌‌ شرم تو، با هزار نگهبان برابر است

•

خورد از لبت بوعدهٔ فردا، دلم فریب ‌‌ غافل ازآنکه، وعده، بفردای دیگر است

•

نشستی بر سر خاک شهیدان آه ازان ساعت ‌‌ که برخیزی و چندین کشته همراه تو برخیزد

•

بیرون رنک خواهد غمی، از جان ناشادم برد ‌‌ آورد پیشم غمی را، کان غم از یادم برد

•

جدای تو نه کام، در اوائل عشق ‌‌ چنان برد که، بحسرت کسی جوان میرد

•

هر عالمی است عاشق، شدهام جای تسل ‌‌ که کسی محبت از من بتو، بیشتر ندارد

ز وفا مگو حکایت، که ندارم از تو باور ‌‌ بزبان چهار حرفی، که دلت خبر ندارد

•

بمحشر ماند رشک دگر باشد رقیبان را ‌‌ کهایشان داد خواهند از تو، من خاموش بنشینم

•

نه کس نداند آمدن من، بسوی تو ‌‌ هر بار، از ره دگر آیم بسوی تو

•

نومیدم از وفای تو، اکنون بجایی ‌‌ کز بی وفای تو، ندارم شکایتی

۱۱۲۳. طهماسپ

شاه طهماسپ بن شاه اسمعیل بن سلطان حیدر صفوی موسوی الحسنی، که ولادتش بروز چهار شنبه بست و ششم ذی‌الحجه نهصد و شانزده هجری (۹۱۶) اتفاق افتاده. ۱ منه :

۱ - بامداد روز چهار شنبه پانزدهم ماه صفر ۹۸۴ در گذشت.

زلف سر بریده بگیرش تو، سخن میگوید　　مو بمو حال پریشانی من میگوید

چون چرخ، ز فلک در اضطرابیم همه　　در محنت و غم، پیچ و تابیم همه
از بهر دو روزه عمر، ای یار عزیز　　بنگر که چگونه، در عذابیم همه

•

یک چند پی زمرد سوده شدیم　　یک چند به یاقوت تر آلوده شدیم
آلودگی بود، بهر رنگ که بود　　شستیم بآب توبه، آسوده شدیم

•

ز فیروزه‌ای بجز سبزی نه بینی　　همان بهتر که فیروزه‌ای نه بینی

•

اصفهان جنتی است پر نعمت　　اصفهانی در آن نمی باید

•

سگ کاشی، به از اکابر قم　　با وجودیکه سگ، به کاشی ست

— ظ —

۱۱۲۵. ظریفی

یعنی محمد بیگ ساوجی، که از فرزندان۱ «حریفی» و در زمان شاه طهماسب ماضی بوده. منه :

شب که، غوغای مژگان تو، بگوشم آمد — مردم از رشک که، آیا که گذشت از کویت؟

•

هر آنچه با دل من میکنی، مکن تقصیر — زبان شکوه نداریم و دست دامن گیر

•

هلاک سرکشی و سرگرانیت کردم — سر تغافل و نامهربانیت کردم
چه کرده‌ام؟ سبب رنجش تو چیست بگو — مگر که، گرد سر بدگمانیت گردم

•

در یکدگر نظاره کنانند، اهل بزم — قاصد مگر که، نامهٔ من، نا گشوده داد
محرومیش سزاست ظریفی، چنانکه او — مکتوب، چون بقاصد نا آزموده داد

---

۱ ـ آذر (۲۲۱): از مریدان رکن ؛ صحیفه ۲۸۶

طرز جگر گفتن نیز، بجستن کنیم   احترامی چند در قاصدپالی کرده است

•

لب اگر، وقف دعا نتوان کرد   حق دشنام ادا نتوان کرد
تیغی خنجرش آلوده شده است   خون بها، زخم بها نتوان کرد

•

یا شکر دل فگار می باید کرد   یا گفتم اختیار می باید کرد
القصه، ازین بیش ندارم طاقت   یک کار ازین دو کار می باید کرد!

۱۱۲۹. ظهوری

تبریزی راست :

چه رشک می بری، ای دل! به کشتگان عشق   تو هم، بمطلب خود می رسی، شتاب مکن

۱۱۳۰. ظهوری

شیرازی، که از تلامذه مولانا وحشی یزدی است. ازوست :

اگر دروغ دگر راست، حرفها دارم   ز غیر زود بپرس، یا ببر زبان مرا

•

هر زمان گوئی که: از کویم برو جای دگر   جان من! جای دگر می باید و پای دگر

۱۱۳۱. ظهیر

یعنی ظهیرالدین طاهر بن محمد المکنی بابی الفضل فاریابی خوارزمی، که مداح قزل ارسلان و اتابک محمد ایلدگز و طغانشاه بوده. در پانصد و نود و هشت (۵۹۸ه) بخلوت سرای عدم آسوده. منه :

بیمار نرگس تو چو مایل بخون ماست   تن در دهیم، تا دل بیمار نشکند

•

تا کی بغم تو رنج بخود خورد دل   آزار فراق تو، بجستن جوید دل
رحم آر، گر آسمان نمی بارد جهان   بخشای که، از زمین نمی روید دل

---

۱ - سرمه، صورتش که اختصار می باید کرد   یک کار ازین دو کار می باید کرد
یا سر برخیای دوست، می باید داد   یا قطع نظر ز یار، می باید کرد

دل گرچه هلاک جان و تن می خواهد — رسوائی حال خویشتن می خواهد
من فارغم از ملامت دشمن و دوست — خود حسن تو، طور دل من می خواهد

•

با گل گفتم: چو سوی گلزار آیم — از عهد بد تو، سست کردار آیم
گل سوی تو بنگریست دزدیده، گفت: — بد عهدتر از خودت، کسی بنمایم

•

غم گفت مرا و غمگسار آگه نیست — دل خون شد و دلدار ز کار آگه نیست
ای با که توان گفت که عمرم بگذشت — در حسرت روی یار و یار آگه نیست

•

ای نوبت تو گذشته از چرخ بسی — بی نوبت تو، مباد عالم نفسی
آوازه دولتت بهر کس برساد — لیکن مرساد از تو نوبت بکسی

۱۱۲۲. ظهیر

یعنی ظهیرالدین ابو نصر سجزی نیمروزی، که معاصر فخرالدین مبارک‌شاه غوری است. اوراست:

نی عهد بسر بردی؟ نی عهد وفا کردی؟ — پس شرم، اگر گویم، با من تو چها کردی؟
من با تو وفا کردم، پاداش جفا دیدم! — حاشا که چه بینی تو، با من که جفا کردی؟

۱۱۲۳. ظهیر

یعنی ظهیرالدین جرفادقانی. ازوست:

نالیم و نمی رقعه شکایت — تا خود بکجا رسد حکایت

•

دور از تو، نه مرده‌ام نه زنده — من هستم و هست جای خنده

۱۱۲۴. ظهیر

که از سادات نهاوند و رفقای میرزا طاهر وحید بوده. منه:

خویش را لطیفه سرو روانی کرده‌ایم — آشنائی، بسبب آفت جانی کرده‌ایم

فهرست نام های اشخاص

ب

پ

ث

ج

س

ص

ط

غ

ف

ق

ک

گ

ن

۲. فهرست قبائل و اقوام

ح

خ

د

ر

س

ش

ع

غ

ق

ک

گ

۴. فهرست تخلص های شعراء وغیره

آ

ا

پ

ش

ص

ن

و

ه

ی

۴. فهرست نام های جای ها

هـ. فهرست نام های کتاب ها

آ

ا

ب

ت

ل

م

ن

و

ه

ی

۵. اغلاط نامه

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۳	۱۵	کر	کز
۳	۱۵	از دوست بدامانها	از دست
٤	۱۲	زبان می	همی
٤	۱٦	کر	کردر
۵	۵	بر زبان	بکشرد
۵	۱۰	آستیں	آستین
۷	۱۳	و وفات	وفات
۸	۱۷	بلای	بلایه
۹	۱۰	بردو	برده
۹	۱۳	دستی	دست
۱٤	۵	نکه دزدو	نکه دزده
۱٤	۳	۱۱۵٤	۱ ۵٤
۱۵	آخر	نوشت	نوشت

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۱۶	آخر	۹۳۸	۹۳۷
۱۹	آخر	هایون	هایون
۲۰	۲۰	چنال	چنان
۲۱	۱۹	ابن	این
۲۲	۵	همه را	همه رو
۲۳	۱۱	(۶۵۸ - ۹۵۶)	(۶۵۹ - ۵۸۶)
۲۳	۱۵	بمی	یمی
۲۴	۱۷	همهز	همه از
۲۶	آخر	موی	مویی
۲۸	۹	هرکه	هر آن که
۲۹	۹	ماه وش	ماه وشی
۲۹	۹	اردکسی	اردکشی
۲۹	۹	صفحهٔ	همه
۲۹	۱۷	نیندیشی	نمی اندیشی
۳۰	۱	هم نشیں	هم نشین
۴۱	۸	بمی	یمول
۴۷	۲۱	ریزی	ریزی
۴۷	۲۱	خیزی	خیزی
۵۲	۸	پیچیده	پیچیده
۵۲	۱۰	می گوی	می گویی
۵۳	۱۱	نزیک	نزدیک
۵۳	۲۰	مشکشای	مشکسای
۵۹	۵	جد و جد	جد و جهد
۶۰	۷	گر	کز
۶۲	۹	سنبل مسکین	سنبل مشکین
۶۷	۷	نهه	نه

صفحه	سطر	غلط	صحیح
٩٧	٨	شست	شصت
٦٩	١٤	نغرو	تغرو
٧٢	اول	امامی	امانی
٨٢	٣	هزار بیست	هزار و بیست
٨٢	٥	السی	انسی
٨٣	٥	٢٠٨	٢٢٨
٨٣	٨	ابوالفرح	ابوالفرج
٨٣	١٥	فتاد	افتاد
٨٤	١٤	فتة	فتنه
٨٧	٢١	حراجه	خواجه
٨٨	١٦	کفتیم	کفتم
٩٩	١٧	یک هزار و یک ..	یک هزار و یک صد...
١١٤	١٢	یکانه	یگانه
١٣٨	٢١	جهاں	جهان
١٤٠	١٩	عبدالطیف	عبداللطیف
١٤٦	١٣	ابی	این
١٧٠	٦	طانت	طاقت
١٧٥	١	رطن	وطن
١٨١	١٦	غبغش	غبغبش
١٩٠	١	درتگ	درنگ
١٩٧	١٠	و معاصرین	و از معاصرین
٢٠٢	٢١	٥٣٤	٥٣٣
٢١٦	٧	(٩٧٤)	(٦٩٤)
٢٢٨	١٥	نه و سی	نه صد و سی
٢٩٨	٧	مثال	مثال
٢٩٨	آخری	یعنی	یعنی

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۲۶۹	۱۷	شیخ	شیخ
۲۷۰	۱۱	زماته	زمانه
۲۷۱	۱۰	یعتی	یعنی
۲۷۲	۹	بفلاعی	بفلامی
۲۷۳	۱۴	ـفر	سفر
۲۸۳	۷	مسبح	مسبح
۲۸۳	۱۲	ابهه	آبهه
۲۹۰	۱	(۶۰۷)	(۶۷۰)
۲۹۲	۴	زیتل بیگ	زنبل بیگ
۲۹۶	۹	کرفة	گرفته
۲۹۷	۱۲	وقت	وقت
۲۹۹	۱۴	وفالیم	وفائیم
۳۰۰	آخری	حاپ	چاپ
۳۰۳	۷	دو رخ	دوزخ
۳۰۳	۹	آخستوکی	آخسبکتی
۳۰۸	۱۸	سحدی	سعدی
۳۰۹	۵	افتاده است	افتاد است
۳۱۰	۸	جاق	جائی
۳۱۱	۵	بلقان	بفغان
۳۱۱	۱۶	نی	نی
۳۱۳	۹	کمتر	کمتر
۳۱۳	۱۵	بقضا	بقضا
۳۱۴	۸	آنس	آنس
۳۱۷	۱۷	به بست	به بست
۳۲۰	۱۵	الهه	آبهه
۳۲۰	آخری	نهه	نه

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۳۲۱	آخری	بباری	بباری
۳۲۲	۱۸	(٤۳۷)	(٤۸۷)
۳۲۳	۱۳	خیر	خبر
۳۲۳	۱۳	تبرد	نبرد
۳۲۴	۱۹	که حکایت	که از حکایت
۳۲۴	۲۱	نکشة	نکشته
۳۲۵	٤	ساقی	ساقی
۳۲۷	۱۵	بغربت	بغربت
۳۲۹	۳	عیالش	عیالش
۳۲۹	۱٤	نهه	نه
۳۳۰	۲	ساورالنهر	ماوراء النهر
۳۳۰	۱٤	کشة	کشته
۳۳۰	۱٦	کسة	کشته
۳۳۰	۱۷	خسانة	خانة
۳۳۱	٦	مهه	مه
۳۳٤	۱۳	بعتی	بعنی
۳۳٤	۱۳	تبارزه آباد	تبارزه عباس آباد
۳۳٦	۱۷	نهه	نه
۳۳۸	۱۹	میرذ	میزد
۳٤۰	٦	ک	کسی
۳٤۰	۱٦	جانان	جانان
۳٤۳	۱	ارز	راز
۳٤۳	۱٦	تغا ـ فل	تغافل
۳٤٦	بالائی	۲٤٦	۳٤٦
۳٤٦	۳	آیم	آیم
۳٤۷	۱	ودة	بودة

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۳۵۱	آخری	نازی	نسازی
۳۵۹	۹	گلپایگانی	گلپایگان
۳۶۲	۲۳	اروست	ازوست
۳۶۷	۱۰	گلستاق	گلستانی
۳۶۷	۱۳	نهه	نه
۳۷۰	۷	بگمان	بگمان
۳۷۲	۳	دلپری	دلبری/دلیری
۳۷۳	۵	احباب	احباب
۳۷۶	۱۲	منعنم	منعم
۳۷۶	۱۷	حکایی	از حکایی
۳۸۰	۳	پنداشة	پنداشته
۳۸۱	۸	ناسارگاری	ناسازگاری
۳۸۱	۹	بنداری	بیداری
۳۸۵	٤	صیری	صبری
۳۸۶	۲	جرعت	جرأت
۳۸۸	۱۲	جوانسیت	جوانیست
۳۸۸	آخری	نوشة	نوشته
۳۹٤	۷	همبن	همین
۳۹٤	۸	فواموش	فراموش
۳۹٤	۱۰	صفی	صفی
۳۹٤	۱۵	وی	سوی/سوی
۳۹٤	۱۵	آنش	آتش
۳۹۶	۹	نماند	نماند
۳۹۶	۹	ابر	این
۳۹۷	۱۲	اهه	آهه
۳۹۷	۱۵	بین	بین

صفحه	سطر	غلط	صحیح
٤٠١	٩	برار	برابر
٤٠٢	١٠	تبازی	تبازی
٤٠٢	١٣	ارز	روز
٤٠٣	٢	علاج	علاج
٤٠٤	١٠	یمی	یعنی
٤٠٧	١٥	نهه	نه
٤٠٧	٢٠	الدین	الدین
٤٠٧	٢٠	اسمهانی	اصفهانی
٤٠٩	٦	کد خدا زاکان	کد خدا زادگان
٤٠٩	٧	(٨٥٤)	(٨٨٤)
٤٠٩	١٠	بیول	پیول
٤١٠	٤	نهان	نهال
٤١٥		اسوس	افسوس
٤١٧	١٩	یمی	یعنی
٤١٧	٢١	وفائش	وفائش
٤١٨	١	جان	جان
٤٢٥	٧	کنشة	گذشته

Name : Taskira-ye Riaz Al-Arifin.

Author : Aftab Rai Lakhnawi.

Editor : Sayyed Hossamoddin Rashadi.

Foreword : Dr. Ali A. Jafarey, Director, Iran Pakistan Institute of Persian Studies, Islamabad.

Publisher : Iran Pakistan Institute of Persian Studies, Islamabad.

Printer : Anjuman Taraqi Urdu Press, Karachi.
Jadeed Urdu Type Press, 39, Chamberlain Road, Lahore. Pakistan. (Telephone : 64287)

Size : 24 x 17 cm.

Copies : 1000 Copies.

Paper : 70 Grams, Packages Limited, Lahore.

Calligrapher : Anwar Hossein "Nafees Raqam".

Year : 1977.

Price : 60 Rupees Pakistani.

A Publication of the Iran Pakistan Institute of Persian Studies
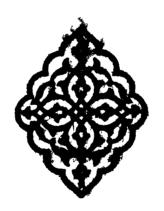
Setial No. 18

LITERATURE
No. 7

TAZKIRA-YI RIYĀZ AL-ĀRIFIN

BY

AFTAB RAI LAKHNAWI

Volume I

INTRODUCTION & ANNOTATION
BY
SAYYAD HUSSAMUDDIN RASHDI
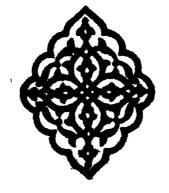
Iran Pakistan Institute of Persian Studies
Islamabad, Pakistan
1977

jointly by the Ministry of Education and Scientific Research, Government of Pakistan and Ministry of Culture and Art, Imperial Government of Iran . . . . for an indefinite period."

The Institute has a library of its own. It has been named the Ganjbakhsh Library in honour of Hazrat Data Ganjbakhsh, the first persian writer and the formost Sufi of Pakistan. He is Abu al-Hasan Ali ibn Uthman ibn Ali Jullabi Hujviri Ghaznavi of the Eleventh Century A.D. His shrine in Lahore is thronged by pious pilgrims.

The Library has, 7900 a total of manuscripts and to this day, 11288 printed books. The cataloguing of these books has been entrusted to Mr. Mohammad Hossein Tasbihi, the Librarian and his colleagues.

Here is the third volume of the "Catalogue of the Manuscripts in the Ganjbakhsh Library", also by Mr. Tasbihi. It introduces another 400, rather 687, if one counts the books enclosed in collections, ... manuscripts. An efforts has been made to include a selection of rarties in stock.

It is hoped that this humble contribution will illuminate a rather dim corner of the wealthy wide world of the Pakistani Culture and will present the identity of the Common Cultural Heritage of Iran and Pakistan.

Islamabad, Pakistan
20th January, 1977

Ali A. Jafarey,
Director,
Iran Pakistan
Institute of Persian Studies.

In the name of God, the Beneficient, the Merciful

The conception of the establishment of the Iran Pakistan Institute of Persian Studies formalized with the will—will to patronize Learning and promote Culture—of His Imperial Majesty Shahanshah Aryamehr of Iran and His Excellency the President of Pakistan translated in the joint communique of 4th November, 1969.

The Ministry of Culture and Art of Iran and the Ministry of Education and Scientific Research of Pakistan were entrusted with the task of drawing and implementing the project. The good will and the zeal of co-operation displayed by the authorities responsible was to such an extent that as soon as the bare outlines of the project emerged clear, preliminary steps were taken to implement it. The nucleus of the Institute was formed in form of a central office at Rawalpindi and it began functioning with no loss of time.

On 23rd October 1971, the Governments of Iran and Pakistan signed the Agreement 'regarding establishment of the Iran Pakistan Institute of Persian Studies in Pakistan.' The Institute stood established.

The Agreement begins : "The Imperial Government of Iran and the Government of the Islamic Republic of Pakistan being desirous of strengthening and perpetuating the bonds of cultural, educational and linguistic co-operation between the two countries and with the object of arriving at the greatest possible understanding between them through mutual friendly co-operation in these fields, have decided to conclude this Agreement on co-operation in the fields of Culture and Education."

And the Constitution defines the objectives of the Institute : "Pakistan is the proud possessor of a cultural heritage which has been enriched through centuries by the Persian Language, Literature and Art. In order to preserve and develop this heritage further 'an Iran Pakistan Institute of Persian Studies' shall be established in Pakistan

TAZKIRA-YI RIYĀZ AL-ĀRIFIN

BY
AFTAB RAI LAKHNAWI

Volume I

INTRODUCTION & ANNOTATION
BY
SAYYAD HOSSAMODDIN RASHEDI

Iran Pakistan Institute of Persian Studies
Islamabad, Pakistan
1977